

شماره ثبت: ۳۳۵۹۲

رده‌بندی دیویی: ۱۳۲۴ خ ش/ ن ۱۹۴ الف فا ۴۹۲٫۷

سرشناسه: خوراسگانی اصفهانی، عبدالله، شارح

عنوان قراردادی: نصاب الصبیان. شرح

عنوان: قطرات

کاتب: میرزا عبدالکریم شیرازی تاریخ کتابت:

محل نشر: [تهران] ناشر: مطبعه میرزا علی اصغر تاریخ نشر: ۱۳۲۴ق.

صفحه شمار: ۲۶۵ص. مصور☐ درسی☐ گراور یا افست☐

زبان: عربی و فارسی ابعاد: ۱۷×۲۵٫۵ نوع خط: نسخ

روش تهیه: وقفی☐ اهدایی☐ خریداری☑ ارسالی☐

توضیحات: خریداری تاریخ ثبت: تیر ۱۳۲۸

یادداشتها: عنوان دیگر: قطرات العلوم من شرح نصاب الصبیان
در ابتدا کشف الابیات و فهرست منابع مورد استفاده مولف آمده
منضم به غلط نامه

موضوع(ها): ۱. ابونصر فراهی، مسعود بن ابی بکر، - ۶۴۰ق.
نصاب الصبیان - نقد و تفسیر. ۲. زبان عربی - واژه نامه‌ها - فارسی.

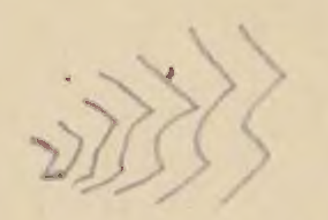
شناسه(های) افزوده: الف. ابونصر فراهی، مسعود بن ابی بکر، -
۶۴۰ق. نصاب الصبیان. شرح. ب. شیرازی، عبدالکریم، کاتب.
ج. عنوان.

فهرستنگار: [امضا] تاریخ فهرستنگاری: اسفند ۸۸

بسمه تعالی کشف الابیات است یا بمعنی که کلمهٔ اولی از هر مصراعی از نصاب نوشته شده است و عدد صفحه که این مصراع در آن است نیز تحت آن نوشته شد بجهة سهولت یافتن و ضبط

بحر ١٩	بدین ١٩	فعولن ١٩	چه کفنی ١٩	الله ١٩	دلیل ١٩	محمد ٢٠	بقرآن ٢٠	صحابه ٣١	کر اسلام ٢١	سما ٢١	محل ٢١
سقر ٢٢	چه جنت ٢٣	ریه ٢٤	فخذ ٢٤	شهده ٢٤	یدو ٢٤	فرس ٢٥	بعیر ٢٥	رجل ٢٦	غنی ٢٦	قناتش ٢٨	چه ینبوع ٢٨
کران ٢٨	ولی صنج ٢٨	هدی ٢٨	عفیف ٢٨	بلد ٢٩	دکر ٢٩	ثمن ٢٩	ثبور ٢٩	عجون ٢٩	بود ٢٩	حقیق ٣٠	سزاوار ٣٠
تعب ٣٠	وجع ٣٠	خردا ٣١	دهاء ٣١	عفزاه ٣١	صرمه ٣١	زهی ٣٢	رخ تو ٣٢	مفاعلن ٣٢	بکوی ٣٢	ضیاء ٣٢	فتی ٣٢
وتعب ٣٣	لجین ٣٣	نحاس ٣٤	حلیت ٣٤	جرازو ٣٥	رجن ٣٥	عصب ٣٥	وهق ٣٥	هدف ٣٦	وتر ٣٦	عجاج ٣٦	تکلو ٣٦
خشاشه ٣٧	قراضه ٣٧	یعوث ٣٧	سواع ٣٧	صنم ٣٨	وثن ٣٨	چه عود ٣٩	امیل ٣٩	بنیم ٣٩	سویق ٣٩	ای زباریکی ٤٠	غنچه ٤٠
فاعلات ٤٠	خیر ٤٠	جهد ٤٠	ثوب ٤٠	عرش ٤١	حسن ٤١	ذئب ٤٢	حبه ٤٢	عین ٤٣	زهی مغز ٤٣	هذنر ٤٣	غیظ ٤٥
شارق ٤٦	سنام ٤٦	منیك ٤٦	زوج ٤٦	حنظر ٤٧	اصل ٤٧	لجه ٤٨	نیل ٤٨	شغنشر ٤٩	عبث ٤٩	شط ٤٩	مرزعر ٤٩
کوه ٥٠	سکه ٥٠	مشمش ٥٢	فاکهی ٥١	خمغ ٥٤	رض ٥٤	بره ٥٥	الظهار ٥٥	ذبه دان ٥٥	جذه ٥٥	جبر ٥٥	دمع ٥٥
زهی طراوت ٥٦	قدتو ٥٦	مفتعلن ٥٦	توبجر ٥٦	غربیل ٥٦	چه ذیل ٥٦	کثیر ٥٦	قلیل [illegible]	قطاب ٥٧	عناد ٥٧	مدینه ٥٧	چنانکه ٥٧
صحیفه ٥٨	خیاط ٥٨	لبیب ٥٩	شقیق ٥٩	حدیقه ٦٠	سفرجل ٦٠	[illegible]	[illegible]	امد ٦١	ثلث ٦١	ولیك ٦٢	شش ٦٢
عفار ٦٣	کمی ٦٣	غرب ٦٣	چه نحل ٦٣	چه تلبیس ٦٤	[illegible] ٦٤	[illegible]	دکر ٦٤	ورق ٦٥	چه دوصر ٦٥	چه طلح ٦٥	چه انل ٦٥
ممد ٦٦	پلاس ٦٦	شماصر ٦٦	ممدد ٦٦	مصانع ٦٧	نعاق ٦٧	رحیض ٦٧	ذلول ٦٧	عوان ٦٧	قرام ٦٧	مزاج ٦٨	کناس ٦٨
بطین ٦٨	بثیر ٦٨	حباب ٦٨	طبیب ٦٨	قبیله ٦٩	چنانکه ٦٩	نواة ٦٩	چولقظ ٦٩	قضیم ٧٠	علیفه ٧٠	بریزدو ٧٠	زجر ٧٠
مفاعلن ٧٠	بجوان ٧٠	قریب ٧٠	ولید ٧٠	رحم ٧١	چنانکه ٧١	زکی ٧٢	جلی ٧٢	ملك ٧٣	سهلب ٧٣	خلق ٧٤	ربیبه ٧٤
تمکن ٧٤	مزاره ٧٤	بعید ٧٥	میانه ٧٥	علاة ٧٦	قدوم ٧٦	سواد ٧٦	وشلح ٧٦	بدء ٧٧	نفیض ٧٧	قبص ٧٨	نصف ٧٨

اجاج

اجاج ٧٨	فرات ٧٨	تتره ٧٨	زبانه ٧٩	عجين ٧٩	حزام ٧٩	عنان ٧٩	ركاد ٨٠	ستوق ٨٠	شغاجرف ٨٠	جهة ٨٠	بكم ٨١
نحيف ٨١	عقيم ٨١	مجره ٨١	اى كه چشم ٨٢	برزبانم ٨٢	فاعلاتن ٨٢	چونكه ٨٣	فرخ ٨٢	چون عنب ٨٢	اصفر ٨٣	هست اخضر ٨٣	جندل ٨٣
حصا ٨٣	جود ٨٤	وعظ ٨٤	غبن در ٨٥	چون غنى ٨٥	طائر دابه ٨٥	توم ٨٥	رازيانج ٨٦	نعش ٨٦	وهاديه ٨٦	دود ٨٦	قول ٨٦
پرعدس ٨٦	ترس ٨٧	امت ٨٧	جى ٨٧	كل ٨٧	تاجران ٩٠	صاعد ٩٠	اسود ٩٠	غزل ٩٠	چه دل ٩١	بحر مجتث ٩١	مفاعلن ٩١
بكوى ٩١	سعال ٩١	قصير ٩١	هلال ٩٢	شعاع ٩٢	اشج ٩٣	اشل ٩٣	قنبيل ٩٣	چه فهد ٩٣	غراب ٩٤	ولى حمام ٩٤	قصب ٩٥
چنانكه ٩٥	چه ابن اوى ٩٦	سمك ٩٦	چه طابه ٩٦	چه بكر ٩٦	قساصر ٩٧	ولى شتر ٩٧	جديد ٩٧	شتر بچه ٩٧	مناجه ٩٨	ذليل ٩٨	جمى ٩٨
وطر ٩٨	سويق ٩٩	جشت ٩٩	قفار ٩٩	ثبات ٩٩	فراش ١٠٠	ابل ١٠٠	ذكى ١٠٠	اديب ١٠٠	منافت ١٠١	سرمبل ١٠١	فلپل ١٠١
چه مله ١٠١	زشرم ١٠١	زرشك ١٠١	فعولن ١٠١	تقارب ١٠١	تراب ١٠١	وطن ١٠١	ده اسبند ١٠٢	بترتيب ١٠٢	مجلى ١٠٢	چه رتاج ١٠٢	نظيم ١٠٢
فؤاد ١٠٢	بدين ده ١٠٣	بكى هنت ١٠٣	لبن ١٠٤	عسر ١٠٤	حصان ١٠٤	بودهم ١٠٤	بهيم ١٠٤	شتر ١٠٤	غيور ١٠٥	اسيف ١٠٥	اياغار ضنا ١٠٥
كرت ١٠٥	فعولن ١٠٥	بخوان ١٠٥	بمتر ١٠٥	طريق ١٠٥	صبى ١٠٦	ولى خنب ١٠٦	عرض ١٠٦	نوش ١٠٦	غدو ١٠٧	چه ابعض ١٠٧	غداة ١٠٧
عشاء ١٠٧	ذنوب ١٠٧	ركى ١٠٧	جمى ١٠٨	خطاء ١٠٨	خطيب ١٠٩	فروزينه ١٠٩	مناص ١٠٩	ملاذ ١٠٩	ولى ١٠٩	ذهاب ١١٠	سياحت ١١٠
تعبده ١١٠	زن ونعل ١١٠	سراج ١١٠	جذار ١١٠	چه مملو ١١٠	وصيغه ١١٠	فنى ١١١	قسم ١١١	چه موزون ١١١	وزن ١١١	فاعلاتن ١١١	كفشم ١١١
من و ١١١	اين ١١١	فى ١١٦	نحن ١١٦	انا ١١٨	ماچه ١١٨	انتم ١١٩	انت ١١٩	ان ولو ١٢٠	انما ١٢٠	ف ليس ١٢١	ل مر ١٢١
صه ١٢٣	لم ولما ١٢٣	ذى ١٢٥	مرذرا ١٢٥	تلك ١٢٦	ثم ١٢٦	غير جز ١٢٦	رتبه ١٢٦	مذ ١٢٩	خبيه ١٢٩	اجل ١٣٠	لن ١٣٠
مزند ١٣١	طرفه ١٣١	مهلا ١٣١	قلما ١٣١	قل ١٣٢	قم ١٣٢	بخ ١٣٢	اضربن ١٣٢	الت نجا ١٣٣	كل ١٣٣	زهى بنا ١٣٣	قديو ١٣٣
مفاعلن ١٣٣	بكوى ١٣٣	رخاء ١٣٣	رواى ١٣٣	خبيص ١٣٤	يفاع ١٣٤	طعام ١٣٥	اوز ١٣٥	قصيد ١٣٥	قنبيد ١٣٥	نحيص ١٣٦	كراع ١٣٦

سميد ١٣٦	رغيف ١٣٦	قطيع ١٣٧	چنانكه ١٣٧	ابوالمليح ١٣٧	چه دنر ١٣٧	صغير ١٣٨	مجيد ١٣٨	تكرع ١٣٨	بنبه ١٣٨	غطاس ١٤٧	جبان ١٤٧
زنيم ١٤٧	وسپل ١٤٧	علانيه ١٤٨	ضمير ١٤٨	وشل ١٤٨	چه فنخ ١٤٨	كلبم ١٤٩	قرين ١٤٩	اگيل ١٤٩	رفيق ١٤٩	اى غدب ١٤٩	بارديگر ١٤٩
فاعلاتن ٠٤٩	هيچو ١٤٩	فرم ١٥٠	مهر ١٥٠	عفو ١٥٠	جنب ١٥٠	لون ١٥١	نوم ١٥١	زبده ١٥٢	كوز ١٥٢	لفت ١٥٢	كدش ١٥٢
ثغر ١٥٣	خدرخ ١٥٢	ادمى ١٥٣	اجر ١٥٣	اضبع ١٥٤	بازسباع ١٥٤	نغم ١٥٤	فتخ ١٥٥	جبن ١٥٥	غدوه ١٥٥	عام ١٥٥	سبك ١٥٥
چون آمد ١٥٦	هست ١٥٦	پنجشنبه ١٥٦	بضيع ١٥٦	طل ١٥٧	جنت ١٥٧	اكحل ١٥٧	فصد ١٥٧	زهى ١٥٨	چرا ١٥٨	مفاعلن ١٥٨	بكوى ١٥٨
مبارز ١٥٨	شعير ١٥٨	غضنفر ١٥٨	هزبر ١٥٨	رواد ١٥٩	بذول ١٥٩	عوج ١٥٩	خبار ١٥٩	حدب ١٦٠	چنانكه ١٦٠	چو استاد ١٦٠	بدبن ١٦٠
فعولن ١٦٠	الا اى ١٦٠	جبل ١٦٠	رمق ١٦٠	جسم ١٦١	لظى ١٦١	مشمس ١٦١	مجوسى ١٦١	جماد ١٦١	نبات ١٦١	مشبد ١٦١	خشب ١٦١
اى غنچه ١٦٢	وذكرد ١٦٢	مفعول ١٦٢	بحر هزج ١٦٢	بضم ١٦٢	ايها ١٦٢	اى مامرغ ١٦٢	ملك ١٦٢	مفعول ١٦٢	ابن بحر ١٦٢	نرجفت ١٦٢	بدعادت ١٦٢
باام حبيب ١٦٢	ميمون ١٦٢	فرزند ١٦٤	پرطيب ١٦٤	بافاطمه ١٦٤	زينب ١٦٤	مولى ١٦٤	ديگر ١٦٤	ثوبان ١٦٤	بوراضع ١٦٤	اى قدنو ١٦٥	ودرونشد ١٦٥
مفعول ١٦٥	ابن بحر ١٦٥	نورو ١٦٦	بالم يكين ١٦٦	پنج ١٦٦	فسخ ١٦٦	محمهم ١٦٧	باجشر ١٦٧	اى لب ١٦٨	پيش ١٦٨	فاعلاتن ١٦٨	كردد ١٦٨
برجها ١٦٨	جمله ١٦٨	چون حمل ١٦٩	سنبله ١٦٩	در فلك ١٧٠	آزيده ١٧١	قمر ١٧١	شمس ١٧١	لف ١٧٢	كردو ١٧٢	لفظ اول ١٧٢	لفظ ثانى ١٧٢
هرچيد ١٧٢	پنج ديگر ١٧٢	پس بهر ١٧٢	كبر برج ١٧٢	وانچه ١٧٣	ضرب ١٧٣	نحرم ١٧٤	دوربيع ١٧٤	رجب ١٧٤	پس بدي ١٧٤	يكان ١٧٥	چنانكه ١٧٥
پس آنكه ١٧٥	دل از ١٧٥	استاذ ١٧٦	بوعمرو ١٧٦	پس حمزه ١٧٦	ازجنس ١٧٦	نافع ١٧٦	بوعمرو ١٧٦	پس عاصم ١٧٦	ابن سنين ١٧٦	بشكست ١٧٧	زايات ١٧٧
سوره ١٧٧	جامع ١٧٧	ده نام ١٧٨	هرنام ١٧٨	خورد ١٧٨	نرعتم ١٧٨	يك بيت ١٧٨	عيذاق ١٧٨	بوطالب ١٧٨	زجير ١٧٩	خدايش ١٧٩	كبيسه ١٧٩
قموص ١٧٩	امراض مزمنه ١٧٩	خشن ١٧٩	خدبه ١٧٩	ناخس ١٧٩	ورن مفتح ١٧٩	صربان ١٧٩	وانمسلى ١٧٩	دوتشرين ١٨٠	شباط ١٨٠	حزيران ١٨٠	نكهدار ١٨٠
سه ماهه ١٨١	چراذار ١٨١	دوتشرين ١٨١	سه ماه ١٨١	دوكانون ١٨١	بنابستان ١٨١	زفرودين ١٨١	بمان ١٨١	پس از ١٨١	كربرهمن ١٨١	بسجهان ١٨٢	بپلان ١٨٢

پیچ ١٨٣	تنكوز ١٨٣	عشاق ١٨٣	دربرده ١٨٣	ناكشت ١٨٣	زنكوله ١٨٣	حمل ١٨٤	قوس ١٨٤	ثور ١٨٤	مرهمل ١٨٤	ستير ١٨٤	غانر ١٨٤
لاولا ١٨٥	للكط ١٨٥	چشم ١٨٥	ميرند ١٨٥	فاعلاتن ١٨٥	خوان ١٨٥	حود ١٨٥	حمل ١٨٦	دلو ١٨٦	ببيبت ١٨٦	تهيج ١٨٦	شحق ١٨٦
مخاض ١٨٦	تنی وریاع ١٨٦	زردی ١٨٧	چلد ١٨٧	ذهب ١٨٧	برنج ١٨٧	شرفلد ١٨٧	خلاقی ١٨٧	زرلكن ١٨٧	فيضه ١٨٧	هفت ١٨٨	ذان ١٨٨
شرو ١٨٨	بدبرق ١٨٨	برای ١٨٩	باصلاح ١٨٩	غرد ١٨٩	ذرع ١٨٩	مرد ١٨٩	نمر ١٨٩	رقيم ١٨٩	ازحساب ١٨٩	ازحمل ١٨٩	بی جود ١٨٩
ازاسد ١٨٩	واو ١٩٠	قوس‌ها ١٩٠	دلو يا ١٩٠	چونكه ١٩٠	رفتم ١٩٠	ميجو ١٩٠	رهبين ١٩٠	ازمل ١٩٠	خ ١٩٠	اشعر ١٩٠	مرو ١٩٠
ابرچين ١٩٠	جنت ١٩٠	قلم ١٩١	بمنی ١٩١	ای باهنر ١٩١	دربچه ١٩١	ترنبيه ١٩١	ترتيب باد ١٩١	ازعنايا ١٩١	زندگی ١٩١	اهكل ١٩١	بوم ١٩١
پرنعش ١٩١	بعد ١٩١	ابحر ١٩٢	پنج برد ١٩٢	خنسر ١٩٢	زام ١٩٢	مجموع ١٩٢	سهمع ١٩٢	پرمنكر ١٩٢	باحافظه ١٩٢	ناهمای ١٩٣	هست ١٩٣
صالح ١٩٣	بازنوح ١٩٣	محيط ١٩٣	شكار ١٩٣	كواه ١٩٣	سواك ١٩٣	حناء ١٩٤	هفش ١٩٤	نقاب ١٩٤	نظر ١٩٤	خون ١٩٤	فرج ١٩٤
پرآن ١٩٤	باحيط ١٩٤	نجی ١٩٤	ذات ١٩٤	شمر ١٩٤	شلخ ١٩٤	انفحه ١٩٤	اينها ١٩٤	هست ١٩٤	سيد ١٩٤	وقف ١٩٤	كريدای ١٩٤
اولياء ١٩٤	يمعون ١٩٤	فايقا ١٩٤	هردو ١٩٤	پنج ديكر ١٩٤	اول ١٩٤	ثانيش ١٩٤	ثالث ١٩٤	اعبلدی ١٩٤	مثلث ١٩٤	چون ١٩٤	باد ١٩٤
زهی ريب ١٩٤	قدت ١٩٤	مفاعيلن ١٩٤	بدان ١٩٤	كنيف ١٩٤	زنجی ١٩٤	صمم ١٩٥	عليم ١٩٥	سحاب ١٩٥	صباء ١٩٥	ربيع ١٩٦	شتا ١٩٦
عدو ١٩٦	وثاق ١٩٦	لبی ١٩٧	خری ١٩٧	سغب ١٩٧	يكی ١٩٧	نغز ١٩٨	قلله ١٩٨	كلف ١٩٨	حذر ١٩٨	تهی ١٩٩	سخن ١٩٩
وند ٢٠٠	افط ٢٠٠	خصر ٢٠٠	فرح ٢٠٠	صغر ٢٠١	ذنب ٢٠١	عناد ٢٠١	جنف ٢٠١	عرين ٢٠٢	زبد ٢٠٢	تنوفر ٢٠٢	چربدو ٢٠٢
عمص ٢٠٢	چرمارت ٢٠٢	چرمن ٢٠٣	بود ٢٠٣	نبين ٢٠٣	صنات ٢٠٣	فرير ٢٠٣	چوناشد ٢٠٣	ای ماه ٢٠٤	خورشيد ٢٠٤	مستفعلن ٢٠٤	ابراست ٢٠٤
طور ٢٠٤	طرم ٢٠٤	ميزان ٢٠٤	فلك ٢٠٣	لوح ٢٠٥	شاخ ٢٠٥	جبير ٢٠٥	تن ٢٠٥	سنور ٢٠٦	برغوث ٢٠٦	قلت ٢٠٦	سودد ٢٠٦
لادغ ٢٠٧	طائر ٢٠٧	جمع ٢٠٧	طالق ٢٠٧	عحی ٢٠٨	يلقاه ٢٠٨	ربط ٢٠٩	لاابتنی ٢٠٩	صالح ٢١٠	مقول ٢١٠	ای سيمبر ٢١٠	جان ٢١٠

مفعول ٢١٠	ابن بحر ٢١٠	ميزاب ٢١١	چون مليحا ٢١١	كلد ٢١٢	شطر ٢١٢	يشاء ٢١٢	نعناع ٢١٢	خدعر ٢١٢	زبی ٢١٢	بيحن ٢١٣	دربا ٢١٣
ماه شب ٢١٣	هاله ٢١٣	ای خلد ٢١٤	ميل ٢١٤	فاعلاتن ٢١٤	كوی ٢١٤	شكر ٢١٤	نصرو ٢١٤	مبرم ٢١٤	مظلم ٢١٤	وهن ٢١٥	ذل ٢١٥
ابتهال ٢١٥	استكانت ٢١٥	دشم ٢١٦	ذبحی ٢١٦	يأس ٢١٦	چون تعطل ٢١٦	قرد ٢١٧	جرنه ٢١٧	ضرب ٢١٧	تركی ٢١٧	ذنب ٢١٨	قدو ٢١٩
عفر ٢١٨	مسك ٢١٨	زهيل ٢١٨	شده ٢١٨	هاعلن ٢١٨	بجوان ٢١٨	وقوف ٢١٩	عماد ٢١٩	عسان ٢١٩	مخانيم ٢١٩	تره ٢٢٠	قبيه ٢٢٠
وطب ٢٢٠	مجبل ٢٢٠	المنش ٢٢١	كنان ٢٢١	قبق ٢٢١	هبوط ٢٢١	جبين ٢٢١	چرهل ٢٢١	سنام ٢٢٢	نموت ٢٢٢	ازمك ٢٢٢	جنت ٢٢٢
مفعول ٢٢٢	بحرمضارع ٢٢٢	ازميل ٢٢٣	فولاد ٢٢٣	خزير ٢٢٣	نسجين ٢٢٣	شكر ٢٢٤	ممبل ٢٢٤	خصيه ٢٢٤	تغره ٢٢٤	كابوس ٢٢٥	جاثوم ٢٢٥
منهاج ٢٢٥	وند ٢٢٥	زف ٢٢٦	شرف ٢٢٦	فدای سياد ٢٢٦	مسحات ٢٢٦	بذع ٢٢٧	دبرنه ٢٢٧	مسوه ٢٢٧	باشدرد ٢٢٧	ای جان ٢٢٨	بردل ٢٢٨
مفعول ٢٢٨	ابن بحر ٢٢٨	عقرب ٢٢٨	جعبه ٢٢٨	انعصار ٢٢٩	بالا ٢٢٩	حموت ٢٣٠	دردير ٢٣٠	قهر ٢٣١	البيه ٢٣١	حانوت ٢٣٢	باشدر ٢٣٢
مسرد ٢٣٢	باشدر ٢٣٢	اكحل ٢٣٢	اشهل ٢٣٢	ای بكر ٢٣٣	هجوانجم ٢٣٣	فاعلاتن ٢٣٣	هست ٢٣٣	شمع ٢٣٣	شايك ٢٣٣	نقسه ٢٣٤	كلبان ٢٣٤
شنخ ٢٣٤	حبربون ٢٣٤	علو ٢٣٥	جنم ٢٣٥	معدم ٢٣٥	كنج چشم ٢٣٥	جور ٢٣٦	چون ٢٣٦	پرتفت ٢٣٦	روش ٢٣٦	وحش ٢٣٦	چون آنان ٢٣٦
هست ٢٣٧	ليك ٢٣٧	بردعر ٢٣٧	معود ٢٣٧	حصن ٢٣٨	طرف ٢٣٨	ای بده ٢٣٨	مركب ٢٣٨	معنول ٢٣٨	بحرمضارع ٢٣٨	خارج ٢٣٩	داخل ٢٣٩
دابونم ٢٣٩	چون كعك ٢٣٩	شغذ ٢٤٠	ضب ٢٤٠	جبهه ٢٤١	ام ٢٤١	ملو ٢٤١	ادره ٢٤١	وضع ٢٤٢	يتن ٢٤٢	مطبوخ ٢٤٢	انفيه ٢٤٢
مشط ٢٤٢	مرط ٢٤٢	ملاح ٢٤٣	مجذاف ٢٤٣	سطر ٢٤٣	تفتيش ٢٤٣	منحاة ٢٤٤	مشعب ٢٤٤	مقبار ٢٤٤	شاهين ٢٤٤	[illegible] ٢٤٥	جری ٢٤٥
قنبب ٢٤٥	بزرك ٢٤٥	بمير ٢٤٦	ثمد ٢٤٦	غدير ٢٤٦	عمبق ٢٤٦	خباب ٢٤٦	نفيض ٢٤٦	سنان ٢٤٧	نخام ٢٤٧	لشف ٢٤٨	چرسك ٢٤٨
عصبر ٢٤٨	سياع ٢٤٨	[illegible] ٢٤٨	امام ٢٤٨	هيق ٢٤٩	صهيل ٢٤٩	نغيب ٢٤٩	نباح ٢٤٩	هدير ٢٥٠	ضباح ٢٥٠	الالای ٢٥٠	كل از ٢٥٠
فعول ٢٥٠	توابن ٢٥٠	وجير ٢٥٠	سوف ٢٥٠	كاين ٢٥٢	وكنجی ٢٥٢	آيا ٢٥٢	چرا اينها ٢٥٢	ای قدت ٢٥٤	كل ٢٥٤	فاعلاتن ٢٤٣	وزن ٢٥٤

فرخ ۲۵۴	خرنر ۲۵۴	معمعان ۲۵۵	زمهریر ۲۵۵	صرصرانی ۲۵۵	ثعلبان ۲۵۵	ورد ۲۵۵	ارج ۲۵۵	عجر ۲۵۶	مثل ۲۵۶	نعم ۲۵۷	دود ۲۵۷
خس ۲۵۷	منوبند ۲۵۷	مودد ۲۵۸	خلبه ۲۵۸	قنو ۲۵۹	خوشه ۲۵۹	ناس ۲۵۹	پدر ۲۵۹	ای تو ۲۶۰	فابل ۲۶۰	فلعلان ۲۶۰	ازمن ۲۶۰
نوعهای ۲۶۰	اوگا ۲۶۰	پسر مولد ۲۶۰	ناز ۲۶۰	وزمعن ۲۶۰	یلمق ۲۶۰	ورمجم ۲۶۱	عدل ۲۶۱	نبل ۲۶۱	قرء ۲۶۱	مشترک ۲۶۲	مترادف ۲۶۲
				مختلف ۲۶۲	جزر ۲۶۲	عسل ۲۶۳	اری ۲۶۳				

بسمه تعالی صورت کتبی است که آخر المؤلفین هنگام تالیف این کتاب مستطاب مسمی بقطرات العلامات
جمع آوری نموده وحین التالیف والتنمیق والتوضیح والتصحیح انها را متمسک
اعتبار خود ساخته وساحت کلمات را از غبار شبهات پرداخت

مجمع البحرین	قاموس	ترجمه قاموس	صحاح اللغة	صراح اللغة	کنز اللغة	معیار اللغة	[illegible]	منتهی الارب	[illegible]	برهان قاطع	[illegible]
[illegible]	کشف الایات	[illegible]	مجمع البیان	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
جلد ۳ بحار	[illegible]	[illegible]	مصباح المنیر	کشف اللغات	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
حسن التنبه	[illegible]	[illegible]	شرح لمعه	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	مطول	[illegible]	[illegible]	[illegible]
طب النبوة	ارغنون	مجسطی	شرح نفیسی	شرح شافیه	[illegible]	جار بردی	شرح [illegible]	مغنی	سیوطی	جامی	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	انیس العشاق	[illegible]	شرح رضی	شرح جامی	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
لغات مثلثه ابتداء از صفحه ۲۶۳	جامع [illegible]	مفصل	تاج المصادر	مجموع [illegible]	[illegible]	جامع الادب	[illegible]	[illegible]	البحار	وانتهاء آن آخر کتاب است	

تصحیح ۲

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی محمد وآله اجمعین اما بعد چنین گوید اقل ابناء العلماء واحوج العباد الی الله الرحیم العبد الجانی عبد الکریم بر ارباب بصیرت وانصاف ظاهر ولایح است که شرح متون علمی امریست معضل وامری مشکل محتاج بجمع رسائل شتی وسائل غیر محصی وعقل سلیم وفهم مستقیم خصوصاً کتاب مستطاب نصاب الصبیان که اکثر معانی عباراتش بحجاب غیب متواری ومحتجب است زیرا که از هر بحری بهری واز هر شجری ثمری را حاوی وعلماء اعلام وفضلاء عظام شکر الله مساعیهم بذل جهد وخوض لجج در تشریح لغات ومطالب این نموده اند لکن بعنایت حجت پروردگار وامام روزگار خاتم الائمه وغوث الامة خلیفة الرحمن محمد بن الحسن المهدی عجل الله ظهوره کتاب قطرات در شرح نصاب از تالیفات جناب مستطاب شریعتمدار عمدة الفضلاء وفخر الادباء اوثق الثقاة ملک النحاة آقای وثوق العلماء سلمه الله تعالی جامع قواعد شریفه وزوائد لطیفه وشواهد قرانی ودلائل فرقانی وملحقات رشیقه ومنضمات انیقه از بین شروح ممتاز است امتیاز دره از ذره سعی واهتمام در لغات از مبدء تا خاتمه کرده خصوصاً لغات مثلثه در خاتمه که آنچه سابق بطبع رسیده ناقص وغلط داشته وغیر نافع بود باقی اشعار را جمع آوری نموده همت باصلاح آن گماشت وبعض از اشعار از آنکه موافق لغة نبود تبدیل بشعر دیگر که الفاظش مطابق لغة بود نمود امید است محل وثوق علماء واعتماد فضلاء شود مستدعی مؤلف آنکه چنانچه در عبارات خللی در اشارات زللی اتفاق افتاده بصفاء باطن کدورت از دوده سهو القلم شمارند وچون بحار علوم بیکران غوص در تمام آنها غیر مقدور لذا از هر بحری قطرة بقدر فهم خود اخذ نموده مجموع را بقطرات موسوم مع ذلک یجهل الذی خود مذعن ومعترف است از الله عفی الله عنا بکرمه ومنه جواد کریم بانی طبع این اوراق شریفه جناب مستطاب عمدة التجار وزبدة الاخیار شجره بجابت وبزرگی المرتقی عن کل شین الآقا میرزا حسن ولد ارجمند جناب مستطاب عمدة الارکان آقا میرزا بابا تاجر کاشانی ساکن طهران وفقهما الله وایانا لمرضاته مؤلف در تاریخ اتمام کتاب فرماید ای سپهر طرق شوو بخل وحسد کرده هست سوز تو بخش سال تاریخ ار بد اندیش بشنو از من که نوبخش یکی مدد ... و کرد رقم قطرات وثوق ار بخش حرره الاقل میرزا عبد الکریم التبریزی

۱۳۲۳

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذی هدانا الی الصواب حمداً کثیراً یبلغ مبلغ النصاب والصلوة للباب
علی محمد واله الاطیاب **امّا بعد** فیقول العبد الجانی عبد الله بن محمد حسن الخود اسکانی
الاصفهانی هذا شرح علی نصاب الصبیان یشتمل علی درر منتشرة وجواهر افکار مبتکرة قد
افنیت برهة من دهری فی اقتنائها واجتنیت ثمارها من اشجارها واودعت فیها کل
ما التقطته من وجوه المطالب کی ینتفع بکتابی هذا کل واحد من المبتدئین واخوانی المتعلمین
والتمس من جنابهم الدعاء بالخیر والعفو عما وقع فیه من الزلل والخطاء وما من کلام الا وفیه
الف کلام الا کلام الملک العلام قوله بسم الله الرحمن الرحیم ابتداء کرد باسم خدا بجهة اقتداء
بکلام الله تعالی چون ابتداء کرد خداوند کتاب خود را ببسم الله الرحمن الرحیم وازجهة قند احادیث
رسول صلی الله علیه واله که فرمود کل امر ذی بال لم یبدأ فیه ببسم الله الرحمن الرحیم فهو
ابتر هر امر صاحب شانی ابتداء نشود ببسم الله الرحمن الرحیم ابتر و مقطوع الذنب یعنی دم
بریده و ناقص است از جهة صورت و معنی بسم الله اصل ان باسم الله بوده همزه اسم
را بجهة تخفیف حذف کردند برای کثرة استعمال وطول خط بسم الله عوض همزه است مثل
انکه طول تاء اخت و بنت که اصل انها اخوة وبنوة بوده عوض واو محذوف است و انهارا
بتاء طویله نویسند وبتاء وقف کنند وما قبل تا را ساکن کنند وجهة انکه بسم الله طولانی

قد دخل فی ملکی
المذنب علیرضا الموسوی

در فضیلت بسم الله

در تخصیص رحمن و رحیم از بین صفات

نویسند انست که عظمت صورة دلالت بر عظمت معنی کند چون اهل اشارة فرموده اند
سر جمیع مکونات مندرج در قران است وسر جمیع قران مندرج در فاتحة الکتاب
است وسر فاتحه مندرج در بسم الله است وسر بسم الله مندرج در باء بسم الله است یا
علی علیه السلام انا نقطه تحت باء بسم الله وطول خط مستقیم دال اشاره بصراط مستقیم است
که فرموده ان هذا صراطی مستقیما فاتبعوه از حضرت صادق علیه السلام روایت شده در
تفسیر بسم الله فرمود الباء بهاء الله والسین سناء الله والمیم مجد الله وتخصیص ابتداء
باسم الله از بین اسماء حسنی از باب تعلیم عباد است که ابتداء در امور بان نمایند در حدیث
است روز قیامت سایر امم از پیغمبران خود سؤال میکنند سبب کثرة حسنات این امت را
جواب میگویند از برای خدا سه اسم است چنانچه انها را در یک کفه بگذارند وتمام اعمال بنی
ادم را از حسنات وسیئات در کفه دیگر گذارند هر اینه طرف این سه اسم زیادتی دارد وان سه
اسم بسم الله الرحمن الرحیم است وتخصیص رحمن ورحیم در ابتداء از بین صفات خدا بجهة
انستکه هر یک رد است بر مذهبی از مذاهب باطله رحمن رد بر مذهب کسی است که میگوید
الرزق بید العباد فرزق الابن الاب والعبد السید والزوجة الزوج والجندی الامیر و
غیرهم اختیار کرد رحمن را تا بفهماند که روزی دهنده فرزند وزن وعبد ولشکریان پدر وشوهر
واقا وامیر نیست بلکه خدا است حقیقة ورحیم رد بر مذهب کسی است که منکر بعث است
پس اخرة روزی ایست که لابد خواهد او رد او را تا جزا بدهد بنده گان را ان کان محسنا فالاحسان
وان کان مسیئا فالاسائة ومقدم داشت رحمن را بر رحیم چون در رحمن مبالغه هست
که در رحیم نیست بجهة انکه رحمن بمعنی رازق است ورزق متعلق بدنیا است ودنیا مقدم
بر اخرة است از این جهة رحمن را مقدم بر رحیم داشت ورحیم بمعنی رحمه وغفران است
وغفران متعلق باخرة است واخرة مؤخر است بر دنیا ورحمن لفظی است خاص ومعنای
او عام است ورحیم لفظی است عام ومعنای او خاص است معنی بسم الله بنا بر این ابتدا
میکنم بنام خداوندی که مستجمع جمیع صفات کمالات است ومنزه ومبرا است از جمیع عیوب
ونقائص این صفه دارد روزی دهنده است در دنیا بر بندگان از مؤمن وکافر واین صفه

دارد امر زنده است در اخرة مؤمن را بس قوله الحمد لله منقسم میشود الی بر دو ازده
قسم چون الف و لام لابد اشاره بچیزی هست یا اشاره است بسوی ماهیت مدخول او
قطع نظر از افراد و بدون ملاحظه قلت و کثرت انرا حقیقه جنس کویند از قبیل
الف و لامی که در معرفاتست مثل الرجل خیر من المرأة الف و لام اشاره است بسوی ماهیت
رجل یعنی ذکر از بنی ادم که تجاوز کرده باشد از حد صغر بسوی کبر بهتر است از ماهیت امراة
نه اینکه افراد رجل بهتر است از افراد امراة زیرا که بعضی از افراد امراة بهترند از بعض افراد
رجل مثل حضرت فاطمه ع این الف و لام از برای حقیقه جنس است و رجل اسم جنس است
موضوع برای ماهیت معرات از مشخصات زمانیه و مکانیه و لونیه و از این جهة صدق
بر قلیل و کثیر میکند یا این است که الف و لام از برای مجاز جنس است نحو انت الرجل بجای
میکوئی تو حقیقت و ماهیت رجل هستی ولی کنایة اینجا الف و لام را مجاز از معنی جنسی
استعمال کرده نه حقیقة و اگر اشاره شود بسوی ان ماهیت با اعتبار ملاحظه افراد
باین معنی که ان ماهیت موجود است در جمیع افراد مدخول و مثل قوله تعالی ان الانسان
لفی خسر اگر بکوئیم مجموع من حیث المجموع انسان قرین خسرانند در مساعی خود انرا استغراق
مجموعی کویند و استغراق حقیقی که لفظ بحسب لغت شامل جمیع افراد میشود و اگر ملاحظه
جماعتی از افراد ماهیت انسان شده باشد انرا استغراق جمعی خوانند و اگر بحسب متفاهم
عرف شامل جمیع افراد شود نحو جمع الامیر الصاغة ای صاغة بلدة و مملکته لان المفهوم
عرفا الاصاغة الدنیا انرا استغراق عرفی کویند و اگر اشاره شود بسوی ان ماهیت بملاحظه
بعض افراد پس آن بعض یا در خارج موجود است یا در ذهن و اگر در خارج موجود باشد
مثل انکه کوئی جاء القاضی در تصوریکه بین تو و مخاطب تو شخص قاضی معهود باشد و حال
آمده انرا الف و لام عهد خارجی کویند یا انکه در ذهن است نه در خارج و معهود نیست
بین انها در خارج بلکه متکلم انرا در ذهن خود فرض کرده مثل اخاف ان یاکله الذئب متکلم
حضرت یعقوب و مخاطب اولاد او بودند که بین انها معهود نبود و حضرت یعقوب انرا در
ذهن خود فرض کرده بود انرا عهد ذهنی کویند و کاهی میشود که لام عهد اشاره باشد

بسوی مذکور در سابق مثل قوله تعالی کما ارسلنا الی فرعون رسولا فعصی فرعون
الرسول الف و لام اشاره است بسوی انکه رسول ثانی همان رسول اول است الف
و لام زائده یا زائده لازمه است مثل الف در الذین و الان که اسم است از برای وقت
حاضر وجه زائده بودن انها این است که الذین موصول و الان علم است از برای
وقت حاضر و اگر الف معرفه باشد اجتماع تعریفین میشود بر معرف واحد و دماميني
اعتراض کرده بر قول کسیکه کفته ال اللات و العزی زائده است بس کفته مجموع ال
با ما بعدش علم است لذا الجزء علم است مثل جیم در جعفر بنا بر این قول بر زائده بودن
ان جائز نیست یا زائده غیر لازمه للمحیه است کالفضل و الحارث و النعمان که ال علم
و صفته اصلیه بر ان داخل شده یا زائده غیر لازمه غیر لمحیه است مثل قول الشاعر
ولقد جنیتک اکمأ و عساقلا ولقد نهیتک عن بنات الاوبر که الف و لام
بجهة ضرورت شعر است یا الف و لام موصوله است مثل الف و لام الضارب و المضروب
الف و لام الحمد از برای جنس است یعنی جنس حمد من ای حامد بحمد مختص است
از برای خدا و در مقام حمد جمله اسمیه اورد بجهة انکه جمله فعلیه دلالت میکند
بر تجدد و حدوث که در بعض اوقات منقطع میشود و جمله اسمیه دلیل است بر ثبات
و بقاء و استقرار در تمام اوقات از اینجهة جمله اسمیه اورد تا حمد او دوام داشته باشد
و حمد ثناء بلسان است بجهة تعظیم منعم نه بجهة انکه منعم است مورد حمد خاص
است که لسان است و متعلق او عام است که نعمة و غیر نعمة است قوله علی نعمه و الائه النعم
جمع نعمة کالنقم جمع نقمة و الاء جمع الی بفتح الهمزة و الاصح انه اسم جمع و فی الغریب واحد
الاء الی محرکات ثلث همزه است مشهور ان است که مترادفند و کاهی استعمال میشوند و
اراده میشود بنعم نعم ظاهره مثل حواس خمسه ظاهره و بالاء نعم باطنه مثل عقل و قوه
دراکه و کاهی اراده میشود بنعم نعم دنیویه و بالاء نعم اخرویه و تقدیم نعم بر الاء بنابر
اول برای رعایت سجع است و بنا بر اخیر بر جاری بر اصل است قوله و الصلوة صلوة در
لغة بمعنی دعاء است بدلیل قوله تعالی و صل علیهم ان صلوتک سکن لهم ای اعطف

علیهم بالدّعاء والاستغفار لهم ولکن چون دید بندها خدا فرمود انّ اللّه وملئکته یصلّون
علی النّبی یا ایّها الّذین امنوا صلّوا علیه پس نسبت دادند یکمرتبه بسوی خدا ویکمرتبه
بسوی ملئکه ویکمرتبه بمؤمنین وچون نسبت دعا بخدا صحیح نیست گفتند صلوة از
جانب خدا رحمت است بعد از اینکه دیدند خدا استغفار را کسبت بملائکه داده دو یستغفرون للّذین امنوا گفتند صلوة از جانب ملئکه استغفار است وصلوة از
سائر عباد طلب رحمت است وباید دانست که اگر بگوئیم صلوة حقیقة در دعا ومجاز در
غیر دعا است ولی است از اینکه حقیقة در هر دو باشد بجهة لزوم دو اشتراک والمجاز
خیر منه وکلام در حقیقة شرعیّه در قطعهٔ دوازدهم خواهد امد ومعنی اینکه میگوئیم
اللّهمّ صلّ علی محمّد این است که اللّهمّ عظّمه فی الدّنیا باعلاء ذکره واظهار دعوته وابقاء
شریعته وفی الاخرة بعلوّ درجاته وتشفیعه لامّته قوله والسّلام سلام اسم مصدر است
که تسلیم بوده باشد بمعنی ایمنی از مکاره است وفائدهٔ طلب رحمت بر محمّد از است خودش
فرمود یا علی من صلّی علیّ کلّ یوم او لیلة وجبت له شفاعتی ولو من اهل الکبائر قوله
علی سیّدنا سیّد رئیس وکبیر است در قوم خودش ومطاع است در عشیرهٔ خودش اگر
چه هاشمی وعلوی نباشد اجوف واوی است از باب ضرب یقال ساد یسود اصل سیّد
سیود بوده بروزن فیعل واو را قلب بیا ویا را در یا ادغام کردند سیّد شد قوله
محمّد علم منقول است از اسم مفعول از باب تفعیل مناسبت بین منقول ومنقول الیه کثرة
خصاله الحمیدة ونعم ما قال الشّاعر وشقّ له من اسمه لیجلّه فذو العرش محمود وهذا محمّد
قوله واله وان جمع ست در معنی وفرد است در لفظ اطلاق میشود باشتراک لفظی بر
سه معنی اول جند واتباع نحو ال فرعون دوّم نفس نحو آل موسی وآل هرون واله
نوح سیّم اهل البیت خاصّة نحو ال محمّد ال در نزد خاصه علی وفاطمه وحسنین علیهم السّلام است
واطلاق میشود تغلیبا بر باقی ائمّه علیهم السّلام واصل ال اهل بوده بدلیل انکه در
وقت تصغیر اهیل میشود ولی ال را در اشراف وکسیکه قدر وشرافت داشته باشد استعمال
میکنند واهل نبی غرض اهل بیتی هستند که اذهب اللّه عنهم الرّجس وطهّرهم تطهیرا

در معنی سید

در معنی آل

قوله سیّما از عمّه سیّما موضوع است از برای اثبات حکم لطرفیه ای مابعده وماقبله
لکن نسبت حکم از برای مابعدش اکثر است از ماقبلش وچون متضمّن عدم مساوات
است در حکم پس صدق میکند که مابعد اوّمرجّح از ماقبل اوست از اینجهة نامیده شده
کلمهٔ استثناء واصل سیّما لا سیّما بوده چون از تغلیب حکایت شده که سیّما را باید با لا
استعمال کرد چنانچه شاعر گفته ولا سیّما یوم بدارة جلجل وجهة انست که لا با سیّما
مرکّب شده پس مثل کلمهٔ واحده است ودر حدیث است تستحبّ الصّدقة فی شهر رمضان
لا سیّما فی عشره الاواخر یعنی مستحبّ است صدقه در شهر رمضان ومساوی نیست
فضل آن در عشر اواخر با باقی ماه یعنی فضل عشر اواخر بیشتر است پس هرگاه بگوئی سیّما
بدون لا ما بعدش با ماقبلش مساوی است ومعنی حدیث چنین میشود صدقه در
عشر اواخر با باقی ماه مساوی است وفضلی وزیادتی از برای عشر اواخر نیست ولی
نجم الائمّه استرابادی جوابی داده که لا سیّما وضع شده با لا ولا برای استثناء
وچون بسیار استعمال کردند بجهة کثرت استعمال بعضی سیّما بحذف لا خواندند وبعضی
بتخفیف یاء خواندند مع وجود لا وحذفها پس ما قبول داریم که استعمال نمیشود لا سیّما
بدون لا اما بعضی از اوقات ظاهر است وبعضی از اوقات مقدّر وفیما بعد لا سیّما
ثلاثة اوجه خوب است عبارتی مرحوم ملا محسن در این باب فرموده ان ذکر نموده توجیه
شود اولا این ملا محسن غیر از مرحوم فیض صاحب تفسیر است بلکه متاخر از فیض است
وهو من تلامذة الامیرزا قوام الدّین القزوینی وهو الادیب النّحوی الّذی ینسب الیه
شرح العوامل المأة المشهورة المتداول علی ایدی المبتدئین بنا بر انچه مرحوم
اقا میرزا محمّد باقر اعلی اللّه درجاته در رجال فرموده واز برای اسمی که بعد
از لا سیّما است سه وجه جائز است الرّفع علی الخبریّة لمبتداء محذوف وما فیها
موصولة او موصوفة جائز است ابن عمّه برفع بخوانیم بخبر باشد از برای مبتدء محذوف
تقدیر این میشود سیّما هو ابن عمّه بنا بر اینکه ما موصوله باشد جملهٔ هو ابن عمّه صله
عائد ما میشود واگر ما موصوفه باشد بمعنی شئ این جمله صفة مراین میشود ای

ای لاسِیّ الّذی او سِیُّهُ وابنُ عَمِّه موجودٌ والجرّ علی اضافة سِیّ الیه وما زائدة ای لاسِیّ ابنُ عمّه موجودٌ وجائز است اسم بعد از سیما را بجر خوانیم واین در صورتی است که ما زائده بگیریم انوقت تقدیر لاسِیّ ابن عمّه موجود میشود والجملة حال فی الحالین یعنی لاسیّما با ما بعدش حال است برای مستثنی منه که آله بوده باشد در دو حالت رفعی وجرّی یعنی صلوة وسلام بر آل او باد حالکونی که مساوی نباشد ایشان از کسیکه او بود پسر عمّ پیغمبر است یا باقی آل این در حالت رفعی اما تقدیر حالت جرّی معنی این میشود صلوة وسلام بر آل او باد در حالت عدم تساوی پسر عمّ او یا باقی آل یعنی صلوة وسلام بیشتر شامل حال او بشود والنصب علی الاستثناء فیکون لاسیّما منقولة من احد الاولین یعنی جائز است ما بعد لاسیّما را نصب دهیم تا مستثنی بوده باشد وبگوئیم سیّما ابنَ عمّه بنصب ابن عمّ پس میباشد کلمهٔ لاسیّما منقول از حالت رفعی وحالت جرّی که ما موصولة یا موصوفة بوده باشد وهمچه گمان مکن که لاسیّما بعد از نقل از اصل معنی دیگری پیدا کرده نقیض معنای ترکیبی بلکه مبقاة علی ما کانت علیه باقی است بر معنی که کلمهٔ لاسیّما بر آن معنی بود قبل از اینکه از حالت ترکیبی نقل شود وبسیط وبمنزله کلمهٔ واحده شود از برای استثناء زیرا که اوّل لا نفی جنس بود وسیّ بمعنی مثل وما موصوله یا موصوفه بود بلکه باقی است وفرق است که آن وقت مرکب بود والان بسیط است وخصوصاً اعراباً ومعنیً مثل لفظ خصوصاً است کلمهٔ لاسیّما از حیث اعراب ومعنی چون خصوصاً در اصل خصصتُ خصوصاً بوده وهمچنین لاسیّما اصل او خصصتُ لاسیّما بوده از قبیل تعدد حلو سائر لاسیّما محلاً منصوب است بنا بر اینکه مفعول مطلق بوده باشد قوله وصیّه غرض از وصی کسی است که موصی از برای او تملیک عینی یا منفعتی کرده باشد بعد از وفاة یا او را مسلّط کرده باشد بر تصرّف فی بعد الموت ومراد در اینجا امیر المؤمنین علیه السلام که بنصّ خدا ورسول وصیّ وخلیفهٔ نبی است واولی بتصرّف در امور دین ودنیا است از تمام خلق بعد از نبیّ چنانچه صدر الائمّة موفّق بن احمد از بسیاری از مشایخ خود نقل نموده است

که رسول خدا فرمود در لیلهٔ معراج از جانب ربّ العزّة وحی رسید بسوی من قد اخترتُ لک علیّاً فاتّخذه لنفسک خلیفةً ووصیّاً الی آخره من اختیار کردم از برای تو علی را پس بگیر او را وقرار بده او را برای نفس خود خلیفه ووصی قوله الّذی هو حامل لوائه این صفت دیگر است که بردارندهٔ علم پیغمبر است چنانچه خود آنجناب فرمود انا حامل لواء الحمد یوماً احقّ بها ولی السّبقة فی الاسلام طفلاً ووجیهاً قوله امّا بعد امّا بفتح الهمزة وتشدید المیم حرف فیه معنی الشرط امّا از برای شرط است چنانچه تصریح بان کرده اند جماعتی از نحویین ودلالتی در این باب هست که مقام اقتضاء از اندارد اصل آن مهما من شیء بوده چنانچه در مغنی اخر بحث امّا مذکور است وکلام در آن باعث طالة است لکن قال بعضهم کلمهٔ شرط حذف شد که مهما بوده باشد بعد فعل شرط حذف شد واقامه کرد امّا مقام مهما پس بجهة بودنش در مقام کلمهٔ شرط یعنی مهما که آن اسمی است واقع در ابتداء لازم دانستند بعد او مبتدا ذکر کنند واز جهة اینکه قائم مقام فعل شرط است لازم دانستند بعد او فا ذکر کنند استیفاء لِکِلَا الحقّین بقدر الامکان وبعد ظرف زمان است وبسیار میشود که مضاف الیه او حذف میشود لکن منوی پس مبنی بر ضم میشود چنین گوید ابو نصر فراهی اسم مصنّف محمّد است ولقب او بدر الدّین وکنیهٔ او ابو نصر یاء فراهی یاء نسبت است منسوب است بفراهه قریه سیستان منسوب باصطلاح اسمی است که ملحق بشود در آخر آن یاء مشدّده تا دلالت بکند الحاق این یاء بر اینکه این شخص موصوف باین اسم منسوب است بسوی مجرّد این اسم اعمّ از اینکه اسمی که آخرش یاء مشدّده است اب بوده باشد یا بلد یا صناعه نحو قولک هاشمیّ او بصریّ او کسائیّ پس الحاق این یاء مشدّده باین اسماء دلالت میکند بر نسبت رجل بهاشم یا بصره یا مواظبت در عبا یا فی ودنیا میشود که منسوب بر هیئهٔ ووزن فعّال می اید لبّات اسم است برای کسیکه صانع نبات باشد یعنی طیلسان وعوّاج یعنی صاحب عاج که استخوان فیل است وثواب که جامه دوز است وجمال یعنی شتردار وهمچنین منسوب بر هیئهٔ ووزن فاعل هم می اید بمعنی ذی کذا مثل تامر ولابن وذارع ونابل صاحب تمر ولبن ودرع ونبل مراد است وکنیه اسمی است

کہ مصدر با تام باشد مثل ابی زید وام جمیل یا مصدر با ابن وابنہ باشد مثل ابن عباس
وابنہ فضل حسید حاسدہ یعنی محسود باد نبیرہ او وشیخ ابو علی فرمودہ حاسد کسی است کہ
تمنی کند زوال نعمت از صاحب نعمت اگرچہ بجہت خود نخواہد حسد مذموم است
مروی است الحسد یذیب الایمان کما یذیب الماء الملح یعنی ایمان را گداز کند کہ آب نمک
چنین کند وغبطہ محمودہ است در بیت الوفی فی العھد یا عروۃ فاغبط فان اغتباطا
بالوفاء حمید وحفد حاسدہ اگر حفد بصیغہ ماضی معلوم بخوانی وحاسد
فاعل وی باشد یعنی خدمت کند حسد برندہ او واگر حفد بماضی مجهول بخوانی یعنی
مخدوم باد حسد برندہ او وما حرکت الشمال النخل ا.ب رقیق شمال بالفتح باد یکہ از
طرف قطب شمالی وزد واز مؤنثات سماعیہ است وفیہا سبع لغات آخر شمل
بفتحتین وشمل بوزن فلس وشمال بکسر شین وفتح میم وشمال بفتح شین وسکون میم
وفتح ہمزہ وشامل بفتح شین وسکون ہمزہ وفتح میم وشمال بتشدید لام وتخفیف ان
نخل بمعنی درخت خرما مذکر ومؤنث ہر دو استعمال شدہ دقیق یعنی باریک یعنی مادامیکہ حرکت
میدہد باد شمال درختہای باریک را وتحرکت الشمال النخل الدقیق شمال بکسر
خلاف یمین است نخل مصدر است بمعنی بیختن دقیق بمعنی آرد یعنی وحرکت کند دست
چپ بجہت بیختن کہ چون صبیان ازال را صبیان بکسر جمع صبی بمعنی پسر صبیہ یعنی دختر
ترتیب احوال انسان از زمان بودن او در پشت پدر تا دنیا در نزد عرب از این قرار است ما
دامی کہ در فقار واستخوانہای پشت پدر است از نطفہ گویند بجہت آنکہ نطفہ مرد
از پشت او نازل میشود ونطفہ زن از سینہ او وچون نطفہ مرد در رحم زن قرار گرفت چهل
روز بگذرد وخون بستہ شود از علقہ گویند وچون چهل روز دیگر بگذرد وقطعہ
گوشت قرمز شود از مضغہ گویند وچون چهل روز دیگر بگذرد ایلاج روح در آن
شود پس مادامیکہ در شکم مادر است از جنین گویند وچون متولد شود از ولید
گویند پس مادامیکہ شیر میخورد از راضع گویند وچون از شیر باز گیرند فطیم گویند و
چون کمی راہ افتد از دارج گویند وچون قامت آن پنج وجب شود از خماسی گویند وچون

[illegible]

رواضع ودندانهای شیر او بریزد از مثغور گویند وچون دوم ربہ دندانهای او بروید
گویند اثغر ابو عمرو گفتہ چون سن او از دہ سال تجاوز کند از مترعرع گویند ودر
تمام این احوال از غلام وصبی گویند ونزدیک بلوغ از مراهق ویافع گویند وما
زلت ابغی المال مذ انا یافع ولیدا وکهلا حین شبت وامردا وچون ابتدا روییدن
موی عذار وشارب او شود گویند تدلقل وجهہ بتحقیق روییدہ موی او وچون
ضامن جوانی شود از شارخ گویند وچون موی ریش او گرد آید ودارای کمال قوت
شود از مجتمع گویند یقال رجل مجتمع مرد بکمال قوت رسیدہ بعد از آن مادامیکہ در حدود
سی وچهل باشد از شاب گویند بعد از آن تا پنجاہ سالگی از کهل گویند بعد از آن هرچہ
از عمر او بگذرد از شیخ گویند پیش از تعلم لغہ عرب عنیہ حی اقید بالہ از فارسی اللغة
اصلها لغی او لغو حرف آخر را حذف کردند وها را عوض آوردند وجمع آن لغی مثل برہ
وبری قال الجوهری قیل واشتقاقها من لغی بالکسر اذا لهج بہ ومنہ سمعت لغاتهم ای
اختلاف کلامهم لغہ در لغت بمعنی نطق است یعنی گویائی ودر اصطلاح ما یعبر کل قوم
عن اغراضهم ودر اینجا زبان عرب مراد است وعرب از مؤنثات سماعیہ است کسانی از
قریش بودند کہ در قریہ عربہ اقامت داشتند وآن نزدیک مدینہ است واعراب بادیہ نشینند
عرب چند قسم است عرب عاربہ از زمان عاد وثمود بودند وعرب عاربہ کسانی بودند
کہ تکلم کردند بلسان یعرب بن قحطان وهو اللسان القدیم وعرب مستعربہ کسانی بودند
کہ تکلم کردند بلسان اسمعیل بن ابراهیم بعضی گویند ابراهیم اعجم بود زنی گرفت از طایفہ
جرهم اسمعیل بوجود آمد عرب شد شعر در لغہ دانستن ودریافتن است ودر اصطلاح
نظمی است موزون وترکیبی است متعاضد ومخیل کہ دلالت کند بر معنی وقافیہ داشتہ
باشد وهر کلامی کہ وزن نداشتہ باشد از نثر خوانند وهر نثری کہ قافیہ داشتہ باشد
از سجع گویند سجع تواطؤ فاصلتین از نثر است بر حرف واحد در آخر وهر فاصلہ را فقرہ
گویند بعضی گفتند سجع غیر مختص بنثر است بلکہ جاری در نظم هم میشود مثال آن از نظم قول
ابی تمام تجلی بہ رشدی واثرت بہ یدی وفاض بہ ثمدی واوری بہ زندی شعر کلامی ا

در معنی اللغة

اصناف العرب

در معنی الشعر والنثر

والسجع

موزون وموزون محتاج بمیزانی است تا صحیح از مکسور دانسته شود ومیزان شعر اول
عروض است وعروض چوبی را گویند که درمیان خیمه نهند تا خیمه بواسطهٔ او بر پا باشد
وعروضیون رکن آخر از مصراع اول را عروض خوانند وچنانچه خیمه بان چوب بر پا
وقائم است قیام بیت شعر هم بان رکن باشد که چون آن رکن گفته شود معلوم کرد که از
کدام بحر است وسالم است یا غیر سالم واگرچه در باب عروض اسامید از تاویل بسیار
اما قول صحیح این است که از عروض از آن گویند که معروض علیه شعر است وشعر را بدان
عرض کنند تا زائد ونقصان ظاهر شود وبناء عروض بر متحرک وساکن بود ومتحرک
آن بیش از ساکن بود وحرف اول آن متحرک وحرف آخر آن ساکن متحرک حرفی است که ضمه
یا فتحه یا کسره داشته باشد وساکن حرفی بود که حرکت ندارد وحرکت دو قسم است
معروف ومجهول معروف چون ضمه نود وحور ومجهول چون ضمهٔ عور وشور وکسرهٔ
معروف چون سیر وشیر ومجهولش چون سیر شیر همه حرکات را از این قیاس گیرند و
این متحرک وساکن اسباب واوتاد وفواصل میکردد واجزاء عروض واركان بیت
مرکب شود ومعنی بیت خواهد آمد انشاء الله قوله فارسی منسوب است بفارس بن فارس
اسم فارس بن پهلو بن سام بن نوح است چون سه قسم لغه وزبان فارسی از شش لغات
هنوز باقی است وغیر متروک است دری وپارسی وپهلوی که منسوب است پهلوی
بفارس بن پهلو قوله طبع در لغت بمعنی سرشت که مردم بان آفریده شده اند ودر
اصطلاح قوه ایست در آدمی که ادراک میکند بسبب آن معارف وعلوم را ومظهر
خصال وسنع خوبها است قوله عزیزیست الغریزه بمعنی الطبیعه وهی مصدر الصفة
الذاتیه یعنی فی الدلالة علی امر غیر اختیاری طبیعی کنفس الطبیعة فانها لیست اختیاریه
لصاحبها ودر برهان قاطع است عزیز بروزن تمیز حلم وبردباری باشد که ترک انتقام
از بدیها ودر رسالی الاسامی است الغریزة بمعنی خوی نظم در لغه ریسمانی است که لولو را
دران برشته میکشند ودر اصطلاح موزون کردن کلام است گویا مصنف تشبیه
کرده هر لغتی از این کتاب را بدانه مروارید که برشته کشیده باشند قوله وچند بیت

الی آخره

في معنى الطبع

في معنى النظم

الی آخره بیت را از آن بیت گویند که تشبیه کرده اند به بیت شعر وبیت شعر خانهٔ باشد از
موی یعنی پلاس وآن خانهٔ اعراب صحرانشین باشد وترکیب آن از ریسمان ومیخ وپلاس
باشد که بر بالای آن پوشند وچنانچه خانهٔ مویی را زمین وسقف وچهار حد هست بیت
شعر نیز اینها را دارد که زمین آن قافیه وسقف آن معنی که در شعر قصد کرده شود وحدود
آن چهار رکن ودر آن مصراع بود که در یک بیت مرتب شود وآن چهار رکن را نامها نهاده اند
رکن اول از مصراع اول صدر وآخر مصراع اول را عروض خوانند واول مصراع دوم را
ضرب خوانند وانچه میان صدر وعروض وابتدا وضرب واقع شود حشو خوانند پس قافیه
شعر زمین اوست ومعنی سقف وحدود شعر چهار رکن بود وتکلفات ومثل نقاشی
وآینه کاری وکاشی کاری صنایع شعر است وچنانچه بخانه از در داخل شوند
بشعر از مطلع در آیند ومطلع بیتی بود که در اول شعر آید وهر دو مصراع آن قافیه
داشته باشد وخانهٔ که در آن دو پاره باشد هر طرف از آن دو پاره را مصراع خوانند ومثل
آنکه بیت شعر مرکب است از ریسمانها وپلاسها بیت شعر نیز مدار او بر اسباب واوتاد وفواصل
سبب بر دو گونه است سبب ثقیل وسبب خفیف سبب خفیف یک متحرک است وساکنی در آخر
چون در وسبب ثقیل دو متحرک بود چون نعم ووتد نیز بر دو گونه بود وتد مفروق ووتد مجموع
وتد مفروق دو متحرک بود وساکنی در میان چون عشق ووتد مجموع دو متحرک ساکنی در
آخر چون توم وفاصله نیز بر دو گونه بود فاصلهٔ صغری وفاصلهٔ کبری فاصلهٔ صغری سه
متحرک بود ساکنی در آخر چون بکرمت وانها یک مصراع شوند در غم عشق توم بنکرم
بکرمت واز ترکیب تقدیم وتاخیر سبب ووتد وفاصله افاعیل وتفاعیل حاصل آید
قوله در میان این قطعها الخ قطعه بکسر در لغة بمعنی پاره ودر اصطلاح پاره ایست
از شعر که مطلع نداشته باشد واگر داشته باشد از نوزده بیت بیشتر باشد قوله نصاب
الصبیان النصاب من المال القدر الذی یجب فیها الزکوة اذا بلغه کمائتی درهم وخمس
من الابل نصاب غلات اربع که گندم وجو ومویز وخرما است دویست وهشتاد وهفت
من نیم وهفده سیر وسه مثقال است بسنگ طهران که من تبریز است ونصاب اول

نقره

في معنى البيت

ابتداء وآخر مصراع دوتم را صح

في معنى السبب

في معنى القطعه

في معنى النصاب

نقره دویست درهم است هر درهمی نصف مثقال شرعی وخمس انست که عبارت است از
دوازده نخود ونیم وعشر نخود هر ده درهم معادل هفت مثقال شرعی که یکصد وبیست
شش نخود میشود پس دویست درهم یکصد وچهل مثقال شرعی است اگر بخواهیم معادل
با مثقال صیرفی کنیم قاعده انست ربع از او کم میکنیم باقی معادل با مثقال صیرفی است
ربع یکصد وچهل مثقال شرعی سی وپنج مثقال است کم میکنیم باقی آن یکصد و
پنج مثقال است پس کسیکه یکصد وپنج مثقال صیرفی نقرهٔ مسکوک داشته باشد
در تمام سال چون بقدر نصاب است زکوة بر آن واجب میشود واز این قاعده
وزن کر را میتوان معین نمود ضرورت ندارد چون کلام باینجا رسید وزن کر را
بلسان سهلی که همه کس بفهمد معین شود وچون آب اگر بقدر کر برسد لا ینجسه
شیء مما لاقاه من نجس العین الا ما غیر لونه او طعمه کر هزار ودویست رطل
عراقی است رطل بکسر را بنا بر افصح وکسر است فتح آن ورطل بر سه قسم است رطل
مدنی ورطل مکی رطل عراقی رطل مدنی یک رطل ونیم عراقی است رطل مکی
دو رطل عراقی است رطل عراقی دو ثلث رطل مدنی ونصف رطل مکی است
هزار ودویست رطل عراقی وزن کر است هر رطلی صد وسی درهم هر درهمی
نصف مثقال شرعی وخمس آن نصف مثقال شرعی نه نخود است وخمس مثقال شرعی
سه نخود ونیم وعشر نخود است جمعش دوازده نخود ونیم وعشر نخود است پس وزن
درهم معلوم شد وزن ده درهم بنا بر این یکصد وبیست وشش نخود میشود چنانکه
ذکر شد که معادل هفت مثقال شرعی است بجهة آنکه میگوئیم هفت ده نخود میشود
هفتاد نخود هفت هشت نخود میشود پنجاه وشش نخود جمعش یکصد وبیست وشش نخود
میشود که معادل وزن ده درهم است مذکور شد هر رطلی یکصد وسی درهم است
که نود ویکمثقال شرعی میشود بنا بر آنچه ذکر شد که هر ده درهم هفت مثقال است هزار و
دویست نود ویکمثقال باید جمع شود یکمثقال شرعی میشود هزار ودویست مثقال یکهزار
نود مثقال هم میشود نود هزار مثقال جمعش میشود نود ویکهزار ودویست مثقال

آمدیم بحساب دویست رطل دویست نود مثقال هیجده هزار مثقال میشود دویست
یکمثقال هم ذکر شد جمعش میشود یکصد ونه هزار ودویست مثقال شرعی اگر بخواهیم
بدانیم بمثقال صیرفی چه قدر است ربع از او کم میکنیم چنانچه ذکر شد سه ربع باقی معادل
مثاقیل صیرفی است پس یکصد ونه هزار ودویست مثقال شرعی ربع آن بیست وهفت
هزار وسیصد مثقال شرعی است چون از تمام کسر کنیم باقی آن هشتاد ویکهزار و نهصد
مثقال صیرفی میشود هشتاد مثقال صیرفی پنج سیر است هشتصد مثقال صیرفی پنجاه
سیر است هشت هزار مثقال صیرفی پانصد سیر است هشتاد هزار مثقال صیرفی پنجهزار
سیر است باقی ماند یکهزار ونهصد مثقال میگوئیم یکهزار وششصد مثقال آن
یکصد سیر میشود باقی ماند سیصد مثقال دویست وچهل مثقال آن پانزده سیر میشود
باقی ماند شصت مثقال آنهم سه سیر ودوازده مثقال میشود جمع آن میشود پنجهزار و
یکصد وهیجده سیر ودوازده مثقال چون چهل سیر یکمن تبریز است چهار هزار سیر آن میشود
یکصد من هشتصد سیر آن هم میشود بیست من سیصد سیر آن نیز میشود هفت من نیم باقی
ماند هیجده سیر ودوازده مثقال آنهم نیم من الا بیست مثقال است جمع تمام اینها بحساب من تبریز
میشود یکصد وبیست وهشت من الا بیست مثقال صیرفی چنانچه در تجربه دارد کر
بوزن تبریزی در هشت عباسی یکصد وبیست وهشت من میشود بنقیصه بیست
مثقال وبوزن شاه که عبارت از شانزده عباسی است شصت وچهار من بنقیصه
بیست مثقال میشود اما بیان تعیین کر بحسب مساحت سه وجب ونیم طول وسه
وجب ونیم عرض وسه وجب ونیم عمق باید چهل ودو وجب وهفت ثمن وجب بشود
زیرا که سه وجب طول را ضرب میکنیم در سه وجب عرض پس سه سه تا میشود نه تا
باز سه را ضرب میکنیم در نیم عرض یک ونیم میشود این ده ونیم آن وقت نیم طول را ضرب
میکنیم در سه عرض یک ونیم میشود این دوازده باز نیم طول را ضرب میکنیم در نیم عرض
ربع میشود مثلا پارچه که هر طرفی از آن یکذرع یعنی عرض وطولان مساوی باشد
اگر نیم ذرع از طول ونیم ذرع از عرض این پاره کنی ربع آن پارچه میشود مثل این شکل

تمام دوازده وجب و ربع وجب میشود این دوازده وجب و ربع را میخواهیم ضرب در
سه وجب و نیم عمق کنیم اول دوازده را در سه ضرب کردیم دوازده سه سی و شش
با زدوازده را در نیم عمق ضرب کردیم دوازده نیم شد شش با ان سی و شش میشود
چهل و دو وجب انوقت ربع را در سه وجب عمق ضرب کردیم سه ربع شد میشود
شش ثمن انوقت ربع را در نیم عمق ضرب کردیم ثمن شد با ان شش ثمن هفت ثمن میشود
تمام چهل و دو وجب و هفت ثمن وجب میشود کفتکو در نصاب بود و وجه تسمیهٔ
آن بنصاب چون این کتاب نصاب و بیست و بیست بیت است اکر کسی انرا یاد کیرد غنی از
لغت میشود مثل کسیکه دویست درهم و زیاده داشته باشد غنی است و باید زکوة
انرا بدهد و باللّه التوفیق التوفیق من اللّه توجیه الاسباب نحو مطلوب الخیر اکر
ارادهٔ امر خیری کنی و خدا اسباب انرا فراهم کند توفیق است و علیه التکلان تکلان
یعنی توکل اصل آن وکلان بوده بجهة تخفیف واو قلب بتا شد نظیر تقوی که اصل
آن وقوی بوده و تتری که اصل ان وتری بوده و تراث و تجاه که اصل انها وراث و
وجاه بوده واو اصلیه قلب بتا شد امّا در عدة تا را کر عوض واو است در اول ان
نمیتوان داخل کرد بجهة اشتباه باستقبال و لهجائز است ادخال تاء در اول تکلان
چون اشتباه نمیشود بجهة انکه مضارعی بهیئت تکلان نداریم القطعة

فی بحر المتقارب

بدانکه عطائی در رسالهٔ بدایع الصنایع در بیان اصول بحور میکوید
اصول شعر عرب پیش خلیل بن احمد پانزده است طویل مدید بسیط وافر کامل هزج رجز
رمل منسرح خفیف مضارع مقتضب مجتث متقارب و اخفش نحوی یک بحر دیکر زیاد
کرده وانرا محدث نام کرده و بعضی انرا متدارک نام کرده اند و باین اسم مشهور شده و در
معیار اورده که اصول اوزان اشعار فارسی ده است هزج رجز رمل سریع قریب منسرح
خفیف مضارع مجتث غریب و بعضی اشعار فارسی که بر اوزان مخصوصه بعرب کفته اند
بر سبیل تتبع و تقلید واقع شده و موافق این طایفه نیست و شمس قیس در کتاب حقایق المعجم
کفته که عجم را به پنج بحر از بحور پانزده کانه شعر عذب نیست و ان طویل مدید بسیط وافر

اصول بحور عجم

کامل و بحر اشعار عجم را چهارده دانسته ده انستکه ذکر شد و چهار دیکر مقتضب غریب
این را جدید نیز کویند متشاکل متدارک پس مجموع نوزده باشد پنج مخصوص عرب طویل
مدید بسیط وافر کامل و سه مخصوص عجم و ان غریب قریب متشاکل و یازده مشترک میان
هر دو طایفه و ان باقی بحور است اما بحوری که در نصاب است و لازم است اشاره بان نماید
مجتث رمل خفیف مضارع رجز هزج اول تقارب که انرا متقارب نیز کویند اصل این بحر
مثمن و اجزاء ان هشت بار فعولن و وجه انکه انرا متقارب خوانند انست که چون اجزاء و
ارکان متقارب و متماثل و کوتاه است چنانکه کوئی فعولن فعولن فعولن فعول بجهة اینکه
تقارب بمعنی تماثل و کوتاهی است رجز اصل ان پیش عرب مسدس است و اجزاء ان شش
بار مفاعیلن و پیش عجم مثمن و رجز در لغت اضطراب و سرعت است و عرب بیشتر اشعار
که در معرکها و جنکها و در مقام مفاخرت از مردانکی خود و قوم خود میخوانند در این بحر است
و در چنین اوقات اورا اضطراب و حرکات سریع میباشد پس از این جهة این بحر را رجز نام
کردند رمل اصل او پیش عرب مسدس است و اجزاء آن شش بار فاعلاتن و پیش عجم
مثمن و رمل در لغت حصیر بافتن است و چون ارکان این بحر را وتدی در میان دو سبب
و دو سبب در میان دو وتد پس کویا که اوتاد را با اسباب بافته اند همچنانکه حصیر را بریسمانها
میبافند و بعضی کفته اند که رمل را از رملان کرفته اند و رملان بمعنی رفتن و هم دویدن
شتر باشد بشتاب و بواسطه انکه سبب خفیف اخر رکن اول و پیوسته است بسبب خفیف
رکن دوم در خواندن ان سرعت و شتابی هست پس باین سبب انرا رمل خوانند مجتث
اصل او هم پیش عرب مسدس است و اجزاء آن دو بار مستفعلن فاعلاتن فاعلاتن
و پیش عجم مثمن و اجزاء آن چهار بار مستفعلن فاعلاتن این بحر را مجتث خوانند که اجتثاث
در لغة بمعنی از بیخ بر کندن است و مسدس این را که مستفعلن فاعلاتن است از بحر خفیف
کرفته اند و بر اورده چرا که الفاظ و ارکان هر دو بحر یکی است و اختلاف باز انست که اینجا
مستفعلن مقدم است بر هر دو فاعلاتن و در بحر خفیف مستفعلن در میان دو فاعلاتن است
چنانکه معلوم است در مقام خود خفیف هر مصراع آن بر وزن فاعلاتن مفاعلن فعلن

بحور
فی معنی المتقارب
فی معنی الرجز
فی معنی الرمل
فی معنی المجتث
فی معنی الخفیف

بسکون عین در بعض انواع ان و در بعضی بکسر عین و در بعضی بجای فعلن فعلان
و ورید از این جهة خفیف کویند [illegible]
[illegible] و تد باین سبب ارکان سبک شده اند و بعضی کفته اند
که این بحر سبک ترین بحور است باین معنی که نامهای دراز که حروف بسیار دارد و دو
هیچ بحر اوردن آن ممکن نیست در ین بحر اورند مضارع اصل این باب پیش عرب مسدس
است و اجزاء او دو بار مفاعیلن فاع لاتن مفاعیلن و پیش عجم مثمن و اجزای او چهار
بار مفاعیلن فاع لاتن مضارع کویند مشابه منسرح است از انکه حرف دویم هر یک
از این هر دو بحر مشتمل است بر وتد مفروق چرا که جزء دویم این بحر که فاعلاتن است
مشتمل است بر فاع و جزء دویم منسرح مفعولات است و او مشتمل است بر لات و خلیل
بن احمد که واضع این فن است کفته است این بحر را بواسطهٔ مشابهت بحر هزج مضارع
خوانند و وجه مشابهت انست که در ارکان هر دو بحر او تاد مقدم است بر اسباب
هزج اصل ان پیش عرب مسدس است و اجزاء او شش بار مفاعیلن و پیش عجم مثمن و اجزاء
ان هشت بار مفاعیلن هزج در لغت اواز باترنم خوش اینده است و عربان بیشتر که باواز
در سرود ها میخوانند دراین بحر است و بعضی کفته اند که هزج کردانیدن اواز است
و هر رکن این بحر را اندر اول وتد مجموع است و از پی ان دو سبب خفیف و این مانند میکند
بمتصوت و کردانیدن اواز را پس از اینجهة این بحر را هزج نام کرده اند و مثمن از ان
جهة کویند که در ارکان او زحاف و تغیر واقع نیست و اصل این بحر هشت بار مفاعیلن است
و چون از اخر کلمه حرفی و حرکتی بیفتد ان کلمه کوتاه شود اینجا صدر و ابتداء اخر بیت و حشو
او مکفوف و عروض و ضرب مقصور [illegible] فی الشعر ذهاب الناء من فعولن والمیم من مفاعیلن
والبیت مخروم و اخرم اذا حذف نون مفاعیلن صار مکفوفا فنقول مفاعیل و اذا حذف
میم صار اخرم فنقول فاعیل فیرد الی مفعول در بیان موزون و ناموزون و معنی تقطیع
و کیفیت ان بدانکه وزن سنجیدن کلام است بمیزان بحری از بحرهای شعر که مقرر کرده اند
پس هرچه بمیزان بحری از بحرهای شعر که ذکر شده راست اید ان موزون است و انچه بمیزان

در معنی مضارع

در معنی هزج

در بیان التقطیع

هیچ بحری راست نیست ناموزون است و این سنجیدن را تقطیع کویند و در اصطلاح عروضیین
و تقطیع بیت چنان است که الفاظی در ان بیت است از یکدیکر جدا سازند بروجهی که
مقداری از ان برابر باشد در وزن با اجزاء ان بحر که این بیت در ان بحر است و مناسب معنی
لغوی تقطیع که پاره کردنست و در تقطیع عدد حروف و حرکت و سکون معتبر است و
خصوصیت حرف و خصوصیت حرکت که فتحه و ضمه و کسره است دخل ندارد مثلا لفظ
طوطی و بلبل بوزن فعلن باشد و هر حرف که بتلفظ در اید معتبر باشد در تقطیع
اکرچه در کتابت نباشد و هر حرفی که بتلفظ در نیاید ان معتبر نباشد اکرچه در کتابت
باشد و حروف ملفوظهٔ غیر مکتوبه و مکتوبهٔ غیر ملفوظه بود ولی بناء تقطیع بر ملفوظ
است نه مکتوب و نون تنوین را عروضیون ظاهر مینویسند تا ملفوظ و مکتوب اوزان
شعر یکسان باشد و التباس نشود بدانکه الفی که از اشباع فتحه الف یعنی از کشیدن فتحه
او حاصل شود همچو اید و امد که بر وزن فعلن است و در تقطیع دو الف نویسند اول
متحرک و دویم ساکن بدین صورت مد فعلن اید فعلن و دیکر واویست که از اشباع ضمه
حاصل شود چو داود و طاوس که بر وزن فعلان است و در تقطیع دو واو نویسند
اول متحرک دویم ساکن بدین صورت داود فعلان طاوس فعلان و دیکر یائی است
که از اشباع کسره حاصل شود چنانچه کسرهٔ من بیدله اشکنند بروجهی که بعد از ان یائی ملفوظ
شود و در تقطیع این یاء نوشته شود بدین صورت منی بیدل مفاعیلن و این یاء را یاء بطنی
کویند

به بحر تقارب تقرب نمای بدین وزن میزان طبع ازمای
ازمای امر ازمایش و امتحان است فعولن فعولن فعولن فعول
چه کفتی بکو ایمه دلربای
اله است و الله و رحمن خدای
دلیل است و هادی نکو رهنمای

شرح الاله بمعنی المعبود و هو الله تعالی لکن استعاره اورده از مشرکون برای حیرها

در التقطیع

[illegible]

کرپرستش میکردند الٰه بروزن فعال بمعنی مألوه است یعنی معبود مثل کتاب و مکتوب الله علم است برای ذات مقدسه که جامعهٔ جمیع صفات علیا و اسماء حسنی است اهل تاریخ هر حرف مشدده در هر اسمی باشد یک حرف بشمار آرند علی با انکه یاء مشدده دارد یکصد و ده بحساب ارند بجز لام الله چنانچه در روضات الجنات است تعدد لام الله مسلم عند اهل التاریخ کما انشده بعضهم بالفارسیه الله نود ویک الف و هاء و دو لام عاجز شده از کنه کمالش اوهام رحمن صفت مشبهه مشتق از رحمة است و رحمة در بنی آدم بمعنی رقت قلب است و در خدا عطف و بر و رزق و احسان و نست واین صفت مختص بخدا است و غیر او متصف باین صفت نیست خدای فارسیه معناه انه بنفسه جاء لان خود معناه ذات الشیء و نفسه وآی معناه جاء ای انه کان لذاته موجود و هذا معنی واجب الوجود لذاته قال ابو البقاء دلیل فی قوله تعالی ثم جعلنا الشمس علیه دلیلا راه و راهنمای دلیل میگویند و اراده میکنند از او آل و راهنما چنانکه گوئی یا دلیل المتحیرین ای هادیهم الی ما تزول حیرتهم و گاهی دلیل میگویند و اراده میکنند از او علامهٔ منصوبه برای معرفت مدلول از این جهة گفته اند نظر دلیل بر وجود نار است و دلیل اسم است برای هر چیز که شناخته بشود با و مدلول چه حسی باشد یا شرعی چه قطعی باشد یا غیر قطعی حتی اینکه حس و عقل و نص و قیاس و خبر واحد و ظواهر نصوص تمام اینها را ادله نامیده اند هادی فی قوله تعالی وان الله لهادی راهنمای فرق بین دلیل و هادی انست که دلیل اعم است از اینکه راهنما بحق باشد یا راهنمای بباطل ولی هادی راهنمای بحق است

اصل

محمد ستوده امین استوار
بقرآن ثنا گفت ویرا خدای

شرح محمد هو الذی کثر خصاله الحمیدة ستوده بکسر سین فارسی است کسی را گویند که او را بصفات پسندیده یاد کرده باشد امین فی قوله تعالی انک الیوم لدینا مکین امین امانت دار و اعتماد کرده شد فعیل بمعنی مفعول یعنی مأمون استوار بضم اول بروزن خوشگوار فارسی است بمعنی محکم و مضبوط باشد ثناء بفتح ثاء مثلثه اسم مصدر است

بمعنی ذکر حسن و کلام جمیل چنانچه میگوئی اثنیت علی زید یعنی مدح کردم زید را در حدیث دعاء است لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک یعنی من توانائی مدح تر اندارم و نمیتوانم نعماء و احسانات ترا بشمارم هر چند جد و جهد کنم تو همانی که خود را بان ستوده بقولی اعتراف بعجز کرده یعنی من توانائی مدح تو چنانکه مستحق و دوست داری ندارم تو چنانی که خود فرموده فلله الحمد رب السموات و بقولی اقرار بعجز نیست ولی اعتراف است بقصور از ادراک کنه جلال او غرض انکه در قران مدح محمد را فرموده ما ضل صاحبکم و ما غوی و ما ینطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی علمه شدید القوی تا آخر سورهٔ نجم و غیرها وی بفتح اول و سکون ثانی بمعنی او باشد چنانچه گوئی ویرا میگویم فارسی است

ملحق

صحابه است یاران و آل اهل بیت
که اسلام و دین شد از ایشان بپای

شرح صحابه جمع صاحب است و جمع بر فعاله نشده فاعل بر فعاله غیر صاحب الآن معنی گذشت اسلام اقرار بشهادتین اما ایمان اقرار بلسان و اعتقاد بجنان و عمل بارکان است پس ایمان مشتمل است اسلام است در ظاهر و اسلام مشتمل ایمان نیست در باطن دین فی قوله تعالی ان الدین عند الله الاسلام وضع الهی است که صاحبان عقل را سامد بر فروع هر دو میشود

سما آسمان ارض و غبرا زمین
محل و مکان و مقام است جای

شرح سماء فی قوله تعالی و انزلنا من السماء ماء طهورا آسمان اس بمعنی آسیا و مان بمعنی مانند چون دائم در حرکت است از آنجا بفارسی آسمان بسکون سین گفتند سماء مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده جمع او اسمیه و سموات قوله تعالی له ما فی السموات و بمعنی سقف و سایبان و باران نیز آمده ارض فی قوله تعالی یا ارض ابلعی ماءک زمین ان اسم جنس است و مؤنث واحد ندارد و نحو واحد ارض نیست که بگویند ارضة نگفتند جمع آن ارضات نیز با انکه حضرات اهل نحو مؤنث کرده را و تاء تانیث نیست جمع الف و تاء میبندند

بعد از آن گفتند ارضون وجمع بواو ونون پسندید وحال آنکه مؤنث چنین جمع بسته نمیشود
مگر آنکه منقوص باشد مثل ثُبَة وظُبَة وقرار دادند واو ونون را عوض از آنکه حذف
کردند الف وتا را واو واگذاردند فتحه را بر حال خود وبعض اوقات ساکن میکنند وجمع بسته
میشود بر اُرُوض واراض واراضی غبراء بالف ممدوده اسم زمین است غبراء گفتند چون غبار آلوده است محل در قوله تعالی حتی یبلغ الهدی محله جای فرود آمدن وبفتح حا نیز آمده جمع
آن محال مکان در قوله تعالی ورفعناه مکانا علیا جای بودن در حقیقت مفعل از کون است
بمعنی موضع لکن چون لزوم میم در آن زیاد شد توهم کردند میم اصلیه وفاء الفعل است پس
گفتند بر وزن فعال است واز او مشتق کردند وغیر از امکان تمکن بفتح اصلیه یا زائده منزل
وجای باش بنا بر زائده بودن میم اسم مکان است اصل

سقر دوزخ و نار آتش ولی
جنة بهشت آخرت الثرای

شرح سقر در قوله تعالی وما ادریک ما سقر از مؤنثات سماعیه است واو دری است
در جهنم حرارت آن سخت است وبفارسی آنرا دوزخ گویند نار در قوله تعالی یوم یحمی
علیه فی نار جهنم آتش جمع آن انوار ونیران ونیار وآن مؤنث است میگوئی هذه النار
بدانکه حضرات عرب اقسام نار دارند اول نار مزدلفه است وآن آتشی است که در مزدلفه میافروزند
تا هر که از عرفه بیرون آید آنرا ببیند واول کسیکه آنرا افروخت قصی بن کلاب بود دویم نار
استسقاء در زمان جاهلیة هرگاه چند سال قحط میشد بالای کوه وغرمی فتند قربانی
میکردند وآتش میافروختند ودعا میکردند گفتند باران میآمد سیم نار تحالف است آن آتشی
روشن میکردند ودر آن نمک وکبریت میریختند ومیگفتند این آتش شاهد است این
قسم آنها بود چهارم نار غدر هرگاه شخصی بهمسایه خود بیوفائی میکرد آن شخص در ایام حج بمنی
آتشی روشن میکرد ومیگفت این بیوفائی فلان است پنجم ناریست که هرگاه مسافر از سفر سالما
غانما میآمد آتش میافروختند ششم نار زائر ومسافر که نمیخواستند برگردد آتشی میافروختند
ومیگفتند ابعده الله واسحقه هفتم نار حرب که آنرا نار الاهبه میگفتند که بر بلندی بجهت

من غیر قیاس صح

اقسام آتش

اعلام دود دشمنان میافروختند هشتم ناری بجهت صید میافروختند که چشم آنها خیره
شود وآنها را صید کنند نهم نار اسد وقتیکه از شر خائف بودند آتش میافروختند
برای آنکه فرار کند دهم نار سلیم برای مار گزیده میافروختند چون بیدار میشد یازدهم
نار کلب میافروختند بجهت خواب نرفتن دوازدهم نار وسم بجهت داغ حیوان سیزدهم اعظم
النیران چهاردهم نار الحرتین وهی التی اطفاء الله ولفظ ولی فارسی است بجهت موزون
بودن شعر است آن فارسی واشاره ببعید است قوله تعالی انهم یرونه بعیدا ونریه قریبا جنة در
قوله تعالی فروح وریحان وجنة نعیم بستان از نخل ودرخت وبمعنی بهشت جمع آن جنان
بالکسر وجنات قوله تعالی جنات عدن ای اقامة سؤال کردند از حضرت صادق علیه السلام
از بهشت آدم آیا از بستانهای دنیا بود یا از بهشتهای آخرت فرمود از بستانهای دنیا
بود که آفتاب وماه در آن طلوع میکرد واگر از جنات آخرت بود ابلیس در او داخل نمیشد
وآدم از آن بیرون نمی آمد ابدا مثل الجنة التی وعد المتقون اختلاف است که آیا مخلوق است
الان یا نه بنا بر قول اکثر علماء وقول محقق طوسی در تجرید الان موجود است وهر که قائل بخلق
جنة است قائل بخلق نار است نیز واز برای این قول شواهد از کتاب وسنت میباشد در
اینکه بهشت حق است قوله اعدت للمتقین ودر حق نار اعدت للکافرین گواه است بجهت
آنکه خدا بلفظ ماضی اخبار فرموده دلیل است بر وجود آنها والا کذب لازم می آید وحمل
بر تعبیر از مستقبل بلفظ ماضی عدول از ظاهر است ودر حدیث ابی الصلت با حضرت رضا
که گفت سؤال کردم یا بن رسول الله اخبرنی عن الجنة والنار انهما الیوم مخلوقتان قال
نعم وان رسول الله قد دخل الجنة ورای النار لما عرج به الی السماء قال فقلت له ان قوما
یقولون انهما الیوم مقدرتان غیر مخلوقتین فقال علیه السلام ما اولئک منا ولا نحن منهم من
انکر خلق الجنة والنار فقد کذب النبی صه وکذبنا ولیس من ولایتنا علی شیء ویخلد فی
نار جهنم الجنان فی الدنیا اربع احدها شعب بوان فارس وهو مکان ببلاد فارس والشعب
المکان المنفرج بین الجبلین والثانی نهر الابلة بالبصرة والثالث غوطة دمشق الرابع سغد سمرقند
قیل لیس فی الدنیا احسن واتره من هذه الاماکن واحسنها الغوطة بغانی الشعب طیبا

فی المعانی بمنزلة الربیع من الزمان والمعانی جمع المعنی بمعنی المنزل الاخرة فی قوله تعالی
وللاخرة خیر لک من الاولی النسرای یعنی دار بقاء **اصل**

ریه شش قفا جیره و وجه روی فخذ ران عقب پاشنه رجل پای

شرح ریه بیاء و همزه هر دو خوانده اند بمعنی شش از جمله اعضاء رئیسه است و دل در میان اوست و گویند باد زن دل است برای مروحة القلوب گویند و تنگی شش بیل تنگ نفس عارض میشود و اگر بکلی از حرکت باز ایستد حرارت بر دل غالب و منشأ هلاک میشود و آن فارسی است قفا بفتح قاف و فا و الف مقصوره نیز مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده جمع آن قفی بر وزن حلی اصل آن قفوی بر وزن فعول بوده و جمع دیگر آن اقفاء بر وزن جمع قلة و اقفیه ایضا علی القلة آمده بغیر قیاس انکه افعلة جمع ممدود است مثل سماء و اسمیة و در غیره دارد و من الاوهام قولهم اقفیة و ارحیة فی جمع رحا قفاء و الصواب قیل ارحاء و اقفاء کقول الاعرابی فی ذم قوم اولئک قوم سلخت اقفاؤهم بالهجاء و دبغت جلودهم باللوم فلباسهم فی الدنیا الملام و فی الآخرة الندامة رواه الاصمعی جیره بلغت اهل سیستان پس گردن ترجمه قفا است وجه فی قوله تعالی القاه علی وجهه فارتد بصیرا یعنی روی جمع آن وجوه قوله تعالی یوم تبیض وجوه و بمعنی مستقبل هر شیء و نفس شیء و اول دهر و ستاره که برای تعظیم شود و سید قوم و قصد و نیت هم آمده مثل وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض فخذ جمع آن افخاذ در آن جایز است فخذ بفتح فاء و کسر خاء و فخذ بسکون خاء و کسر فاء بجهت تخفیف فخذ یا بکسر تابع بیا و دیم فا را برای عین بجهت تحصیل مشاکلة در وزن اخر فرع فلس حبر و ابل هستند بمعنی ران و ران فارسی است عقب بعین مهمله و قاف و باء ابجد بر وزن کتف بمعنی پاشنه و آن مؤنث است رجل فی قوله تعالی ارکض برجلک یا پای جمع آن ارجل قوله تعالی و تشهد ارجلهم رجل از مؤنثات سماعیه است

اصل
شفه لب لسان زبان فم دهان
ید جارحه دست و حلقوم نای

شرح شفه بفتحتین لب و اصل شفهة بوده بدلیل تصغیر آن بر شفیهة لسان فی قوله تعالی واحلل عقدة من لسانی زبان و بفتح زاء و ضم آن هر دو جایز است قال علیه السلام التوحید فی القلب و اللسان ترجمان در تذکیر و تانیث لسان مخیر است فم بفتح فاء بعد از آن میم دهان اصل آن فوه بوده هاء حذف شده و حرف واو قبول اعراب نمیکند بجهت سکون او در عوض میم آوردند ولی در وقت تصغیر و جمع رد کرده میشود اصل آن میگوئی فویه و افواه و منسوب آن فموی و تثنیه آن فموان است و اگر میم آن مذکور باشد معرب بحرکات میگوئی هذا فم رایت فما مررت بفم و اگر میم او زائل شود و اضافه بضمیر شود معرب بحروف است میگوئی هذا فوه رایت فاه مررت بفیه و فم برای بشر و سائر حیوانات هر دو هست و آن وعاء کلی برای اعضاء کلام است در انسان و بصوت در سائر حیوانات مصوت ولها پرده آن است ید فی قوله تعالی قالت الیهود ید الله مغلولة جارحه و ید هر دو عربی است و آن از دوش تا اطراف اصابع است و لام الفعل ید محذوف است اصل آن یدی بفتح دال بوده جمع قلة آن ایدی و جمع کثرة آن ایادی و شیوع دارد استعمال ایادی در نعم کالله بر و الایادی شاهدة و ایدی در اعضا شیوع دارد قال یونس النحوی الایدی ثلثة ید بیضاء ید خضراء و ید سوداء فالید البیضاء الابتداء بالمعروف و الید الخضراء هی المکافات علی المعروف و الید السوداء هی المن مع المعروف حلقوم فی قوله تعالی حتی اذا بلغت الحلقوم عربی است بمعنی نای یعنی گلو بالضم و آن فارسی است

اصل
فرس اسب و بغل استر و سرج زین
بعیر اشتر است و جرس جید درای

شرح فرس بفتح فاء و راء قرشت و در آخر آن سین مهمله اسب نر و ماده و با تاء برای مؤنث استعمال نشده فرسة نمیگوئی جمع آن افراس و تصغیر آن فریس مگر آنکه اراده مؤنث کنی خاصة آنوقت فریسة میگوئی بغل بفتح باء ابجد و سکون غین معجمه بعد از آن لام بمعنی استر که از اسب و خر پیدا شود و آن را به ترکی قاطر گویند و استر فارسی است مؤنث آن بغلة و جمع آن بغال قوله تعالی والخیل والبغال والحمیر لترکبوها سرج بفتح سین مهمله و راء قرشت بعد از آن جیم بمعنی زین جمع آن

سُروج بعيرٌ في قوله تعالى وَنَزْدادُ كَيْلَ بَعِيرٍ شتر نه هشت ساله جمع آن اَبعِرَة وَاَباعِر وَ
بُعران جرس بجيم وراء قرشت وسين مهمله بر وزن فرس عربي است يعني زنك وزنكله
جمع آن اجراس دَرا بر وزن سرا بمعني درای است كه زنك و جرس باشد وان فارسی است
ترجمه جرس است قاله في البرهان **اصل**

رجل مرد و مرأة زن و زوج جفت
غنی مالدار است و مسکین گدای

شرح رجل بفتح اول وضم ثانی مرد اسم جنس است جمع آن رجال و رجالات و آراجل و زنرا
رجله گویند چنانچه مرد را امرء و زن را امراة گویند والفرق بين اسم الجنس وبين النكرة ان
اسم الجنس وضع بازاء الماهية من حيث هي هي مع قطع النظر عن الفرد والنكرة وضع
لفرد غير معين مع قطع النظر عن الماهية ففي الاول يلاحظ الماهية والموضوع له نفس
هذه الماهية من دون فرد وفي الثاني كان الموضوع له نفس فرد غير معين دون الماهية
الكلية بل هي الماهية الجزئية التي نفس تصوره مانعة من وقوع الشركة بين الكثيرين اللهم
الا انه جزئي غير معين والفرق بين علم الجنس واسم الجنس ان كليهما موضوعان للماهية
لكن علم الجنس موضوع للماهية بشرط حضوره في الذهن واسم الجنس موضوع لنفس الماهية
لا بشرط والفرق بين اسم الجنس واسم الجمع ان اسم الجنس يقع على الواحد والاثنين وضعا
بخلاف اسم الجمع فان قيل الكلم لا يقع على الكلمتين والكلمة وهو جنس قيل ذلك بحسب الاستعمال
لا بالوضع على انه لا ضير في الالتزام كون الكلم اسم جمع ايضا وبهذا الاعتبار لا يقع على الكلمتين
والكلمة رَجِل بفتحتين پياده شد رجال پياده ها مفرده راجل قال الله تعالى رجالا او
على كل ضامرٍ يعني پياده ها اگر سوار خواهند يا لاغر باشند رجالة پياده ها رجالة ذي بيش وسبز نما
ايد قال الشاعر شعر نحوكم بعض رجالات القرى، فليسل لكم عند اللقاء كثير الامرءُ والمرءُ
ايضا بفتح الميم الرجل فان لم تأت بالالف واللام قلت امرء وامرءان والجمع رجال من غير لفظه و
الانثى امرءة بهمزة وصل وفي لغة مرءة كتمرة وتمرة اما بتثليث فاء در مرءة زوج في قوله تعالى
يا آدم اسكن انت وزوجك الجنة بمعنى جفت يعني زن. وبمعنى شوی دزن هم آمده

ميكوئى هو زوجها وهي زوجه وبمعنى جفت خلاف فرد هم آمده غنيّ بتشديد الياء مالدار
ابو البقاء گفته غني كسي است كه دويست درهم داشته باشد بعد از دويست درهم
غير از مسكن وخادمه ولباس بدن واسباب خانه والغني من اسمائه تعالى وهو من لا يحتاج
الى احد وكل محتاج اليه وهو الغني مطلقا الايشاركه فيه غيره و دليل غني بودن خدا
را در كتاب عقايد المؤمنين ذكر نموديم مسكين گداي بفتح كاف فارسي الفرق بين المسكين
وبين الفقير قال ابو البقاء الفقير هو من يسئل والمسكين من لا يسئل وبعضي گفتند فقير
زمين گير ومحتاج است ومسكين صحيح ومحتاج است وفي صحيحة ابي بصير عن الصادق عليه السلام
ان المسكين اسوء حالا لانه قال الفقير الذي لا يسئل الناس والمسكين اجهد منه
وهما من لا يملك مؤنة سنة فعلا وقوة له ولعياله الواجبي النفقة بحسب حاله في
الشرف وما دونه وثمره مهمه در تحقيق فرق بين اينها نيست الا انكه تخصيص بكن
كند كه وجهي با سوء حالا از اين دو بيد هذه الاشهر دو مستحق زكوة بعبادة مشهور
علماء در اينكه الفقير والمسكين كالجار والمجرور اذا افترقا اجتمعا واذا اجتمعا افترقا و
فسّره فاضل النهاية اعلم ان المصطلح انهم اذا اطلقوا الجار منفردا ارادوا منه الجار و
المجرور معا وكذا اذا اطلقوا المجرور منفردا يرادُ منه المجرور مع الجار واما اذا اطلقوا
الجار والمجرور معا فيريد و من الجار حرف الجر ومن المجرور مدخولها والحاصل ان كلا
من لفظي الجار والمجرور اذا ذكر منفردا يراد منه كلاهما معا واذا ذكرا معا يراد من كل منهما
معناه فرد دون ارادة الاخر اذا عرفت ذلك فاعلم ان معنى العبارة ان لفظي الفقير والمسكين
كلفظي الجار والمجرور في انه اذا افترقا عن الاخر اي ذكر كل منهما منفردا اجتمعا اي يراد منه
الاخر ايضا فيكونان مجتمعين في الارادة واذا اجتمعا اي ذكرا معا كما في اية الزكوة افترقا
اي يراد من كل منهما معناه من دون ارادة الاخر منه فلا يجتمعان في الارادة ثم ان الاول
اي متى ذكر احدهما خاصة دخل فيه الاخر اجماعي نقل الاجماع عليه جماعة منهم
الشيخ والعلامة ره واما الثاني وهو تغايرهما حين الاجتماع فمختلف فيه والاصح ذلك
كما يدل عليه صحيحة ابي بصير عن ابي عبد الله عليه السلام قال الفقير الذي لا يسئل الناس والمسكين

اجمه لمه منه ونص علیه کثیر من اهل اللغة ایضا ولیس هذا موضع تحقیقه گدای نقح کاف فارسی رحمه

اصل

مسکن است

قنات کاریز و عذب آب خوش چه ینبوع چشمه حماء است لای

شرح قناة بالفتح بر وزن حصاة واحد قناها حصی بمعنی کاریز و آن فارسی است بمعنی چاه هائیست که کنده میشود در زمین پی در پی بجهة بیرون آوردن آب ان و جاری کردن ان بر روی زمین و ایضا جمع بسته میشود بر قنوات هذا عذب فرات عذبا شیرین حتی تفجر لنا من الارض ینبوعا ینبوع چشمه است خلقته من صلصال من حماء مسنون الحما جمع حماة کل شیا متغیر المسنون المصود لای بسکون یا حطی الطین الاسود المنتن کل شیاء تیره و بد بو را گویند که در تهٔ حوضها و جویها نشیند و دُرد شراب انیز گویند اصل

کران عود و بربط و تر شرعه رود
ولی صنج چنگ است و مزمار نای

شرح کران بالکسر رباب و قیل چنگ کرینه مطربه عود بالضم بمعنی چوب جمع آن عیدان بالکسر و بمعنی نباتیه بوی خوش هم آمده و رباب اسم سازیست بربط بر وزن جعفر اسم سازیست و الوتر بمعنی رود و فارسی است اسم سازیست الشرعه بالفتح والکسر بمعنی صنج بر وزن فلس بمعنی چنگ اسم سازیست مزمار بر وزن مفتاح نای را گویند که مینوازند

بفتحتین ع

اصل هدی راستی کذب و فریه دروغ
عفیف و حصور و ورع پارسای

شرح هدی فی قوله تعالی فمن اتبع هدای لا یضل ولا یشقی اراد بالهدی الکتاب و الشریعة وعن ابن عباس رضی الله تعالی لمن تبع القرآن فی الدنیا و لا یشقی فی الاخرة ثم تلا الایة هدی مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده غرض از راستی کتاب و شریعت است کذب اخبار از شیء است بخلاف انچه در او ست با علم بان و قصد معنی حقیقی از ان کند پس بقید اول جهل خارج شد و بقید ثانی مجاز اعم از اینکه عمداً بگوید یا خطاء بجهة انکه واسطه نیست صدق و کذب بنا بر مشهور و ان از باب ضرب است کذب

لا یضل

بفتح کاف مصدر انست مثل ضرب بمعنی دروغ گفتن در مجمع است والله احب الکذب فی الاصلاح وابغضه فی غیره فریه بمعنی دروغ و جمع ان فری مثل لحیه و لحی در حدیث است لا دین لمن دان بفریة باطل علی الله فریه دروغ بزرگ است که شخص را بعیب بیاورد عفیف پارسا در برهان است پارسائی با رابع بالف کشیده پرهیزکار و دور از معاصی و ذمایم را گویند حصور بفتح حا و ضم صاد کسیست که میل بزنها ندا شته باشد قوله تعالی سیداً وحصوراً و بعضی گفتند کسی است که منع کند نفس خود را از شهوات و ملاهی ورع ککتف شخصی است که باز دارد خود را از محارم خلاف بعضی نیز با نوشته اند مراد از ورع انست که شخص بعد از اتصاف اجتناب از شبهات نیز نماید
ملحق

بلد کوره را شهر دان شهرها
ذکر و تر را طاق دان طاق ای

شرح بلد بشهر جمعه بلدان کوره معربیست بمعنی شهرستان و ناحیه کور جمعه شهر نیز معرب است بمعنی بیگاه وتر بالکسر تنها و طاق والشفع والوتر غرض نماز است که بعض ... و رکعتی است و بعض یکی کعتی اهل کوفه غیر عاصم بکسر و او خوانده اند و باقی بفتح خوانده اند طاق مشترک بین عرب و عجم است غرض از طاق اول انست که جفت نداشته باشد مخوه او طاق ثانی انست که جفت داشته باشد مثل یکتای جوراب ملحق

ثمن چه بها و بها روشنی شور است ویل و بوده ویل وای

شرح ثمن بفتحتین بها و قیمه شیء وشروه بثمن بخس بها دو بالقصر بها اول فارسی است و دوم عربیست هر دو بقصر است جوهریست فرموده البها من الحسن فهمی من بهی الوجه جوهرة اما در مجمع بمد نوشته در هر صورت بمعنی روشنی نتوان گرفت مگر کنایه شور بضم وان عربیست بمعنی هلاک فسوف یدعوا ثبوراً ابر بود باشد که بمعنی هلاک میکند ویل دق بهر نیز عربیست بمعنی وای کلمه ایست که در وقت مصیبت گویند ملحق

عیون شور چشم و بلید است کند بود لوذعی المعی تیز رای

شرح عیون بفتح عین صفه مشبهة بقولی وصیغه مبالغه علی الصحیح بسیار چشم زننده
شوم بمعنی شوم ونامبارک بلیت صفه مشبهه از باب شرف بمعنی کند فهم لوذعی بفتح
لام وسکون واو وفتح ذال وتشدید یا زیرک فی القاموس اللوذع واللوذعی الخفیف
الذکی الظریف الذهن الحدید الفؤاد اللسن الفصیح کانه یلذع بالنار من ذکائه المعی
بفتح همزه وسکون لام وشد یا زیرک کان ذکیا متوقدا مصیب الرای رای عربیست
اصل آن رأی بود همزه قلب بالف شده بجهة تخفیف ملحق

حقیق وجدیر وقمین وحری
سزاوار ها کیرو اد خل در رای

شرح حقیق بر وزن فعیل بمعنی خلیق یقال انت حقیق یعنی تو سزاواری
حقیق علی ان لا اقول علی الله الا الحق جدیر بجیم وذال مهمله ویاء حطی وراء قرشت
بر وزن شریف قمین بفتح قاف وکسر میم وسکون یا ونون وحری بفتح حاء حطی و
کسر را قرشت وتشدید یا حطی هر چهار لفظ عربیست بمعنی لایق وسزاوار ها بالقصر
والمد اسم فعل است بمعنی خذ یعنی بگیر هاؤم اقرؤا کتابیه جمع است در ای بفارسی
آمر بامر اهل دانا باشد یعنی بد دور زای ملحق

تعب رنج وداء علت قرح ریش ومنع دد وحمی تب ودیل یای
شرح تعب بالتحریک از باب علم رنج وزحمت داء بالمد بیمار جمع آن ادواء مثل
ابواب ابوا در حدیث اذا بلغ الرجل اربعین سنة امنه الله من الادواء الثلثة البرص
والجذام والجنون قرح بالفتح والضم ریش کردن وخسته کردن از باب منع ان یمسسکم
قرح فقد مس القوم قرح مثله وجمع رنجوری ودردمندی از باب علم حمی یعنی تب الحمی
برید الموت تب قاصد مرگ است کنیت او ام ملدم است اگر یکروز تب کند ودو روز فاصله
شود باز روز چهارم تب باید از اربع بکسر را خوانند واگر یکروز فاصله شود باز روز
سیم آید از غب بکسر غین ویاء مشدده خوانند چنانکه گفته اند زر غبا تزدد حبا
دوستان همه روزه مرو فاصله بینداز با عث زیادتی محبت میشود در تب ربع شاه دانج

نافع است بانکه بخورند یا صلایه از ابر شکم ما الند ملال الاطبا فرموده کسیکه محرور
المزاج صفراوی باشد وجوان در فصل تابستان البته باید از خوردن با خرما یا خربزه
وچیزهای گرم اجتناب نماید وهرگاه در اینها مواظبت کند مثلا با مراض صفراوی
از غب ویا محرقه ویا اسهال خواهد شد واحتمال کلی دارد که در هر یکی از این امراض که
عارض شد او را هلاک نماید واقسام دیگر مضار در ترجمه حمی تب وصداع وفوائد
گیاه خواهد آمد ذیل بر وزن فلس دامن آن ذیول واذیال یقال جر ذیله ذیل الهوان
والخزی وجاء اذیال الناس ای اواخرهم ملحق

خرد القل لب نهیه است حجر دها وذکا زیرکی عقل رای

شرح خرد فارسی است بمعنی عقل لفظ ابداست لب بتشدید بای موحده عقل از
آن جهة عقل لب نامیدند که نفیس تر است از آنچه در انسان است باقی قشر است
النهیة بالضم العقل از این جهة عقل را نهیه گفتند که نهی از قبائح است واسم
مصدر نهی نهی هم هست حجر بکسر حاء مهمله وسکون جیم عقل قوله تعالی هل فی ذلک
قسم لذی حجر دهی بسکون ها ودهاء بر وزن سماء زیرکی وکار دانی ذکاء بفتح ذال معجمه
والمد تیزی خاطر یقال ذکی الرجل ذکاء از باب تعب تیزی بسرعة الفهم عقل خرد ودانش و
در یافتن از باب ضرب بعربی عقل را کرد ند العقل نور روحانی بها تدرک النفس العلوم
الضروریة والنظریة عقل را توجه برای او شهرت است رای عربیست بمعنی دیده بمعنی دل و
بینائی دل جمعه اراء وآراء ملحق

عفرناة وهیصم هر ماس شیر صریمة عزیمة چه اندیشه رای

شرح عفرناة بعین مهمله وتا شیر هیشه عفرناة بر وزن مرحل بالتنوین شیر کان
تعملی الظهور وکونه مشتقا من العفر السکون التمرغ فی التراب سمی بذلک لشکره فالنون
والالف فیه الالحاق بسفرجل التقول باد عفرناة ای قویة ولبوة عفر فی ماده شیر هیصم
بهاء هوز وصاد مهمله کحیدر هرماس بالکسر بمعنی شیر صریمة عزیمة کاری عزیمت
اهمال کردن ترجمه بیان شیر ...ندیشه ترجمه رای است ورای عربیست

اهل لغة فرموده اند الرأي التفكر في مبادي الامور والنظر في عواقبها

بحر خفیف

زهی بگلشن جانها قد تو سرو روان — رخ تو بر فلك دلبری مه تابان

زه بکسر اول و سکون ثانی بمعنی بادا شی نیکی و کلمهٔ باشد که در محل تحسین گویند

همچو افرین و بارك الله و بمعنی خوب و خوش هم هست

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن — بگوی مجتث این بحر را و خوش بخوان

اصل — ضیا و نور روشنی سنا روشنی افق چیر کران

فتی خفیف جوان و سبك ثقیل گران

شرح فرق بین ضیا و نور از حیث لغت مترادفند و گاهی فرق کذارده میشود بین انها

باینکه ضوء چیزیست که بوده باشد از ذات شی مضیئ و نور چیزیست که بوده باشد مستفاد

از غیر شی مضیئ و علیه جری قوله تعالی هو الذي جعل الشمس ضياءً والقمر نوراً

روشنی شمس را ضیاء گویند چون ذاتی است و روشنی قمر را نور چون کسبی است

سنا بالقصر روشنائی برق نحو قوله تعالی یکاد سنا برقه و گیاهی باشد که انرا

سنا مکی گویند و بالف ممدوده بلندی را گویند یقال اسناه ای رفعه افق بضمتین

نحو قوله تعالی وهو بالافق الاعلی بمعنی ناحیه و کران بفتح اول بر وزن فارسی است

بمعنی کنار است که در مقابل میان است و بمعنی انتهاء هم هست که در مقابل ابتداء و کرانه

و گوشه گرفتن و دوری گزیدن را نیز گفته اند فتی بالقصر نحو لا فتی الا علی بمعنی جوان

و جوانمرد مؤنث و فتاة است خفیف بمعنی سبك و آسان نحو قوله تعالی حملت

حملا خفیفا ای لم یکن کربا کما تلقی بعض الحبالی ثقیل گران بکسر کاف فارسی یعنی

سنگین نحو قوله تعالی علیك قولا ثقیلا و صفت است از ثقل یثقل ثقلا از باب علم

اصل — ذهب زر است و حدید اهن و رصاص ارزیز

لجین سیم زجاج آبگینه معدن کان

شرح ذهب في قوله تعالى الذين يكنزون الذهب والفضة از مؤنثات سماعیه است

از فرق بین الضیاء و النور

و بحر خفیف از تقطیع

بمعنی زر یعنی طلا و با تاء تانیث اگر بخوانی ذهبه قراضه و شمش الرز حدید اهن بفتح

هاء فارسی است جمع حدید حدائد و در شعر حدائدات هم آمده از حدة است که تیزی آ

واز ینجهت بمعنی شئ تند و تیز هم آمده و حدید از مؤنثات سماعیه است و رصاص بفتح

راء ولی عامه بکسر میخوانند عربیست بمعنی ارزیز و ان بفتح همزه فارسی است یعنی قلعی و ان

بر دو قسم است سیاه و سفید و پارهٔ از انواع رصاصه گویند لجین بر وزن حبیل سیم

و ان فارسی است بمعنی نقره از اسمائی است که ملازم تصغیر است یعنی وضع شده اند

بصیغهٔ تصغیر ولی مصغر نیستند مثل جمیل و کمیت اسم دو مرغ و کمیت اسم برای

فرس زجاج بتثلیث الفاء والضم اشهر آبگینه و ان بمعنی شیشه است و فارسی است و با تا

بمعنی قندیل است نحو قوله تعالی المصباح في زجاجة و فروشندهٔ شیشه را زجاجی

بضم زا و تشدید یا گویند معدن بر وزن مجلس بمعنی کان و آن فارسی است بمعنی مستقر

یعنی محل قرار جواهر است چنانچه در زیارت جامعه است و معدن الرحمة و خزان العلم

واز ینجهة ثلثا ستانرا معدن گویند که گروهی بجهة تحصیل جوهر در ان ماوی

دارند و معادن از موالید ثلثه است معادن عبارتست از جواهرات و فلزات و

غیر انها که خداوند اماکنه مخصوصه از برای انها قرار داده که صلاحیت استکمال انها

داشته باشد چون انها بعد از استکمال حاجت بتغذی و نمو ندارند از اینجهة خداوند

بعض انها را در قعر دریا و زیر زمین قرار داد یا در بین سنگها پس بعضی را مایع فرد وان

نمود مثل نفط و زیبق و بعضی جامد است و اب نمیشود مثل الماس و یاقوت و زمرد

و مروارید و مرجان و در و عقیق و بجوان و بعضی جامد است و آب میشود انهم یا زود

آب میشود مثل قلعی و سرب یا دیر اب میشود مثل مس و طلا و بعضی هیچ اب نمیشود مثل

اهن تا انکه ممکن باشد اتش را ان او را قرار داد و خاصیت معادن این همه صنایع است

که در عالم پیدا شده الات و ادوات از انها ساخته میشود که هر یك در حوائج بکار اید

و کارها با انسان شود و امر معاش بان منظم شود و بعضی بدون وجود انها تعیش ممکن

نیست مثل نمك و گوگرد و دیگر مثل زغال سنگ که بان کشتیها و کاری راه آهن و کارخانها

و المعادن

اقسام مس

وچراغها برپا شود

اصل

نحاس و صفر مس و روی و آنک سرب
حلیست زیور و غالی گران رخیص ارزان

شرح نحاس بمعنی مس بعضی گفتند اصل آن نقره بوده و زمین آنرا فاسد کرده و بمعنی دود هم آمده قوله تعالی یرسل علیکما شواظ من نار و نحاس اینجا بمعنی مس گداخته است یا دخان صفر بالضم والکسر روی و آن فارسی است یکی از فلزات است صفار بالفتح والتشدید روی گر بعض از شراح در کتاب خود فرموده بدان وفقک الله که مس بر سه قسم است دو قسمش که سرخ و مایل بزرد باشد و از گداختن جسم معدنی پیدا شود مسمی است بنحاس مثلثه و یکقسم آن که در نهایت زردیست و در معدن زرد بیرون که از متکون شود و بجهت خود روئی بفارسی روی و مس رست نامند و از تابش آتش سیاه نگردد مسمی است بصفر بضم و کسر و وجه تسمیه واضحست و چون صفر مخلوق قلیل الوجود است لهذا روی مصنوعی را صفر نامند و از آن چهار وزن مس و یکوزن و نیم سرب بسازند و ظاهر این است که اول صفر معمول صناعت مس بوده لهذا مسمی شدند بصفار و باقی ماندند باسم اول و صفر برنج نیست آنک بروزن فلس سرب و بعضی گفتند بمعنی قلعی سفید است بعضی گفتند قلعی سیاه است بعضی گفتند قلعی خالص است و اسم مفرد یکه بروزن افعل باشد غیر آنک نیست و احتمال میرود آنک بکسر نون بروزن فاعل باشد انهم شاذ است و ضم راء سرب و تخفیف یاء حلی بجهت ضرورت شعر است حلی نحو قوله تعالی من حلیهم عجلا جسدا هو بضم الحاء و تشدید الیاء و بعضی بکسر حاء خوانده اند جمع حلی بفتح حاء و خفت یاء است اصل آن حلوی بروزن فعول بوده بمعنی زیور و پیرایه و اسم است برای هر چیزیکه بآن زینت کنند از طلا و نقره غالی بالغین المعجمه از غلاء السعر است یعنی گرانی قیمت و ایضا غالی کسی است که در حق اهلبیت رسالت چیزی بگوید که انها در حق خود شان نگفتند مثل آنکه قائل بنبوت انها یا الهیت انها مثل نصیریه بشود رخیص صفة مشبهه است از رخص بالضم از باب شرف بمعنی صاحب ارزانی و شئ ارزان

جراز و سیف و حسام است عضب و صارم تیغ
مجن و جنه سپر سهم تیر و قوس کمان

شرح جراز بالضم والتخفیف شمشیر بران اذا کان السیف قطاعا فهو جراز و عضب و حسام سیف بالفتح واحد سیوف است بمعنی شمشیر ایضا جمع آن اسیاف حسام بالضم شمشیر بران و هو السیف القاطع عضب بفتح عین شمشیر بران و مصدر هم هست بمعنی بریدن و ضعیف کردن و دشنام دادن صارم بروزن فاعل تیغ بران سیف صارم ای قاطع مجن بکسر و تشدید سپر فراخ که از لغزان قوس گویند که صاحبش در زیر آن پنهان میشود حدیث است لا یطولن احدکم شعر ابطیه فان الشیطان یتخذه مجنا یستتر به موی زیر بغل را اگر کسی بگذارد بلند شود شیطان از آن سپر خود میکند و در آن پنهان میشود جنه بالضم والتشدید سپر فراخ و آنچه از اسلحه که حجاب باشد الصوم جنة من النار یعنی روزه حجابیست از آتش سهم واحد سهام است بمعنی تیر و بعضی گفتند سهم همان پیکان تیر است قوس کمان هم مذکر استعمال شده هم مونث کسی که آنرا مونث میداند میگوید در تصغیر آن قویسة و کسیکه مذکر میداند تصغیر آنرا قویس دانسته جمع آن اقواس و قسی میاید قسی در اصل قووس بوده بروزن فعول نقل کرده شد سین که لام الفعل است بجای عین الفعل که واو است و نقل شد عین الفعل بجای لام الفعل پس قسوو شد بروزن فلوع پس قلب شد واو متطرفه بیاء بعد واو جمع هم قلب بیاء شد و یاء در یاء ادغام شد سین را بجهة مناسبت یا کسره دادند و قاف را بجهة مجانست و اتباع آن و قسی شد بروزن فلیع

اصل

عصب و یلبه جوشن است درع زره
وهق کمند و لی نصل و معبله پیکان

شرح عصب بفتحتین پی که بمنزله طناب است برای اعضاء یلبه بروزن طلبه زره یمانی که از پوست باشد جوشن بروزن روشن عربی است بمعنی زره آهن جمع آن جواشن درع بالکسر زره و آن مونث است جمع آن ادراع و دروع و تصغیر آن دریع است بر خلاف

مفاصل جمع ان می

قیاس

وقیاس در ربیعه است با لهاء واگر بمعنی پر آهن نزن بکیری مذکر او هو بفتح واو وفتح
وسکون ها کمند که حیوانات را بان می بندند نصل بروزن فلس پیکان وان آهن تیر و
نیزه وکارد وشمشیر است و غیر آن ماذا میکه مقبض ودسته ندارد وهمچنین معبلة

بروزن مکنسة قوله

اصل

هدف نشانه غرض هم ختیعه زه کراست
وتر زه امله ومعراض تیر گز میدان

شرح هدف را در صراح بمعنی نشانه تیر گرفته اما در شرح لمعه در کتاب سبق ورمایه شهید فرموده هدف صفحه است که نشانه را در او نصب کنند یا تلی است که نشانه را روی آن میگذارند وهو ما یجعل فیه الغرض من تراب وغیره غرض بالتحریک نشانه تیر و بمعنی اراده نیز آمده یقال فهمت غرضك ای ارادتك ختیعه بالخاء المعجمه بر وزن سفینه انگشتانه تیرانداز وآن از پوست است در انگشت میکنند ووتره کمانرا میکشند وتر بفتحتین زه کمان معراض بروزن مصباح تیر بی پر وانرا گز خوانند کذا فی الصراح

اصل **عجاج ونقع وقتام وهباء وهیج غبار**
گلوه خستگی وموت مرگ وقره توان

شرح عجاج بفتح عین بمعنی غبار ودخان کما فی الدیتی تحت العجاج جری فی الاباب ثم اضطرب العبار بضم الغین عربیست نقع بفتح نون وسکون قاف بمعنی غبار نحو قوله تعالی فاثرن به نقعا قتام بروزن سحاب بمعنی غبار سیاه است ومنه وقاتم الاعماق ای مغبر النواحی هباء فی قوله تعالی فجعلناه هباء منثورا گرد هوا که از روزن پیدا آید در آفتاب از هبا یهبو از باب نصر هیج مصدر هاج یهیج بمعنی برانگیخته شدن است و بالالتزام دلالت بر غبار کند در معیار است که یوم هیج یعنی پر روزی که باد وابر وباران باشد ولی در کنز بمعنی غبار دانسته وانچه مذکور شد صحیح است کلوم جمع کلم است مثل جرب وجروب بمعنی خستگیها موت مرگ موت الصالح راحة لنفسه وموت الطالح راحة للناس الا یا ایها المغرور تب من غیر تاخیر فان الموت قد یاتی

فی معنی الهدف

کن بمعنی فارسی ۱۲

فی الموت

ولو صرت

ولو صرت قارونا بسلمات ارسطالیس بقراط بافلاج وافلاطون برسام وجالینوس مبطونا موت در حقیقة جسمی است بصورة روح کما اینکه حیوة جسمی است بصورت فرس یا غرض از موت معنی است قائم ببدن نزد مفارقت روح وان اثر موت است و نامیدن آن بموت از باب مجاز است مره بکسر میم بمعنی نوان توان بفتح اول بروزن جوان فارسی است بمعنی قوت وقدرت وتوانائی باشد نحو قوله تعالی ذو مرة فاستوی ای ذو قوة فی عقله ورایه ومتانة فی دینه وصحة فی جسمه

اصل

حشاشه باقی جان وعراضه راه آورد
فراضه ریزه زر ربح سود وخسر زیان

شرح حشاشه بضم الحاء المهملة بقیه روح است در مریض عراضه بالضم راه آورد از طعام وجز آن یعنی سوغات فراضه بالضم ریزه های زر وسیم غیر آنها وتخصیص بزر از ضرورت است ربح بالکسر وربح بالتحریك اسم چیزیست که سود میبرد از انسان وهمچنین رباح بفتح خسر بروزن فقل وخسران وخسارة بفتح وخسار بمعنی زیان کردن از باب علم قوله تعالی قد خسر الذین کذبوا بآیات الله

اصل

یغوث ونسر ویعوق است بعل وعزی
سواع ولات ومنات نامهای بتان

شرح قوله تعالی یغوث ویعوق ونسرا اینها سه بت بود که عبده اصنام اینها را می پرستیدند در حدیث است یعوق را طرف راست کعبه او یخته بودند ونسر را طرف چپ کعبه اویخته بودند وبعضی گفتند یغوث را برابر در کعبه اویخته بودند وبعضی گفتند هر سه در مسجد کوفه بودند قوله تعالی اتدعون بعلا وتذرون احسن الخالقین بعل بالفتح والسکون اسم صنم کان لقوم الیاس قوله تعالی ولا تذرن ودا ولا سواعا اینها بتهائی بود از عرب واز بزرگتر بتهای اینها بود ود بفتح واو وتشدید دال اسم بتی است که از برای قبیله کلب بود وسواع از برای قبیله همدان ویغوث از برای مذحج ویعوق از برای مراد ونسر از برای حمیر قوله افرأیتم اللات والعزی عزی مؤنث اعز افعل تفضیل است بمعنی عزیزه اسم بت سنگی است از قریش وبنی کنانه

وبعضی

وبعضی کفتند عزی اسم درخت طلح است که طایفهٔ غطفان او را می پرستیدند وبتخانهٔ
برای آن ساخته بودند رسول صلعم خالد بن ولید را فرستاد تا بتخانه را خراب کرد ودرخت را
سوزانید اللات اسم بتی بود سنکی از قبیلهٔ ثقیف که او را می پرستیدند ووجه التسمیة
کان رجل یلت السویق عند الاصنام ای یخلطه فخفف وجعل اسما للصنم وقیل هی تاء
التانیث الف ولام او زائده لانه علم است بجهة انکه تعریف اللات بعلمیة است نه بالف ولام
ولی در کلام عرب مجرد از الف ولام استعمال نشده لذا میکویم حذف ال از شعر ابی نصر
بجهة ضرورة است منوة فی قوله تعالی ومنوة الثالثة الاخری سنکی بود از هذیل و
خزاعة که نزد آن قربانی میکردند **اصل**

صنم چه نصب ودمی دان وجبت طاغوت
وثن بت وو ثنی بت پرست وال پیمان شرح

صنم از بتهائی است که او را می پرستیدند غیر خدا یکی صنم بود که او را از سنک یا از مس یا زر
از ساخته بودند نصب بفتح نون وسکون صاد بمعنی بت وانچه برپای کنند بجهة پرستش
ونصب در اعراب مثل فتح در بناء است وآن از موضوعات نحویین است وحادث میشود
بواسطهٔ عامل در آخر کلمه ونصب اکر بفتحه باشد محل او در سه موضع است اول اسم مفرد
اعم از اینکه منصرف باشد مثل رایت زیدا یا غیر منصرف باشد مثل رایت احمد دوم جمع مکسر
اعم از اینکه منصرف باشد مثل رایت رجالا یا غیر منصرف باشد مثل دخلت مساجد طاهر
باشد چنانکه کذشت یا مقدر باشد مثل وانکحوا الایامی سیم فعل مضارع وقتیکه ناصب
بر او داخل شود ومتصل نشده باشد با و موجب بناء یعنی نون جمع موئث ونون تاکید مباشر
ان فعل مضارع صحیح باشد مثل لن یضرب یا معتل باشد مثل لن یخشی ونصب اکر بالف
باشد محل آن در اسماء ستة است مثل رایت اباه واخاه اخ واکر بیا باشد پس کلمه یا نائب
از فتحه است وان در دو موضع است اول در تثنیه مثل رایت زیدین دوم در جمع
مذکر سالم مثل رایت مسلمین نصب بضمتین اسم سنکیست که در جاهلیت نصب می
کردند بدیشان ابتخود قرار میدادند پس عبادت میکردند او را قوله تعالی وما ذبح

وفي النصب المنصوب

علی النصب وبعضی کفتند اسم سنکی است که نصب میکردند وذبح بر آن میکردند پس قرمز
میشد از خون قوله تعالی یؤمنون بالجبت وهو بالکسر فالسکون بعضی کفتند جبت هر
معبودیست که سوای خدا باشد وقولی بمعنی سحر است وقولی جبت وطاغوت کهنه وسحره اند
بت بضم بای ابجد وتشدید دال بمعنی بت قوله تعالی والذین اجتنبوا الطاغوت طاغوت بمعنی
شیطان وکافر وبتها است مذکر ومؤنث هر دو استعمال شده وثن کفر بین بت جمع آن اوثان را
قوله تعالی فاجتنبوا الرجس من الاوثان این ایراد در بحوسیا ورند که من تبیینیه است وتبیین
در صورتی مفید است که الذی بجای من بتوان نهاد یعنی الذی هو الوثن بجای من الاوثان نهاد
صحیح باشد وهمچنین صحیح باشد حمل ما بعد من که اوثان باشد بر ما قبلش که الرجس است باینکه
بکوئیم رجس اوثان است پس من بیان میکند ما قبلش را که رجس است ومجهول است بجهة انکه
رجس بنجاسة وعقوبة وخشم هر سه معنی امده اکر من بیان نه انکند مقصود معلوم نمی شود
پس نبیین آن بما بعد آن که معلوم است یعنی الذی هو الاوثان شد که غرض بلید است
یعنی بتها وثنی بت پرست ال آن نسبت است ال بروزن خر بیمان وتخفیف از ضرورت است قوله
لا یرقبون فی مؤمن الا ولا ذمة ال بکسر بمعنی خدا آمده وبمعنی عهد وقرابت نیز آمده **ملحق**

جمع عود وشارف ناب وثلب ناقه پیر افیل وحاشیه وحشو اشتر از جوان

شرح العود بفتح عین مهمله لا بد من صنعاء وان طال السفر وان تحنی کل عود ودبر
شتر پیر که در سن از بازل کذشته باشد بازل شتر نه ساله را کویند شارف بشین معجمه و
کسر راء واخره فاء شتر پیر ثلب بکسر ثاء مثلثه شتر پیر دندان ریخته ثلبة مؤنث ثلبة
جمع مثل قرد وقردة ناب بفتح نون والف مقصوره وباء موحده بمعنی اشتر افیل مثل امیر
شتر خورد شیئی بذلک جهة این شتر صغیر را کفتند لا تتر یا فل بن الابل ای یعیب چون میان
شترها نا پدید میشود از کوچکی وان از زیاده افول است که بمعنی نا پدید شدن است قوله
انی لا احب الافلین در شرح نظام است افائل جمع لصغار الابل والواحد افیل حاشیه بحاء مهمله
والف وشین قرشت ویاء حطی وهاء شتر ریزه حشو بحاء حطی وشین قرشت وواو وبفتح فاء سر ریزه

ملحق یتیم بی پدر است ولطیم بی ابوین سوی تیست بود الیه دنبه نوجان

شرح یتیم از بهائم انستکه مادر ندارد و از دُرّ انستکه مثل ندارد و از انسان انستکه پدر ندارد لیس الیتیم یتیما مات والده بل الیتیم یتیم العلم والادب اللّطیم کسیکه پدر و مادر او مرده باشد و عجی کسی استکه مادرش مرده باشد و جمع نسبت بجوهری مید ولی در صراح دارد کودکی که بشیر بیگانه پرورده شود این عبارت مردن مادر او نیز رساند و بنا این کتاب بفارسی است لی ترجمه بعض عبارات بعربی شد تا نفع ان عام باشد انشاء الله سویق مثل شریف پست بکسر اول هر آرد را کویند عموما و آرد یکه کندم و جو و نخود را بر یان کرده باشند خصوصا سویق الشعیر آرد جو بریان کرده و سویق الحنطة آرد کندم بریان کرده را کویند و مرکبی باشد که بعضی از جمله نشینان و فقیران و جوکیان هندوستان از جگر آهو و مغز بادام و امثال آن سازند که هر کاه مقدار پستهٔ از آن بخورند تا چند روز محتاج بطعام نشوند الیه بفتح همزه است و بکسر خوانده نمی شود و اسقاط همزه که لیه مخوانیم جائز نیست جمع ان الیات مثل سجده و سجدات و تثنیه آن الیان بحذف تا چون قیاس انستکه تا بایند از اخر تثنیه نیفتد مثل شجرتان و ثمرتان ولی الیان و خصیان برخلاف قیاس است و وجه حذف در انها این استکه هر یک از خصیین والیین چون شدت اتصال بدیگری دارد بنوعیکه ممکن نیست انتفاع بیکی از انها بدون دیگری الیتان بمنزله مفرد شده همچنین خصیتین تا واقع نمیشود در حشو چنانچه بعضی خصی والی بدون تاء خوانده اند و انهم لغتی است در انها شد اکرچه اقل استعمالا است از بودن انها با تاء و غرض از الیه دنبه کوسفند است خوا قوچ یا غیر ان مثل میش و مخصوص قوچ جائز نیست

بحر رمل

ای زبانگی میانت همچو موئی در نکر غنچه از دُشک دهانت میخورد خون جگر

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات خیز از بحر رمل این قطعه را برخوان ز بر

في بحر الرمل المقطوع الأبتر

اصل جید کردن صدر سینه رُکبه زانو راس سر

ثوب جامه رِزق روزی زاد توشه باب در

شرح قوله تعالى في جیدها حبل من مسد جید بکسر جیم و سکون یا عنق است یعنی کردن جمع ان اجیاد مثل حِمل و احمال صدر بمعنی سینه الم نشرح لك صدرك صدر مذکر است

ولی اعشی شاعر کفته کما شرقت صدر القناة من الدم وصدر را مؤنث اورده نظر بمعنی بجهه انکه صدر قناة از قناة است و همچنین قول انها ذهبت بعض اصابعه بعض را مؤنث ورده بجهت انکه حضرات مؤنث میاورند اسم مضاف بسوی مؤنث را و بمعنی اول هر چیزی و پیشگاه و کرو هی از هر چیز و طرف بار یک تیر و باز کشتن و باز کشتن مصدر از باب نصر امده رکبه بضم اول زانو رُکبات بسکون کاف و ضم او و فتح او هر سه لغت جمع قلة است رُکب جمع کثره او و همچنین جمع هر اسمی که بر وزن فُعلة باشد الا دو اتباء که حضرات حرکت بضم نمیدهند موضع عین انرا و همچنین در مضاعف راس فی قوله تعالى احمل فوق راسی خبزا بمعنی سر و از مذکر است جمع قلة ان ارؤس و جمع کثره آن رؤس امده و بمعنی سرور امده چنانکه کوی هؤلاء رؤسهم یعنی سرور انها و هم راسهم انها سرور از ایشان هستند و از باب منع بمعنی ریاست و سروری کردن ثوب بثاء مثلثه و سکون واو چیزیست که میپوشند از پنبه و کتان و پشم و خز و قز و جمع قلة ان اثوب و جمع کثره ان ثیاب بالکسر رزق بالکسر روزی و بفتح روزی دادن و مرسوم از باب نصر قوله تعالى وفي السماء رزقکم هو اتساع مثل استکه عرب میکوید التمر في نعر القلیب یعنی خرما ئه چاه است یعنی بچاه مشروب میشود و غرض از رزق عطاء جاریست دینوی باشد یا دینی و اطلاق بر نصیب هم میشود و چیزیکه بجوف برسد و غذاء بدن شود انرا رزق نیز کویند و شامل حرام نمیشود بدلیل قوله تعالى ومما رزقناهم ینفقون بجهة انکه خدا مدح نمیکند کسی را که انفاق بحرام کند اسم فاعل آن رازق و هو من اسمائه تعالى وهو الذي خلق الارزاق واعطى الخلائق ارزاقها واوصلها الیهم لا غیره زاد فی قوله تعالى فان خیر الزاد التقوی یعنی توشه من وصایا علی علیه السلام ابنه محمد یا بنی بئس الزاد للمعاد ظلم العباد باب في قوله تعالى لا تدخلوا من باب واحد یعنی در جمع ان ابواب و ابوبه و همچنین هر اسم ثلاثی مجرد بر وزن فلس که عین الفعل ان حرف علة باشد از واو و یا مثل ثوب

اصل

عرش سقف و بیت خانه کحل سرمه رمل ریك

حسن خوبی قبح زشتی جاف خشك و رطب تر

شرح عرش سقف خانه و عرش القدم پشت پای عرش السماک چهار ستاره کوچک

عرش البئر نوردن سر چاه از چوب بعد از انکه بن آنرا از سنك نورده باشند این چوب را
ایضا عرش کویند و بمعنی تخت پادشاه ومنه قوله تعالی اهکذا عرشك همکذا چهار
کلمه است حرف استفهام وحرف تنبیه وکاف تشبیه را هم اشاره یعنی مثل هذا عرشك
ونکفت اهذا عرشك تا انکه ملتفت نشود وتلقین نباشد جواب داد کانه هو ونکفت هو
هو کفت مثل ان تخت است نکفت خود ان تخت است جمع کثرهٔ ان عروش وقلهٔ ان اعراش
سقف بفتح سین وسکون فا عربی است نحو قوله تعم والسقف المرفوع عرض اسمانست
وسقف خانه را نیز کویند بیت بفتح باء وسکون یاء خانه نحو قوله تعالی ان اول بیت وضع
للناس للذی ببکة مبارکا یعنی کعبه جمع قلهٔ ان ابیات وکثرهٔ آن بیوت وابابیت چنانچه
از سیبویه نقل شده مثل قول واقوال واتاویل ودو مصراع از شعر را نیز بیت کویند ویق
فلان جاری بیت بیت ای ملاصقا بنیا علی الفتح لانهما اسمان وجعلا اسما واحدا وسکونه
بات زید یفعل کذا اذا فعله لیلا مثل انکه میکوئی ظل زید یفعل کذا اذا فعله نهارا کحل
بضم اول سرمه ومال البسا الکحل مردسرمه کون چشم کحل بفتحتین مصدر او از باب علم
مکحل ومکحال میل سرمه مکحلة بضمتین میم وحاء سرمه دان رمل بفتح راء مهمله وسکون میم
ریك جمع قلهٔ ان ارمل وجمع کثره ان رمال حسن فی قوله تعالی وقولوا للناس حسنا وسکونه
نقیض قبح وغرض از حسن تناصب اعضاء است جمع آن محاسن برخلاف قیاس قبح بضم قاف و
سکون باء زشتی نقیض حسن قباحة زشت شدن حسن وقبح هر دو از باب شرف ودر حدیث است
لا تقبحوا الوجه یعنی نسبت ندهید صورة کسی را بزشتی لان الله قد صوره واحسن کل شیء خلقه
مصور خدا است هرچه او کند خوبست جاف بفتح جیم وتشدید فاء وسکون از ضرورت آن
وان صفة مشبهه است از جفوف از باب ضرب یعنی چیز خشك رطب بمعنی تر خلاف خشك است
وطوبت بمعنی تری از باب شرف قوله تعالی ولا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین **اصل**

ذئب وسرحان سید کرك وسمع بجش فارة موش
حیة مار وحوت ماهی طیر مرغ وریش پر

شرح ذئب فی قوله تعالی فاکله الذئب یعنی کرك ذئبه مؤنث انست جمع قلهٔ ان اذوب

جمع کثرهٔ ان ذئاب وذؤبان سرحان بکسر سین سعفص وسکون راء قرشت وفتح حاء کرك و
شیر بلغة هذیل سیبویه الف ونون انرا کفته زائده است وبر وزن فعلان است ومؤنث آن
سرحانه است سید بکسر سین مهمله ویاء حطی ودال ابجد بر وزن خیر کرك جمع ان سیدان مؤنث
آن سیده وبسا میشود شیر را سید کویند سمع بکسر سین مهمله وسکون میم بچه کرك از
کفتار فارة بفتح فاء وسکون همزه وفتح راء مهمله وتاء موش یقع علی الذکر والانثی جمع ان فار
بدون تاء است مثل تمر وتمرة وبمعنی نافهٔ مشك وبوی خوش که از شتر آید چون کل خوشبوی
خورده باشد قال فارة الابل فی الحدیث خمس فواسق یقتلن فی الحل والحرم پنج فاسق یعنی
موذی را میتوان کشت ولو در حرم خدا باشد الغراب ابلق نوع از کلاغ ودر قطعهٔ هفتم غراب
مفصلا ذکر میشود والحدأة طائر خبیثی است که از مرغ موش کیر کویند وتسلی الاولی بتسلیون
علی الاولی تراهن یوم الروع کالحدأ القبلی والکلب سك والحیة والفارة حیة مار بمعنی
نر وماده هر دو وامده تاء او وتاء وحده است مثل تاء بطه ودجاجه حیوی منسوب باوست حاوی
ما کیر ارض حیاة زمین مار ناك قوله تعالی فاذا هی حیة تسعی حیة بمعنی افعی است که مار بزرك
است وبهی کرده اند از کشتن مار خانکی که از عوامر بیوت کویند در مجمع است فی الحدیث نهی
عن قتل عوامر البیوت العوامر الحیات التی تکون فی البیوت واحدها عامر وعامرة وجهه انکه
انها را عوامر کفتند طول عمرهای انها است حوت فی قوله تعالی فالتقمه الحوت غر وبرد انرا
ماهی جمع قلهٔ ان احوات وجمع کثرهٔ آن حیتان وبمعنی برج آخر از دوازده برج اسمان اسم امده
طیر فی قوله تعالی والطیر صافات طیر جمع طائر است مثل صحب وصاحب جمع قلهٔ ان اطیار وجمع
کثرهٔ آن طیور مثل فرخ وفروخ وافراخ ریش بکسر راء مهمله وسکون یاء حطی ثم شین سه نقطه
پر مرغ واحد ان ریشه وجمع ان ارباش وریش بمعنی جمال هم امده فی قوله تعالی قد انزلنا علیکم
لباسا یواری سوآتکم وریشا **اصل**

عین چشم وانف بینی حاجب ابرو شعر موی
نفی مغز وشحم پیه واذن کوش اطروش کر

شرح عین بفتح عین مهمله وسکون یاء حطی ثم نون بمعنی چشم قوله تعالی قرة عین لی ولك

مؤنث است جمع قلت آن اعین وجمع کثرة آن عیون تصغیر آن عُیَیْنَة دلیل است بر تانیث و بمعنی چشمه نحو قوله تعالی تُسْقٰی مِنْ عَیْنٍ اٰنِیَةٍ واسم دجله وزانو وچشمه آفتاب یا شعاع آن وزر درست و مال مید ودیدبان وجاسوس کزیده هر چیزی وشخص ونفس هر چیز یقال هُوَ هُوَ عَیْناً و هُوَ هُوَ بِعَیْنِهٖ و بمعنی مَنْظَرٌ مثل قول حجاج لَعَیْنُکَ اَکْبَرُ مِنْ اَمْلِکَ یعنی منظر تو بزرکتر از سن تو است ومردم میکوئی بَلَدٌ قَلِیْلُ الْعَیْنِ یعنی شهری است که کم است مردم آن وچشمه ترازو وباران چند روزه که نایستد ویکی از حروف حلق از حروف هجا ویقال تَعَلَّقْتُهٗ عَمْداً عَیْنٍ ای تَعَلَّمْتُ بِجِدٍّ وَیَقِیْنٍ و بمعنی همه چیز و کل شیء آمده یقال لقیته اول عین ای قبل کل شیء و بمعنی معاینة هم آمده یقال لا اطلب اثراً بعد عین ای معاینة و بمعنی احد هم آمده میکوئی ما بها عین نیست در دار احدی اسود العین یعنی کوهی است و راس عین بمعنی شهری آمده عین البقر نوعی از انکور واعیان القوم یعنی اشراف قوم وعین بمعنی نقد هم آمده میکوئی اشتریته بالدین او بالعین وما ضرب من الدنانیر والجلدة التی تقع فیها البندق والجماعة والحاضر من کل شیء والربا والسید وکبیر القوم والسحاب من ناحیة القبلة وطائر والغیث و بلد لهذیل و موضع ببلاد هذیل وقریة بالشام وقریة بالیمن ومصب ماء القناة انف فی قوله تعالی و الانف بالانف بینی و بیرانف بمعنی اول هر چیزی وپیش آمدکی کوه نیز آمده جمع قلت آن آناف وجمع کثرة آن انوف حاجب بحاء حطی والف وجیم وباء موحده ابرو جمع آن حواجب و بمعنی بازدارنده و پرده دار جمع آن حجاب شاعر کفته تا توئی حاجب ابدبین درکاه شکر لله که بنده محجوبم شعر بشین قرشت مفتوحه و سکون عین مهمله وراء قرشت موی واحد آن شعرة مثل تمر و تمرة جمع قلت آن اشعار وجمع کثرة آن شعور نقی بکسر نون وسکون قاف ثم یاء حطی مغز استخوان و پیه چشم از فرهی جمع آن انقاء شحم بفتح شین قرشت وسکون هاء حطی ثم میم پیه شحمة تذری از آن شحمة الارض سما روغ و تاریخ شحمة الاذن نرمهٔ کوش اذن بضم وضمتین نحو قوله تعالی و یقولون هو اذن بمعنی کوش وان مؤنث است جمع آن آذان اطروش بضم همزه وسکون طاء حطی وضم راء قرشت وسکون واو ثم شین سه نقطه ساکن قسام کر جمعش اطارشه

اصل هدنه صلح و حرب جنگ و یوم روز و لیل شب

غیظ خشم و ضحک خنده حکه خارش نقبه کر

شرح هدنه بروزن غرفه صلح بین مسلمین وکفار و بین هر دو مبارزکه با هم جنگ باشند جمع آن هُدَن یقال هادنه مهادنة صالحه والاسم منه الهدنة بالضم حرب فی قوله تعالی فَأْذَنُوْا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ یعنی کارزار مؤنث است چنانچه کوئی وَقَعَتْ بَیْنَهُمْ حَرْبٌ ولی خلیل از آن مذکر میداند بدلیل تصغیر او بر حُرَیْب بدون هاء قال المازنی لانه فی الاصل مصدر و مبرد کفته حرب کاهی میشود مذکر باشد کفته میشود انا حرب لمن حاربنی ای عدو یوم فی قوله تعالی لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَی التَّقْوٰی مِنْ اَوَّلِ یَوْمٍ روز جمع آن ایام میکوئی یوم ایوم مثل اینکه میکوئی لیل الیل و لیلة لیلاء تعبیر از سختی آنها کرده اند یوم در لغة موضوع است برای وقت مطلق چه شب باشد یا غیر آن قلیل باشد یا غیر قلیل نحو یوم الدین بجهة انکه طلوع وغروب ندارد قیامت ودر اصطلاح مدة کون الشمس فوق الارض وشرعاً زمانی است ممتد از طلوع فجر ثانی الی غروب الشمس بخلاف النهار که زمان ممتد من طلوع الشمس الی غروبها از اینجهة میکوئی صمت الیوم و نمیکوئی صمت النهار وقاله ابو البقاء لیل فی قوله تعالی ثم اللیل الا قلیلاً شب بمعنی جمع است مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده واحد او لیلة است مثل تمر وتمرة وقد جمع علی لیائل ولیالی بزیادة الیاء بغیر قیاس مثل اهل واهالی ودر اصل لیلاة بوده و تاء حذف شده بدلیل تصغیر بر لیلیة چنانچه متنبی کفته احاد ام سداس فی احاد لییلتنا المنوطة بالتناد غیظ فی قوله تعالی والکاظمین خشم پنهانی از عجز و بخشم آوردن ضحک اسم جنس بمعنی خندیدن و نوعی است تبسم و قهقهه قیل قهقهه انست که ظاهر شود نواجذ با صوت و ضحک بدون صوت و تبسم کمتر و پستتر از ضحک است ضحک چهار لغة دارد ضِحِک بکسرتین و ضِحْک بکسر اول وسکون ثانی وضَحِک اول وکسر ثانی و ضَحْک بفتح اول وسکون ثانی هر چهار لغة بمعنی مصدر از باب علم حکة بکسر حاء مهمله وتشدید کاف مفتوحه ثم تاء خارش وکرا عم است از نقبة ونقبة بضم نون وسکون قاف وفتح با ابجد بمعنی کر و کچل در کتب طب است حکة درد بسیار جسد و هی خلط یحدث تحت الجلد ولا یحدث منه مدة بل شیء کالنخالة و هو سریع الزوال و نحک الجرب ای الجسم علی الجسم زیاد قیل رایت العشق لیس له دواء سوی حک البطون علی البطون کر بفتح اول فارسی است و عربی آن

شارق و شمس و ذُکاء و یُوح بیضا آفتاب
سام و تِبر و عسجد و عِقیان زر عین و نضر زر

شرح شارِق بفتح شین معجمه ثم الف و کسر راء قرشت ثم قاف آفتاب شمس فی قوله تعالی الشمس تجری لمستقر لها آفتاب جمع آن شموس مؤنث است تصغیر آن شُمَیسة ذُکاء بذال تخذ و کاف والف ممدوده غیر منصرف و از اسمائیست که الف و لام برا و داخل نمیشود معرفه است و مؤنث بمعنی آفتاب یقال هذه ذُکاء طالعة یُوح بضم یاء حطی و سکون واو ثم حاء مهمله آفتاب از اسمائی که الف و لام بران داخل نمیشود و غیر منصرف است بمعنی آفتاب سام بسین مهمله والف ومیم زر تِبر بکسر تاء قرشت و سکون باء موحده ثم راء مهمله زر خالص نه مهر و ضرب و قتی دنا زده شود انرا عین گویند عسجد بفتح عین مهمله و سکون سین مهمله و فتح جیم بعد از ان دال ابجد بر وزن عسکر بمعنی طلا عِقیان بکسر عین مهمله و سکون قاف و یاء مفتوحه و الف و نون از مؤنثات سماعیه است بمعنی طلای خالص و ترجمه عین بتفصیل گذشت نضر بنون و ضاد ضطغ ساکنه ثم راء بمعنی زر یعنی طلا

اصل

نیک صحبت قُبله بوسه مهر کابین خِدن دوست
زوج شوی و زوجه زن عِزهاة سست و فحل نر

شرح نیک بفتح نون و سکون یاء ثم کاف از ناک ینیک از باب ضرب جماع صحبت و جفت و یاری نمودن و باهم زندگانی کردن و کنایه از جماع است قُبلة بقاف و باء ابجد و لام و تاء مدور غرفه اسم مصدر از قبلت الولد تقبیلا بمعنی بوسه مَهر بفتح میم و سکون هاء ثم راء قرشت کابین زن جمع آن مهور مثل فحل و فحول عربی است و مهر السنة پانصد درهم است که پیغمبر مهر زنهای خود قرار میداد و قیمت آن پنجاه دینار است خِدن بکسر خاء معجمه و سکون دال ابجد ثم نون دوست و معشوق جمع آن اخدان کما قال تعالی و لا متخذات اخدان زوج فی قوله تعالی اسکن انت و زوجک الجنة بمعنی شوی و بمعنی خلاف فرد هم آمده یقال زوج او فرد یعنی جفت یا طاق و بمعنی نر و ماده هم آمده میگوئی اشتریت زوج حمام یعنی نر گر او انثی و میگوئی نزد من است یک زوج نعل یعنی یک جفت دو جفت از ابی حاتم روا

بیضاء بفتح باء موحده وسکون یاء حطی ثم فتح ضاد معجمه ثم الف ممدوده بمعنی آفتاب

مهر السنة

است که اهل نجد زوجه بهاء میگویند و اهل حرم نیز بهاء میگویند و از ابن سکیت روایت است که اهل حجاز برای زوج میگویند بغیر هاء و سائر عرب زوجه بهاء میگویند جمع آن زوجات بسکون زاء است و بفتح غلط است مثل بیضه و بیضات و جوزه و جوزات بجهة ثقل حرکت بر واو و یاء و در صورت تحریک واو و یاء قلب بالف میشود پس تغییر بنیه لازم می آید قوله تعالی و الذین آمنوا و عملوا الصالحات فی روضات الجنات این دو مثل است اما دو صحیح تحریک می شود و هذیل مثل ثمرد صحیح و معتل زاد در تحریک و ملتفت نیست ثقلی که لازم می آید از تحریک واو و یاء و لعروض الحرکه و شاعر انها گفته اخو بیضات رائح متاوب رفیق بمسح المنکبین سبوح عِزهاة بمعنی مهمله زاء هوز و ها و الف و تاء مدوره چند لغت در آن است عزها بکسر و قصر و عزهاء بکسر و مد و عزهی بتنوین یعنی انکه طرب و جماع دوست ندارد فحل بفتح فاء و سکون هاء مهمله ثم لام نر از صاحب سم که انرا حافر گویند مثل اسب و قاطر و طلف که سم شکافته است مثل گوسفند و گاو و ذوات خف مثل شتر و غیر آن از صاحبان روح

اصل

حِنطه گندم دُخن ارزن خبز نان و لحم گوشت
اصل بیخ و فرع شاخ و بذر تخم و قطف بر

شرح حِنطه بکسر حاء حطی و سکون نون و فتح طاء ثم هاء بمعنی گندم جمع آن حِنط بکسر حاء و فتح نون و القمح بالفتح و السکون بعضی گفتند گندم نیست است که از انبطه گویند قمح دانه حبه گندم بُره بالضم یکدانه گندم جمع آن بُر است بُر بُر گندم جمایه خشک ذال بعض الاعلام لم نر من اهل اللغة من فرق بین الحنطة و البر و القمح دُخن بضم دال مهمله و سکون خاء معجمه ثم نون ارزن دخنه یک حبه آن خبز فی قوله تعالی احمل فوق رأسی خبزا خُبز بضم خاء و سکون باء موحده ثم زاء هوز نان که آنرا می خورند و بفتح خاء مصدر است لحم فی قوله تعالی و امددناهم بفاکهة و لحم مما یشتهون گوشت لحمه یک پاره آن جمع لحوم و لحمان بالضم جمعه اصل فی قوله تعالی شجرة طیبة اصلها ثابت بیخ و بن نژاد جمع آن اصول و اطلاق بر متفرع علیه هم میشود مثل اب بالنسبه با ابن و اطلاق

برحالت قدیمه نیز میشود مثل اینکه میگوئی اصل در اشیاء اباحه و طهارت است و اصل در اشیاء عدم است یعنی عدم در آنها مقدم بر وجود داشت و قول تو که میگوئی اصل در کلام حقیقت است یعنی کثیر راجح در آن حقیقت است و اصل این است که برای هر مجاز حقیقتی بوده باشد بدلیل الغلبة وان لم یجب و اصل در اسماء تنکیر است بدلیل اندراج معرفه تحت عموم آن مثل اصالة العام بالنسبة بخاص و تذکیر بالنسبة بتانیث و انصراف بالنسبة بعدم انصراف و اصل در اسماء مختصه بمؤنث آنست که داخل نشود او را ها مثل شیخ و عجوز و حمار و غیرها و کاهی داخل میکنند ها را بجهة تاکید فرق مثل ناقه و نعجه فرع فی قوله تعالی وفرعها فی السماء شاخ درخت و فرع کل شیء اعلاه و هو ما یتفرع عن اصله در حدیث زراره است و ابی بصیر از حضرت باقر و صادق علیهما السلام قالا علینا ان نلقی الیکم الاصول و علیکم ان تفرعوا و معنای آن بحسب فهما در این است بر ما است که القاء نقش احکام خدا بسوی شما بکنیم بقواعد کلیه و بر شما باد استخراج صور جزئیه از این قواعد کلیه مثل قولهم کل شیء فیه حلال و حرام فهو لک حلال حتی تعرف الحرام بعینه فتدعه بذر بفتح باء موحده و سکون ذال معجمه ثم راء قرشت تخم که از او میفشانند و زراعت میکنند از حبوب و ذا بها تمام انها مقصد دباب قلد نیز هست بمعنی کاشتن یقال بذرت البذر ای نثرت الحب فی الارض للزراعة و بزر بفتح و کسر باء ثم زاء هوز نیز بمعنی تخم دهن و بکسر فصیح تر است در فروق اللغات الفرق بین البذر و البزر قد یفرق بینهما بان البذر بالذال المعجمة فی الحبوب کالحنطة و الشعیر و البزر بالزاء فی الریاحین و البقول و قریب منه فی المجمع قطف بکسر قاف خوشه انگور جمع آن قطوف نحو قوله تعالی قطوفها دانیة بر بفتح باء موحده و سکون راء قرشت فارسی است یعنی بار درخت و امثال آن بنا بر این ترجمه قطف بَر تفسیر با عم است و قطف اخص است

اصل

لُجّه و ذاما و یَم و بحر دریا قعر تک

فیل پیل و بَق پشه ظبی و حِمار هو خر

شرح لجه فی قوله تعالی فلما رأته حسبته لجة و هی بضم لام و کاهی کسره داده می شود

و تشدید جیم یعنی عظیم قوله تعالی فی بحر لجی منسوب الی اللجة و هی معظم البحر دریای بزرگ جمع لج و در سامی الاسامی گفته اللجة جایگاه آب بیشتر بود بحر لجی دریای فراخ ذاما بروزن حمراء دریا یم فی قوله تعالی فاقذفیه فی الیم دریائی است که اسم آن اساف است و در آن فرعون غرق شد بحر فی قوله تعالی و یعلم ما فی البر و البحر بمعنی آب بسیار است جمع قلة ابحر و جمع کثرة بحور و بحار قعر بفتح قاف و سکون عین مهمله ثم راء قرشت ته یعنی ته دریا و چاه و نهر و ته هر چیزی فیل فی قوله تعالی الم تر کیف فعل ربک باصحاب الفیل پیل جمع قلة آن افیال و جمع کثرة آن فیول قال الشاعر کل شکل لشکله الف ما تری الفیل یألف الفیلا بق بفتح باء موحده ثم قاف مشدده پشه واحد آن بقة ظبی بفتح ظاء معجمه و سکون باء موحده ثم یاء حطی آهو جمع قلة آن اظب و جمع کثرة آن ظباء مثل فلوس حمار فی قوله تعالی کمثل الحمار یحمل اسفارا بمعنی خرچه اهلی باشد چه وحشی جمع آن حمر نحو قوله تعالی حمر مستنفرة و حمیر نحو قوله تعالی و الخیل و البغال و الحمیر لترکبوها

ملحق

شِنْشِنه هِجّیر و شیمه دیدن و دأبست خوی

غیث باران ثلج برف و ثاد کنز مبلول تر

شرح شنشنه بکسر دو شین قرشت و سکون نون اولی و فتح نون ثانیه ثم هاء خوی و طبیعت هجیر بکسر ها و جیم مشدده و راء قرشت بروزن سجین خو و عادت شیمه بکسر شین معجمه و سکون یاء حطی و فتح میم و ها آخر خوی و خوی فارسی است و شیمه بمعنی خاک پر کنده نیز آمده جمع آن شیم دیدن بروزن جعفر خوی دأب فی قوله تعالی کدأب آل فرعون بمعنی عادت و بفتح همزه نیز آمده غیث فی قوله تعالی کمثل غیث اعجب الکفار نباته باران که در وقت حاجت آید ثلج بثاء مثلثه مفتوحه و سکون لام ثم جیم برف و لب بسته ثاد بفتح ثاء مثلثه و سکون همزه و دال ابجد بمعنی نم و تر ما مبلول بمعنی چیز تر و صفت است از بل بکسر از باب نصر

ملحق

شَطّ و شاطی ضفه طره عُدوه و ساحل لِباد

مِزهر عد حاره کلاته دان و حارث برزگر

شرح شط بفتح شین معجمه ثم طاء مشدده کرانه رود و جوی و کرانه کوهان و مصکا

بمعنی دوُرشدن از باب نصر شاطیٔ بیا و همزه کما فی قوله تعالی فی سورة القصص مِن شاطِیٔ الوادِ الایمن کنار دهنه رود و خانه ضِفّة بکسر ضاد معجمه و فتح فاء مشدده ثم هاء کرانه جوی ضِفّتاه جانبناه طُرّه بضم طاء حطی و تشدید راء مهمله ثم هاء کرانه وادی یعنی کنار رود و کرانه جامه و کرانه هر چیز جمع آن طُرَر عُدوه بعین و دال مهملتین کما فی قوله تعالی اِذ اَنتم بالعُدوةِ الدُّنیا وهم بالعُدوةِ القصوی و بکسر عین هم آمده کرانه وادی و جای بلند ساحل فی قوله تعالی فلیلقه الیمّ بالساحل کرانه دریا ساحل القوم بکرانه دریا شد مزرعه بفتح میم و سکون زاء هوز و بهر کات راء ثم عین مهمله و هاء کشتزار حاره بحاء مهمله ثم الف و راء مهمله مفتوحه ثم هاء بمعنی ده و محله که خانهای او نزدیک یکدیگر بوده باشد کلاته بفتح کاف و لام و الف و تاء قرشت و بلغت مصنف اسم ده و ترجمه مزرعه و حاره است حارث بفتح حاء حطی ثم الف و کسر راء قرشت ثم ثاء ثخذ بمعنی زراعت کننده برزه گر بفتح کاف فارسی بمعنی ورزنده در بوزیگر و زراعت کننده راگویند.

ملحق

کُوه و رَوزَن غُرفه بالاخانه سدّه بستکی
سِکّه کُوچه درب دروازه است شعر دهلیز

شرح کوه بفتح کاف چنانچه در شرح نظام است و تشدید واو و هاء روزن خانه مخفف روزن و ان معرب است چنانچه در صراح نوشته و در سامی الاسامی الف و لام بر او داخل کرده گفته الروزن غرفه فی قوله تعالی اولئک یُجزون الغرفة بما صبروا بمعنی علالی و درجه بلند و بالاخانه فارسی بمعنی بالاخانه سدّه بضم سین مهمله و تشدید دال المفتوحه و هاء صفه و طاقست جلو در خانه که از باران حفظ کند بستکاه با کاف فارسی بر وزن تیرماه بمعنی صدر و صدر مجلس هر دو آمده است و فرش را نیز گویند که در پیش افکنند و فرش که در پیش ایوان و صدر مجلس اندازند و محراب مسجد را نیز گویند و پادشاه صاحب تخت و مسند را نیز گفته اند پس سدّه به بستکی از این معانی بنامده سکّه بکسر سین مهمله و تشدید کاف مفتوحه و هاء مراد زقاق بضم زاء هوز که بمعنی کوچه است مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده زقاق درب بفتح دال و سکون راء مهملتین ثم باء ابجد عربیست بمعنی دروازه و اصله المدخل بین جبلین جمع آن دروب

قال الشاعر تمیم بطرق اللؤم اهدی من القطا ولو سلکت طرق المکارم ضلّت

معبر بکسر میم و سکون عین مهمله ثم باء ابجد و راء مهمله بر وزن منبر کذرگاه و پل و کشتی

ملحق

مشمش و سمسمه دالو و کنجد را شمار
فاکهی میوه فروش مغرلی دان دولک گر

شرح مشمش بدو میم و دو شین معجمه بر وزن زبرج بکسرتین و بفتح اول هم آمده زرد آلو سمسم بکسر دو سین مهمله بر وزن زبرج کنجد فاکهی بکسر کاف و تشدید یا میوه فروش بوالبقا گفته فاکهه تمام میوه هاست و بعضی گفته اند که فاکهه تمر و عنب و رمانست و دلیل آورده اند قول خدا فیهما فاکهة و نخل و رمان باطل و مردود است فاکهه چیزی است که مقصود از خوردن او تلذذ باشد نه تغذی و قوت بعکس است و فاکه صاحب انست و فاکهانی فروشنده انست مغزلی بضم میم و فتح زاء هوز بمعنی دولک گر و بفتح میم نیز آمده و دولک آلتی است که از چوب تراشند بجهة غزل و رشتن پنبه و غیرها و هر یک از ارباب حرف و صنائع را بعربی نامی است که مناسب است در اینمقام بعض از آنها ذکر شود اولا بدانکه در نقل الله تعالی که فرق است بین حرفه و صنعت و کار دیگر نه حرفه است نه صنعت مراد بصنعت چیزی است که محتاج شخص در یاد گرفتن آن بسوی مرشد و استاد مثل نجار و خیاط و نحو آنها و حرفه بخلاف آن است و اعم از صنعت است میشود محتاج باستاد باشد مثل بنائی یا نباشد مثل نظارت و دربانی و دلالی و خشت مالی و بعض کارها هست نه صنعت است نه حرفه مثل تعبیر خواب

صانع پیشه‌ور	البنّاء والهاجری بناکننده	المهندس اندازه کرنده	المحرّف تقدیرکننده و	المتحذلق پیشه‌ور		الماهر والحاذق استاد در کار خویش دعوی استادی کننده
الجصّاص گچ کر	الجرّاص گچ پز	المکلّس صاروج کر	القنّاء والمقنی کاریزکن	القنقن آبشناس	النجّار والفنیق درودگر	النحّات چوب تراش
القطّاط والحقّاق حقه ساز	الخشّاب چوب فروش	الحدّاد آهنگر	المالکی آهنگر	القین آهنگر	المیرقی آهنگر	الآبار سوزن کر
المسلّی جوال دوزگر	السکّاک والسکّات کاردگر	القصّاب گوشت فروش	اللحّام گوشت فروش	الهبهبی گوشت فروش	القعفی	الشحّام پیه فروش

ورزنده

فراوغ بن جریر وفرزدق
اسماء صنائع
عمیم

القدّار وذاه في كتابة ناقة صالح هم هست				الجزّار	الشوّاء	السلاّخ	الرّآس
شترکشر				شترکش	بریانی	پوست کوشنده کن	سرفروش
الكُراعي	الهرّاس	الجُبُنّي	الخبّاز	العجّان	السجّار	الحطّاب	الفحّام
پاچه فروش	بریسه فروش	شکنبه فروش	نانوا	خمیرکن	تنورتاب	هیمه فروش	زغال فروش
الحنّاط	الشعيري	الدقّاق	المحتكر	المتربّص	المنقّي	الطحّان	العصّار
گندم فروش	جوفروش	آردفروش	انبار کننده بجهت گرانی	مثله	گندم پاک کن	آسیابان	روغن‌گر
الدهّان	الزيّات	اللبّان	الجبّان	السمّان	الحرّاث	الحارث	الفلاّح
مثله	زیت فروش	شیرفروش	پنیرفروش	اگر روغن گاو و گوسفند فروشد	برزگر	مثله	مثله
الزرّاع	الزارع	الأكّار	الإرّيس	البرّيس	الحصّاد	الخصّاف	الحذّاء
مثله	مثله	مثله	مثله	مثله	دروگر	نعلین گر	مثله
الإسكاف	القرزوم	القُرزوم	الفرزوم	الجبّاه	الصرّام	الجلودي	الأدمي
کفشگر	تخته کفشگر	مثله	مثله تکرار	مثله	چرم فروش	پوست فروش	ادیم فروش
الفرّاء	الدبّاغ	الصندلي	الخفّاف	الخرّاز	الغزّال	العصّاب	المغزلي
پوستین فروش	پوست پیرا	کفش فروش	موزه فروش	مشک دز	ریسمان فروش	کلاده و کلاوه فروش	دوک تراش
القطّان	الحلاّج	النّدّاف	الحائك	النسّاج	القصّار	الرحّاض	
پنبه فروش	معروف	پنبه زن	جولا	مثله	گازر	جامه شور	
الثوّاب	البزّاز	الرفّاء	الراقع	الكرباسي	الخُلقاني	البتّي	البتّات
جامه فروش	مثله	رفوگر	رفوگر	کرباس فروش	کهنه فروش	گلیم فروش	مثله
الكسائي	الخزّاز	الإبريسمي	الصقّال	الدبّاج	التاجر	السمسار	
مثله	خزفروش	معروف	مهره زن	دیباج فروش	بازرگان	معروف	
البيّاع	البيّع	السفسير	الدلاّل	الحمّال	الورّاد	العكّام	العطّار
فروشنده	مثله	مثله	معروف	معروف	اگر بار بسنجد	اگر بار در بندد	بوی فروش
الداري	الصيدلاني	الصيدناني	الخيّاط	النصّاح	الحبّال	الجهّاز	
مثله	پیله ور	مثله	درزی	مثله	رسن تاب	جهاز فروش	

النبّاذ	الزقّاق	العوّاد	الزمّار	المخنّث	المغنّي	الرقّاص	الدفّاف
نبیذفروش	خیک فروش	بربط زن	نای زن	خنیاگر مطرب	سرودگو	پای کوب	دف زن
المطرب	الطنبراني	اللعّاب	الصنّاج	الصيّاد	القانص	القنص	
معروف	طنبور زن	بازیگر	صنج زن	معروف	نخجیرگر	مثله	
القنّاص	السمّاك	الفصّاد	البيطار	البيطر	المبيطر	الحجّام	الحلاّق
مثله	صیاد ماهی	رگ زن	آنکه ستور را علاج کند	مثله	مثله	معروف	موی تراش
المزيّن	الطبيب	المتطبّب	النطيس	النطاسي	الآسي	الضرّاب	
مثله	پزشک	مثله	مثله	مثله	مثله	درم زن	
الصرّاف	الصيرف	الصيرفي	القسطار	المعيّر	السبّاك	اللجّام	السرّاج
معروف	بمعناه	معروف	کیسه دار	عیارگر	سیم پالا	لگام گر	معروف
السيّاف	الرمّاح	المثقّف	الزرّاد	السرّاد	الترّاس	النبّال	النشّاب
شمشیرگر و شمشیردار	نیزه گر	آنکه نیزه راست کند	زره گر	مثله	سپرگر	تیرگر	مثله
الريّاش	القوّاس	الماسخي	الطبّاع	الجعّاب	الأكّاف	البرذعي	البقّال
آنکه تیر پر نهد	کمان گر	کمان‌گر	شمشیرگر	جعبه فروش	پالانگر	پشماکنه فروش	کاوبان
الحمّار	الجمّال	العلاّف	البغّال	الحائل	السائس	المنعّل	المكاري
خربان	شتربان	علف فروش	استربان	ساروان	ستوربان	نعل بند	خربنده
الكرّي	التبّان	الصفّار	المفرّغ	الشبّاه	الرصّاص	النحّاس	السقّاط
مثله	کاه فروش	روی فروش	ریخته گر	برنج گر	ارزیزگر	مس گر	سقط فروش
السقطي	العوّاج	الجوهري	الخرزي	اللآل	السبّاج	الحكّاك	الصيّاغ
مثله	بائع العاج	گوهر فروش	مهره فروش	مروارید فروش	شبه فروش	نگین ساز	زرگر
الصائغ	القوّاغ	الفخّاري	الجرّار	الخزّاف	العرّاف	الكاهن	البازيار
مثله	مثله	کوزه گر	سبوفروش	سفالینه فروش	اخترگو	فال گوی	باز دار
القطّار	الصقّار	القرّاد	الفهّاد	الكلاّب	الفيّال	المكلّب	الطبّال
[illegible]	چرخ دار	بوزینه دار	یوزدار	سگ دار	پیلبان	آنکه با سگ صید آموزد	مثله

الدبّاس دوشاب‌کر	التمّار خرمافروش	البقّال تره‌فروش	الفاکهی میوه‌فروش	الکاغذی کاغذفروش	المجلّد آنکه کتاب را ترکیب	النخّاس برده‌فروش	الکتّاب معروف
الغشّاد راه‌بان	الرصّاد مثله	الحوّاک جولاباف	الشعّار موی‌فروش	الصوّاف پشم‌فروش	الحلّاس پلاس‌فروش	اللبّاد نمدفروش	
الخوّاص زنبیل‌باف	الصبّاغ[2] رنگ‌رز	الصبغی رنگ‌فروش	النقّاش نگارکر	القلانسی کلاه‌فروش	القلّاس کلاه‌دوز	المکیلی زنبیل‌فروش	
الزجاجی آبگینه‌فروش	الراعی شبان	الجشّار گله‌دار و شبان	الباقلانی باقلافروش	الجلّاد معروف	السقّاء معروف	السجّان زندان‌بان	المهادی گهواره‌فروش
الحفّار گورکن	النبّاش گورشکاف	الامشاطی شانه‌کر	البوّاب دروازه‌بان	الرّوّاس سرفروش	الرصّاف کیوه‌فروش	العطّاف کهنه‌چین	
السوّاح شومال	الغسّال غسل‌دهنده	الکفّان کفن‌فروش	الطبّاخ معروف	القاری معروف	القابله معروف	الشمّاع[3] معروف	البقول بذرفروش
الحمصی نخودبریز	السیّاح معروف	السبّاح شناکر	الکاتب معروف	الفرّاش معروف	القصّاع کاسه‌کاشی‌پز	الکیّال پیماننده	الوزّان سنجنده
الطوّاف کهنه‌چین	الغوّاص دریارو	الملّاح کشتی‌بان	المسّاح زمین‌پیما	الحجّار سنگ‌تراش	القرطاسی کاغذفروش	المذهب معروف	الساقی نویسنده

الکرام[1] السفّان[2]

ملحق

خمع و طبش و ستیذمان و اوس باشد مؤکرک

فرض و عجوه نام خرما شرق میدان نام خور

شرح خمع بکسر خاء معجمه و سکون میم ثم عین مهمله طبش بکسر طاء حطی ستیذمان بفتح شین معجمه و سکون یاء حطی و ضمّ ذال تخذبه بوزن ترکمان اوس بفتح همزه و سکون واو ثم سین بوزن فلس هر چهار لفظ بمعنی کرک فرض بفاء مفتوحه و سکون راء قرشت ثم صاد معجمه نوعی از خرما عجوه بعین مفتوحه خرمائی نیکو بمدینه لیّنة درختی شرق ابشیر قرشت و سکون راء مهمله ثم قاف آفتاب یقال طلع الشرق طلوع کرد آفتاب خور بضم فارسی است بمعنی شمس

[1] زربان

[2] صانع السفینه

ملحق

بزّ جامه ستر پرده رقعه پاره رث کهن

الطّهاره ابره دان و البطانه استر

شرح بزّ در جمع دارد البزّ مز الثیاب اَمتعة التاجر بزّ ادست زا اسباب ها که متاعهای تاجراست ستر بکسر سین مهمله و سکون تاء قرشت را بمعنی پرده در قوله تعالی لم نجعل لهم من دونها ستراً امثال اللباس و البناء و ستر بفتح بمعنی پوشیدن مصدر باب نصر رقعه بضم راء و سکون قاف پاره ایست که بان جامه پاره کنند یقال رقعت الثوب من باب فتح و نوشته مختصر را هم گویند جمع آن رقاع مثل برمه برام و نقطه و نقاط و نکته و نکات مثل رجال چیز کهنه جمعه رثاث بالکسر و بمعنی اسباب بیت و متاع دون خانه آمده ظهاره بکسر ظاء معجمه ابره جامه الف و لام بجهة ضرورت است بطانه استر هر چیز خلاف ظهاره و دوست درونی کما فی قوله تعالی لا تتخذوا بطانة من دونکم غیر مسلمین را دوست درونی خود قرا ندهید و اسرار خود را با ایشان نگوئید بجهة قرب تشبیه با استر جامه فرمود بطانه واحد و تثنیه و جمع و مذکر و مؤنث درا و یکسان است الف و لام ان بجهة ضرورت است ملحق

زبره دان یکپاره اهن کسره دان یکپاره نان

جذوه دان یکپاره آتش فلذه یکپاره جگر

شرح زبره بضم زاء معجمه و سکون باء بر وزن عرفه آهن پاره جمع آن زبر مثل غرف قوله تعالی آتونی زبر الحدید کسره بکسر کاف و سکون سین مهمله و فتح راء قرشت ها بمعنی پاره از چیز شکسته عموماً و بمعنی پاره نان خصوصاً دیده نشد جمع آن کسر مثل قطعه و قطع جذوه فی قوله تعالی آتیکم منها بخبر او جذوة جذوه بتثلیث جیم پاره کلفت از هیزم که در آتش باشد بدون زبانه فلذه بکسر فاء و سکون لام ثم ذال معجمه بمعنی پاره جگر گوشت و مال و غیر آن ملحق

حبر آمد حبر سیاهی محبره آمد دوات

دمع را دان آب چشم و جوز هم باشد گردکان

شرح حبر بکسر حاء حطی و سکون باء ابجد ثم راء قرشت سیاهی دوات و نیسا جمع حبور و بمعنی خوبی و دانشمند جهود آنهم محبره سیاهی دان و دوات و چند لغت است در آنها فتح میم و باء اسم بر وزن مرحله

ثانی بضم با مثل باذنجان بکسر میم است مجرّد بکر اسم الله است ترجمه اش از ابد و ابدی
مشهور است دمع در قوله تعالی تری اعینهم تفیض من الدمع سرشک دمعة قطره از آن
و مصدر بمعنی سرشک باریدن هم آمده از باب منع غمر بمعنی گذر یعنی محل عبور بحر مجتث
زهی طراوت رویت که همیشه بهار قد تو در چمن حسن سرو خوش رفتار
مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات تو بحر مجتث این بحر دان و کن تکرار
معنی زهی ذکر شد طراوت بفتح تازگی کل همیشه بهار گلی است بعربی آن را حی العالم گویند وجه تسمیه
آنست که جمیع احوال و اوقات تغیر در طراوت او نمیاید تکرار بار بار کردانیدن و هر کلمه
بر وزن تفعال است اکر بفتح تاء بکیریم مصدر است و بکسر اسم است مثل تلقاء و فی القاموس التلقاء
اسم لا نظیر له غیر التبیان بنا بر این تکرار بفتح تاء صحیح است نه بکسر

اصل

فرس چنبر و کم آستین و ستی ستار
چرک ذیل دامن جامه است تکه بند ازار

شرح فرس بفتح فاء و کسر راء مهمله چوبست بشکل حلقه مثل چوبی که اطراف دلو مقبض آن است
کم بالضم آستین و هو مدخل الید و مخرجها من الثوب جمع قلة آن اکمام و جمع کثرة آن کمم و کم بکسر کاف
غلاف شکوفه قوله تعالی وما تخرج من ثمرات من اکمامها ستی بکسر سین مهمله و تشدید تاء دستار
مع و جامه کتان تنک جمع آن ستوت سبائب ستار بر وزن رفتار مندیل و روپاک را گویند ذیل
بفتح ذال معجمه و سکون یاء ثم لام دامن جمع قلة آن اذیال و جمع کثرة آن ذیول ذیل الریح آنچه زمین را
روبد از باد و مصدر باب ضرب بمعنی دامن کشیدن تکه بکسر تاء فرشت و فتح کاف ازار بند جمع آن
تکک ازار بکسر اول بر وزن خیار هر چیز که در پای کنند مانند شلوار و تنبان و بمعنی لنگ و فوطه

اصل

کثیر بیحد و وافر تمام و ناقص کم
قلیل و نزر و یسیر اندک و حساب شمار

شرح کثیر فی قوله تعالی و کثیر منهم فاسقون بمعنی بسیار بسیار یعنی بی نهایت کثیر بار بمعنی
بسیار آمده مکر با نصب قرینه مجاز باشد وافر بکسر فاء صفت مشبهه است از باب حسن و ضرب بمعنی تمام و تمام
شو و الف و قاف و ضاد بمعنی حرکه از باب نصر قلیل فی قوله تعالی واذکروا اذ انتم قلیل بمعنی اندک

القطعة فی بحر المجتث

از باب ضرب نزر بنون مفتوحه و سکون زاء معجمه ثم راء بمعنی اندک و فی نزره نزارة مصدر نزر
باب شرف بمعنی اندک شدن یسیر فی قوله تعالی و نزداد کیل بعیر ذلک کیل یسیر بر وزن فعیل
بمعنی اندک است از باب شرف حساب بکسر مصدر باب نصر بمعنی شمار یقال حسبه حسبا و حسابا و اگر
بمعنی حسب شرف و افتخار بآباء و مفاخر دیگر باشد از باب شرف میاید و اگر بمعنی ظن باشد جمع
عرب آن را از باب علم دانسته اند مگر بنی کنانه که بعین ماضی و مضارع این را مکسور میکنند

اصل

قطاب جیب سراویل ازار و خف موزه
عتاد ساز ره و جسر پل زمام مهار

شرح قطاب بکسر قاف و فتح طاء حطی ثم باء بمعنی گریبان جیب فی قوله تعالی اسلک یدک
فی جیبک تخرج بیضاء بمعنی گریبان قطاب جیب بجهت شهرت جیب است جمع آن جیوب کما فی
قوله تعالی ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن و فی القاموس جیب القمیص و نحوه بالفتح طوقه سراویل
بمعنی تنبان معروف است مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده جمع آن سراویلات سراویل بنا
بر قول سیبویه واحد است لفظ عجمی است عرب استعمال کرده شباهت بما لا ینصرف دارد و بعضی
گمان کرده اند سراویل جمع سروال یا سروالة است و سرابیل بباء بمعنی پیراهن است چنانکه قوله تعالی
سرابیلهم من قطران الازار بالکسر یذکر و یؤنث مشترک میان عرب و عجم است و معنای آن لنگ
خف بضم خاء معجمه و تشدید فاء موزه جمع آن خفاف موزه بمعنی کفش عتاد بفتح عین مهمله و تاء
فرشت ثم الف و دال ساختن و آماده کردن و اسباب راه سفر جسر بفتح جیم و کسر آن چیزی است که از آن
عبور میکنند مثل پل جمع آن جسور ابو البقاء گفته اگر از چوب و تخته ساخته باشد جسر است و اگر از
سنگ و آجر باشد قنطره است زمام بر وزن کتاب مهار رشته که در بینی شتر بندند و بروی
مهار بندند زمام النعل بند و دوال روی بند یقال زممت النعل و البعیر از باب نصر

اصل

مدینه و بلد و مصر شهر و سور ربض
چنانکه معسکر لشکرگاه است و حصن حصار

شرح مدینه فی قوله تعالی وجاء رجل من اقصی المدینة بمعنی شهر و شهر رسول را هم المدینه
گویند با الف و لام علم بالغلبه شده و علم بالغلبه هر اسمی است که اشتهار بان اسم پیدا کند

بعض افراد معنای آن جمع ان مدائن بهمزه ومُدُن بضمّتین ومُدْن بضمّ میم وسکون دال
استوان بروزن فعیل است و بعضی گفتند بروزن مَفْعِلهٔ است از ماده دَیْن ای مملکت
وبعضی گفتند مدائن مهموزه است و قبیله از ابروزن فعیله از مَدَنَ بالمکان ای اقام بکریم
وغیر مهموز است اگر بروزن مَفْعِلهٔ منقول بود یعنی ای ملک بکریم کما اینکه معایش مهموز نیست
پس وقتی نسبت بمدینه رسول داده شود مدنیّ میگوئیم واگر نسبت بمدینه منصور داده شود
مدینیّ میگوئیم واگر نسبت بمدینه کسری داده شود مدائنیّ میگوئیم تا فرق بین آنها نهاده
شود واختلاط حاصل نشود قال الجوهری بلد فی قوله تعم وتحمل اثقالکم الی بلد بمعنی شهر
جمع آن بلدان ومعنی نشان جمع ان ابلاد وبمعنی شتر مرغ وبمعنی ارض نحو قوله تعم والبلد
الطیّب و هذا البلد الامین غرض مکه است وجمع بلدة بلاد مثل کلبة کلاب آمده
مصر فی قوله تعالی اهبطوا مصرا هو واحد الامصار شهر بزرگ سور فی قوله تعم فضرب
بینهم بسور له باب سور بالضم باره شهر والسور الحائط جمع قله آن اسوار جمع کثره ان سیران
ربض براء مهمله مفتوحه وفتح باء موحده ثم ضاد معجمه دیوار گرد شهر و ترجمه سور ربض
از شهرهاست معرکه بفتح میم وسکون عین مهمله وراء قرشت مفتوحه ومضمومه و کاف
مفتوحه و هاء لشکرگاه یعنی جای لشکر جمع آن معارک حِصْن بکسر حاء مهمله وسکون صاد
معفص ثم نون پناه ومکان بلند که کسی در بران نباشد از جهة بلندی مثل دیوار
شهر جمع ان حصون نحو قوله تعالی وظنوا انهم مانعتهم حصونهم من الله حصار بکسر حاء و
فتح صاد مهملتین جای محکم مثل قلعه شهر عربیست و ترجمه ان از شهرهاست اصل

صحیفه نامه قلم خامه دان و سکّین کارد
خیاط و مخیط سوزن جیب خرت سم سوفار

شرح صحیفه بفتح صاد مهمله وکسر حاء حطی نامه جمع ان صحائف صحف نحو قوله تعالی
ام لم ینبّأ بما فی صحف موسی قلم فی قوله تعالی ن والقلم وما یسطرون در مجمع البیان است که
قلم چیزیست والتی است که بان می نویسند اقسم الله تعالی به لمنافع الخلق اذ هو احد لسانی الانسان
وما یکتبه الملائکه خامه تراشیده را قلم گویند و خامه نتراشیده را یراعه بفتح یاء حطی وراء

مهمله والف وعین بی نقطه وهاء دانند و فی سر الادب لا یقال قلم الا اذا کان مبریا و الا فهو
قصب جمع آن اقلام نحو قوله تعالی من شجرة اقلام سکّین فی قوله تعالی واتت کل واحدة منهن
سکّینا سکین بمثال فسّیق کارد مذکر بمعنی شهر و استعمال مؤنث ومغالبا مذکر است خیاط فی
قوله تعالی حتی یلج الجمل فی سم الخیاط سوزن مخیط بکسر میم وسکون خاء معجمه وفتح یاء ثم طاء
حطی سوزن خرت بضم خاء وسکون راء ثم تاء منقوطه سوراخ سوزن و غیره وسم
ان سوفار سوراخ سوزن را گویند و هر سوراخ را گویند عموما و دهان تیر را نیز گویند
فی القاموس الخرت بالضم الثقب فی الاذن وغیرها سم فی قوله تعالی فی سم الخیاط بفتح سین مهمله
وتشدید میم سوفار سوزن اصل

لبیب عاقل و غمر و غبی و غافل کول
شقیق و دادر و رِدء و رفیق و صاحب یار

شرح لبیب بروزن شریف خردمند جمع ان الباء لبابه بالضم خردمند شدن از باب علم
عاقل بمعنا از عقل یعقل از باب ضرب مصدر آن عقل میاید و مصدر دیگر آن معقول میاید
خلافا لسیبویه بمعنی خردمند و ترجمه آن از شهرهاست غمر بضم غین معجمه وسکون میم
ثم راء قرشت کول و نادان و همچنین غمر بروزن عنق جمع آن اغمار و بفتح اول هم آمده قوله
تعالی الذین هم فی غمرة ساهون ای فی جهالتهم وجهلهم غبی بغین معجمه و باء ابجد و یاء حطی
مشدّده بروزن فعیل کول و نادان واوی است غافل فی قوله تعالی ولا تحسبن الله غافلا عما
یعمل و کول ترجمه سه لفظ است شقیق بشین معجمه وقاف بروزن شریف بمعنی برادر
دادر بفتح ثالث بروزن مادر بلغت ما وراء النهر بمعنی برادر باشد و دوست را نیز گویند
و بکسر ثالث هم گفته اند ردء فی قوله تعالی فارسله معی ردءا یصدقنی یار و معین
رفیق فی قوله تعالی وحسن اولئک رفیقا یار و معین جمع آن رفقاء و ایضا جمع رفیق
رُفقه بضم وکسر آمده یعنی کسانیکه در سفر همراه باشند و فی سر الادب لا یقال الرفقة
رفقة الا ما داموا منضمّین فی مسیر واحد فاذا تفرقوا ذهب عنهم اسم الرفقة ولم یذهب
عنهم اسم الرفیق صاحب فی قوله تعالی والجار الجنب والصاحب بالجنب بمعنی یار و فی مجمع البیان

فرق میان مدنیّ و مدینیّ و مدائنیّ

الصاحب بالجنب هو الرفیق فی امر حسن کمتعلّم وصناعة وسفر جمعه صحب مثل راکب و
رکب و صحبة مثل فارة و فرهة و صحاب مثل جائع و جیاع و صحبان مثل شاب و شبان
اصحاب جمع صحب مثل افراخ و فرخ و جمع اصحاب اصاحیب و در ندا میگوئی و قتیکه
ترخیم کنی یا صاح معنای ان یا صاحبی و جایز نیست ترخیم مضاف مکر صاحبی و صاحب بمعنی
ملازم هم آمده چه انسان باشد یا حیوان یا مکان یا زمان و فرق نیست بین آنکه مصاحب
ببدن باشد بنا بر اصل و اکثر یا بعنایة و همت باشد قاله ابو البقاء **اصل**

حدیقة باغ و خشب چوب خوخ شفتالو
سفرجل ابی و تفاح سیب و رمان انار

شرح حدیقه بر وزن سفینه مرغزار با درخت و بوستان با دیوار جمع ان حدائق نحو قوله
تعالی و حدائق غلبا خشب بخاء و شین معجمتین و باء ابجد بر وزن فرس چوب جمع ان خشب
بر وزن قفل و خشب بر وزن عنق قال الله تعالی کانهم خشب مسنّدة خوخ بدو خاء معجمه
بر وزن فلس شفتالو و خوخه یکدانه و بمعنی دریچه بر دیوار هم آمده سفرجل بر وزن شمردل
ابی یعنی به رخصنا الصدوق استکل السفرجل فانه یسخی البخیل و یشجع الجبان جمع ان سفا
بحذف لام چون علماء تکسیر خماسی را مستکره دانسته اند زیرا که اگر بدون حذف جمع تکسیر
بر بندیم و سفارجل بگوئیم کلمه باعث ثقل است و اگر یکحرف حذف کنیم و سفارج بگوئیم و بنا
مشهور بگذاریم لازم می آید حذف حرف اصلیه کلمه و این هر دو مستکره است خصوص در
سعه کلام تفاح بضم تاء قرشت و تشدید فاء ثم الف و حاء حطی سیب تفاحه یکدانه از آن
رمان بضم راء قرشت و تشدید میم کما فی قوله تعالی فیهما فاکهة و نخل و رمان یعنی انار رمانه
یکدانه انار انار فارسی مخفف انار در بحر العلوم فرموده و افضل الارمان للرمان الجمعا
افضل الارمان کله علی الریق و من بعد الغذی و لا تخف منه اذی و لا قذی

اصل عقور کلب گزنده جمل شتر باشد
شملة تیز رو است و طلیح مانده زیاد

شرح عقور بعین مهمله و قاف و واو ساکنه و راء قرشت هر درنده ایست که مجروح کند

مثل شیر و یوز و پلنک و کرک و از انجمله است کلب عقور جمل فی قوله تعالی و لا یدخلون
الجنة حتی یلج الجمل فی سم الخیاط یعنی شتر نر جمع ان جمال نحو قوله تعالی کانه جمالة صفر شملة
بکسرتین بمعنی شتر تند و طلیح بطاء حطی بر وزن شریف سست و مانده شده مثل الاغ و
قاطر و غیرهما که مانده شده باشد مذکر و مؤنث در ان یکسانست جمع ان طلاح **اصل**

احد یک عشرة ده مائة صد اثنان دو
ثلاث و خمس سه و پنج و اربع است چهار

شرح عدد یکی است که مرکب از واحد باشد و آن مختص بمتعدد است و بس بنا بر این واحد
عدد نیست بجهة آنکه متعدد نیست ولی حضرات نحاة احد را از عدد میدانند زیرا که اصل
عدد است و بناء هر عددی از او است و بعید است که اصل شیء از شیء نباشد ولی نافین
گفتند عدد نصف مجموع دو طرف خود است مثلا دو از عدد است بجهة آنکه قبل او واحد
و بعد او ثلث جمعا اربع میشود و نصف ان دو است مثلا سه قبل از دو است و بعد
چهار جمعا شش میشود نصف آن سه است پس معلوم شد سه از عدد است بخلاف
واحد که ما قبل ندارد تا آنکه نصف مجموع دو طرف بشود پس از عدد نیست گفتند عدد را نهایت
نیست پس لازم می آید تسلسل و آن باطل است جواب گفتند عدد بلا نهایت است نه معدود
پس نهایت عدد بنهایت معدود است بکرانکه نسبتش باعتبار معتبر است هر چه بخواهد
از نهایت قرار دهد سید شد احد بهمزه مفتوحه و حاء حطی و دال ابجد بمعنی یکی کما فی
قوله تعالی قل هو الله احد و بمعنی کسی و یکم و اول عدد است احد عشر برای مذکر
و احدی عشرة برای مؤنث میگوئی احد در آیه بدل از الله است زیرا که نکره بدل از معرفه
واقع میشود نحو قوله تعالی لنسفعا بالناصیة ناصیة و جمع آن احاد است اصل احد
واحد بوده واو قلب بهمزه شد والفتحة فشد عشرة فی قوله تعالی تلک عشرة کاملة
یعنی ده و یسکن الشین من عشرة عند الحجازیین و تکسر عند التمیمیین و عشر بدون تاء
ده زن و با تاء ده مرد مائة فی قوله تعالی فی کل سنبلة مائة حبة بمعنی صد مذکر و مؤنث
آن مساویست و ان از عدد است در اصل مای بوده یاء حذف شد و در عوض ها

آورده‌اند جمع آن مُؤُون بضم میم ومِؤُون بکسر میم   ومِئات است ومائة در ثلثمأة

بمعنی مِئات است زیرا که حق تمیز ثلاثة تا عشرة این است که جمع باشد وثلثمات شاذ است

بجهة آنکه عرب کراهت دارد اینکه بیاورد تمیزی که اسم معدود وتمیز عدد است مثل

رَجُل ودِرهَم بعد از عدد مجموع که جمع مؤنث باشد بر تقدیر جمع مائة بالف وتاء وبگوید

ثلثمات رَجُل اثنان فی قوله تعالی اِثنانِ ذَوا عَدلٍ مِنکُم دو مرد اِثنَتان دو زن وهمچنین

ثِنتان ثلث اِنطَلِقُوا اِلی ظِلٍّ ذی ثَلثِ شُعَب بمعنی سه مؤنث ثلثة سه مرد ثلث سه زن

خمس بفتح خاء ثم خمس پنج زن وخمسة پنج مرد قوله تعالی سَیَقُولُونَ خَمسَةٌ سادِسُهُم کَلبُهُم

اربع فی قوله تعالی فَشَهادَةُ اَحَدِهِم اَربَعُ شَهاداتٍ چهار مؤنث وار بعة فی قوله تعالی ثُمَّ

لَم یَأتُوا بِاَربَعَةِ شُهَداءَ   چهار مذکر

اصل

ولیک سِتّه وسَبعه ثمانیه تسعه

شش است وهفت وذکر هشت ونُه الف هزار

شرح ستة فی قوله تعالی خَلَقَ السَّمٰواتِ وَالاَرضَ فی سِتَّةِ اَیّامٍ شش مذکر میگوئی ستة رجال

وستّ نسوة اصل از سِدس بوده سین اخیره را بدل بتا کردند وادغام کردند دال را در تا

او بدلیل آنکه تصغیر آن سُدَیسة وجمع آن اسداس میشود میگوئی جاء فلان سادساً و

سادیاً وساتّاً کسیکه ساد سا گفته اورا از سِدس بنا کرده وکسیکه ساتاً گفته اورا از

لفظ ستّ بنا کرده وکسیکه سادیاً گفته سین را بدل بیا کرده چون بعض حروف را قلب بیا

میکنند چنانچه در اَمّا اَیما میگویند ودر تَسَنَّنَ تَسَنّی میگویند ودر تَقَضَّضَ تَقَضّی میگویند

ودر تَلَعَّعَ تَلَعّی میگویند ودر تَسَرَّرَ تَسَرّی میگویند سبعة فی قوله تعالی وَیَقُولُونَ سَبعَةٌ و

ثامِنُهُم کَلبُهُم هفت مرد وسبع هفت زن وماده قوله تعالی اِنّی اَرٰی سَبعَ بَقَراتٍ سِمانٍ

وبمعنی هفتم شدن وهفتیک شدن ودشنام دادن ونقیصه گفتن وافکندن گرگ گوسفند را

از ابواب منع آمده ثمانیة ایام هشت مذکر ثمانیة رجال هشت مرد ثمانی نسوة هشت زن

وتسعة فی قوله تعالی وَکانَ فِی المَدینَةِ تِسعَةُ رَهطٍ نه مذکر تسعة نه مرد تسع نه زن ومثلث شکل

شتران تُسع بالضم نه یک الف فی قوله تعالی وَاِن یَکُن مِنکُم اَلفٌ یَغلِبُوا اَلفَینِ بِاِذنِ اللّٰهِ بمعنی هزار

وهزار دادن از باب ضرب مذکر است الف واحد میگوئی اما الف واحدة نمیگوئی **اصل**

عُقار وقَهوه وراح ومُدام قرقف خمر

کَمِیّ دلاور وفارس سوار وصید شکار

شرح عُقار بضم عین مهمله وفتح قاف والف ثم راء قرشت شراب انگور که از اعراب خمر نیز گویند و کُنیه

آن امّ الخبائث دانند وهی التی عاقرت الدّن زماناً ای لازمته قهوة بر وزن شهوة بمعنی خمر سمیت

بذلک لانها تقهی صاحبها ای تذهب بشهوة الطعام راح براء مفتوحه والف وحاء حطی بمعنی خمر است

که از بفارسی می گویند وهی التی یرتاح شاربها ویقال بل هی التی یستطیب الشارب بها ویها

بل هی التی یجد شاربها رَوحاً مُدام بضم میم وفتح دال ابجد ثم الف ومیم بمعنی خمر وهی التی ادیمت مکانها

حتی سکنت حرکتها وعتقت قرقف بفتح هر دو قاف بر وزن جعفر بمعنی خمر وهی عند الاصمعی التی تقرقف

شاربها اذا ادمنها ای ترعشه وانکر غیره من الائمة هذا الاشتقاق می بفتح اول وسکون ثانی

فارسی است بمعنی شراب انگور نیز گویند وبمعنی گلاب هم آمده وپیاله را نیز بطریق کنایه گفته اند وهمچنین

گفته اند پیاله می گون کَمِیّ بفتح کاف وکسر میم ثم یاء مشدده بر وزن شریف مرد دلاور وسلاح پوشیده

شده جمع آن کُماة وفی سرّ الادب لا یقال للشجاع کمیّ الا شاک السلاح والا فهو بطل دلاور مرکب

از دل واور بر وزن قادر بمعنی صاحب یعنی صاحب دل فارس بفا والف وراء مهمله وسین سعفص بر

وزن ظاهر بمعنی سوار جمع آن فوارس است ولی شاذ است بجهة آنکه فواعل جمع فاعله است یا جمع فاعل

اگر صفت برای مؤنث باشد مثل حائض وحوائض یا صفت برای غیر آدمیین باشد مثل جمل بازل و

جمال بوازل وحائط وحوائط واما مذکر از ذوی العقول جمع بسته نشده بر فواعل مگر فوارس وهوالک

وهو الک ابن سکیت گفته اگر مردی سوار حیوان سم کرد باشد مثل برذون یا اسب یا قاطر یا خر میگوئی

مرّ بنا فارس علی بغل وفارس علی حمار صید فی قوله تعالی اُحِلَّ لَکُم صَیدُ البَحرِ شکار ی وشکار کردن

اصل غَرَب پَدَ است وصنوبر خلاف نارونید

چه نخل خرما فرصاد توت ودُلب چنار

شرح غرب بغین معجمه وراء قرشت مفتوحتین درخت پده درختی است معروف شبیه چنار که از ان

اسفید ار مخفف اسفیدار دانند ودر سامی الاسامی الغرب العبشام سپیدار جمع آن اغراب

صنوبر بفتح صاد مهمله و نون و سکون واو و فتح باء ابجد ثم راء قرشت بمعنی ناژو و آن درختی کاج است
خلاف بکسر خاء ثخذ درخت بید مخلفه پید بستان نخل فی قوله تعالی فیهما فاکهة و نخل درخت
خرما نخلة یک درخت و همچنین نخیل در صراح و سامی الاسامی گفته درخت خرما نخل ایضا
نوعی از زیور و بمعنی نخستین است فرصاد بکسر فاء و سکون راء مهمله و فتح صاد سعفص توت سرخ کذا
فی الصراح توت بضم تاء قرشت معربست فی القاموس التوت بالضم الفرصاد و دُلب بضم دال ابجد و سکون
لام بر وزن قفل چنار دُلبة یک درخت بعربی بر لسان از او ورق الدلب گویند خشک شده از ابکوبند
و بر سوختگی آتش افشانند نافع باشد گویند اگر برگ چنار را در خانه خنفساء که نوعی از
جُعَل باشد دود کنند همه بگریزند ملحق

چه بیست عشرین و دیگر بود ثلثین سی چه اربعین چهل و پنجاه خمسین دار

شرح عشرین بالکسر و سکون الثانی بمعنی بیست در حال نصبی و جری بیاء و در حالت رفعی بواو
نحو قوله تعالی ان یکن منکم عشرون صابرون یغلبوا مائتین ثلثین فی قوله تعالی و اذ واعدنا موسی
ثلثین لیلة بمعنی سی در مذکر و مونث هر دو عشرین و ثلثین میگوئی و همچنین اخواتها تا تسعین
اربعین فی قوله تم فتم میقات ربه اربعین لیلة چهل مذکر و مونث در آن یکسان خمسین فی قوله
الف سنة الا خمسین عاما پنجاه مذکر و مونث در آن یکسان است ستین فی قوله فمن لم یستطع
فاطعام ستین مسکینا شصت بشین معجمه و سین سعفص فارسی است عدد یست معروف که
بعربی از او ستین گویند و معرب آن شصت بصاد بی نقطه است و بسین مهمله بمعنی انگشت بهام نیز
آمده مذکر و مونث در آن یکسانست در معنی اول سبعین فی قوله تعالی و اختار موسی قومه سبعین
رجلا بمعنی هفتاد ثمانین فی قوله تعالی فاجلدوهم ثمانین جلدة بمعنی هشتاد مذکر و مونث در آن
مساویست تسعون فی قوله له تسع و تسعون نعجة بمعنی نود در حالت رفعی تسعون بواو و در
حالت نصبی و جری تسعین بیاء و عشرین و اخوات آن الی تسعین ملحق بجمعند در اعراب جمعی بجهت
آنکه اگر جمع باشند باید دلالت به سه مفرد خود کند چون اقل جمع ثلثه است پس باید عشرین دلالت
بر سی و ثلثین دلالت بر نود و اربعین دلالت بر دوازده کند و بطلان ظاهر و هم توالی یعنی تابع
در پی دیگری میدار یعنی نگاه دار ملحق

جمع

ورق برگ و بید درخت است غصن شاخ درخت
چه دوح و جمیز دو درخت و عِثام اسفیدار شرح

ورق فی قوله تعالی و طفقا یخصفان علیهما من ورق الجنة ورق بفتحتین برگ و کاغذ بریده
ورقه یکی قوله تعالی و ما تسقط من ورقة الا یعلمها جمع آن اوراق و در بدیع مطول است اورق الشجر
ای صار ذا ورق و منه قول الشاعر ایا شجر الخابور ما لک مورقا غصن بضم غین معجمه ثم صاد مهمله شاخ درخت
جمع آن اغصان جمع کثرت آن غصون دوحه بفتح دال و سکون واو و فتح حاء حطی ثم هاء درخت
بزرگ … درخت عثام بغین معجمه بمعنی درخت در کتب لغت پیدا نکردم ولی سفید از مخفف سفید
و فی القاموس عثام بکسر العین المهمله شجر معروف و در صراح دارد عیشام درختی و در
معنی دار است عیشام بر وزن بیطار شجر ملحق

چه طلح و خمط درختان خار و موز است
چه اثل شوره گز و شوک خار و سدر کنار

شرح الطلح فی قوله تعالی و طلح منضود درختهای بزرگ که خار بسیار دارد و بمعنی موز هم هست
واحده آن طلحه مثل تمر و تمره موز بفتح اول و سکون ثانی ثم زای نقطه دار میوه ایست در مصر
و یمن و هندوستان بسیار میباشد و برگ آن درخت سه ذراع گز طول و زیاده بر نیم گز عرض دارد
و یکسال بیشتر بار ندهد و هر سال از بیخ میبرند و باز بلند میشود و میوه میدهد و از او
بهمن بیلد گویند بر وزن حیله و بضم اول هم آمده است و بازدهم ماه پنج شنبه است و موزی که
بر بوزکی باذنجان میشود و در بعضی از نسخها بمعنی نرگس کرده دان و نرگس که گل معروف است
غلط آمده و میتوان بود که هر دو غلط باشد و نرگس باشد یعنی برای درخت موز … موز
میگویند و تصحیف خوانی کرده باشند خمط فی قوله تعالی ذواتی اکل خمط و اثل و شیء من سدر
قلیل خمط از بعضی نقل شده هر درختی است که صاحب خار باشد و دیگران گفتند قسمی
از اراک است میوه میدهد که میخورند اثل درختی است شبیه بگز و فرق آنکه بزرگتر از آنست
واحده آن اثله بر وزن نقله و جمع آن اثلاث است شوره گز بفتح کاف فارسی و سکون زای نقطه دار
نوعی از درخت گز باشد شوک جمع شوکه بمعنی خار و تیزی و قوت و بمعنی قوت و تیزی بود

درخت بید مشک باشد

خاف بجای خا بر وزن مار معروف است و نام قصبه باشد از مضافات یمن و بسنک خاد را هم
میگویند سِدر بالکسر درخت کنار سِدرة یکی سدر است و سدر جمع آن کنار بر وزن چهار میوه
باشد سرخ رنگ شبیه بعناب لیکن از عناب بزرگتر است و در هندوستان بسیار میباشد
و شیرین و نازک میشود و بعربی ازا سدر میگویند و بهندی بیر خوانند و باین معنی با تشدید
ثانی هم بنظر آمده و میوه باشد که انرا امرود خوانند ملحق

نمد لبّاده بود مال پر نهاده لبد
پلاس حِلس و دِرَخت و زمین و آب عقار

شرح لبّاده بضم لام بمعنی نمد بهر بارانی در صراح گفته لبّاده بالضم بارانی نمد پر ترجمه از کذشت
لبد فی قوله تعالی یقول اهلکت مالا لبدا یعنی تباه کردم مال بسیار را یعنی مال بسیار پلاس ترجمه حِلس
و حِلس گلیم سِطر است قال ابن فارس فی المجمل الحِلس بساط یبسط فی البیت و فی الحدیث کُن
حِلسَ بیتک ای لا تبرح و قال فی الصحاح احلاس البیوت ما یبسط تحت حر الثیاب پلاس بر وزن
حماس معروف است که پشمینه بود سِطر که درویشان پوشند و پشمینه گستردنی باشد بمعنی جلیم
و بمعنی مکر و حیله و طرز و روش هم آمده است و بعربی مَکّار گویند عقار بفتح عین مهمله و قاف
و زمین و درخت خرما و رخت و اسباب خانه ملحق

شمام عطر بود بوی و بوی دان جونه
بمد و قصر تو ماورد را گلاب شماما

شرح شمام بر وزن کلام عِطر بکسر عین مهمله و سکون طاء حطی ثم راء قرشت هر دو بمعنی بوی
خوش و طیب است و اسقاط حرف عطف از ضرورت است بوی بر وزن موی معروف است که رایحه
باشد و عطر را آن نیز گفته اند و در فارسی میگویند بوی عطر در یافتم تکرار است مثل شب
لیلة القدر چاه بئر العلم جنگ غزوه خیبر غل جامعه بار حمل خواب قیلوله هم کفو هم ختم
درد مخاض ساحل ذراع استهلال هلال ضرب زدن بفلان یک قبضه ذلک اکحل
ذلک عرق النساء و الله مثلا مخاض بمعنی درد زائیدن است وقتی درد مخاض گوئی تکرار میشود
جونه بضم جیم و سکون واو و فتح نون ثم هاء میگوئی جونة العطار یعنی طبله عطار جمع آن جُوَن
بوی دان بر وزن دودمان بدال ابجد ظرفی را گویند که در ان چیزهای عطریات کرده باشند ماء

فی قوله تعالی و انزلنا من السماء ماء بمعنی آب ورد بفتح واو و سکون راء قرشت ثم دال بمعنی گل
مرکب ماء ورد بمعنی و ماورد بقصر خوانده شده بمعنی گلاب ملحق

تصافح است گرفتن بدست یکدیگر
تعانق است گرفتن کنار و حجر کنار

شرح تصافح مصدر باب تفاعل دست یکدیگر را گرفتن و باین معنی است مصافحه مصدر باب
مفاعله تعانق بتاء مفتوحه قرشت و عین مهمله و الف و نون مضمومه و قاف مصدر باب تفاعل
دست در گردن یکدیگر افکندن و کذا معانقه مصدر باب مفاعله و اعتناق مصدر باب
همین معنی دارد کنار بکسر کاف یعنی بغل حجر بتثلیث حاء حطی و سکون جیم ثم راء قرشت
کنار مردم و کنار بفتح اول گوشه نقیض میان و بکسر اول بمعنی آغوش و بمعنی جدائی هم گفته اند

ملحق
رحیض شسته دَنِس شوخگن بری ء بجرم
ذلول رام و وَسِن خفته و یقظ بیدار

شرح رحیض بفتح راء قرشت و کسر حاء حطی و سکون یاء حطی ثم ضاد ضطغ بر وزن شریف
چیز شسته دنِس بفتح دال ابجد و کسر نون و سین مهمله بمعنی شوخگن یعنی چرکن صفه مشبهه است
و بفتحتین مصدر باب علم یعنی چرکین شوخگن باول مضموم و سکون ثانی و ثالث و کسر کاف فارسی مکسور
نون بمعنی چرکن باشد بری ء فی قوله تعالی و من یکسب خطیئة او اثما ثم یرم به بریئا جرم گناه
ذلول فی قوله تعالی انها بقرة لا ذلول ستور رام شده رام بر وزن کام نقیض وحشی است که الف گرفته
و آموخته و فرمان بردار باشد وسِن بفتح واو و کسر سین سعفص ثم نون صفه مشبهه است
بمعنی مرد خواب رونده و وسَن بفتحتین مصدر باب علم یعنی خواب یقظ بفتح یاء حطی و ضم قاف
و کسر ها ثم ظاء ضطغ مرد بیدار و هشیار ملحق

٢ شوهر دیده
عوان و ثیب کالم عزب
قرام پرده باریک و تکه بند ازار

شرح عوان بفتح عین مهمله و واو و بعدها الف و نون بر وزن زمان زن بی شوهر و بیوه ثیب بثاء
مثلثه و تشدید یاء حطی ثم باء ابجد بر وزن طیب عزب میگوئی هو ثیب و هی ثیب مذکر و مونث
٢ بیوه
در ان یکسان است و معنی آنها را ثیب گویند که زن مدخوله و مرد زن گرفته باشند بعد بی
کرده شده باشند کالم بضم لام ترجمه هر دو لفظ است ی زبر ها است کالم بضم ثالث و سکون میم دیگرا

گویند که شوهرش مرده باشد یا طلاق گرفته باشد عروب بفتح عین مهمله و ضم راء قرشت و سکون واو ثم باء ابجد زن شوی دوست جمع عُرُب نحو قوله تعالی عُرُباً اتراباً قرام بالکسر پرده و فرش و پرده نازک تکّه بکسر تاء قرشت و تشدید کاف ثم هاء از ازار بستن یعنی بند شلوار و شلوار نرم نیز ازار ذکر شده بعنی تکیه

ملحق
مُراح جای شتر مَربِض است جای غنم
کِناس زان و وجار از آهو و کفتار

شرح مُراح بضم میم و فتح راء قرشت و الف ثم حاء حطی جای شتر و چهارپایان است در شب اعم از اینکه شتر باشد یا مواشی دیگر یقال اراح الابل ای ردّها الی المراح و از بعض انها فکر کرده اند مراح جای شتر است و بس و آن از عدم تتبع است شهید علیه الرحمه در کتاب ودیعه شرح لمعه فرموده و فی نقط الودیعة بما جرت العادة به الی قوله و الدابة فی الاصطبل و الشاة فی المراح پس جای گوسفند و غیرها آمده نه مخصوص شتر هم نیست چنانچه بعضی شراح توهم کرده اند زیرا که مربض گویند مراح جای ستور از ربض از اغنام مَربِض بمیم و راء قرشت و باء ابجد و ضاد معجمه ... مجلس گوسفند را و جای آنها جمع آن مرابض کِناس بکسر کاف و فتح نون و الف ثم سین ... جای آهو و پنهان شدن او نیز از باب ضرب وجار بفتح و کسر اول و فتح جیم ثم الف و راء قرشت است جمع جای کفتار را دانسته فرموده و وجار الضبع جحرها التی یاوی الیه ملحق

بَطین بزرگ شکم باشد جَرین خرمن
بَشیر مژده دهنده حَمیر جمع حمار

شرح بطین بفتح باء ابجد و کسر طاء حطی و یاء ساکنه و نون بزرگ شکم بطن بفتحتین بزرگ شکم شدن از باب علم جرین بجیم مفتوح و کسر راء قرشت و سکون یاء حطی ثم نون خرمن است که گندم میشود در آن طعام و جای خرما خشک کردن بشیر فی قوله تعالی انّا ارسلناک بشیراً و نذیراً مژده دهنده حمیر فی قوله تعالی والخیل والبغال والحمیر لترکبوها بمعنی خرها

حَباب غنچهٔ آب و حَبیب دوست شما
طَبیب هست پزشک و سَقیم دان بیمار

شرح حباب الماء بفتح حاء حطی و باء ابجد غنچه آب و کوپله و سوار آب ... که بر روی آب پیدا میشود از حرکت آب و خالی میشود حبیب بر وزن قتیل بمعنی دوست از باب ضرب طبیب بر وزن شریف بفارسی پزشک خوانند و هر حاذق در هر علمی طبیب است یقال فلان

یستطب لوجهه ای یستوصف الدواء ایّها یصلح لدائه متطبب علم طب خوانده ندیده و در کار داخل شده سقیم صفة مشبهه از سقم از باب علم بمعنی بیمار ملحق

قبیله امّت و عُصبه رَهط عِده گروه
چنانکه ایم و حَنَش اخزم است و اشجع مار

شرح قبیله بفتح قاف و کسر باء موحده و یاء حطی ثم لام و هاء بمعنی جماعتی که از یک پدر و مادر باشند و اگر جماعتی از قبائل متفرقه باشند آنرا قبیل بدون تاء بر وزن شریف گویند کقوله انّه یریکم هو و قبیله من حیث لا ترونهم کذا فی مجمع البیان امّة فی قوله تعالی تلک امّة قد خلت گروه و از هر جنس حیوان نیز آنها را امّة گویند جمع آن امم نحو قوله تعالی و ما من دابّة فی الارض و لا طائر یطیر بجناحیه الّا امم امثالکم و فی الحدیث لولا انّ الکلاب امّة من الامم لامرت بقتلها امّة در لفظ واحد است و در معنی جمع عصبة فی قوله تعالی و نحن عصبة بضم عین مهمله و سکون صاد بی نقطه و فتح باء موحده و هاء از ده تا چهل عدد از مردان رهط فی قوله تعالی و کان فی المدینة تسعة رهط گروه کم از ده از مردان و قوم و قبیله مرد و از جمع است که واحد ندارد از لفظ خود عدّة در سامی الاسامی گفته از ده تا پنجاه ایم بفتح همزه و سکون یاء حطی ثم میم بمعنی مار ابن سکیت گفته اصل آن ایّم بتشدید بوده مخفف شده مثل لیّن و لین و هیّن و هین جمع آن ایوم حنش بحاء حطی و نون و شین قرشت کفرس مار و افعی و آنچه از چرنده و پرنده که از آن صید کنند و اسم مردی جمع آن احناش اخزم بفتح همزه و سکون خاء معجمه و فتح زاء هوز ثم میم بر وزن اصغر مار نر و نام مردی اشجع بهمزه و شین معجمه و جیم و عین مهمله بر وزن اکبر نوعی از مار و مرد دلیر و نام قبیله

ملحق
نَواة هم عَجَم هستند دانهٔ خرما
چو لفظ و رمی بمعنی بیفکن ای هشیار

شرح نواة بفتح نون و فتح واو و الف و تاء قرشت مدوّره هستهٔ خرما مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده و بمعنی وزن ... جمع آن نوی و آن مؤنث است عجم بفتحتین دانه خرما عجم بضم عین و سکون جیم غلط است و احد آن عجمة لفظ بلام و فاء و ظاء معجمه مصدر باب ضرب بیرون افکندن از دهان و بمعنی سخن و سخن گفتن هم آمده قوله تعالی ما یلفظ من قول الّا لدیه رقیب عتید ای لا یتکلم به رمی انداختن از باب ضرب یقال رمیت الشیء من یدی و بمعنی تیر انداختن هم هست ابن سکیت گفته یقال رمیت عن القوس

وَرَمَتْ عَلَيْهَا وَلَا يُقَالُ رَمَتْ بِهَا مُلْحَقٌ

قضیم دان جو معلف آخور واری
علیقه توبره نشوار جره نشخواد

شرح قضیم بقاف و ضاد معجمه بر وزن یتیم علف جو مطلق چهارپا اختصاص بجو نیست هر دو نیست یقال اقضمت الدابة ای علفتها القضیم در سامی الاسامی گفته که القضیم جو که فرا ستور دهند معلف بفتح میم جای علف و بکسر میم در سامی الاسامی بمعنی آخور دانسته آری با الف ممدوده و کسر راء قرشت و تشدید یاء حطی آخور و علف دان جمع اواری صاحب دره فرموده بمعنی آخور بنا مده از عد متنفع است و قد تسمی الاخیة ایضا اریا صاحب صراح میفرماید اری بمعنی اخیه نیز آمده و اخیه بمد و تشدید عربیست میخ کوفته در دیوار که اسب را در آخور بروی بندند و اخی جمع اوست علیقه بر وزن سفینه در سامی زرموره بمعنی توبره که بر سر ستور کنند صاحب دره علیقه را تغییر داده و علو ثمر نوشته علو ثمر توبره نیامده نشوار بکسر نون و سکون شین قرشت ما تبقیه الدابة من العلف چیزیرا که باقی میگذارد حیوان از علف فارسی معرب است جره بکسر جیم و تشدید راء قرشت هاء هی ما یخرجه البعیر من الکرش ما اکله الی الفم فیمضغه مرة ثانیة آنچه شتر از گلو برآورد بجهة نشخوار و تمیم صاحب دره و ماننده آن بیحل است نشخوار بضم نون و سکون شین معجمه و فتح خاء معجمه بدون واو و با واو والف و راء قرشت چیزیکه گوسفند و ماننده آن برای خوائیدن از معده بدهان آورند و بکسر نون

بر کند صدف خاطر ای هنر پرور
ز بحر محبت تو گشت سفینها گهر
مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن
مجوان بعد وی این قطعه نصاب بر
خاطر بفتح خاء معجمه ثم الف بدون واو است بمعنی گذرانند اندیشه صاحب دره بواو نوشته از عدم تدبر است چون نیست جمع آن خواطر است یا من قرب من خواطر الظنون مفردان را با الف باید نوشت ولی بعضی کلمات را با واو نویسند در صورت اشتباه مثل خواهر در زبان فارسی صلوة و قنوة و زکوة در عربی چون جمع این سه لفظ با الف و تاء کشیده است اشتباه نمیشود

اصل

قریب و رکن حمیم است خویش وابن پسر
ولید و طفل بچه ام و والده مادر

شرح قریب نزدیک و خویش یقال هو قریبی و ذو قرابتی و هم اقربائی و اقاربی رکن بضم راء

قرشت و سکون کاف ثم نون بجانب قوی تر چیزرا گویند و بجهة آنکه خویش جانب قوی تر است بحسب قرب از دیگران او را رکن گویند حمیم بحاء مفتوحه حطی ثم میمین بینهما یاء ساکنة فی قوله تعم وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا ای قریب قریبا بمعنی خویش و نزدیک در نسب بمعنی آب گرم قوله تعم يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِيمُ ابن فی قوله تعالی وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ بمعنی پسر اصل ابن بنو بفتحتین بوده واو آن افتاده چنانچه از اب و اخ افتاده بجهة آنکه در مونث میگوئی بنت و اخت و ملحق نمیشود این تاء بمونث مگر آنکه مذکر آن محذوف الواو باشد دلیل بر آن اخوان و هنوات است که با واو است وزن آن فعل بفتحتین و جایز نیست وزن آن فعل یا فعل بکسر و ضم بوده باشد که جمع آنها افعال است مثل جذع و قفل بجهة آنکه در جمع آن میگوئی بنون بفتح باء ولید فی قوله تعالی اَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا بچه و صبی از اینجهة او را ولید گفتند که قریب عهد بولادة دارد و ولیدة صبیة جمع آن ولائد طفل فی قوله تعالی ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا نوزاده مردم و جانوران وحشی جمع آن اطفال قوله تعم وَاِذَا بَلَغَ الْاَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ ام فی قوله تعالی وَاَوْحَيْنَا اِلَى اُمِّ مُوسَى مادر جمع آن امات اصل ام امهة بوده جمع آن امهات نحو قوله تعالی وَاَزْوَاجُهُ اُمَّهَاتُهُمْ و گفته میشود امهات بر بنی آدم و امات بر بهائم والده فی قوله تعالی وَبَرًّا بِوَالِدَتِي مادر جمع آن والدات قوله تعم وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ

اصل

رحم قرابت و زهدان و ختن داماد
چنانکه صهر و ختن والدوات است پدر

شرح رحم بفتح راء قرشت و کسر حاء حطی ثم میم زه دان و آن مونث است جمع آن ارحام نحو قوله تعالی هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ زه دان جائیست از زن که آب مرد در آن قرار میگیرد و حمل پیدا میکند و رحم بمعنی خویشی هم آمده جمع آن ارحام نحو قوله تعم وَاُولُو الْاَرْحَامِ بَعْضُهُمْ اَوْلَى بِبَعْضٍ و بمعنی اول بسکون حاء و فتح و کسر راء هم آمده در لغتی و در لغة دیگر کسر حاء تبعا لکسرة راء آمده و رحم بهر دو معنی بقولی مونث است و بعضی مذکر دانسته‌اند و آن اکثر است در قرآن ختن بفتحتین داماد و در نزد عرب هر که از طرف زن باشد مثل پدر و برادر او ختن گویند و در نزد عامه ختن مرد شوهر دختر اوست صهر بکسر صاد بی نقطه فی قوله تعالی فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا اهل بیت و خویشان زن ختن بضمتین نادیده است جمع صهر است بمعنی اهل بیت و خویشان زن

ودر نزد عرب مجا بجد گذشت همین معنی را ماداست و الد نحو قوله تعالی واخشوا یوما لا یجزی
والد عن ولده بمعنی پدر و والده مادر و هر دو را والدان گویند مثناة و الد بمعنی حامل اب
فی قوله تعالی ما کان محمد ابا احد من رجالکم یعنی پدر از ماده ابوة الصبی بمعنی غذا داد
بچه را باین مناسبت پدر را اب گفتند در اصل ابو بوده واو که لام الفعل است حذف شد اطلاق
بر جد میشود مجازا چند لغة در ان است اول آنکه با را مشدده کنند عوض از محذوف
و میگویند هو الاب دوم اینکه با الف خوانند در احوال الثلثه گویند هذا اباه رایت اباه
مررت باباه ان اباها و ابا اباها قد بلغا فی المجد غایتاها سیم آنکه از نقص خوانند
یعنی بتخفیف با و اعراب بحرکات بر با و این کم است نحو و بابه اقتدی عدی فی الکرم و
ایضا از این قبیل ما ظلم چهارم آنکه بوده باشد رفع آن بواو و نصب بالف و جر بیاء و آن در
صورتی است که مفرد باشد مکبر باشد مضاف باشد بغیر یاء متکلم از ضمایر میگوئی جائنی ابوک
رایت اباک مررت بابیک و همچنین حکم سایر اسماء سته نحو اخاک اخوک اخیک حماک حموک حمیک

اصل

زکی است پاک و حفی مهربان خفی پنهان
جلی است پیدا نذیر و نبی و رسول پیغمبر

شرح زکی بفتح زاء هوز و کسر کاف و تشدید یاء فی قوله تعالی لاهب لک غلاما زکیا بمعنی پاک
و طاهر از گناه و حفی بفتح حاء حطی و کسر فاء و تشدید یاء فی قوله تعالی فی سوره مریم انه کان بی حفیا
صفة مشبهة از باب ... خفی فی قوله تعالی اذ نادی ربه نداء خفیا یعنی پنهان ای
الشیء خفیا ... از اضداد است ... جلی بفتح جیم و لام مکسوره
و تشدید یاء ... بمعنی ... صفة مشبهة است ...
... فی قوله تعالی وکان رسولا نبیا یعنی پیغمبر از ماده نبا بمعنی خبر
او از غیب خبر دهند ... بمعنی مفعول صفة مشبهة
فاء ان اصل آن نبیء با همزه ... همزه منقلب بیاء و ادغام شد که شد ترک همزه
شد در نبی چنانچه در بریه و ذریه و خابیه ... اهل مدینه تمام را با همزه میخواندند
و میتوان گفت که نبی از نبوة و نباوة بمعنی رفعة است چون ارتفاع و شرافت دارد بر سایر خلق

رسول بر وزن فعول از ماده رسالت بکسر راء از باب علم صفة مشبهة بمعنی مفعول یعنی فرستاده
شده و اطلاق میشود رسول بر غیر آدمی مثل ملک و حق الامقید نحو جاعل الملائکة رسلا
که معنی ارسال آوردن تکالیف نیست مثل رسول بشر بلکه همین مجرد ارسال است که بعضی فرق
بین رسول و نبی انکار کردند و بعضی گفتند رسول اخص از نبی است بجهة آنکه هر رسولی نبی است
بدون عکس و بعضی گفتند رسول کسی است که فرستاده است او را خدا با شریعت تازه که بخواند
مردم را بسوی آن شریعت و نبی کسی است که فرستاده است او را خدا که تقریر شریعت سابقه را بکند
مثل انبیاء بنی اسرائیل که بین موسی و عیسی بودند

اصل

مَلَک فرشته فلک چرخ و مشتری برجیس
شهاب و کوکب دری و نجم اختر

شرح ملک بفتحتین فی قوله تعالی لولا انزل علیه ملک فرشته هم واحد است هم جمع اصل او ملأک
بمیم مفتوحه و سکون همزه و فتح لام و کاف بر وزن مفعل ماخذ بود از ماده الوک بمعنی رسالت نحو قول
الشاعر هل یزجرنکم رسالة مرسل ام لیس ینفع فی اولاک الوک بعد همزه را موخر و لام را
مقدم داشتند و گفتند ملأک بعد بجهة کثرت استعمال ترک همزه کردند ملک شد و چون او را
جمع بستند همزه را در آن آوردند و گفتند ملائکه و ملائک فلک فی قوله تعالی وکل فی فلک
یسبحون بفا و لام مفتوحتین بمعنی چرخ گردون و سپهر جمع آن افلاک و یجوز ان یجمع علی فلک
مثل اسد و اسد و خشب و خشب مشتری بضم میم و سکون شین معجمه و تاء قرشت و راء مهمله
و یاء حطی ستاره ایست در فلک ششم که او را سعد اکبر گویند و از جمله سیارات سبعه است
و او را بفارسی برجیس بر وزن ادریس گویند شهاب فی قوله تعالی فاتبعه شهاب ثاقب درخشان
جمع آن شهب در برهان است شهاب بکسر اول در عربی کوکب و ستاره و شعله کشیده از آتش را
گویند کوکب فی قوله تعالی کانها کوکب دری بمعنی ستاره جمع آن کواکب دری اکثر بضم دال و
تشدید یاء منسوب بسوی در شباهت بدر دارد در صفا و روشنی و جایز است بگوئیم اصل او از همزه
لکن مخفف شده همزه واو ادغام شده و از بنابر قرائت ابو عمرو و کسائی است که بکسر دال خواندند و گفتند فعیل
از درء بمعنی دفع بجهة اینکه بضوء او دفع ظلمت میشود بر وزن سکیت و بعضی بفتح قرائت کردند بر وزن فعیل

فرق بین رسول و نبی

اشتقاق ملک

یعنی تابانی وان بعید است دُرّی صفة است برای کوکب چنانچه در آیه شریفه کوکب دری است و صاحب درة الثمینة بعضی شراح بکسر در را عطف بر کوکب کرده اند بتوهم آنکه از دری ستاره علیحده منظور است نجم فی قوله تعالی وبالنجم هم یهتدون ستاره و روئیدن نبات و بیرون آمدن دندان و شاخ از باب نصر قوله تع والنجم والشجر یسجدان مراد بنجم گیاهی است که از زمین بروید و ساق نداشته باشد مثل سبزیها و شجر آنست که ساق دارد و سجود آنها اینستکه رو بآفتاب هستند در وقت طلوع و با میگردند یعنی هر طرف آفتاب است رو باو میکنند تا سایه بشکنند اختر بروزن افسر کوکب و ستاره را گویند و آن فارسی است و ترجمه سه اسم است اصل

فَلَق سپیده شَفَق روشنی در اول شب
رَبیبَه دختر زن بنت وابنه دان دختر

شرح فلق فی قوله تعالی قُل اَعوذُ بِرَبِّ الفَلَق بمعنی سپیده و در دایره بمعنی صبح یعنی اعوذ برب الصبح کما فی مجمع البیان سپیده بروزن سفیده سفیدی و روشنی صبح صادق را گویند شفق فی قوله تعالی فَلا اُقسِمُ بِالشَّفَق هو بالتحریک بقیه روشنائی آفتاب است از اول شب تا نزدیک عتمه عن الخلیل العتمة الثلث الاول من اللیل بعد غیبوبة الشفق ابن سیرین گفت حمره که با شفق است نبود و بعد از قتل حسین ع پیدا شد ربیبه بر وزن صحیفه دختر زن و ستانزا و بمعنی مربوب جمع آن ربائب نحو قوله تعالی وَرَبائِبُکُمُ اللّاتی فی حُجورِکُم و بمعنی دختر زن و بره در خانه پرورده و بمعنی حاضن یعنی دایه و پرورنده نیز آمده بنت بکسر باء ابجد و سکون نون ثم تاء قرشت بنا بر لغتی مؤنث ابن است بمعنی دختر جمع آن بنات نحو قوله تعالی وَخَرَقوا لَهُ بَنینَ وَبَنات ابن اعرابی گفت از کسائی پرسیدم چگونه وقف بر بنت میکنی گفت بتاء لمتابعة الکتاب و اصل وقف بهاء است بجهة آنکه در آن معنی تانیث است ابنة فی قوله تعالی وَمَریَمَ ابنَتَ عِمران بکسر همزه و سکون باء و فتح نون و تاء قرشت بمعنی دختر است

اصل

حَمَل بَره بقر و ثور گاو و عِجل بچش
مَرارَه زهره طِحال کیسه سپرز و جگر

شرح حمل بفتحتین بره جمع آن حملان بالضم و اول برجهای دوازده گانه آسمان بقر فی قوله

تعالی اِنَّ البَقَرَ تَشابَهَ عَلَینا اسم جنس است بمعنی گاو و بقره یکی واقع میشود بر مذکر و مؤنث و تا داخل میشود تا دلالت کند بر اینکه واحد از جنس است جمع آن بقرات قوله تعالی اِنّی اَری سَبعَ بقرات سمان ثور بفتح ثاء ثخذ و سکون واو ثم راء قرشت گاو نر مؤنث آن ثوره جمع آن ثِیَرَة و ثیره بکسر اول وفتح ثانی در هر دو و ثیره بسکون باء بروزن جیره و ثیران مثل جیران عجل فی قوله تعالی ثم اتخذ العجل گوساله جمع آن عجاجیل مؤنث آن عجله جمع آن عِجَل مثل قربه و قرب مراره بفتح المیم بمعنی زهره و ظرف صفرا است که مثل کیسه بجگر او بخته دو او بسبزی است همه حیوانات زهره دارند مگر شتر که زهره ندارد طحال بکسر طاء حطی و فتح حاء مهمله ثم الف و لام سپرز و آن بکسر اول و بضم ثالث مشهور است یا سپل ظرف سودا است و گفته اند اسب طحال ندارد و سایر حیوانات دارند جمع طحالات و اطحله کلسان والسنه و علی طحال ککتاب وکتب ذکره فی المصباح کبد بکسر باء بمعنی جگر است ولی از فراء نقل کرده اند که مذکر و مؤنث هر دو استعمال میشود و جایز است بسکون باء چنانچه در فخذ گفتند و بروزن ابل نیز آمده و همچنین بروزن جسر جمع آن اکباد آمده اصل

بَعید دور وراء پس امام پیش و وسط
میانه وَسط میان تحت زیر و فوق زبر

شرح بعید فی قوله تعالی تَوَدُّ لَو اَنَّ بَینَها وَبَینَهُ اَمَداً بَعیداً بمعنی دور صفة مشبهه از باب شرف جمع آن بعداء بالضم بعید بمعنی دورتر جمع آن اباعد و آن خلاف اقارب باعد دور و بَعَد بفتحتین جمع آن مثل خادم و خدم وراء فی قوله تعالی فَنَبَذوهُ وَراءَ ظُهورِهِم مؤنث و از لغات اضداد است و آن بمعنی پس و پیش و معنی ضد هم دارد و قوله تعالی وَکانَ وَراءَهُم مَلِکٌ ای امامهم و فی القاموس بر آنه مهموز لا معتل امام فی قوله تعالی بَل یُریدُ الاِنسانُ لِیَفجُرَ اَمامَه بمعنی پیش و کنت امامه یعنی بودم پیش روی او وسط فی قوله تعالی کَذلِکَ جَعَلناکُم اُمَّةً وَسَطاً وسط بکسر در اصل اسم است برای مکانیکه مساویست در آن مسافت از جوانب مثل مرکز دائره و در آیه استعاره است برای خصال محموده بجهة وقوع آن بین دو طرف افراط و تفریط مثل جود بین اسراف و بخل و شجاعت بین تهور و جبن پس اطلاق کرده شد بر کسیکه متصف بصفات محموده باشد و مفرد و تثنیه و جمع در آن مساویست و کذا مذکر و مؤنث اما وسط بفتح واو و سکون سین

مهمله ثم طاء حطی مثل قولک جلست وسط القوم عرض میان مطلق است سواء کان ظرفیا امر
حقیقیا و آن ظرف مکانست تحت فی قوله تعالی لاکلوا من فوقهم ومن تحت ارجلهم بمعنی زیر پای
و از ظروف مکان و از اسما جهاتست فوق فی قوله تعالی اذ جاؤکم من فوقکم بمعنی زبر و آن
نقیض تحت است ومصک اسم از باب نصر بمعنی زبر از بازان شد در دو مرتبه **اصل**

علاه سندان و فطیس پتک و منفخ دم
قدوم و منحت هر تیشه خصین و فاس تبر **شرح**

علاه بعین مفتوحه بی نقطه و فتح لام ثم الف و تاء مدوره در صراح الاسما گفته العلاة السندان
سندان معلوم میشود السندان بفتح عربی و سندان بکسر بدون الف و لام فارسی است و فی القاموس
العلاة کالغلاة السندان وسندان الحداد بالفتح فطیس بکسر فاء و تشدید طاء حطی و یاء
ساکنه و سین سعفص بروزن فیتو بمعنی پتک با تاء بروزن قفل و بدون تاء بروزن فلک
چکش بزرگ اهنگران جمع آن فطاطیس منفخ بکسر میم و سکون نون و فتح فاء ثم خاء ثخذ بروزن
منبر و همچنین منفاخ بروزن مفتاح و جملاخ بکسر جیم و اخر آن حاء حطی و جلوح دم اهنگر بقدوم
بفتح قاف و ضم دال ابجد و سکون واو و میم تیشه جمع آن قدم بضمتین و قدم موثث است
منحت بکسر میم و سکون نون و فتح حاء حطی ثم تاء قرشت جوهری بمعنی تیشه دانسته لکن در صراح
الاسامی گفته المنحت و المنحاته و المبراة رنده و آن آلت نجاری است که از آن چوب میتراشند پس
اعتراض صاحب دره بر فاضل شارح بیجا است خصین بفتح خاء معجمه و کسر صاد مهمله و سکون یاء
حطی ثم نون و فاس بفتح فاء و سکون همزه ثم سین بروزن کاس از مؤنثات سماعیه است هر دو
بمعنی تبر اول مونث و مذکر هر دو استعمال شده بمعنی تبر کوچک جمع آن اخصن بروزن افلس و
خصن بروزن عنق و ثانی بمعنی مطلق تبر جمع آن افؤس بروزن افلس و معرب تبر بتاء منقوطه
طبر بطاء حطی است چنانکه گفته اند طبرزینا بمعنی آلة الطر **اصل**

سوار دست برنجن جبیر پای خلخال
وشاح و عقد حمائل رعاث تاج افسر

شرح سوار بکسر سین برنجن دست زنان که آن را دست بند گویند جمع آن اسوره نحو قوله تعالی
فلولا القی علیه اسورة من ذهب و جمع الجمع اساور چنانکه بیضاوی در تفسیر خود گفته نحو

قوله تعالی یحلون فیها من اساور من ذهب دست برنجن فارسیست تفسیر سوار است خلخال بفتح
خاء معجمه بروزن صلصال عربیست بمعنی پای برنجن خلخل لغتی در خلخال یا مقصور است
هرگاه از طلا باشد آن را سوار گویند و اگر از نقره باشد آن را قلب گویند و اگر از عاج باشد آن را فتخ
گویند قاله ابو البقاء و جمع خلخال خلاخیل وشاح بکسر و ضم واو و فتح شین قرشت ثم الف و حاء حطی
و اشاح بهمزه مکسوره بجای واو و آن چیزی در بر افکنند زنان و در شرح نظام فی الاعلال الوشاح
شیء ینسج من ادیم عریضا و یرصع بالجواهر و تشده المرأة بین عاتقیها و کشحیها عقد بکسر عین مهمله
و سکون قاف ثم نون بمعنی قلاده و در شستر وارید و یکدانه جمع آن عقود مثل حمل و حمول قلاده
بمعنی گردن بند حمائل بروزن رسائل جمع حماله بروزن کتابه عربیست بمعنی علاقه و نجاد یعنی دوال
شمشیر چنانچه در صراح الاسامیست و بمعنی گردن بند چنانچه صاحب دره فرموده یافت نشد
رعاث بکسر راء قرشت و فتح عین مهمله ثم الف و ثاء ثخذ جمع رعثه بفتح راء و عین و سکون ها بمعنی گوشوار
چنانچه در مجمع است و جوهری فرموده قول صاحب دره غیر مرضیست تاج بفتح تاء قرشت ثم الف
وجیم عربیست بمعنی افسر و آن در فارسی کلاهی است که سلاطین بر سر نهند **اصل**

بدی نخستین و ثانی دوم اخیر پسین
نقیض اولی اخری و آخر است دیگر

شرح بدی بفتح باء ابجد و کسر دال مهمله و تشدید یاء حطی یا بتخفیف یا و همزه بروزن شریف
بمعنی اول که آن را بفارسی نخستین گویند ثانی فی قوله تعالی ثانی اثنین اذ هما فی الغار بفتح ثاء مثلثه و الف
و نون مکسوره و یاء حطی بمعنی دوم اسم فاعل از باب ضرب اخیر بفتح همزه و کسر خاء ثخذ و سکون
یاء حطی ثم راء قرشت فعیل بمعنی فاعل یعنی پس و اپس شونده پسین مراد وقت عصر است هر جا
استعمال کنند چون بعد از پیشین است اولی فی قوله تعالی سنعیدها سیرتها الاولی بمعنی
نخستین مؤنث اول مثل افضل و فضلی جمع آن اول مثل کبر جمع کبری فضلی مده آمره فی قوله
تعالی و لقد مننا علیک مرة اخری بمعنی دیگر و مونث آخر است بفتح خاء یوم اخر یعنی روز دیگر و
اخری یعنی مرتبه دیگر جمع آن اخر نحو قوله تعالی و اخر متشابهات و مؤخر بمد الف و کسر خاء آخره
و جمع آن اواخر است قوله تعالی و للآخرة خیر لک من الاولی قوله نقیض اولی اخری یعنی اخری خلاف
اولیست چون اولی بمرتبه نخستین و اخری بمعنی پسین است

قمیص کرته و یلمق قبا و ربطه رکو   نصیف همچو خمار است مقنعه معجر

شرح قمیص فی قوله تعالی اذهبوا بقمیصی هذا بمعنی کرته بضم کاف تازی بالغة ما و را النهر یعنی پیراهن جمع کثرة ان قمصان بروزن ثعبان و جمع قله از اقمصه یلمق بفتح یاء حطی و سکون لام و فتح میم ثم قاف بروزن جعفر بمعنی قبا لباسی است معروف و معرب یلمه جمع ان یلامق ربطه بفتح راء قرشت و سکون یاء حطی و طاء بی نقطه و هاء بمعنی رکو بضم و کسر وان فارسی چادر یکتخته است که زنان بر سر افکنند جمع ان ربط بروزن فلس و ریاط بروزن رجال نصیف بروزن رغیف بفتح نون و کسر صاد مهمله و سکون یاء حطی و فا بمعنی معجر و نیمه چیزی و پیمانه معجر بروزن مقود لباسی است از ردا کوچکتر زنان سر خود را بان میپوشند بطرزی گفته معجر لباسی است مثل سربند که زنان اطراف سر خود می بندند خمار بکسر خاء ثخذ معجر زنان جمع ان خمر بخو قوله تعالی و لیضربن بخمرهن سمی بالخمار لان الرأس یخمر بها ای یغطی مقنعه بکسر میم و سکون قاف و فتح نون و عین مهمله ثم هاء بر سر افکنند زنان وهی ما تقنع به المرئة راسها قال الجوهری و القناع اوسع من المقنعة جمع القناع قنع ککتاب و کتب و معنی معجر گذشت ترجمه ثلثه یا نا نشهر بت والاهرجها المقطع ترتیب اصل

اجاج تلخ تفه بیمزه است مالح شور
فرات و عذب بتر زبیب و اصف مو بر کبر

شرح اجاج فی قوله تعالی و هذا ملح اجاج از مؤنثات سماعیه است بمعنی اب شور تفه بکسر تا فی بیمزه مالح از ملوحة از باب نصر و از باب شرف مسکونی ماء ملح صفت مشبهه ماء مالح نمی گویند مگر در لغت ردیه بمعنی شور کننده و صبا شوری از آمده فی قوله تعالی هذا عذب فرات و بالضم اب خوش یقال ماء فرات و میاه فرات و اسم است برای جوی کوفه فراتان فرات و دجله عذب بفتح عین مهمله و سکون ثانی اب پاکیزه عذوبة مصدر از باب شرف ترجمه فرات بعد ذب انشهر است زبیب بروزن حبیب مویز زبیبة یکی و بعضی هر میوه که خشک شده باشد و عربان زبیب گویند عموما و مویز گویند خصوصا بادانه خوردن مویز درد امعاء را نافع باشد اصف بفتح همزه و صاد مهمله ثم فاء بروزن اسد بمعنی کبر و ان نبتی است میوه تلخ دارد ولیکن لصف بلام مفتوحه خیار کبر و نوعی از خرما

اصل شراره خذره بود مارج و شواظ لهب

زبانه فخم چه انگشت رماد خاکستر

شرح شراره و شرره بفتح شین معجمه و راء مفتوحه قرشت ثم الف در اول و راء ثانیه مهمله مفتوحه در هر دو وها پاره اتش که بجهد جمع انها شرار و شرر که بیدن هاء چنانچه جوهری فرموده و بکسر شین چنانچه صاحب دره فرموده و فاضل شارح را تخطئه کرده غیر مرضی است قال الله تعالی ترمی بشرر کالقصر شرر جمع است و احدان شررة باتا چنانکه ذکر شد خذره بضم خاء معجمه و فتح ان نیز جائز آ ما یتطایر من النار ریزه اتش که پرواز کند مارج فی قوله تعالی و خلق الجان من مارج من نار بمعنی ان اتش بی دود شواظ فی قوله تعالی یرسل علیکما شواظ من نار زبانه اتش بی دود لهب فی قوله تعالی سیصلی نارا ذات لهب زبانه اتش فحم بفتح فاء و سکون حاء حطی ثم میم بمعنی انگشت بفتح همزه و کسر کاف فارسی و سکون شین قرشت و تاء منقوطه یعنی زغال رماد فی قوله تعالی اعمالهم کرماد اشتدت به الریح بفتح راء قرشت بمعنی خاکستر اصل

عجین خمیر و دقیق ارد و نخاله سبوس ادام نان خورش و قند و سکر است شکر

شرح عجین بفتح عین مهمله و کسر جیم و سکون یاء ثم نون خمیر عجن خمیر کردن و سرشتن هر چیزی از باب ضرب دقیق بدال و قافین فعیل بمعنی مفعول از دق از باب نصر ارد چو کوفته شده برادقیق گفتند بمعنی باریک هم امده از دقة که بمعنی باریکی و باریک شدن است از باب ضرب مدق و مدقة آلت کوفتن نخاله بضم نون و فتح خاء نخذ ثم الف و لام مفتوحه و ها بمعنی سبوس بفتح سین و ضم انهم بزا و باء ابجد نخاله هر چیزی عموما و نخاله ارد خصوصا چون نخاله اسم است برای چیزی که از فعل ساقط میشود چون کناسه بمعنی خاکروبه که از روفتن خانه ساقط میشود و چون قلامه که بمعنی چیدگی ناخن از گرفتن ناخن ساقط میشود ادام بکسر همزه و فتح دال ثم الف و میم نان خورش یعنی انچه با نان می خورند ادم بفتح نان خورش کردن از باب ضرب قند معروف است و هو عسل قصب السکر سکر بضم سین و تشدید کاف و راء بمعنی شکر معرب است واحد ان سکره است

حرام تنگ و ثغر پاردم لجام لگام
عنان دوال وی منطق و نطاق کمر

شرح حزام بکسر حاء حطی و فتح زاء هوز ثم الف و میم تنگ ستور و بند که بوی استوار کنند ثفر بفتح ثا

تخذ و فاء مفتوحه و راء قرشت یعنی پلرم یعنی دانکی الاغ و قاطر و مثل اینها جمع ان اثفار لجام
بکسر لام و فتح جیم و الف و میم مثل ستر و زن و معنی الکام بکاف فارسی یعنی دهنه اسب جمع ان
لجم مثل کتاب و کتب عنان بکسر عین و فتح نون ثم الف و اخره نون یعنی دوال دهنه کمه سوا بکشد
گیرند و دهنه بر پا انست و ال بر وزن جوال الستمه کاب و غیر او کوبند و چرم حیوانات را نیز گفته اند
منطق و منطقه بکسر میم و سکون نون و فتح طاء حطی ثم قاف بر وزن منبر و مروحه کمربند با
بکسر زا میان بند مردان کمر بفتح اول و ثانی و سکون راء قرشت معروف است کمر میان باشد و انچه
از وایکند بر میان بندند از ابریشم و زر و نقره مانند حلقه طوق و معنیا کوه را نیز گویند کمر کوه باشد

ا مثل ریکاز و کنز بود گنج و صیرفی صراف
ستوق ستو و حلال دو قین اهنکر

شرح ریکاز بکسر راء قرشت و فتح کاف ثم الف و منه هو زر مال پنهان کرده در زمین جمع ان رکز
کنز فی قوله تعالی لولا انزل علیه کنز بمعنی گنج و گنج نهادن از باب ضرب و فی الحدیث کل مال لا تودی
زکوته کنز جمع ان کنوز مثل فلس و فلوس نحو قوله تعالی و کنوز و مقام کریم صیرفی بفتح صاد و سکون
یا و راء مفتوحه قرشت و تشدید فا بمعنی صراف یعنی سیم سره کننده از صرفت الدراهم بالذهب بیعته
صراف للمبالغة و فی الحدیث لو تفرشت کبده عطشا لم یستسقم دار صیرفی ستوق بفتح سین و ضم
تاء قرشت سکون واو ثم قاف بر وزن تنور و ضم اول هم جائز است و تخفیف از جهت ضرورتست و کل ما کان
علی هذا المثال فهو مفتوح الاول الا اربعة احرف جا شت نوادر و هی سبوح قدوس ذروح و ستوق
بضم و بفتح بمعنی ستو بسین مهمله مکسوره و تاء قرشت مضمومه مرکب است از سه و تو ان فارسی است بمعنی
سه مرتبه عرض بولی قلب است حلال بر وزن شداد بمعنی اهنکر و دربان و زندان بان قین بفتح قاف و
سکون یاء حطی و نون اهنکر نیز ملحق

شفا جرف لب دی و هار افتاده جهت جه و جهت و شطر سوی قله

شرح شفا بفتح فی قوله تعالی و کنتم علی شفا حفرة من النار بمعنی کرانه و گوشه جرف بضمتین و
بنزع تو و بسکون ثانی بر وزن قفل بمعنی ان کنده قال الله تعالی افمن اسس بنیانه علی شفا جرف ... را آب جوده
باشد از زمین جرف گویند هار فی قوله تعالی شفا جرف هار در اصل هائر بود از ا مقلوب کردند

همزه را بجای راء و راء بجای همزه بردند هار شد همزه را بجهت کسره ما قبل یا بدل کردند هاری شد
پس اورا اعلال قاضی کردند هار شد مثل شاک السلاح و شائک و قال التفتازانی اصل شاک
و هار شاوک و هاور قلبت الواو الفا و حذفت الالف و وزنهما فال و لیس بالحذف ولف
لان حروف العلة کثیرا ما تحذف بخلاف العلامة و هار بمعنی منهدم و خراب جهة بحرکات جیم و فتح
هاء ثم تاء بمعنی سوی و راه است که قصد ان میکند متحرکه بحرکه جیم و از شش است فوق و تحت
و یمین و شمال و خلف و قدام و کلها تنتهی الی العرش المحیط و جهة بکسر و ضم واو و سکون جیم و فتح ها
ثم تاء کما فی قوله تعالی و لکل وجهة هو مولیها بمعنی سوی و سمت اسم مصدر و جهة از باب شرف
نیز هست شطر فی قوله تعالی فول وجهک شطر المسجد الحرام بمعنی سوی و جانب و بمعنی قصد شطر دایه
قلة بضم قاف و تشدید لام مفتوحه ثم هاء سر کوه و بالای هر چیزی و تا در سر منار جمع ان قلل بضم قاف

ملحق بکیم کنک و ذریعه و سیله مرحل دیک
نذیف پنبه شیده شناس و قدر خطر

شرح بکیم بفتح با و کسر کاف و سکون یاء حطی ثم میم بمعنی کنک از بکم بضمتین بمعنی گنگی از باب علم ذریعه بفتح
ذال معجمه و کسر راء قرشت و سکون یاء حطی و فتح عین سعفص ثم ها انچه بدو بکسی پیوند و یا بمراد
رسند و شتر یا اسب و جز ان که صیاد در پس ان پنهان شود جهت در زدن صید را وسیله فی قوله تعالی
و ابتغوا الیه الوسیلة سبب و دستاویز جمع ان وسیل و وسائل ترجمه دلیل است از شهر مرحل بکسر
میم و سکون راء قرشت و فتح جیم ثم لام دیک مسین نذیف بفتح نون و کسر دال ابجد و سکون یاء حطی
ثم فاء بعید بمعنی مفعول یعنی منذوف و فیبسه زده نذف پنبه زدن از باب ضرب قدر فی قوله
تعالی و ما قدروا الله حق قدره بمعنی شان و عظمت ای ما عظموه حق تعظیمه خطر مثل فرس
عرقیب بمعنی منزلت توجه قدر است از شهرت ملحق

عقیم و عاقر نازاد و حامل الستن مجره کاهکشان خط استوا درو

شرح عقیم فی قوله تعالی و قالت عجوز عقیم نازاینده مصدر ان عقم بالضم و الفتح نازاینده شدن از باب
ضرب و علم یقال رجل عقیم و امراة عقیم و ریح عقیم بادی که ابستن نکند درخت را و نیز بر الملک عقیم
کفته اند بجهة انکه مرد پسر و برادر خود را میکشد از خوف زوال ملک و میکویند یوم القیمة عقیم

تهیه انکه دوری بست جمع از عقم بضمتین عاقر فی قوله تعالی وَامْرَأَتِی عَاقِرٌ زن نازاینده مرد که
او را فرزند نشود حامل بفتح حاء حطی والف وکسر میم و لام آبستن یقال المرأة حاملة وحامل اذا کانت
حبلی کسیکه حامل گفته میگوید نعت مخصوص بانات است کسیکه حامله گفته غرض بر داشتن زن
بار را بر پشت خود یا سر خود او را وقت فرق است مَجَرَّة بفتحات میم و جیم و راء مشدده ثم هاء راه در
آسمان را از انکهکشان گویند و کاه کشان بکاف فارسی بروزن شادوستان شکل که بسبب ها در اسمان
پیدا میکردد خط استوا سطحی باشد از منطقه معدل النهار که بر سطح کره زمین دائره عظیمه
کند چون بجا از زمین که هموار است در شمال الخط استواست و خط استوا خطی است که حکماء در
سطح معدل النهار تجارت وی در میان از مشرق تا مغرب اعتماد کرده اند و این خط زمین را از
بهنا دو بخش حقیقی کرده است یک بخش را جنوب خوانند و بخش ثانی را شمال و هر شهر و ناحیه
که بر این خط بود روز و شب در اینجا برابر باشد مِحْوَر بمیم مکسوره و سکون حاء حطی و فتح واو ثم راء
نشوده و چرخه او که بگرد او بوی گرد دو حاصل انکه محور بمعنی میره چرخ است مجاز او در خط استوا که
منتصف میز است بدو نصف از طرف جنوب و شمال استعمال کرده

ایکه چشم شوخت از مستی دل و عقلم بود   بر زبانه نیست جز ذکر لبت گشت و شنود
فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات   چونکه دانستی که این بحر رمل شد کوی زود

اصل
فرخ و فروج است جوجه بیضه تخم مرغ و خود
چون عنب انگور و تین انجیر و کمثری مرود   شرح

فرخ بفتح فاء و سکون راء قرشت ثم خاء تخذ جوجه و جوجه بچه هر مرغ که باشد جمع کثره آن فراخ جمع
ان افرخ و افراخ مونثش فرخه فروج بفتح فاء و تشدید راء قرشت مضمومه ثم واو و جیم بضم اول لغت
است جوانی از مرغ خانگی واحد از فروجة با تاء جمع آن فراریج جوجه بضم هر مست رفاد می بیجه پر یکبار
بیضه بفتح باء ابجد سکون یاء حطی و فتح صاد ضطغ ثم هاء بمعنی تخم مرغ جمع آن بیض و بمعنی خود و کلاه آهن
و در مجمع فرموده البیضة واحد البیض من الطیر و الحدید و در مجمع اللغه داود البیضة من الحدید
معروف و من الحدید ما یلبس علی الرأس و هم چنین از صراح و سا یافته شد پس فرمایش صاحب دره که
کلاه آهن نیامده بی محل است اصل بیض جمع بیض بوده بضم الباء جوهری گفت جهت انکه ضمه را بدل بکسره

کردند تا است کند با یاء پس باز قلب بواو نشود در سماء العالم است در احوال نحل و ذباب بضم هاء
بضاد معجمه است شکر بشی نمل کرد ان نظاء ضطغ نوشته میشود عِنَب فی قوله تعالی اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ
نَخِيلٍ وَعِنَبٍ جمع است واحد از عِنَبَه یکدانه مثل حبره تین فی قوله تعالی وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ انجیر
تینه یکدانه کُمَّثْرَی بضم کاف و فتح میم مشدده و سکون ثاء ثخذ و فتح راء قرشت بمعنی
امرود که کلاه است واحدان کُمَّثْرَاة

اصل
اصفر و فاقع چیز زرد و احمر و قانی سرخ   هست اخضر سبز و واضح روشن و ازرق کبود

شرح اَصْفَر بفتح همزه و سکون صاد مهمله و فتح فاء ثم راء بمعنی زرد افعل وصفی است مونث
آن صفراء کما فی قوله تعالی اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ فی قوله تعالی فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ سخت
زرد شونده از فقع بمعنی سخت زرد شدن از باب منع و نصر میگویند اصفر فاقع یعنی زرد سست
اَحْمَر بفتح همزه و سکون حاء حطی و فتح میم ثم راء بمعنی سرخ اهلک الرجال الاحمران یرید اللحم
والخمر کما یقال الاصفران للذهب والزعفران قانی و قان بفتح قاف ثم الف و نون و یاء
در اول بمعنی سرخ میگویند احمر قان شدید الحمرة و مثل لحبة قانیة و اقنی الرجل بالحناء ای حمر لحیته اخضر
فی قوله تعالی اَلَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْاَخْضَرِ نَارًا بمعنی چیز سبز جمع آن خضر نحو قوله تعالی مُتَّكِئِينَ
عَلَی رَفْرَفٍ خُضْرٍ واضح بفتح واو و الف و کسر ضاد معجمه ثم حاء حطی روشن و منکشف و جلی
ماضی آن وضح مضارع یضح از باب وعد لازم است متعدی بالف میشود میگویی اوضحته ازرق
بفتح همزه و زاء هوز ساکنه و فتح راء ثم قاف نعت از زرق بروزن فرس یعنی کربه چشم مونث آن زرقاء
از باب علم و چشم هر گاه نور او برود گویند العین ازرقت و زرقه بمعنی کبودی و اوصاف آن نیز
ازرق گویند و شمشیر سخت روشن را نیز گویند

اصل
جندل و صخر و حجر چون جلمد و جلمود سنگ   هست حصبا سنگ ریزه ماء و وادی آب و رود

شرح جَنْدَل بجیم مفتوحه و نون ساکنه و فتح دال ابجد ثم لام یعنی سنگ واحد آن جندله جمع آن
جنادل صَخْر بفتح صاد بی نقطه و سکون و فتح خاء ثخذ ثم راء قرشت کما فی قوله تعالی وَثَمُودَ الَّذِينَ
جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ سنگ بزرگ صخرة یکی کما فی قوله تعالی فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ جمع آن صخور حجر فی قوله تعالی
اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ جمع قلة احجار جمع کثرة حجار و حجارة و الثانیة علی غیر قیاس قال الله تعالی

القطعة السادسة فی بحر الرمل

وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ جلمد بفتح جیم وسکون لام وفتح میم ثم دال ابجد سنگ زرد
آب جلمود بضم جیم وسکون لام وضم میم وسکون واو ثم دال ابجد سنگ بزرگ حصبا بفتح حاء حطی و
سکون صاد بی نقطه وفتح باء ابجد والف ممدوده سنگ ریزه خورد ماء فی قوله تعالی وجعلنا
من الماء کل شیء حی بمعنی آب هو جسم رقیق مائع به حیوة کل نام اصل آن ماه بوده بدلیل آنکه
جمع آن میاه امده و نسبت باو مائی ومائی آمده وحی است همزه درآن مبدل از هاء است واصل ماه موه
بوزن فرس بوده وجمع تصغیر آن امواه وجمع کثرت میاه ازآیه هم چیز میباید که هر چیز زنده یعنی
حیوة دار از آبست چنانچه در آیه دیگر است والله خلق کل دابة من ماء ولی منافات ندارد که اشیا
دیگر هم از آب مخلوق باشند چنانچه در حدیث است اول ما خلق الله الشیء الذی جمیع الاشیاء منه
هو الماء وادی فی قوله تعالی ولا یقطعون وادیا الا کتب لهم بمعنی رود که رودخانه است وبسا شود
اکتفا بکسره میکنند از یاء بالواو ومثلا میگویند ... جمع آن بغیر قیاس ماء و وادی بطریق عطف آب
و آب رود بطریق لف ونشر است میشود ماء وادی بطریق اضافه بگوئیم وهم چنین ترجمه آن اصل

جود فیض وجود بخشش جوده نیکی جوده تک
ومیثاق و تحیت پند و پیمان و درود

وعظ

شرح جود بفتح جیم وسکون واو ثم دال کما فی قول الشاعر ان الربیع الجود والخریفا یدا ابی العباس و
الصیوفا بمعنی فیض از غیر جستن بروزن جستن یعنی لب ... رود و بمعنی بسیار شدن ...
خبر ... وقال الاصمعی ... البصره وفیض ترجمه جود است از شهرت و عرض معنی او نیست
وایضا جود مصدر باب نصر باران نیکو و بسیار آمدن باران جود بضم جیم وسکون واو ثم دال
ابجد جوانمردی کردن جوده بفتح وضم جیم وسکون واو وفتح دال ابجد ثم هاء بمعنی خوب شدن جوده بضم
جیم وسکون واو وفتح دال ابجد ثم هاء نیکو شدن از باب نصر تک بفتح اول وسکون ثانی فارسی آن
در برهان بمعنی تیز رفتن و دویدن دانسته وبکاف فارسی چنانکه صاحب دره فرموده بنظر نرسیده
وعظ بفتح واو وسکون عین مهمله ثم ظاء معجمه پند دادن ونصیحت کردن هم چنین عظه از باب ضرب میثاق
فی قوله تعالی واذ اخذنا میثاقکم بمعنی عهد آن بمعنی نهاد و سوگند یقال علی عهد الله لافعلن کذا
ویمان ... ونگاه داشتن ... که همیشه ... یاد کرد ... باشد و فی قوله

تعالی وکان عهد الله مسئولا بمعنی پیمان تحیة فی قوله تعالی واذا حییتم بتحیة فحیوا باحسن منها بمعنی
سلام فی قوله تعالی سلام علیکم بما صبرتم وان بمعنی بی گزند کردن و کردن نهادن و ناحی از نام آنها اخذ
و درختی و بمعنی درود بیامده زیرا که درود بمعنی صلوة ومصراع آخر لف ونشر است اصل

غبن در زر زیان باشد وغبن در رایها
چون غنی دان بی نیازی و بمد خوانی سرود

شرح غبن بفتح غین معجمه وسکون باء ابجد نقصان آوردن در بیع یقال غبنه فی البیع از باب
ضرب و مغبون کسی است که میفروشد بسیار قیمت را بکم حدیث است المغبون لا محمود ولا مشکور
غبن بکسر نقصان در رای از باب علم میگوئی غبن رایه اذا نقصه فهو غبین ای ضعیف الرای
تغابن یکدیگر را در زیان افکندن یوم التغابن روز قیامت یوم التغابن مستعار من تغابن
القوم فی التجارة غنی بکسر غین معجمه وفتح نون بالقصر توانگری و دستگاه باید بیا نوشت
بجهت آنکه یائی است مثل رحی که الف آن منقلب از یاء است واگر الف منقلب از واو باشد بالف باید
نوشت مثل دعا وعصا صاحب دره غنا را با الف نوشته وان خطا است غناء بکسر غین معجمه و
فتح نون ثم الف ممدوده سرود وان خواندنی است ابو البقاء گفته غناء بضم ومد بمعنی
خواندنی است ولا یتحقق ذلک الا بکون الالحان من الشعر وانضمام التصفیق الی الالحان

اصل ظئر دایه حی زنده حلو شیرین مر تلخ
ثوم سیر و جلجلان کشنیز و حمص نخود

شرح ظئر بکسر ظاء معجمه وسکون همزه ثم راء قرشت بمعنی دایه جمع قلت اظآر جمع کثرت ظؤور حی
فی قوله تعالی یوم ابعث حیا بمعنی زنده و بمعنی قبیله نیز آمده جمع آن احیاء کما قال الله تعالی
بل احیاء عند ربهم و بمعنی حی دلیل بر آنکه خدا حی است در عقائد المؤمنین ومنظومه ذکر
نموده ام حلو بضم حاء حطی وسکون لام ثم واو شیرین ... حلاوة مصدر است از باب نصر
مر بضم میم وراء مشدده قرشت تلخ و پدر قبیله از تمیم جمع آن امرار مراره تلخی و تلخ شدن از باب علم
ثوم بضم ثاء ثخذ وسکون واو ثم میم بمعنی سیر که نهی وارد شده از داخل شدن مسجد از برای کسیکه
سیر و پیاز خورده باشد من اکل من هذه الشجرة الخبیثة فلا یقربن مسجدنا یرید الثوم والبصل

التصفیق یعنی دست برهم زدن ۱۲

والكراث ونحوها من كراهة طعمها ورائحتها وانما نهاهم عن ذلك عقوبة ونكالا لا لانه كان يتأذى بالرائحة الملائكة جلجلان كشنيز وبقولي كنجد است در پوستش در دو حمص بكسر حاء حطي و فتح ميم ثم صاد بي نقطه و در مختار تغلبت و قال المبرد هو الحمص واسمی بوزن فعل بکسرتین نام مدح بجز حلوز که بمعنی کوتاه است وجلق که موضعی است بناحیه شام و حمص بقول مبرد اصل

رازیانج بادیان سك بوی خوش اذخر فرنج
نثر و شتی در پراکنده شمر مجموع کود

شرح رازیانج بفتح نون بمعنی بادیان سك بضم سین مهمله تشدید کاف نوعی از بوی خوش و سوراخ گزدم و چاه تنگ اذخر بکسر همزه و سکون ذال نخذ و کسر خاء نخذ ثم راء گیاهی است که از کوه خوانند و في القاموس الاذخر حشيش طيب الريح فرنج بفتح فاء وکسر راء قرشت و سکون یاء حطی ثم زاء هوز علفی است معطر نثر بفتح نون و سکون ثاء نخذ ثم راء قرشت پراکنده و پراکندن و بینی افشاندن از باب نصر شتی فی قوله تعالی فاخرجنا به ازواجا من نبات شتی پراکنده و متفرق مجموع فی قوله تعالی یوم مجموع له الناس گرد آورده از هر جائی و معنی کود هم بپارسی همین است ملحق

هاویه دان و دوزخ و غساق ریم دود کرم و دوخ نحاس است و دخان یحموم

شرح هاویه فی قوله تعالی من خفت موازینه فامه هاویة از اسماء جهنم است و کانها النار العمیقة یهوی اهل النار فیها جهنم فی قوله تعالی هذه جهنم التی کنتم توعدون بمعنی دوزخ از و شتا سمات و از اسماء الف و لام بوی داخل نمیشود و همچنین سقر و لظی در اینجا گذشت غساق فی قوله تعالی فلیذوقوه حمیم وغساق بمعنی سردکننده بکاف فارسی و فی مجمع البیان هو قیح شدید النتن ریم چرك زخم دود بضم دال ابجد بسکون واو و فتح ذال نقطه ثم هاء بمعنی کرم جمع آن دود بروزن فعل جمع الجمع آن دیدان تصغیر آن دوید قیاس و دویده قیاس دخ بضم دال ابجد و تشدید خاء بروزن فعل لغة است دخان بمعنی دود آتش و غیرها نحاس فی قوله تعالی شواظ من نار و نحاس بمعنی دود دخان فی قوله تعالی یوم تاتی السماء بدخان مبین دود و دوی است که از بالا میاید یحموم فی قوله تعالی و ظل من یحموم بمعنی دود دودکار سی است ترجمه هر چهار است ملحق

قول بباشد بالته اوذن رفاز سلتجو پس عدس دان دانجه و مج ماش حمص نخود

شرح قول بضم قاف و سکون واو و فتح لام بمعنی باقلی الباقلا والجرجر والباقلی بمعنی باقلی کذا فی مجمع الاسامی پس باقلی مشترك بین عرب و عجم است بلا نون الف و لام عجمی است و با الف و لام عربی دره بضم ذال نخذ و تشدید راء مفتوحه بعضی بتخفیف دانسته اند و اخران هاء بمعنی ارزن سلت بضم سین مهمله و سکون لام ثم تاء قرشت جو برهنه یعنی بی پوست عدس فی قوله تعالی و فومها و عدسها و بصلها معروف است فارسی آن دانجه بفتح دال ابجد الف و سکون نون و فتح جیم و هاء و مرسك هم در بلاد بهمین معنی است و مرجمك بروزن مردمك نیز فارسی بمعنی عدس است مج بفتح میم و تشدید جیم ماش واند اختن شراب خود و از دهن از باب نصر و معنی حمص گذشت ملحق

توس و جوق و فرجن و مجنب جوز در باشد امت و ریع و نجوه بالا جو و سباسب شیب و فرود

شرح توس بضم تاء قرشت و سکون راء بی نقطه ثم سین سعفص سپر سخت جمع قلت آن اترس جمع کثرت تراس و ترس و جوب بفتح جیم و سکون واو ثم باء ابجد سپر فرض بفتح فاء و سکون راء ثم ضاد ضطغ سپر سخت و فرهود خدا و نوعی از خرما و سوفار کمان و جای زدن از آتش زنه مجنب بکسر میم و سکون جیم و فتح نون ثم باء ابجد سپر سخت و کرانه زمین عجم که بزمین عرب پیوندد درق بفتحتین دال ابجد و راء قرشت و قاف و هاء سپر از پوست جمع آن درق مثل قصبه و قصبات امت فی قوله تعالی لا تری فیها عوجا و لا امتا بمعنی فراز و ارتفاع ریع فی قوله تعالی اتبنون بکل ریع آیة زمین بلند جمع آن ریاع نجوة بفتح نون و سکون جیم زمین و جای بلند صبب بفتح صاد بی نقطه ثم دو باء ابجد بروزن فرس نشیب زمین جمع آن اصباب فرود سرازیر ملحق

جیء بیا اذهب برو ابذل بده اقبض بگیر
کل بخور افعل بکن حافظ نگهبان فرود

شرح صیغه امر در معانی بسیار استعمال شده ضرور ندارد که بعض از آنها ذکر منها الایجاب کقوله عز و جل اقیموا الصلوة ۲ ندب کقوله تعالی فکاتبوهم ان علمتم فیهم خیرا ۳ ارشاد کقوله تعالی واشهدوا اذا تبایعتم ۴ اباحه کلوا واشربوا ۵ دعاء اللهم اغفر لعبدك المؤلف ۶ تهدید اعملوا ما شئتم ۷ اهانة اخسئوا فیها ولا تکلمون ۸ التسخیر کونوا قردة خاسئین ۹ الامتنان کلوا مما رزقکم ۱۰ اکرام ادخلوها بسلام امنین ۱۱ التعجیز فاتوا بسورة من

نبی ۱/ م س
تفهیم ۲

تشليد ۱۲ التكوين وهو الايجاد نحو كن فيكون ۱۳ تمنّ كقول الشاعر الا ايّها الليل الطويل
الا انجلي ۱۴ تسويه اصبروا او لا تصبروا ۱۵ انذار قل تمتعوا قليلا ۱۶ سخريه واستهزاء مثل
انكه ميگوئی کسی را که ادعا میکند تو هزار درهم و تو مديون نيستی هات صيرفيا ينقد لك
دين فنا ۱۷ اما اميد کردن دعوا مانده ام فاني لا اجيبك ۱۸ التمني ذق انك انت العزيز الكريم
۱۹ انقطاع حيله مثل قول عرب تربوا انقذوني واذ رکوني ۲۰ تاديب فكلوا ممّا ذكر اسم
الله عليه مشهور اين است كه لفظ امر افاده وجوب ميكند از حيث وضع و بعضي بر خلاف مشهور رفته
اند و لي في عدم استعمال مقتضي رجحان معنوي است بر اين و تدل عليه صحة التقييد كقولك
امرتك استحبابا دليل ديگر تبادر عرفي است فانا لا نستفيد من الامر عند الاطلاق الا مطلق
الطلب دليل ديگر عدم صحة سلب است فانه لا يصح ان يقال ان نوافل الروايات في زيارة الحسين عليه السلام
الاحسان على العباد ليست بما امرنا بها من قبل الله تعالى الخامس فهم العموم والشمول بالنسبة الى
اذا دخل عليه ادوات العموم مثل كلمة كل او اجمع وقاطبة و نحوها مثلا اذا امرت عبدك باتيان جميع
الاوامر المسطورة في الكتاب وكان المسطور فيه من الواجبات والمستحبات فلو اخل بالمستحبات يذم و
يلام معللا بانك لم تركت الاتيان بجميع ما امرك مولاك ويصح من المولى عقابه تجي بكسر جيم فعل امر حاضر
از لفيف يائي مهموز اللام ماضي آن جاء مضارع ان يجيء از باب ضرب يعني بيا مصدر ان جيئا بر وزن
ضرب يعني آمدن جيأة بناء مرة واحد است لكن نهاده شده بجاي مصدر مثل رحمة و رحمت
جيئة بكسر بر وزن فعلة اسم مصدر است و اسم فاعل آن جاء اصل ان جايئ بتقديم يا بر همزه بود
قلب مكاني کردند جائي شد اعلال قاضي کردند جاء شد دليل بر قلب اين است که اگر همزه را نجي
بنزند واجب ميشود قلب يا را بعد از الف فاعل بهمزه چنانچه در سائل از سال يسيل و
سائر از سار يسير دانسته ميشود انوقت جاءء ميشود و اجتماع همزتين در كلمه واحده می شود
و ان مستكره است اذهب بكسر همزه و سكون ذال و فتح هاء و سكون باء يعني برو و بگذر
كما في قوله تعالى اذهب فمن تبعك الخ از باب منع مصدر ان ذهاب و ذهوب از لازم است و
علامت فعل لازم از حيث معني آنستكه فعل از فاعل تجاوز نكند بمفعول به نرسد مثل حسن زيد و
ذهب عمرو و انرا غير متجاوز و قاصر و غير متعدی نيز گويند ديگر از علائم معنويه فعل قاصر

انستكه متضمن فعل لازم باشد مثل سمع الله لمن حمده كه سمع لازم است زيرا كه متضمن معني استجاب
و از براي فعل لازم علائم لفظيه هست ان چند علامت است ۱ بودن ان بر وزن فعل بالضم مثل شرف
كه ان منحصر است در افعال سجايا و شنيدن از نعالي كه قائم بفاعل است و تجاوز نميكند از او ۲ و ۳
بودن ان بر وزن فعل بفتح يا فعل بكسر و وصف انها بر وزن فعيل باشد مثل ذل و قوي چهارم بودن
ان بر وزن افعل بمعني صار ذا كذا مثل اغد البعير و احصد الزرع اذا صار ذوي غدة و حصاد پنجم
بودن ان بر وزن افعلل مثل اقشعر و اطمأن ششم بودن ان بر وزن افوعل مثل اكوهد
الفرخ اذا ارتعد هفتم بودن ان است بر وزن افعنلل با دو لام اصليه مثل احرنجم يعني اجتمع هشتم
بودن ان است بر وزن افعنلا بزيادتي يكي از دو لام مثل اقعنسس الجمل يعني امتناع كرد شتر از اطاعت
نهم بودن ان بر وزن افعنلا مثل احرنبي الديك موي بر افراشت خروس دهم بودن ان
بر وزن استفعل كه دلالت ميكند بر تحول مثل استحجر الطين يازدهم بودن ان بر وزن انفعل
مثل انطلق و انكسر دوازدهم انكه مطاوع از براي متعدي بمفعول واحد باشد مثل كسرته
فانكسر و اقعدته فاقعد سيزدهم انكه رباعي مزيد فيه باشد مثل تدحرج و احرنجم و اقشعر و
اطمان ابذل بضم همزه و سكون باء ابجد و ضم ذال نخذ و سكون لام امر حاضر از باب نصر يعني
بده اقبض امر حاضر از باب ضرب يعني بگير مصدر ان قبض نحو قوله تعالى ثم قبضناه الينا
قبضا مضارع ان يقبض نحو قوله تعالى والله يقبض و يبسط كل بضم كاف و سكون لام امر
حاضر از مهموز الفاء از باب نصر يعني بخور همزه ان بغير قياس حذف شده بجهة انكه قياس
اقتضا ميكند كه امر ان أؤكل و كل باشد مثل اؤمر لكن بعد از اشتقاق امر حذف كردند همزه
اصليه را بجهة كثرة استعمال بعد همزه وصل را بجهة عدم احتياج بان حذف كردند زيرا
كه ابتداء بساكن زائل شد و اين حذف غير قياسي است افعل في قوله تعالى قال يا ابت افعل ما تؤمر
يعني بكن امر حاضر از باب منع مصدر ان فعل بفتح فاء و فعل و اوحينا اليهم فعل الخيرات بفتح فاء فعل
بكسر فاء اسم مصدر يعني كردار جمع ان فعال مثل قدح و قداح حافظا في قوله تعالى فالله خير حافظا
نگهبان اسم فاعل از باب علم ماضي ان بكسر عين نحو قوله تعالى و حفظناها من كل شيطان رجيم
مضارع ان بفتح عين نحو قوله تعالى و نحفظ اخانا و نزداد كيل بعير فرود بمعني نبر و وزن شعر بان

در دست شده معنی حافظ نیست ملحق

فرد
تاجران سالار و بازرگان فاجر نابکار صاعد ابمر دیکر بالا میرد هابط

شرح تاجر بفتح تاء قرشت والف وکسر جیم ثم راء قرشت در صراح بمعنی بازرکان دانسته سالار بجهة وزن شعر است تجارة بازرکانی کردن مصدر یاب نصر فاجر فی قوله تعالی ولا یلدوا الا فاجرا کفارا یعنی شتاب کننده بمعاصی و محارم از نابکار ناظم همین معنی را اراده کرده صاعد بفتح صاد بعد الالف وکسر عین ثم دال ابجد بالا رونده وصعد فی السلم از باب تعب هابط بفتح هاء ثم الف وکسر باء ابجد ثم طاء حطی فرود آینده از باب ضرب مضارعه بالکسر نحو قوله تعالی وان منها لما یهبط من خشیة الله

ملحق
اسود و سودا سیاه و ابیض و بیضا سفید
غزل رسیدن سداه و لحمه باشد تار و پود

شرح اسود فی قوله تعالی من الخیط الاسود من الفجر سیاه سوداء بفتح سین ثم الف ممدوده مونث ان است ابیض فی قوله تعالی یتبین لکم الخیط الابیض سفید مونث ان بیضاء کما فی قوله تعالی بکاس من معین بیضاء جمع ابیض بیض مثل انکه جمع اسود سود بدانکه افعل چیا بجهة دلالت بر لون و عیب کند مونث ان بروزن فعلاء بفتح فاء آید مثل احمر حمراء واصفر صفراء اخضر خضراء ابیض بیضاء اعور عوراء ابرص برصاء تمام با الف ممدوده و چیا بجهة دلالت بر لون و عیب نکند مثل افعل تفضیل مونث ان بروزن فعلی بضم فاء آید مثل افضل فضلی اقصی قصوی اعلی علیا اقرب قربی تمام اینها با الف نوشته میشود مونث اینها مکر قصوی و قربی که بیا نوشته میشود غزل فی قوله تعالی ولا تکونوا کالتی نقضت غزلها رشتن از باب سداة بفتح سین مهمله و دال مفتوحه ابجد والف و تاء مدوره تار جامه جمع ان سدی لحمه بضم و فتح لام و سکون حاء حطی و فتح میم ثم هاء پود جامه لمؤلفه قد چون سرو ت بتا هر چند بر عمر فزود لیک چشم شوخت از مستی دل و عقلم ربود کل نفس ذائقة کر سیل اشکم بنکری چونکه دانستی که این بحر رمل شد کوی زود زان بهشتی روم اهر بوسه باشد رمق چون عنب انکور و تین انجیر و کمثری مرود پیش چهرت مهر و مهای مرغ یا لیتین حسن فرخ و فرج جست جوجه بصر تخم مرغ و خود باغ بجنت صبح قبا التعذار دشمنت هست اخضر سبز واضح روشن واذن کبود

چشم بدخواه و حسودت باز بینا جای کحل هست حصبا سنگ ریزه ماء و وادی آب و رود
کی زکو بتا کتم کو نه هد مرد دیکر رقیب وعظ و میثاق و تحیت پند و پیمان و درود
کرد کوه حسن نهی نود مسکینان عشق چون غنی دان بی نیازی زر عمد خوانی سرود
بالامام العصر یابدر الدجی کهف الوری برز بانم نیست جز ذکر لبت کفت و شنود
هان بیا بیرون شها کین کلام از ما کرانه نثر و شستی را پراکنده ستر مجموع کو
چه دل به پرده عشاق بر کشند آهنک بیحر مجتث خوانند غزل بنغمه چنک

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات بکوی کر بودت عقل و دانش و فرهنک عشاق نام مقامیست از موسیقی آهنک بروزن آورنک موزونی ساز و آواز باشد و آوازی که در اول خوانند و کوئید که بر کشند و قصد اراده و توجه و عزم و شتاب و تعجیل را نیز کوئید غزل بفتحتین مصدر باب علم سمع کفتن با زنان و سخن با عشقبازی و در صحاح اللغة انه اسم مصدر دانسته چنک بفتح اول و سکون ثانی ثم کاف فارسی نام سازیست العقل نور روحانی تدرک النفس به العلوم الضروریة والنظریة ابتداء عقل بود از ابتدا است چنین هر چه بکذرد نمو میکند تا بلوغ کامل میشود بقول جنون عقل کامل میشود نزد چهل سالکی و ابتداء از بلوغ است عقل از باب ضرب دانش عطف تفسیر برای عقل است و آن فارسی است فرهنک با کاف فارسی بروزن و معنی

اصل فرهنک است که علم و دانش و ادب و بزرکی و سنجیده است

شرح
سعال سرفه و سرعت شتاب و لثه درنک
قصیر کوته و واسع فراخ و ضیق تنک

سعال بضم سین بی نقطه و فتح عین مهمله ثم الف و لام سرفه و سرفیدن از باب نصر و قاعده اسماء مرضها و ادواء و اوجاع بروزن فعال بضم فا میاید فاوجع ان کان فی شق الراس فهو صداع و اذا کان فی اللسان فهو ولاع و اذا کان فی الحلق فهو سعال و اذا کان فی الکبد فهو کباد و اذا کان فی الجسد کله فهو رداع و منه قول الشاعر فواحزنا وعاودنی رداعی فاذا کان فی المثانة فهو عصاة وهی حجرة تولد فیها من خلط غلیظ و هم چنین مثل زکام و خناق والسداد کرفتکی بینی والضراس درد دندان البلاق سپیدکی دهان و بنهای دندان و دمیدکی بر اندام والسلام درد

دردنیم سرهٔ سُرعت بضم سین مهمله وسکون راء قرشت وفتح عین بی نقطه ثم تاء غیر مطوله صاحب
درّه بتاء طولانی نوشته ولی از ادب دور است بمعنی شتاب نقیض بُطؤ وکندی از باب شرف معنی سرعت
حکما گفته‌اند السرعة حقیقتها قلة تخلل السکنات لَبث بفتح لام وسکون باء ثم ثاء مثلثه درنک کردن
از باب علم وان بر غیر قیاس است بجهت آنکه مصدر از فعل بکسر قیاس ان تحریک است وقتی متعدی
نباشد مثل تعب تعبا قصیر بفتح قاف وکسر صاد مهمله وسکون یاء حطی ثم راء قرشت کوتاه
قِصَرا بکسر از باب شرف واسع فی قوله تعالی ان ربک واسع المغفرة ان ارضی واسعة فراخ
فاء سعة فراخی کردن از باب علم وهاء ان عوض از واو است [illegible]
منها مکانا ضیقا تنک از باب ضرب وان بتشدید در الزام است [illegible] معانی است و بعضی
گفته‌اند بکسر وتخفیف در قلت معاش ومساکن است وانچه در قلب ضیق بتشدید استعمال ابو البقا

اصل هلال ماه نو است وقمر مه وقمراء
شعاع او زهر وصبغ چه شکوفه ورنگ

شرح
هلال بکسر ها چنبر ماه نو تا سه شب بعد اسم ان قمر است جمع ان اهله کما فی قوله تعالی یسئلونک
عن الاهلة وهلال نام قبیله از هوازن هم هست وآب اندک در تک چاه وسنان دو شاخ [illegible]
سنان آسیا که شکسته بود قمر فی قوله تعالی والقمر قدرناه منازل ماه بعد از سه شب تا آخر ماه وقبل از
سه شب هلال است بجهة سفیدی ان نامیده شده بالقمر تصغیر ان قُمیر وقمر بمعنی خیره شدن چشم از برف
ونگریستن در سپیک هم آمده از باب علم قمراء بفتح قاف والف ممدوده بمعنی روشن میگوئی لیلة
قمراء شبی روشن پس چنانچه صاحب درة بمعنی روشنی دانسته خالی از خلل است شعاع بضم شین
بمعنی روشنی آفتاب شعاعة یکی و بمعنی روشنائی ماه یا مطلق روشنائی نیامده چنانکه بعضی
توهم کرده‌اند زهر بفتح زاء هوز وسکون هاء بنا بر کثرة وفتح ان بنا بر قلت بروزن فلس وفرس شکوفه
وجوهری هیچیک از این دو وزن را ذکر ننموده والا بروزن صرد وقفل دانسته ولی صاحب
مجمع دو وزن اول را ذکر فرموده صبغ بکسر صاد بی نقطه وسکون باء وغین معجمه وصبغة فی
قوله تعالی صبغة الله ومن احسن من الله صبغة رنگ جمع ان اصباغ ونان خورش ومنه
قوله تعالی وصبغ للاکلین جمع ان صباغ صبغ رنگ کردن جامه از سه باب فتح ونصر وضرب

اصل اشج شکسته سر ولحیه ریش واقرع کل
اشل واقطع بیدست دان واعرج لنگ

شرح اشج بفتح همزه وشین معجمه وتشدید جیم آنکه بر پیشانی اثر شکستگی دارد عمر بن عبد العزیز را
اشج گفته‌اند که الناقص والاشج اعدلا بنی مروان غرض از ناقص عبد الملک بن مروان است
بجهة آنکه مواجب لشکر را نقصان نمود ثم کم کرد وعمر را اشج گفتند بجهة آنکه دابه سواری او را
زمین زد وروی ان مجروح شد ولی شجه بالفتح سرشکستگی است بنا بر این اشج را که بمعنای
شکسته سر گرفته بجهة ضرورت نیست بلکه سامحه است والا میتوانست بگوید اشج شکسته جبین
لحیه ریش واقرع کل لحیة فی قوله تعالی لا تأخذ بلحیتی یعنی ریش جمع ان لحی اقرع بفتح
همزه وسکون قاف وفتح راء قرشت ثم عین مهمله کل وکچل که بعلتی شده باشد جمع ان قرع
بروزن قفل وقرعان قرع بروزن فرس بیمو شدن سر بعلتی از باب علم اشل بفتح همزه وشین
قرشت وتشدید لام کسی است که دستان تباه شده باشد از باب علم شلاء مونث اقطع بفتح همزه
وسکون قاف وفتح طاء حطی ثم عین مهمله بیدست ومقطوع الید جمع ان قطعان مثل اسود
وسودان اعرج فی قوله تعالی ولا علی الاعرج حرج یعنی لنگ از باب نصر

اصل قتیل کشته وعظم استخوان ضبع کفتار
چه فهد ودب وغر یوز دان وخرس وپلنگ

شرح
قتیل فعیل بمعنی مفعول کشته میگوئی رجل قتیل وامرأة قتیل بدون تاء چون جاری بر موصوف است واگر بدون
موصوف ذکر شود میگوئی هذه قتیلة فلان ومررت بقتیلة بجهة اینکه با او معامله اسمی کرده‌اند نه
وصفی جمع ان قتلی نحو قوله تعالی کتب علیکم القصاص فی القتلی قتل کشتن از باب نصر عظم فی
قوله تعالی انی وهن العظم منی استخوان جمع ان عظام نحو قوله تعالی من یحیی العظام وهی رمیم ضبع
بفتح ضاد ضطغ وضم باء ثم عین کفتار ماده وسال قحط ضبعان بکسر کفتار نر ضباعین جمع مثل سرحان
وسراحین ضبعانة ماده ضبعه انات جمع ان ضباع مذکر ومونث فهد بفتح فاء وسکون هاء ثم دال
ابجد یوزوان جانوریست شکاری شبیه پلنگ جمع آن فهود دب بضم دال ابجد وتشدید باء موحده
حیوان خبیثی است شمرده از سباع که او را خرس گویند مونث ان دبة جمع ان دببة مثل عنبة [illegible]

نون وکسر میم تمر داء قرشت پلنگ جمع ان نمور ونمر بروزن عنق کلمه ان شاذ است شاید مقصود نمور باشد ومصراع اخر بقاعده لف ونشر است

اصل

غراب زاغ وهزار است عندلیب کعیت ولی حماو کرکی کبوتر است کلنگ

شرح غراب فی قوله تعالی اعجزت ان اکون مثل هذا الغراب زاغ وان بروزن باغ مرغیست سیاه ومنقار سرخ دارد جمع کثره ان غربان بالکسر وجمع قله ان اغربه از اقسام غراب یکی غراب اعصم است که در بال او پر سفیدی هست بعضی کفتند شکم ان سفید است وبعضی کفتند زرکست ودو بال سفید دارد وبعضی کفتند دو پای او سفید است وان کمیاب است عربها میکویند فلان اعز من الغراب الاعصم ودر خبر است که زن صالحه مثل غراب اعصم کمیاب است واز اقسام غراب یکی غراب البین است وان بر دو قسم است قسمی کوچک ومعروف است برنک وضعیف بودن وقسم دیکر میاید در خانها نیکه صاحبان ان رحلت کرده باشند صدای حزینی دارد مثل مصیبت زده نوحه میکند وصدا میکند بین دوستان ودفعا که دوری هم جمعند وخبر از تفرقه انها میدهد وهرکاه منزلی را اباد ببیند بشارت بخرابی ان میدهد واکر بیاده مر بیند اولا بشارت میدهد بنزدیکی منازل واز این جهت او را غراب بین کویند که بین بمعنی فراقست وصیحه بفراق میزند کفتند بچه غراب وقتی از تخم بیرون میاید مثل پیه سفید است چون غراب وا ببیند از او فرار کند ودانه باو نمیدهد خداوند پشه را بهم قرستد بجهت انکه بچه غراب بدن او پوست بر او می نشیند پس پشه را بیدا میکند ومیخورد تا بالهای او بیرون اید وسیاه شود انوقت پدر ومادر او میایند از جمله حیوانات که عمر او طولانی یکی غراب است وحدت نظر دارد که در هوا از مسافت بعیده کوشت واستخوان امی بیند وجماع او بحدی پنهانست که مثل شده اخفی سفادا من الغراب بلکه بعضی کفتند جماع او بطاعمه است چنانچه حلبی در حواشی خود بر بیان مطول کفته قیل ان الغراب یخفی سفاده وقیل لیس له الا المطاعمه وسفاد جستن نر بماده است غرض انستکه وقتی دانه در دهان ماده خود میکند دانه از اندرون او منتقل باندرون ماده میشود یا وقتی منی خود را بمنقار ماده داخل میکند انتقال اب میشود وفی کلام مولینا امیر المؤمنین ع ان هم ما انقل الا سفاد فی الطاوس فلیس اعز بغیر مطاوعه العزاب وزد رحدیثاست تعلموا من الغراب ثلث خصال وعد منها استتاره بالسفاد وهو بالکسر نزو الذکر علی الانثی دویم حذر الخلایق سیم انکه ذخیره

نهند وکلاغ در خوف معروفست جوجه خود را وصیت کرد هرکه سنکی بردارد از بنی ادم بکریز کفت قبل از برداشتن سنک میکریزم در قطعه سیم در لغه فاره اسمی از کلاغ برده شد عندلیب بفتح عین ودال وکسر لام هزار دستان جمع ان عنادل الا انك ترده الی الرباعی ثم تبنی منه الجمع والتصغیر بلبل بروزن برثن مشترک بین عرب وعجم بمعنی هزار دستان ومرسیله البلبل یبلبل اذا صوت هزار بفتح اول بمعنی بلبل وفارسی صد را کویند که بعربی الف خوانند کعیت بضم کاف وفتح عین مهمله وسکون یاء حطی ثم تاء قرشت بروزن تصغیر است ولی مصغر نیست هزار دستان جمع ان کعتان بکسر هزار ترجمه عندلیب وکعیت است حمامه بفتح حاء حطی ومیمین واحد حمام بمعنی کبوتر پس حمام جنس است وحمامه واحد تا برای تانیث نیست وحمام نزد عرب ذوات اطوا قست مثل قمری وفاخته جمع حمامه حمام وحمامات وحمائم ربما قالوا حمام للواحد کرکی بضم کاف وسکون راء قرشت وکسر کاف دویم وتشدید یاء حطی وتخفیف ان ضرورتست بمعنی کلنک جمع ان کراکی کلنک بضم اول وفتح ثانی فارسی عرب است بمعنی پرنده ایست کبود رنک ودراز کردن بود کتر از لکلک که او را شکار کنند وخورند وپرهای زیر دم او را بر سر زنند وخروس بزرک را نیز کفته اند

اصل

قصب نی امد طرفا کز وبراع غرو چنانکه ثعبان وتمساح اژدها نهنک

شرح قصب بفتح قاف وصاد مهمله مفتوحه ثم باء ابجد بمعنی کلک یعنی قلم وکلک فارسی است هم چنین قصباء بروزن حمراء بمعنی کلک است قصبه یکی سیبویه کفته قصباء هم واحد است هم جمع وهمچنین حلفاء وطرفاء قصب ایضا بمعنی ماشوره وهر چیز که مانند وی باشد وکاهی میشود که در حالت وصل حکم وقف را بر لفظ قصب جاری کرده او را مشدد میکنند وان بجهه ضرورت شعر است کما فی قول الشاعر تترك ما ابقی الدبا سبسبا مثل الحریق وافق القصبا بجهه انکه یکی از اقسام وقف این است که در متحرک صحیح غیر همزه که ما قبل ان متحرک باشد مثل راء جعفر در حالت وقفی مشدد میکنند او را وجعفر میکویند اما ذ بسبسبه بمعنی بیابانست وقصب نی است در حالت وصلی حکم وقف را بر ان جاری کرده اند وعلامت حالت وصلی ان تحرک الکت نی بفتح اول وسکون ثانی مخفف نای است که قلم وکلک ونی شکر باشد طرفا بفتح طاء حطی وسکو

طیبه بروزن طلحه و بتشدید یا نیز آمده و یثرب فی قوله تعالی یا اهل یثرب لا مقام لکم بمعنی مدینه رسول الله در اقبال سید ابن طاوس در اعمال جمادی الاولی وارد است ان النبی ان یسمی المدینة طیبة و طابه هما من الطیب اعنی الرائحة الطیبة بعد ان کانت تسمی فی الجاهلیة بیثرب فنهی ان تسمی بذلک و یثرب غیر منصرف است ام القری فی قوله تعالی لتنذر ام القری و من حولها یعنی مکه چنانکه ان البلد الامین و البلد الحرام و حرم الله و ام رحم گویند بکه فی قوله تعالی ان اول بیت وضع للناس للذی ببکة مبارکا یعنی مکه بعضی گفتند بکه موضع خانه است و مکه باقی شهر و بعضی گفتند هر دو اسم برای بلد است مکه فی قوله تعالی ببطن مکة معروف است و از جمله اسمائیکه الف و لام بر او داخل نمیشود طیبه و یثرب و بکه و مکه است صفا و مروه فی قوله تعالی ان الصفا و المروة من شعائر الله دو کوه معروفند بمکه که سعی میکنند بین آنها و جائز است مذکر و مؤنث و صفا جمع باعتبار لفظ مکان و بقعه و استعمال در مفرد و جمع هر دو میشود اگر در مفرد استعمال شد بحجارت و در جمع الحجارة الملساء و سنگ سفیدی که براق باشد و اشتر از او و باید از آن مروه گویند واحد آن مروه است

ملحق
قسامه پنجه سوگند دان هنبده صد است
ولی شتر مقناطیس هست نوعی سنگ

شرح قسامه بفتح قاف قسم‌ها ایست که با ولیاء مقتول میدهند هر گاه جمع شوند از اولیاء مقتول و ادعا کنند بر دیگری شخص صاحب مال و اگشته بغیر از قسم دلیل دیگر داشته باشند پنجاه قسم باید بخورند که مدعی علیه صاحب آنها را کشته پس کسانیکه قسم بر ادعا خود می خورند آنها را نیز قسامه میگویند و ان پنجاه قسم است بجهت آنکه در عمد اجماعا و در خطا بنا بر مشهور و بعضی گفتند بیست و پنج قسم پس اگر مدعی طایفه دارد و قوم دارد هر یک از آنها یک قسم می خورند اگر پنجاه نفر باشند و اگر زیاده باشند بر پنجاه میکنند و مدعی از آنها و اگر کمتر از پنجاه نفر باشند مکرر تمام یا بعض آنها را قسم میدهند بر حسب تحدید دادقضا کند هنیده بضم هاء و فتح نون و سکون یاء و فتح دال ثم هاء بصیغه تصغیر صد شتر و مانند از مقناطیس بکسر میم و سکون قاف و بعضی بفتحین میم دانسته اند و مقناطیس بفتحه قاف نیز رهبر است سنگ آهن ربا

ملحق
جدیا و غصن و قشیب و بدیع تازه و نو
شریحه هیمه جنبه کمان مقاتله

راء قرشت و فتح فاء و الف و هاء و ده ایشم جمع است چنانچه میرزا ابو طالب نوشته یعنی چوبیکه از آن بفتح اول و سکون ثانی درختی باشد که در کنار نهرها و در دود خانه روید و بار آن شکره ثمر الطرفاء باشد امراض چشم و زهر رتیلا نافع است و نوعی از تیر بی پیکان هم هست که دو سر آن باریک و میان آن کنده باشد چنانچه سابق ذکر شد در تفسیر تیر کز تراعه بفتحتین با حطی و راء قرشت و الف و عین مهمله نیشوها و احدها یراع بمعنی عود بوده بروزن فلس بفتحین بمعنی و راء قرشت و واو نای میان تهی باشد که نوازند و بعربی مزمار گویند و نای چیز نوشتن را نیز گویند و آنرا خامه گویند و در صراح گفته عود چیز است که از وی تیر و قلم سازند و مگس ریزه که شبانگاه پرد ثعبان فی قوله تعالی فاذا هی ثعبان مبین نوعی از مار و اژدها اطلاق بر مذکر و مؤنث میشود جمع آن ثعابین تمساح بکسر تاء قرشت و سکون میم و فتح سین ثم الف و حاء حطی بمعنی نهنگ و در حیوة الحیوان است که نهنگ از دریائی است شبیه بزمک و آن حیوانی است شبیه بسوسمار که این نهنگ در خلقت طول شبیه بان است تا بقدر پنج ذراع و کمتر از آن انسان و گاو را فرو میبرد و غوص در آب میکند

ملحق
جمع ابن آوی و ثعلب شغال و روباه
سمک بگو سرطان است ماهی و خرچنگ

شرح ابن آوی یعنی شغال جمع آن بنات آوی ثعلب بفتح ثاء مثلثه و سکون عین مهمله و فتح لام و باء ابجد روباه مؤنث آن ثعلبه و نام مردی هم ثعلبه بوده ثعلبان بضم روباه نر سمک بفتحتین سین مهمله و میم و کاف ماهی سمکة یکی جمع آن سماک و سموک سرطان بفتحتین سین و سکون راء قرشت خرچنگ و آن مخلوقی است از حیوانات ابی کنیه او ابو بحر و در حیوة الحیوان است السرطان و یسمی عقرب الماء و هو حیوان المشی کثیر العدد کثیر الاسنان صلب الظهر من رآه رای حیوانا بلا راس و لا ذنب عیناه فی کتفیه و فمه فی صدره له ثمانیة ارجل و هو یمشی علی جانب واحد و یستنشق الماء و الهواء و عن کعب الاحبار السرطان یقول سبحانه الله یا مذنبون و السرطان برج فی السماء

ملحق
چه طابه طیبه یثرب مدینه ام قری
چه بکه مکه شناس صفا مروه دو

شرح طابه بفتح طاء حطی ثم الف و فتح باء ابجد ثم هاء از اسمائی است که الف و لام بر او داخل نمیشود

شرح جدید فی قوله تعالی أئنا لفی خلق جدید صفة مشبهة از باب ضرب بمعنی تازه و نقیض خلق بمعنی کهنه از باب ضرب برافه بر من جدته الحائط ای قطعه عضاضه و عضوضه بعین معجمه و صاد ین ضطع تازه کی و تازه شدن از باب علم و منع قشیب بفتح قاف و کسر شین و سکون یاء ثم باء بمعنی نو بدیع فی قوله تعالی بدیع السموات والارض نو پیرون آورنده شریجه بفتح شین قرشت و کسر راء و سکون یاء و فتح جیم ثم هاء کمان که از چوبی سازند که اسم آن شریج است و در شامی الاسامی گفته الشریجه ان کمان از دو چوب مختلف کرده باشند جنیه بفتح جیم و کسر نون و تشدید یاء مفتوحه ثم هاء کمان مقاتله بضم میم و فتح قاف و الف و فتح تاء قرشت ثم لام مفتوحه ثم ها مصدر باب مفاعله کشتن کردن و بکسر تاء قرشت کشتن کنندگان ملحق

مناحه ماتم و کافی پسند و طبع منش
ذلیل خوار و عزیز ارجمند و قصد آهنگ

شرح مناحه بفتح میم و حاء حطی بمعنی ماتم و آن عربی است بر وزن مقتل مکان مصیبت و تعزیت و جمه بان از شهرت است کافی فی قوله تعالی ألیس الله بکاف عبده کار کذاری کننده از باب ضرب بر وزن سمند قبول کرده و پذیرفته و قبول کننده را نیز گویند و ترجمه کافی بان تسامح است طبع بفتح طاء حطی و سکون باء ابجد ثم عین مهمله سرشتی که مردم بران آفریده شده چنانکه گذشت منش بر وزن کنف بمعنی طبع ذلت و مذلت خوار شدن ذلیل صفة مشبهة است از باب ضرب بمعنی خوار قوم اذلاء و اذلة ألیس الله بعزیز عزیز بمعنی گرامی و ارجمند جمع آن اعزه قوم کعزة و اعزاء ارجمند در معیار اللغة ذلیل و غیرهما از اسماء منسوب میباشد بر وزن تقش بند بمعنی عزیز و گرامی مرکب است مندکه بمعنی صاحب است و ارج که بمعنی قدر و رتبه است چنانکه گویند عیال مند و دولت مند و در دمند یعنی صاحب عیال و دولت و درد قصد بفتح قاف و سکون صاد مهمله و دال آهنگ کردن و بمعنی راه راست آمده قوله تعالی و علی الله قصد السبیل و بمعنی میانه روی در هر چیزی آمده از باب ضرب آهنگ بر وزن آونگ قصد و اراده و بمعنی نغمه و سرود و نوا چنانچه گذشت ملحق

حمی قرق و تیع و روضه مرغزار سیما وطر حاجت صلح آشتی خصومت جنگ

شرح حمی بکسر حاء حطی و فتح میم و الف بجر راکه ممنوع از آن باشی از باب ضرب یقال احمی المکان

انجمند

اذا جعلته حمی و فی الحدیث لا حمی الا لله و لرسوله تیع بر وزن صرد بتاء مضمومه قرشت و یاء مهمله و عین سعفص جمع تیعه بر وزن سرعه مرغزار مقصد هانه جویبار مرغزار بمعنی چمن است روضه فی قوله تعالی فهم فی روضة یحبرون مرغزار جمع آن روض و ریاض و روضات فی قوله تعالی فی روضات الجنات ثم الحج وطر فی قوله تعالی فلما قضی زید منها وطرا بمعنی حاجت و نعل از آن بنا نمی صلح فی قوله تعالی و الصلح خیر اسم مصدر است مذکر و مؤنث هر دو استعمال میشود بمعنی آشتی و خصومت اسم مصدر است از مخاصمه بمعنی پیکار و جنگ ملحق

سویق پست و جشیش و جریش بلغور و ش جشیب طعام درشت و سور لجیر بوک

شرح سویق بفتح سین سعفص و کسر واو و سکون یاء ثم قاف بمعنی پست بکسر با فارسی و سکون سین مهمله ثم تاء قرشت و از آرد بریان است که از گندم و جو عمل میاید جشیش بفتح جیم یاء و شین معجمه گندم بلغور که نرم نکوبیده باشند و فی القاموس الجشیش السویق و حنطة تطحن جلیلا فیجعل فی قدر و یلقی فیه لحم او تمر فیطبخ جریش بفتح جیم و کسر راء قرشت و سکون یاء حطی ثم شین معجمه دانهای نیم کوبیده الملح الجریش بمعنی المجروش الذی لم ینعم دقه من قولهم جرشت الشیء اذا لم تنعم دقه فهو جریش جشیب بفتح جیم و کسر شین قرشت ثم باء بیک نقطه تحتانیه بمعنی درشت و طعام بی نان خورش و یطعمون الطعام طعام بمعنی خوردنی و کند حوک بفتح حاء حطی و سکون واو ثم کاف عربی مصدر بمعنی بافتن و بمعنی بادرو بویک بر وزن هوشنگ تره ایست شبیه ریحان که بعربی بادروج خوانند ملحق

قفار نان بی فوج و حزب و ثله گروه ثبات جوان و سقر توه لاله دود نک

شرح قفار بفتحتین قاف و فاو الف و راء مهمله نان بی نان خورش فوج فی قوله تعالی و یوم یحشر من کل امة فوجا گروه مردم جمع آن فوج و افواج جمع الجمع آن افاوج و افائج حزب فی قوله تعالی کل حزب بما لدیهم فرحون گروه و بمعنی یاران و نوبت به هم امده ثله فی قوله تعالی ثلة من الاولین گروه سبات فی قوله تعالی و جعلنا نومکم سباتا خواب و اصل آن راحت است در مجمع البیان است که سبات قطع عمل برای راحت است و در بیضاوی است سبات قطع از احساس و حرکت است برای استراحت قوای حیوانیه سقر بفتح سین قرشت و کسر قاف و راء قرشت لاله لا له بر وزن

تم قسم الحج

ماله و کلیر اکویند که خود رو باشد چون آلاله داغدار که انرا لاله نعمان خوانند صبا و
وان بر چند نوع است لاله کوهی و لاله صحرائی و لاله شقایق و لاله دل سوخته و لاله دلسوز
و لاله خودروی و بعضی میکویند او سه اند لاله سرخ و لاله زرد و لاله سفید لاله آل و لاله
دو روی و لاله نعمان و کنایه از لب معشوق هم هست فوه بفا و واو و هاء بوزن قوه ریشه
علفی است که بان جامه رنک کنند دو دنک بوزن هو سنک با ذال ابجد بمعنی روید نیست که
رو بنا سر باشد و در دهات اصفهان زیاد کاشته میشود فارسی است بان جامه رنک میکنند

ملحق فراش دان تو بساط و فراش پروانه
ابل شتر مقناطیس هست نوعی سنک

شرح فراش بکسر فاء فکتب فی جمع آن فرش نحو قوله تعالی متکئین علی فرش بساط بکسر الکسر
مثل کلیم و غیره و بفتح زمین فراخ مکان بساط فراش بفتح پروانه چراغ و فی المثل اطیش من
فراشة و فراشه با هاء واحد فراش است بابل فی قوله تعالی افلا ینظرون الی الابل شتر واحد
از لفظ خود ندارد اکر اسم برای غیر ادمیین باشد تانیث لازم اوست و قتی که او مصغر نمائی
تاء بوان داخل میکنی و میکوئی ابیلة و غنیمة جمع قلت ابل مقناطیس معنا ان کذشت

ملحق ذکی است زیرک و نحریر و حبر دانشمند
ادیب را ادب آموز دان ادب فرهنک

شرح ذکی بفتح ذال معجمه و کسر کاف و یاء مشدده تیز خاطر میکوئی ذکی الرجل فهو ذکی زیرک
علم بمعنی زیرک و تخفیف از ضرورت است نحریر بکسر نون و سکون حاء حطی و کسر راء مهمله و سکون یاء
ثم راء بی نقطه نیکو داننده و دانش مند حبر بکسر حاء حطی و سکون باء ابجد و راء قرشت دانشمند
جهودان جمع آن احبار نحو قوله تعالی اتخذوا احبارهم و رهبانهم اربابا و بمعنی سیاهی دوات
و نشان هم امده جمع آن حبور و بمعنی جامه نیز استعمال شده ادیب بفتح همزه و کسر دال ابجد
و سکون یاء حطی ثم باء صفت مشبهه از باب شرف دانش آموز ادب بفتحتین فرهنک و پاس و شکست
و نکاه داشتن حد هر چیز و دانش فرهنک بکاف فارسی بوزن و معنی فرهیخ است که علم
و دانش و ادب و بزرکی و سنجیدکی و کتاب لغات فارسی است ملحق

مسافت

مسافت است ره و میل هست ملی بصر سه میل فرسخ باشد بفارسی فرسنگ

شرح مسافت بفتح میم و سین بی نقطه ثم الف و فتح فاء بمعنی دوری راه در اصل بمعنی بوئیدن بود
چون دلیل در بیابان خطا بر داشتی می بوئید بجهة فهمیدن راه چه محبوب باشد چه نخشایند پس زیاد شد
استعمالش تا این کلمه را تا انکه دوری را مسافت نامیدند میل بکسر میم و سکون یاء ثم لام منتهای
درازی بصر از زمین و چوب سرمه کش و آهن جراح و کحال و سه یک فرسنخ فرسخ بفتح فاء
و سکون راء قرشت و فتح سین مهمله ثم خاء نخذ سه میل راه که انرا بفارسی فرسنک کویند
جمع آن فراسخ سه مد بصر فرسخ است

ملحق خلیل دوست بود خله دوستی دان جه خله خصلت نیک است و خال دان فرهنک

شرح خلیل فی قوله تعالی اتخذ الله ابراهیم خلیلا یعنی دوست جمع آن اخلاء نحو قوله تعالی
الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین خلة بضم خاء معجمه و تشدید لام و هما مصدران
مذکر و مؤنث در او یکسانست بمعنی دوستی و نهایت خلاص و صداقت خلة بفتح خاء خو و خاد
و درویشی و شتر بچه و دیخیه و نی ترش بمعنی مطلق خصلت نیک نیامده خال بفتح خاء معجمه
بکبر و بزرک منشی و ان یائی است نه واوی و معنی فرهنک کذشت

زشرم رخت لاله را خون شد دل ز رشک قدت سرو را پای در کل
فعولن فعولن فعولن فعول تقارب از این بحر کردیده حاصل

اصل تراب و رغام و ثری خاک و طین کل
وطن جایکه کرد در ربع منزل

شرح تراب فی قوله تعالی یا لیتنی کنت ترابا خاک جمع آن اتربه و تربان رغام بفتح راء قرشت و
غین معجمه ثم الف و میم خاک نرم یا ریک مخلوط بخاک یا ریک بعینها فی القاموس ثری فی قوله تعالی
و ما تحت الثری خاک نمناک و بالف ممدوده بسیاری مال و توانکری از باب علم کما قال الشاعر
لقد علم الاقوام لو ان حاتما اراد ثراء المال کان له وفر طین فی قوله تعالی هو الذی
خلقکم من طین بمعنی کل طینة قدری از ان و بمعنی سرشت و خو هم امده تطیبن اند و دن
وطن بفتحتین واو و طاء حطی ثم نون جای باش مردم و بسکون طاء کاهی خوانده شده جمع آن اوطان

اوطان

اوطان
الغنم مرابضها توطین جای باش ساختن کرم بفتح کاف و را و سکون نا قرشت ثم میم بمعنی رز بفتح که بمعنی درخت انگور و فارسی است و در اصفهان ارا مو گویند جمع ان کروم نحو قول الشاعر
وَسَلِّ الهُمُومَ وداوِي الكُلُومَ ۔ بِبِنتِ الكُرُومِ الَّتِي تُفرِحُ ۔ رَبْع بفتح راء قرشت و سکون باء ابجد ثم عین مهمله سرای و محله یقال ما اوسع ربع بنی فلان ای محلتهم جمع کثرة ان رباع و ربوع وجمع قلتان ارباع وارْبُع

اصل

دَه اَسبند دَر تاختن هر یکی را ۔ بترتیب نامیست آسان نه مشکل

شرح ده اسبی را که بیک مرتبه میدوانند و گروهی بندند و شارع تجویز فرموده با نیکه کدام پیش میافتد مالی را که قرار داده اند ببرد بنهجی که مذکور است در کتاب سبق و رمایه اسب اوّل مُجَلِّی دویّم مُصَلِّی سیّم مُسَلِّی تا اخر بترتیب شعر جز اینکه خطّی که اسب هشتم است ناظم مقدم داشته بر اسب هفتم که مؤمّل است بنا بر اعتقاد بعض اهل لغة و سبق در اسب و قاطر و الاغ و شتر و فیل همه جایز است چنانچه شهید فرموده مُجَلِّی و مُصَلِّی و مُسَلِّی بضم میم و فتح جیم در اوّل و صاد در دویّم و سین در سیّم و تشدید لام مکسوره در ثلثه و اخرها یا بصیغه اسم فاعل از باب تفعیل الهمه اسب اول و دویم و سیم و ریهان تالی بفتح تاء قرشت بر وزن باقی اسم اسب چهادم و ریهان مُرْتاح براء قرشت و حاء حطی بر وزن مختار اسم پنجم ریهان است خطّی بحاء مهمله و ظاء ضطغ و تشدید یاء بر وزن شریف اسم اسب هشتم ریهان و لکن شهید در شرح لمعه اورد بالخاء المعجمة و الطاء المهملة مکسوره دانسته مؤمَّل بفتح میم ثانیه صیغه اسم مفعول باب تفعیل اسم اسب هفتم ریهان و در شرح لمعه بکسر میم است هم لَطِیم بفتح لام و کسر طاء حطی و سکون یاء حطی ثم میم اسب هشتم دوی و اسم اسب نهم ریهان سُکَیْت بضم سین مهمله و تخفیف الکاف و تشدیدها اسب ایشان ریهان یعنی اسب اخر و ان را قاشور و فسکل نیز خوانند قال الجوهری قاشور بفتح قاف ثم الف و ضم شین قرشت و سکون واو ثم راء مهمله اسب کسی در میدان از پس همه اید و فِسکِل بکسر فاء و کاف بر وزن زبرج اسب که در میدان اسپ بر همه اید بو نصر همه بنظم آورده چنانچه در ذیل نکارش متن است

اصل

مُجَلِّی مُصَلِّی مُسَلِّی و تالی ۔ چه مُرتاح و عاطف خطی و مؤمّل

لَطِیم و سُکَیت آنچه حاجت عرض است ۔ فواد است و قلب و جنان و حشا دل

۲ عاطف یعنی مهمله و طاء حطی و در اسب ششم ریهان صح

شرح اِرْب بکسر همزه و سکون راء قرشت و فتحها و مَأرُبه بضم راء حاجت و هم چنین اربه قوله تعالی غیر اولی الاربة من الرجال جمع مأربه مآرب می اید کما فی قوله تعالی ولی فیها مآرب اخری عَرَق بفتح عین مهمله و راء قرشت مفتوحه ثم قاف بمعنی خوی یعنی که عرق انسان است فُؤاد قوله تعالی لنثبت به فؤادک بمعنی دل جمع ان افئده کما فی قوله تعالی تطلع علی الافئدة ابو البقا گفته فواد قلب است و قیل باطن القلب و قیل هو غشاء القلب و القلب حبته و سویداه قلب فی قوله تعالی نختم علی قلبک بمعنی دل و بمعنی عقل هم امده نحو قوله تعالی ان فی ذلک لذکری لمن کان له قلب ای عقل جمع قلب قلوب قوله تعالی وقلوبهم وجلة جنان بفتح جیم دل حشا بفتح حاء حطی و شین قرشت ثم الف مقصوره درون تن جمع ان احشاء و بمعنی دل خاصّه بنا مده و در معیار اللغه اورده الحشی ما دون الحجاب مما فی البطن من کبد و طحال و کرش و جوهری تصریح کرده که بمعنی درون تن است پس بیانات شارح فاضل لاطائل نیست چنانچه صاحب دره لاطائل دانسته

اصل

بلی دَه دوی دیگر الحاق میکن ۔ یکی هست قاشور و دیگر چه فِسکِل

شرح ضرور نداشت عبارت لمعه و شرح ان نوشته شود بمناسبت جهت تسهیل امر و یطلق علی السابق المُجَلِّی و المُصَلِّی هو الذی یحاذی رأسه صلوی السابق و هما العظمان النابتان عن یمین الذنب و شماله و التالی هو الثالث و البارع الرابع و المرتاح حاشیه یکی از علما نوشته سمّی بالمرتاح لان الارتیاح النشاط فکانه نشط فلحق بالسوابق الخامس و الحظی السادس باز حاشیه نوشته سمّی به لانه حظی عند صاحبه حتی لحق بالسوابق ای صار ذا حظوة عنده انتهی و العاطف السابع و للمؤمّل مبنیّا للفاعل الثامن و اللطیم بفتح اوّله و کسر ثانیه التاسع محشّی نوشته و ذا فعیل بمعنی مفعول لانه یلطم اذا اراد الدخول الی الحجرة الجامعة للسوابق انتهی و السکیت بضم السین ففتح الکاف العاشر و الفسکل بکسر الفاء فسکون السین فکسر الکاف او بضمها الاخیر و فی الصحاح ای الذی یجیئ اخر الخیل و منه قیل رجل فسکل اذا کان رذلا و العامة تقول فسکل بالضم قال ابو الغوث اولها المجلی و هو السابق ثم المصلی ثم التالی ثم العاطف ثم المرتاح ثم المؤمّل ثم الحظی ثم اللطیم ثم السکیت و هو الفسکل و القاشور

۲ انتهی م

۲ ثم المسلی

لبن خشت خام است و اجر خشت پخته ملحق عسر ضد آسان عویص هست مشکل

شرح لَبِن بفتح لام و کسر باء ابجد ثم نون خشت واحد از لَبِنَة مثل کَلِم و کَلِمَة و هم چنین لِبنة بر وزن خِرقة و لِبن بر وزن حِبر اجر بالف ممدوده و ضم جیم ثم راء مرتب بمعنی خشت پخته و هم چنین اجور بر وزن کافور و الیاجور بالیا مکان الهمزة و آجوز کصبور و اجر مثل هاجر و بر وزن فاعل و اُجُر بر وزن عضد و عنق و اجُرّون بمد همزه و ضم جیم و راء مشدده و واو و نون و بتخفیف الواو تمام معرب‌اند بمعنی خشت پخته عَسِر فی قوله تعالی هٰذا یوم عسر دشوار و سخت عویص بفتح عین مهمله و کسر واو و سکون یاء حطی ثم صاد بی نقطه سخن و شعر دشوار معنی ملحق

حصان اسب نر باشد و حجر ضدش
بود مهر کرّه شتر بچّه فرمل

شرح حِصان بکسر حاء حطی و فتح صاد سعفص ثم الف و نون اسب نجیب نیکو یعنی فر نر حصان از احصان نامیده بجهت نکاه خود در انکاه میلاد و بمعنی جهد مکرر هاد یا ان نجیب بعد بسیار استعمال کردند تا انکه اسم شد از برای هر اسب نر حصان اگر چه عتیق و نجیب نباشد حِجر بکسر حاء حطی و سکون جیم ثم راء قرشت ماديان و بمعنی منزلهای ثمود در نواحی شام چنانکه فرموده کذب اصحاب الحِجر المرسلین و بمعنی حرام نیز امده نحو قوله تعالی حِجراً محجوراً ای حراماً محرماً علیکم و بمعنی عقل نیز امده نحو قوله تعالی هل فی ذلک قسم لذی حِجر ای عقل مُهر بضم میم و سکون هاء ثم راء قرشت اسب کرّه جمع ان امهار و مهاره مُهرة کرّه ماده فرمل بکسر تین مثل زبرج کرّه بختی فرمل شتران دوکوهانه و موئی بند یزبان ملحق

بهیم و کراع و رباط اسم اسبان شتر قرم و مقرم قلوص است جامل

شرح بَهیم بفتح باء ابجد و کسر ها و سکون یاء حطی ثم میم بر وزن شریف نیکوئی فرس بهیم یکرنگ جمع ان بهم کُراع بضم کاف و فتح راء ثم الف و عین مهمله اسم است مر جنس اسب رباط فی قوله تعالی و من رباط الخیل ترهبون به عدو و زیادتی از اسبان بسته مُقرَم بضم میم و فتح راء بصیغه اسم مفعول باب افعال اشتر کرانی که بار نکنند و بجهت کشتی نهاد بند و او را بجهت انکه فربه شود و نکشند او را و هم چنین قَرم بر وزن فلس قَلُوص بفتح قاف و لام مضمومه و سکون واو ثم صاد

شتر جوانه و قلوص گویند اول وقتی که سوار میشوند ان ماده شتر و وقتی سه ساله است جامل ناقه است جامل جیم بر وزن عامل شترگله با شتربان و اسباب ان ملحق

غیور است رشکین لبوس است جامه‌اش
اسیف است غمگین مخیف است بددل

شرح غَیور بفتح غین معجمه و ضم یاء حطی و سکون واو ثم راء قرشت صفت مشبهه بمعنی رشک خورنده رشکین بکاف فارسی صاحب غیرت لَبُوس بفتح لام و ضم باء حطی و سکون واو ثم سین مهمله رشک برنده و کسی که رشک برده ضد غیور اسیف بفتح همزه و کسر سین و سکون یاء ثم فاء و اسوف بر وزن اکول صفت مشبهه از باب علم مرد زود اندوهگین شونده و تنگدل اسیف ایضا خشمناک و اندوهگین و بنده جمع ان اُسفاء مخیف بفتح نون و کسر خاء حطی بر وزن شریف صفت مشبهه از باب شرف لازم و نزار شونده بهمزه متعدی میشود میگوئی اخفه الهم یعنی لاغر کرد او را هم و بمعنی بد دل نیامده بجهت انکه بددل بمعنی خائف است

ایا عارضت رشک خورشید و ماه کرفت در تقارب بود اشتباه
فعولن فعولن فعولن فعول بخوان خوش درین وزن هر صبحگاه

عارض بفتح عین مهمله ثم الف و کسر راء ثم ضاد ضطغ کرانه رخسار مردم یقال فلان خفیف العارضین سبک موی و روی رَشک بفتح راء قرشت و سکون شین سه نقطه و راء بمعنی غیرت و رشک فارسی است صبحگاه یعنی وقت بامداد اصل

ثمر میوه حبّ دانه و تبن کاه طریق و سبیل و صراط است راه

شرح ثمر فی قوله تعالی و کان له ثمر جمع ثمرة بمعنی میوه نحو قوله تعالی کلما رزقوا منها من ثمرة و جمع ان ثمرات ایضا نحو قوله تعالی و من ثمرات النخیل و الاعناب ثمار بالکسر جمع ثمر مثل جبل و جبال و ثُمُر بضمتین جمع ثمار مثل کتاب و کتب و اثمار جمع ثمر مثل عنق و اعناق حَبّ فی قوله تعالی و الحب ذو العصف و الریحان جماعة حبّة بمعنی دانه مثل قوله تعالی کمثل حبة انبتت سبع سنابل تِبن بکسر تاء قرشت و سکون باء ابجد ثم نون کاه تِبنة یکی برگ کاه تِبن ایضا قدح بزرگ اندازه بیست کس انکاه صحن نزدیک بوی انکاه عس اندازه سه یا چهار تن انکاه قدح اندازه

دوتن انکاه تعب بکیرد انکاه غم فروتر از ان طریق فی قوله تعالی الا طریق جهنم بمعنی راه مذکر و مونث هر دو استعمال شده جمع قلت اطرقه جمع کثره طرق و طرق الملاق براه خیر نمیشود مکر انکه مقرون بوصفی باشد یا اضافت کرده باخالص برای خیر کند سبیل فی قوله تعالی یریدون ان تضلوا السبیل راه وان اغلب در خیر واقع میشود مذکر و مونث هر دو استعمال شده فی قوله تعالی قل هذه سبیلی و قوله تعالی وان یروا سبیل الرشد لا یتخذوه سبیلا جمع ان سبل مثل طرق و طریق نحو قوله تعالی و سلک لکم فیها سبلا صراط فی قوله تعالی وان هذا صراطی مستقیما صراط مذکر و مونث هر دو استعمال شده بمعنی راه و همچنین سراط و زراط بسین مهمله و زاء هوز

اصل

صبی کودک و شیخ خواجه نفس دم ولی جند و جیش است و عسکر سپاه

شرح صبی فی قوله تعالی کیف نکلم من کان فی المهد صبیا کودک جمع ان صبیان و صغیر صبیه مونث صبیة جمع صبایا مثل عطیه و عطایا شیخ فی قوله تعالی وابونا شیخ کبیر پیر و بمعنی خواجه بنظر نسیه جمع قلت اشیاخ جمع کثره شیوخ و شیخه بالکسر و فتح الیا و شیخان بالکسر و مشیخه و مشائخ و مشیوخاء مونث شیخه و شیخ کسی است که سن ای از چهل سال تجاوز کند و شاب کسی است که سن او از بلوغ تجاوز کند تا سی سال بنابر بعض اقوال و ما بینهما کهل است و شیخ فوق کهل است نفس بفتحتین نون و فاء ثم سین سعفص بروزن فرس بمعنی دم جمع ان انفاس بمعنی دمها داده که این مصراع از وزن سه فعولن و یک فعول زیاده است شاید تحریف شده باشد جند فی قوله تعالی وان جندنا لهم الغالبون حشم و سپاه و ایضا بمعنی بارکران و جمع جند جنود نحو قوله تعالی وایدناهم بجنود و اجناد مثل قفل و اقفال جیش بفتح جیم و سکون یاء و شین لشکر جمع ان جیوش عسکر بفتح عین مهمله و سکون سین سعفص و فتح کاف و اخر ان راء قرشت لشکر و سپاه جمع ان عساکر مثل جعافر و جعفر

اصل

عرض خواسته طارق و تالد بش نوش با هم دان و فاسد تباه

شرح عرض فی قوله تعالی لو کان عرضا قریبا مال دنیا و بمعنی بیماری امده و بمعنی کزند و هر چه قائم بچیزی دیگر باشد خواسته یعنی اسباب دنیا طارف بفتح طاء حطی و الف و کسر راء قرشت

مکرو سالمی فی الاسامی

ثم فاء بروزن طائفه و طریف بروزن شریف مال نو خلاف تالد و تلید بتاء قرشت و دال ابجد که بمعنی مال کهن است فاسد بفتح فاء و الف و کسر سین اخره دال تباه شونده از باب نصر

اصل

غد و امس ع‍ کند فردا و دی

چه ابیض سفید است و اسود سیاه

شرح غد فی قوله تعالی ارسله معنا غدا فردا اصل ان غدو بوده واو بدون عوض حذف شد و گاهی بر اصل خود میاید و النسبة الیه غدوی و چون شباهت بفعل مستقبل دارد در اینکه منتظر است معرب شده بخلاف امس که مبنی است مثل بها حروف و شباهت بفعل ماضی دارد امس فی قوله تعالی کان لم تغن بالامس بمعنی دی بکسر دال یعنی دیروز ان مبنی بر کسر است نزد بعضی معرب و منصرف و منع بعضی دیگر اضافه شود یا الف و لام بر او داخل شود و قصد تنکیر بشود معرب میشود باتفاق مثل عجبنی امسنا و مضی الامس المبارک و کل غد صائر امسا معنی ابیض و اسود در بحر رمل ذکر شده ملحق

غدوه و مسا ... شا ... قلنسوه کلاه شرح

غدوه فی قوله تعالی یدعون ربهم بالغداة بامداد جمع ان غدوات و یقال انی لاتیه الغدایا و العشایا الازدواج الکلام مسا بفتح میم و سین مهمله ثم الف ممدوده شبانگاه خلاف صباح و عشاء ... عشاء فی قوله تعالی من بعد صلوة العشاء شبانگاه و ما بین مغرب است ... مونث است و بعضی گمان کرده اند عشا از زوال شمس است ... بفتحتین قاف و لام و سکون نون و ضم سین سعفص و فتح واو ثم ها و قلنسیه بکسر سین و ... ما کلاه نون و واو زائده هستند جمع ان قلانس بحذف واو است و قلاس بحذف نون ... قلانی و تلانی بعوض یاء ... و قلنس بحذف ها و ترک واو است و اصل ان قلنسوه پس ترک واو کرده بجهت انکه نیست در اسماء اسمیکه اخر ان حرف علت ... و قیاس و جب ... بدل من الضمه کسرة فیصیر اخر الاسم یاء مکسورا ما قبلها فحینئذ صار بمنزلة قاض و غاز

اصل

دلو کست و غرب است و سجل است دلو

رکی جب و بئر و قلیب است چاه

شرح

غدی علی قصد ...

ذنوب بفتح ذال تخذ وضم نون وسکون واو ثم باء ابجد مؤنث ومذکر هر دو استعمال شده دلو
پر آب جمع قلت آن اذنبة وجمع کثرة آن ذنائب در شرح نظام گفته ذنائب جمع ذنوب الدلو الملأی
ماء وذنوب بمعنی اسب دراز دم وبره وگوشت پشت ماده نیز آمده غرب بفتح غین معجمه وسکون رای
مهمله ثم باء ابجد دلو بزرگ وتیزی تیغ وزبان وتیزی هر چیزی وتیزی رفتار اسب واول دوید ونشاط
واسب تیز دو وقطره آب که همیشه روان باشد چون ناسور وجای فرو شدن آفتاب سجل بفتح سین
مهمله وسکون جیم ثم لام دلو بزرگ با آب وان مذکر است جمع آن سجال دلو فی قوله تعالی فادلی دلوه
معروف است دلاه ودلا بالفتح بمعنی آن است جمع آن دلاء بالکسر دلی کل رکی بفتح راء قرشت وکسر
کاف وتشدید یاء جمع رکیه ایضا کما یأتی فی قوله تعالی والقوة فی غیابت الجب چاه سر بنیاورده
وسنگ چینی نشده واگر سنگ چینی شود او را بئر گویند جمع جباب وجببة بالکسر فیهما بئر فی
قوله تعالی وبئر معطلة وقصر مشید از مؤنثات سماعیه است بمعنی چاه جمع آن آبار وبئار قلیب بفتح
قاف وکسر لام وسکون یاء ثم باء ابجد چاه سر باکرده مذکر ومؤنث هر دو استعمال شده ابو
ابو عبیده هی البئر العادیة القدیمة جمع قلت آن اقلبة جمع کثرة آن قلب **اصل**

حجی حجر ولب عقل ونهیه خرد خطا جرم وذنب است وعصیان گناه

شرح حجی بکسر حاء حطی وفتح جیم والف مقصوره خرد جمع آن احجاء حجر فی قوله تعالی هل فی
ذلک قسم لذی حجر خرد وکار درهم واهم حجر گویند بمعنی حرام نیز آمده چنانچه گذشت لب
بضم لام وتشدید باء خرد جمع آن الباب کما فی قوله تعالی ولکم فی القصاص حیوة یا اولی الالباب ابو البقا
گفته هو العقل الخالص من الشوائب وقیل هو ما ذکی من العقل فکل لب عقل ولا عکس ولب ایضا
مثل بؤس وابؤس ونعم وانعم ومیانه هر چیز ومغز دل ومغز بادام وجوز وما نند آن عقل بفتح عین
مهمله وسکون قاف ثم لام خرد ودانش ودریافتن از باب ضرب چنانچه گذشت نهیه بضم نون و
سکون هاء وفتح یاء حطی ثم هاء وان اسم مصدر است بمعنی خرد جمع آن نهی نحو قوله تعالی ان فی ذلک
لآیات لاولی النهی خطا بفتح خاء تخذ وطاء حطی مقصور وممدود هر دو آمده نحو قوله تعالی ومن
قتل مؤمنا خطأ بمعنی گناه نقیض صواب ابو البقاء گفته خطا بوجه صورة مضادة از برای حق آ
بحیثیتی که بسر عهد زائل شود جرم بضم جیم وسکون راء قرشت ثم میم گناه جریمه مثل آن است جمع جرائم

موئنث است بمعنی چاه

اجرام ذنب فی قوله تعالی فیومئذ لا یسئل عن ذنبه انس ولا جان گناه جمع آن ذنوب مثل قلب
وقلوب نحو قوله تعالی فاغفر لنا ذنوبنا عصیان فی قوله تعالی وکره الیکم الکفر والفسوق والعصیان
بی فرمانی کردن خلاف طاعت از باب ضرب **اصل**

حطب هیزم است وضرام حصب فروزینه عشب وکلاء ازکیا

شرح حطب فی قوله تعالی فکانوا لجهنم حطبا بفتح حاء حطی هیزم وبسکون آن هیزم جمع کردن ضرام
بکسر ضاد ضطغ وفتح راء قرشت ثم الف ثم میم هیزم ریزه وفروغ آتش حصب فی قوله تعالی انکم وما
تعبدون من دون الله حصب جهنم فروزینه آتش از هر چه فروزینه بضم اول وفتح آخر که
نون باشد آتش برگ وآتش زنه وچخماق را گویند وخار وخاشاک را نیز گفته اند که بدان آتش افروزند
عشب بضم عین مهمله وسکون شین قرشت ثم باء ابجد گیاه تر چو هری فرموده گیاه را تا خشک
نشود عشب نامند نمی‌گویند مگر انکه بخشکد حدیث است ان امرأة دخلت النار فی هرة حبستها ولا اطعمتها ولا
ترکتها حتی تاکل من خشاش الارض حتی ماتت بعضی حشاش بحاء حطی میخوانند وان در کتب لغة
یافت نشد بدین معنی مگر در معیار اللغة حشاس را حوالی دانسته که در او حشیش باشد و
خشاس بکسر خاء معجمه بمعنی حشرات زمین است وان مناسب است میرزا ابو طالب در حاشیه خود
خشاش بالخاء المعجمة نوشته در ترجمه این حدیث کلأ بفتح کاف ولام ثم همزه گفرس کیا **اصل**

مناص ومفر جای بگریختن ملاذ ومعاذ است وملجا پناه

شرح مناص بفتح میم گریز جای نفی قوله تعالی ولات حین مناص ای لیس وقت تأخر وفرار
مفر بفتح میم وکسر فاء وتشدید راء جای گریز وبفتح فاء مصدر میمی بمعنی فرار است کما فی قوله
تعالی یقول الانسان یومئذ این المفر ملاذ بفتح میم ولام ثم الف وذال تخذ اسم مکان از
لوذ بمعنی پناه جای وبهمین معنی است معاذ بفتح میم وملجا بر وزن مسکن **اصل**

حکم داور ومحکم جای او ولی بینه همچو شاهد گواه

شرح حکم فی قوله تعالی فابعثوا حکما من اهلها بمعنی داور وحاکم وقاضی ونام پدر حسین ابن
محکم بفتح میم وسکون حاء مهمله اسم مکان است یعنی جای حکم وداوری بینه فی قوله تعالی
حتی تأتیهم البینة رسول من الله گواه شاهد فی قوله تعالی انا ارسلناک شاهدا بمعنی گواه

من اهلها وحکما

ذهاب و مجیئ رفتن و آمدن سیاحت بکشتن سباحت شنا

شرح ذهاب فی قوله تعالی وَاِنَّا عَلٰی ذَهَابٍ بِهٖ لَقَادِرُوْنَ بمعنی از الدو رفتن و گذشتن مصدر از باب منع مجیئ بفتح میم و کسر جیم و سکون یاء حطی ثم همزه آمدن از باب ضرب سیاحت بکسر سین مهمله و فتح یاء حطی و حاء مهمله و تاء فوقانیه بمعنی رفتن و گشتن و سیر بد و توشه کما فی المجمع از باب ضرب سباحت بفتح و کسر سین مهمله و باء ابجد و حاء مهمله و تاء فوقانیه شنا ورے کردن از باب منع شنا بکسر شین معجمه فارسی است ملحق

قعیدة حلیلة ظعینة ربض زن و بعل شوهر دینه کلاه

شرح قعیده بفتح قاف بمعنی زن قعیدة الرجل امرأته قعید بمعنی هم نشین و ملازم قوله تعالی عَنِ الْیَمِیْنِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِیْدٌ حلیله بفتح حاء حطی زن بمعنی محلله مشتق من الحلال جمع حلائل قوله تعالی وَحَلَائِلُ اَبْنَائِکُمُ الَّذِیْنَ مِنْ اَصْلَابِکُمْ حلیل شوی ظعینه بظاء مفتوحه معجمه بر وزن حلیله هودج و زن که در هودج باشد ربض بفتح راء مهمله و سکون باء موحده آخره ضاد معجمه بر وزن فلس و فرس و صرد بمعنی زن هر سه و زن در سامی الاسامی مضبوط است بعل فی قوله تعالی وَهٰذَا بَعْلِیْ شَیْخًا شوهر و بمعنی درختی که از بیخ آب خود بی آنکه او جوئی باشد و نام بت قوم الیاس فی قوله تعالی اَتَدْعُوْنَ بَعْلًا وَّتَذَرُوْنَ اَحْسَنَ الْخَالِقِیْنَ دینه بفتح دال ابجد و کسر نون مشدده و فتح یاء مشدده و هاء و بتخفیف از ضرورتست بمعنی کلاه قاضی ملحق

سراج است و مصباح نام چراغ جدار است دیوار و نظره نگاه

شرح سراج فی قوله تعالی وَجَعَلَ فِیْهَا سِرَاجًا چراغ بضم اول و فتح و بمعنی آفتاب نیز آمده مصباح فی قوله تعالی مَثَلُ نُوْرِهٖ کَمِشْکٰوةٍ فِیْهَا مِصْبَاحٌ بمعنی چراغ جدار فی قوله تعالی وَاَمَّا الْجِدَارُ فَکَانَ لِغُلٰمَیْنِ دیوار جمع آن جدران و جدر بضمتین قوله تعالی اَوْ مِنْ وَّرَاۗءِ جُدُرٍ نظرة فی قوله تعالی فَنَظَرَ نَظْرَةً فِی النُّجُوْمِ یکبار به نظر کردن بتامل ملحق

چه مملوک و عبد است و مولا و صیفه مر جاریه هست داه

شرح مملوک فی قوله تعالی عَبْدًا مَّمْلُوْکًا لَّا یَقْدِرُ عَلٰی شَیْءٍ بنده زر خرید تفسیر غلام از شهرت است و الاعلام بمعنی پسر امرد است چه زر خرید چه آزاد عبد در هر دو بمعنی بنده است

مولی بفتح میم بر شانزده معنی اطلاق شده اول بمعنی بنده آزاد کرده شده دوم بمعنی معتق یعنی آزاد کننده سیم بمعنی رب چهارم بمعنی جار و همسایه پنجم بمعنی حلیف و قسم ششم یعنی پسر و هفتم تابع هشتم صاحب جیره نهم داماد دهم ابن عم یازدهم منعم دوازدهم منعم علیه سیزدهم دوست و محب چهاردهم یار و ناصر پانزدهم مطاع و سید شانزدهم اولی بتصرف در امور وصیفه بفتح واو و کسر صاد مهمله و سکون یاء حطی و فتح فا و آخره ها بمعنی جاریه و کنیز جمع آن وصائف و صیف خدمتگار غلام یا کنیزک جمع آن وصفا جاریه بکسر راء مهمله دختر خورد داه یعنی کنیز ملحق

وضیئ نیکوروی و بشر گشاده طلیق قسیم و صبیح آنکه ماند بما

شرح وضیئ بفتح واو و کسر ضاد معجمه و سکون یاء حطی آخره همزه بمعنی خوب رو و منه امرأة وضیئة ای حسنة جمیلة طلیق بفتح طاء حطی و لام مکسوره و سکون یا ثم قاف گشاده رو قسیم بقاف بر وزن شریف نیکو میکوی و چهر قسیم یعنی روی نیکو صبیح بصاد مهمله و باء موحده و یاء حطی و حاء مهمله بر وزن شریف نیکو میکوی و چهر صبیح یعنی روی نیکو

موزون آفتاب لقا وزن بحر خفیف جستمها فاعلاتن مفاعلن فعلن

گفتم این است دان بخوان بملا موزون فی قوله تعالی وَاَنْۢبَتْنَا فِیْهَا مِنْ کُلِّ شَیْءٍ مَّوْزُوْنٍ بعضی گفتند غرض از موزون معتدل است کما فی المجمع لقاء فی قوله تعالی وَکَذَّبُوْا بِلِقَاۗءِ الْاٰخِرَةِ دیدار کردن از باب علم ملا فی قوله تعالی یٰۤاَیُّهَا الْمَلَاُ اَفْتُوْنِیْ چشم و قلب دار از هیبة اسمل

من و عن از الی و حتی تا این گو کینه چون ام و او یا

شرح من بکسر میم حرفی است از حروف جاره از برای چند معنی آمده اول لابتداء الغایة و غایة در اصل بمعنی نهایت است ولی چون از برای ابتدا نهایت نبود گفتند مراد بغایة مسافت است تسمیة کل باسم جزء پس مراد ابتداء مسافت است و ابتداکاهی از حیث مکان است مثل سرت من البصرة الی الکوفة که مراد ابتداء سیر از مکانی است بسوی مکانی و گاهی از حیث زمان است مثل صمت من یوم الجمعة یا نه زمان است نه مکان نحو قرأت من اینه که چون اینه از جنس زمان است نه مکان الثانی للتبیین و آن بیان مقصود است از امر مبهم و علامة تبیین صحة

وقوع اسم موصول است بجای من کقوله تعالی فاجتنبوا الرجس من الاوثان اگر بگوئی فاجتنبوا
الرجس الذی هو الوثن معنی صحیح است و همچنین است قوله عندی عشرون من الدراهم یعنی
عشرون الذی هو الدرهم و غالبا من بیانیه بعد از کلمهٔ ما و مهما واقع میشود زیرا که ایشان
ببیان اولی هستند از غیر ایشان نحو قوله تعالی ما یفتح الله للناس من رحمة فلا ممسک لها و کذا
قوله تعالی ما ننسخ من آیة سیم از برای تبعیض است و شناخته میشود باوردن بعض مقام
من نحو اخذت من الدراهم ای بعض الدراهم و منه قوله تعالی حتی تنفقوا مما تحبون ای بعض
ما تحبون چهارم از برای بدل است و شناخته میشود باوردن لفظ بدل مقام من نحو قوله
تعالی لو نشاء لجعلنا منکم ملائکة ای بدلکم ملائکة و ممکن است بگوئیم من در آیه برای ابتدا
است تو قف معنی این میشود لو نشاء لانشأنا منکم ایها الناس ملئکة کما اولدنا عیسی
من غیر اب پنجم الخامس للتعلیل و شناخته میشود باوردن لام تعلیل مقام من نحو قول
الفرزدق یغضی حیاء و یغضی من مهابته ای لمهابته فلا یکلم الا حین یبتسم
بعضی در ترجمهٔ آن گفته‌اند که از حیا نا پدید شود پسندیده که کشاید بروی کس دیده خلق
از او نیز دیده بپوشانند که از مهابت نگاه نتوانند مگر به سبقت تبسم او مکلمی تا
تکلم او والسادس للظرفیة و علامته آن صحت حلول فی است محل من نحو قوله تعالی
ماذا خلقوا من الارض و بهتر آنست که من در این آیه از برای بیان کلمهٔ ما بوده باشد و آن
معانی سته بر تقدیر بودن من است غیر زائده و لکن گاهی زائده واقع میشود در کلام غیر
موجب نزد بصریین و از جملهٔ ایشانست سیبویه و علامت این است که هر گاه از کلام اسقاط شود
نظم مختل نمیشود کما اینکه هر گاه بگوئی درهل من خالق غیر الله و ما من اله الا الله و لا
تؤذوا من احد هل خالق غیر الله و ما اله الا الله و لا تؤذوا احدا معنی مستقیم است و فایده
زیاده زینة در کلام است لکن کوفیون گفته‌اند و از ایشانست اخفش گفته‌اند جائز است زیاده من در
کلام موجب ایضا و دلیل آورده‌اند قول خدا را یغفر لکم من ذنوبکم و قول شاعر قد کان
من مطر و میتوان گفت که من در آیه برای تبعیض است ای یغفر لکم بعض ذنوبکم کما هو المتبادر
اگر کسی بگوید خدا میفرماید ان الله یغفر الذنوب جمیعا گوئیم بود نیست بعض گناه را بلفظ

توبه بیامرزد و جمیع را با توبه زیرا که اجماع قائم است که شرط غفران جمیع ذنوب توبه است فیدل
از عیوب است و اما قد کان من مطر محتمل است اینکه معنی قد کان شیء من المطر بوده
باشد باینکه من یا برای تبعیض است یا تبیین از اینجهت شارح مفصل گفته از استقراء کلام
عرب معلوم میشود ما ته من رجل و ضربت من رجل منتفی است و از اینجا دانسته میشود
ضعف قول کسیکه قائل بتفصیل شده که اگر در موجب مدخول من نکره باشد جائز است
زائد باشد کقوله تعالی یحلون فیها من اساور و اگر معرفه باشد جائز نیست زائد بودن من
بجهت اینکه جائز است من در من اساور برای ابتدا باشد چنانچه عمدهٔ مفسرین تصریح باین نموده‌اند
و معانی دیگر برای من هست ذکر آن باعث تطویل است عن یکی از حروف جاره است از برای
چند معنی آمده الاول للمجاوزة مثل رمیت السهم عن القوس ای یتجاوز عن القوس حاصل
اینکه مجاوزه عبارت است از تعدیه شیء از شیء دیگر و این یا بزوال او است از شیء ثانی و وصول
او است بشیء ثالث مثل رمیت السهم عن القوس الی الصید یا بوصول تنها است مثل اخذت عنه
العلم یا بزوال تنها است مثل ابرأت عن الدین الثانی البدل و علامته صحة حلول بدل است بجای
آن مثل قوله تعالی لا تجزی نفس عن نفس شیئا ای بدل نفس شیئا و حق اینست که حاجت نیست
عن را بمعنی بدل بگیریم بلکه ممکن است عن در آیه بمعنی مجاوزه باشد ای لا تدفع نفس عن نفس
عذابا قد استعمله چنانچه مصنف این قسم تفسیر کرده با معنی این باشد لا تقضی نفس مجاوزا عن نفس
شیئا من الحقوق چنانچه فاضل جلالی معنی کرده سیم بمعنی بعد که صحیح باشد لفظ بعد مقام عن
نحو قوله تعالی لترکبن طبقا عن طبق بجهت آنکه معنی این است لتبدلن حالا بعد حال و میشود
بمعنی مجاوزه باشد ای هی مجاوز عن حال الی حال اخر الرابع بمعنی علی بجهت آنکه افاده استعلا میکند
نحو قول الشاعر لاه ابن عمک لا افضلت فی حسب عنی و لا انت دیانی فتخزونی لاه مخفف لله است
متعلق با قسم محذوف تخفیف آن بجهت کثرة استعمال است ابن مرفوع است مضاف بسوی عمک و لا افضلت
فعل و فاعل و جمله خبر آن و معنی اینست والله لیس ابن عمک افضل منی فی حسب و لا انت دیانی
یعنی کفوی فی حسب و نسب فکیف تخزونی للتعلیل نحو و ما کان استغفار ابراهیم لابیه الا
عن موعدة ششم بمعنی من نحو و هو الذی یقبل التوبة عن عباده هفتم بمعنی الباء نحو و ما

معانی عن

پنجم

الی

يَنطِقُ عَنِ الْهَوىٰ هشتم بمعنی الجانب كقوله مِنْ عَنْ يَمِينِي مَرَّة وَامَامي تمم مصدريه وذلك
فی عنعنه تميم نحو اعجبنی عن تفعل الخير دهم بمعنی فی كقوله ولا تك عن حمل الرباعة دانيا
وكاهی عن اسم واقع ميشود وبمعنی جانب مؤول ميشود ووقتی بارز باشد لا غير بجهة انكه عن حرف
جر است مختص باسم است پس واجب است مدخول ان مؤول باسم شود نحو جلست من عن يمينك
والمعنی من جانب يمينك الی از حروف جاره است از برای او دو معنی است الاول لانتهاء الغاية
والی باين معنی مقابل من است وشناخته ميشود بودن او باين معنی بصحة وقوع من در مقابل ان
واصل در الی برای انتهاء است پس اگر قرينه در كلام باشد بر اينكه ما بعد ان در حكم ما قبل است
عمل بمقتضای قرينه ميشود واگر قرينه نباشد پس در اينكه ما بعد داخل است يا نه مذاهب است
قيل داخل است مطلقا وقيل كه غير داخل است مطلقا چنانكه اكثر محققين از نحاة واصوليين فرموده
اند وبعضی گفتند مشترك بين معنيين است وبعضی گفتند اگر ما بعد او از جنس ما قبل او
داخل در ما قبل است والا فلا مثل بعتك الرمان الی هذه الشجرة پس نظر ميكنی بان شجره اگر
رمان است داخل در بيع است والا فلا ومنه قولنا قرأت القرآن من اوله الی
اخره واز اينجهة داخل در صوم نيست شب در قوله تعالی اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى اللَّيْلِ ثم اعلم كه انتهاء غايت
كاهی مكان است مثل سرت من البصرة الی الكوفة وكاهی زمان است مثل اتموا الصيام الی
الليل وكاهی برای غير زمان ومكان است نحو قلبی اليك مائل كه قلب متكلم منتهی شده
بسوی مخاطب باعتبار شوق وميل نه باعتبار زمان ومكان الثانی بمعنی مع وشناخته ميشود
بصحيح بودن وضع كلمه مع مقام الی وان كم است نحو لا تاكلوا اَمْوَالَهُمْ اِلَىٰ اَمْوَالِكُمْ ای مع اموالكم

حتی

حتی از جمله حروف جاره حتی است ابن جنی گفته واقع ميشود حتی در كلام بر چهار وجه ناصبه و
جاره وعاطفه وحرف ابتدا ومعنی بودن از حرف ابتدا كون كلام است بعد ان مستانف چنانچه
كلام مستانف است بعد اما وانما از حروف ابتدا پس واقع ميشود بعد ان دو جمله اسميه وفعليه
وهذا مذهب الكوفيين ودر نزد بصريين حتی ناصبه همان حتی جاره است ونصب فعل بان
مضمره است وحق چنين نيست كه ابو علی در ايضاح گفته اينكه حتی بر سه قسم است عاطفه وابتدائيه
وجاره وحتی جاره برای انتهاء است مثل الی مگر اينكه ظاهر است بودن ما بعد حتی داخل در حكم

ما قبل ان بخلاف الی چنانكه گذشت وشرط در بودن حتی در حكم ما قبل او اينكه مدخول حتی
اخر جزء ما قبل او باشد مثل اكلت السمكة حتی راسها كه راس اخر جزء سمكه است كه خورده شده
وان هم ماكول است يا اينست كه مدخول حتی متصل بما قبل حتی بوده باشد نحو نمت البارحة
حتی الصباح كه صباح متصل بليل است وكلمه حتی كاهی فائده ميدهد برای مدخول خود قوت
مثل مات الناس حتی الانبياء بجهة انكه انبياء قوی هستند جايز نيست بگوئی مات الانبياء
حتی الناس بجهة انكه كلام وارد است در مقام تعجب وتعظيم پس واجب است ترقی از اضعف بسوی
اقوی كما اينكه در بعض مقام امر منعكس ميشود در مقام تعجب پس واجب است تنزل از اقوی بسوی
اضعف واز اينجهة فائده ميدهد حتی برای مدخول خود ضعف را نحو قدم الحاج حتی المشاة
ای قدم فرسانهم وركبانهم حتی المشاة لانهم ضعفاء وفرق بين دو مقام ميباشد بقرينه خارجه كه
دال است بر اراده ترقی وتنزل فتامل وكاهی ميباشد حتی برای استيناف باينكه كلام بعد او
مستانف است پس ما بعد ان بنا بر اين تقدير مبتدا است وخبر ان محذوف است در غالب وجايز است
حتی عاطفه باشد بر ما قبل خود مثل سائر حروف عطف ما بعد او تابع ما قبل او است در اعراب اين
فی قوله تعالی اَيْنَ شُرَكَاؤُكُمْ يعنی كجا سؤال از مكان است ومبنی بر فتح ووقتی بگوئی اين زيد سؤال از
مكان است يعنی كجا است زيد كيف فی قوله تعالی كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ يعنی چگونه وان اسم مبهم غير متمكن است
مبنی بر فتح واخر ان بجهة التقاء ساكنين متحرك شد وغالبا برای استفهام از احوال است مثل كيف
زيد واز استفهام حقيقی است واز برای استفهام غير حقيقی نيز امده مثل كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ بجهة انكه
در مقام تعجب است ووجه بناء او شباهت او است بحرف در معنی چون معنی او استفهام است واصل
استفهام همزه است وان حرف است واز برای او صدر كلام است وما له الصدر لا يعمل فيه الا حرف الجار او
المضاف واگر بعد كيف اسم باشد مثل كيف زيد كيف در محل رفع است بر خبريت از او واگر بعد او
فعل باشد كيف در محل نصب است بر حاليت مثل كيف جاء زيد ومفعول مطلق واقع ميشود مثل كيف
فَعَلَ رَبُّكَ وشرطيه واقع ميشود پس اقتضاء دو فعل ميكند كه در لفظ ومعنی متفق باشند مثل
كيف تصنع اصنع وهر دو مجزوم ميشود بكيف نزد كوفيين وقطرب وبعضی گفتند در صورتيكه جزم ميدهد
كه مقترن بما باشد مثل كيفما تكن اكن ام دارد اول واقع ميشود موقع بل قوله تعالی

معانی او

ام یقولون شاعر نتربص ای بل یقولون دویم بمعنی استفهام قوله تعالی ام تریدون ان تسئلوا
رسولکم ای اتریدون او بمعنی واو عطف قوله تعالی ولا تطع منهم اثما او کفورا ای
اثما وکفورا بمعنی الا مثل قول امرء القیس فقلت له لا تبك عینك انما نحاول ملكا
او نموت فنعذرا ومعنا نحاول ملكا الا ان نموت بمعنی حتی کما قال الراجز ضربا وطعنا
او یموت الاعجل ای حتی یموت و حرف عطف متاخرین دوازده معنی برای آن ذکر کرده اند اول
شك نحو لبثنا یوما او بعض یوم دویم ابهام نحو انا او ایاکم لعلی هدی او فی ضلال مبین سیم
تخییر که بعد از طلب واقع میشود و جمع ممتنع است نحو تزوج هندا او اختها چهارم اباحه که بعد از
طلب واقع میشود و جمع جائز است نحو تعلم الفقه او النحو پنجم جمع مطلق که ملاحظه ترتیب
نمیشود مثل واو نحو جاء الخلافة او كانت له قدرا ششم اضراب مثل بل کقول جریر کانوا
ثمانین او زادوا ثمانیة هفتم تقسیم نحو الکلمة اسم او فعل او حرف هشتم بمعنی الا در استثناء
نحو قوله کسرت کعوبها او تستقیما ای الا ان تستقیما نهم بمعنی الی نحو لاستسهلن الصعب او
ادرك المنی ای الی ان ادرك المنی دهم تقریب نحو ما ادری اسلم او ودع یازدهم شرطیه نحو
لاضربنه عاش او مات یعنی ان عاش بعد الضرب وان مات دوازدهم تبعیض وقالوا کونوا هودا

معانی فی

فی در است و علی بر و کم چند نحن و نا اینا و انا ما

شرح یکی از حروف جاره فی است از برای چند معنی آمده اول ظرفیه و آن حلول شیء
است در شیء یا حقیقة باینکه حال و محل هر دو جسم باشند و حلول بکند احدهما در دیگری
نحو الماء فی الکوز یا اینکه حال عرض باشد و محل جسم نحو البیاض فی الثلج والحلاوة فی العسل یا
حلول شیء در شیء مجاز باشد باینکه محل جسم و حال معنی یا هر دو معنی باشند زیرا که حلول
معنی در جسم یا حلول معنی در معنی یکون مما لا معنی له از اینجهة مجاز است و مشابهت بظرفیه حقیقیه
و حلول حقیقی دارد مثال اول نحو الشجاعة فی علی والجود فی حاتم و مثال ثانی نحو النجاة فی الصدق
چون نجاة و صدق از چیزهائی است که حلول احدهما در آخر معنی ندارد بحسب حقیقة بلکه مجازا
و ظرفیه یا زمانیه است یا مکانیه زمانیه مثل صمت یوم الجمعة مکانیه مثل صلیت فی المسجد
و بمعنی علی است بجهة آنکه متضمن است معنی استعلاء را قوله تعالی ولاصلبنکم فی جذوع النخل

معانی علی

ای علی جذوع النخل و میتوان گفت ظرفیه مجازیه است و بمعنی علی نیست چون مصلوب متمکن در جذع
مثل تمکن ظرف در مظروف و بمعنی لام که متضمن معنی لام سببیه باشد مثل ان امرأة دخلت
النار فی هرة حبستها الی قوله حتی تاکل من خشاش الارض بالخاء المعجمة ای دواب الارض فی در اینجا
بمعنی لام است ای لهرة از اینجا معلوم میشود ایذاء حیوانات باعث سوء حساب و موجب عذاب
میشود و گاهی کلمه فی فعل واقع میشود نحو فی بعهدك فعل امر مخاطبه مونث از وفی یفی علی
از حروف جاره از برای دو معنی آمده اول استعلاء شیء بر شیء و آن یا حسی است یعنی مشاهد
ببصر است مثل زید علی السطح که بودن زید بر سطح محسوس ببصر است یا استعلاء حکمی است که مشاهد
ببصر نیست ولی در حکم محسوس است نحو علیه دین که بالا رفتن دین از چیزهائیست که بچشم دیده
نمیشود پس استعلاء مجازی است دویم بمعنی فی نحو دخل المدینة علی حین غفلة من اهلها ای فی
غفلة بجهة آنکه مجرور که حین است ظرف زمان و مناسب بافی است و گاهی اسم واقع میشود مؤول بفوق
نحو جئت من علیه بدو دلیل اسم است دخول من بر او و اضافه او بها و گاهی فعل واقع میشود از
علا یعلو نحو ان فرعون علا فی الارض بجهة آنکه متعلق فی الارض است و متعلق جار و مجرور نبا
فعل باشد بدل از اینکه الف علی والی منقلب از یاء است بجهة آنکه در این الف اماله نمیشود و
اگر الی و علی علم شوند برای کسی در تثنیه الیان و علیان گویند پس معلوم شد که در لغتها الف
وصورتا یا می نویسند و هرگاه ضمیر بانها متصل شود الف انها منقلب بیا شود که الضمیر یرد الاشیاء
الی اصولها کم در واقع میشود در کلام بر دو وجه اول استفهامیه دویم خبریه زیرا که گاهی بمعنی همزه
استفهام واقع میشود نحو کم من رجل ضربت و گاهی متضمن معنی استفهام نیست بلکه برای اخبار آ
نحو قوله تعالی کم من قریة اهلکناها غرض اخبار از تعدد مهلکه است و چون غرض ذکر معانی الفاظ
است اکتفاء بان شد و عمل کم ذکر نشد نحن بمعنی ما مقصود از او تثنیه و جمع است که خبر از خود
بدهند و استعمال در مفرد برای تعظیم است نحو قوله تعالی نحن نحیی الموتی بالجمع اما مفرد از لفظ خود
ندارد و حرکت آخر او بجهة التقاء ساکنین است و ضمه بجهة آن است که از جنس واو است و
واو علامت جمع است نا در قوله تعالی انا اعطیناك ضمیر متصل مرفوع موضوع برای متکلم مع الغیر
مبنی است بجهة مشابهت وضعی او بحرف در چیزیکه اصل در وضع حرف است و آن موضوع بود

بدو حرف است انّنا فی قوله تعالی ربّنا انّنا امنّا انّ حرفی از حروف مشبهة بالفعل ونا ضمیر
متکلم مع الغیر چنانچه ذکر شد بدرستیکه ما ایمان آوردیم انّا فی قوله تعالی انّا انزلناه بمعنی ما
اصله انّنا یکی از نونها مخففاً بجهة کثرة استعمال حذف شد اصل

انا چون اننی و انّی من   ما چه من کر باشد مع با

شرح انا فی قوله تعالی انا اعلم بما اخفیتم بمعنی من فهو اسم مکنّی از برای متکلم وحده است
مبنی بودن از بر فتح بجهة فرق بین او و ان ناصبهٔ مستقبل است و الف اخر آن برای بیان حرکت است
در وقف و اگر در وسط کلام واقع شود الف اخر آن میافتد کقول علی علیه السلام انا الذی سمّتنی
امّی حیدره مگر در لغة ردیة انا سیف العشیرة فاعرفونی که الف اخر در لفظ نیفتاده
انّنی فی قوله تعالی انّنی بریٔ مما تشرکون انّ حرفی است از حروف مشبهة بالفعل با نون
وقایه و یاء متکلم وحده و در انّی فی قوله تعالی انّی جاعل فی الارض خلیفة بدون نون وقایه
اساطین نحو گفتند مخیّر در الحاق نون و عدم آن در انّ و انّی نحو قوله وانی علی لیلی
لزارٍ و انّنی علی ذاک فیما بیننا مستدیمها و قال الفراء عدم الحاق النون هو الاختیار
هردو بمعنی بدرستیکه من است در فارسی ما بر چند قسم است اوّل موصوله نحو قوله تعالی علمت
نفس ما قدّمت ما بمعنی الذی قدّمت صله و عائد آن محذوف است دوم موصوفه بمعنی
شیء و ما بعد او صفت اوست نحو مررت بما معجب لک یعنی مرور کردم بچیزیکه موصوف است بانکه
عجب آورنده است ترا سیم صفة و فائدهٔ او تاکید ابهام است در نکره نحو اضرب ضرباً ما بزن او را
هر قسم از ضرب بوده باشد در اینجا ما باعث زیادتی ابهام شده بحدیکه سلک طرق تقیید
از نکره کرده ممکن نیست انکه بگوئی فلان قسم ضرب است چهارم استفهام نحو ما هذا یعنی ایّ
شیء هذا پنجم تامّه و مراد از تام عدم احتیاج اوست بصفة و صله و آن ما ئی است واقعه در اول فعل
تعجب نحو ما احسن زیداً بنا بر قول کسیکه او را مبتدا میداند و آن بمعنی شیء فقط است محتاج بصفة نیست
بعد او و همچنین ما فی قوله تعالی فنعمّا هی و اسمیة ناقصه نحو ما عند الله باق ششم شرطیه و آن
دو فعل را جزم میدهد نحو قوله تعالی ما تفعلوا من خیر یعلمه الله که شرطیة غیر زمانیه است یا
شرطیه زمانیه است نحو فما استقاموا لکم فاستقیموا لهم ای استقیموا لهم مدة استقامتهم لکم

معانی ما

هفتم نافیه نحو ما هذا بشراً و هذا حرف هشتم حرف مصدریه غیر زمانیه مثل فذوقوا بما
نسیتم ای بنسیانکم یا زمانیه است مثل ما دمت حیّاً ای مدة دوامی حیّاً نهم زائده کافّه مثل ماء متصل
بقلّما و انّما و ایّما و ربّما و کما دهم زائده بجهة تقویة کلام نحو فبما رحمة و ابراء حرف صله نیز گویند
چون صله بمعنی زیاده است و اسقاط آن اخلال بمعنی نمیرساند یازدهم بمعنی جحد نحو ما اعطی
عنده ماله ای لم یعط ماله در اینجا بمعنی لم است دوازدهم بعضی ما را بمعنی تفخیم گرفته اند و مثل
زدند بقوله فغشیهم من الیم ما غشیهم سیزدهم واقعه نحو ما دامو فیها چهاردهم ما
حقیقیه که سؤال با او از حقیقة شیء میکند پانزدهم ما شارحه که سؤال با او از مفهوم میکند
من بمعنی که بر پنج وجه آمده اول شرطیه نحو من یعمل سوء یجز به دوم استفهامیه قوله تعالی
من بعثنا من مرقدنا سیم نکره موصوفه نحو ربّ من انضجت غیظاً صدره چهارم موصوله نحو
قوله تعالی یسجد له من فی السموات پنجم موصوفه نحو قوله تعالی ومن الناس من یقول امنّا
جماعتی جزم کردند بانکه موصوفه است چنانچه در حرف میم مغنی گفته مع فی قوله تعالی وارکعوا
مع الراکعین بمعنی با کلمه ایست دلالت بر مصاحبت میکند و چیزیکه دلالت بر اسمیة مع میکند
حرکت اخر اوست با منزلهٔ ما قبلش و گاهی عین او ساکن میشود در لغة ربیعه که مع را مبنی
میدانند و سائرون معرب میدانند و سکون آن در قول شاعر فریشی منکم و هوای معکم
بجهة ضرورت است و منفک از اضافه نمیشود مگر وقتی بمعنی جمیع باشد کقوله بکت عینی الیمنی
فلما زجرتها عن الجهل بعد الحلم اسبلتا معاً و فی المصباح مع کلمة تضم الشیء الی الشیء
تقول افعل هذا مع هذا ای مجموعاً اصل

انتم و کم شما و ذا این مرد   انت تو انتِ زن ولی تنها

شرح انتم فی قوله تعالی ثم اقررتم وانتم تشهدون ضمیر مرفوع منفصل موضوع برای جمع مخاطب
مذکر بمعنی شما کم فی قوله تعالی انکم ظلمتم انفسکم ضمیر منصوب متصل موضوع از برای
جمع مخاطب مذکر در اول و در ثانی در محل جر مضاف الیه برای انفس بمعنی شما ذا بفتح ذال
معجمه ثم الف اسم الاشاره موضوع است از برای مفرد مذکر عاقل و غیر عاقل و باید مشار الیه
محسوس و مشاهد باشد و جهة بناء اسماء اشاره مناسبت انها است بحرف در اما از جهة

احتیاج بمشار الیه وان در جمیع اسماء اشاره است یا از جهت آنست که انها شباهت وضعی بحرف دارند و حمل باقی بر انها کردند انت فی قوله تعالی انت العلیم الحکیم جمهور گفتند ضمیر ان است وتا حرف خطاب است هر دو مثل شیء واحد شده اند بدون اینکه انّا اضافه بتاء بشود میگوئی انتَ بفتح تا از برای مفرد مذکر مخاطب بمعنی تو انتِ بکسر تاء از برای مفرد مؤنث مخاطبه

اصل

اِن لو گر متی کی و لا نه ایّما همچو حیثما هر جا

شرح اِن بکسر همزه و تخفیف نون بر چهار وجه آمده اول شرطیه بمعنی اگر نحو اِن ینتهوا یُغفر لهم ینتهوا فعل شرط و یغفر جزاء شرط هر دو را جزم داده دویم نافیه داخل بر جمله اسمیه میشود نحو اِنِ الکافرون الّا فی غرور سیّم مخففه از ثقیله نحو وان کلّ لمّا جمیعٌ لدینا محضرون چهارم زائده کقوله ما اِن اتیت بشیءٍ انت تکرهه و نحو فما اِن طبّنا جبنٌ لو بر پنج قسم است اول شرطیه و آن فائده میدهد سه امر را اول عقد سببیه و مسببیه بین دو جمله شرط و جزاء ثانی فائده میدهد شرطیه بزمان ماضی ثالث امتناع و در ان حضرات نحاة خلاف کرده اند باینکه آیا افاده امتناع میکند یا نه و محققون انها گفته اند لو فائده میدهد امتناع شرط را خاصةً و دلالت بر امتناع جواب نمیکند و دلالت بر ثبوت انهم نمیکند لکن اگر جزاء که مسبب است مساوی شرط باشد که سبب است در عموم نحو لو کانت الشمس طالعة کان النهار موجوداً لازم می آید انتفاء جواب بجهة اینکه لازم میاید از انتفاء سبب مساوی انتفاء مسبب او و لکن اگر اعم باشد نحو لو کانت الشمس طالعة کان الضوء موجوداً پس لازم نمی آید انتفاء جزاء مگر اینکه انتفاء جزا بقدری است که مساوی با شرط است یعنی تمام ضوء منتفی نمیشود بلکه همان ضوء شمس منتفی میشود و چنانچه عقل یا شرع یا عرف حاکم باشد مسببیة ثانی را در سببیة اول نحو لو کانت الشمس طالعة کان النهار موجوداً اینجا لازم میاید از امتناع شرط امتناع جزا دویم از اقسام لو حرف شرط است در مستقبل مگر اینکه جازم نیست نحو قوله تعالی ولیخش الذین لو ترکوا من خلفهم ذریةً ضعافاً خافوا علیهم سیّم حرف مصدری بمنزلهٔ ان مگر اینکه نصب نمیدهد نحو ودّوا لو تدهن ای ودّوا ادهانک چهارم

حرف تمنّی بمعنی لیت نحو فلو انّ لنا کرّةً ای فلیت لنا کرّة پنجم عرض نحو لو لا تنزل بنا فتصیب خیراً متی فی قوله تعالی متی نصر الله اسم استفهام است بمعنی کی و از برای شرط هم آمده نحو متی اضع العمامة تعرفونی و اسم مرادف است برای وسط هم آمده و حرف بمعنی مِن و قوله متی لجج خضر لهنّ نئیج احتمال هر دو را دارد و بمعنی فی در لغة هذیل و منه قوله اخرجها متی کمّه لا بر شش وجه است اول لا نفی جنس عمل انّ را میکند نحو لا اله الّا الله دویم مشبهه بلیس نحو من صدّ عن نیرانها فانا ابن قیس لا براح سیّم عاطفه نحو جاء زید لا عمرو چهارم ضد نعم و حذف جمله بعد از ان کثیر است یقال اجائک زید میگوئی لا اصله لا لم یجیء بوده پنجم نکره هیچ کدام اینها نباشد و چون شرایط عمل موجود نیست لا مکرر شده نحو لا الشمس ینبغی لها ان تدرک القمر و لا اللیل ششم معترضه یعنی زائده بین شیئین متطالبین مثل خافض و مخفوض نحو جئت بلا زاد اینما فی قوله تعالی اینما تکونوا یدرککم الموت اینما شرط است که جزم میدهد فعل مضارع را و متضمن است معنی ان شرطیه را و در اینکه مقتضی شرط و جزا است شباهت بان دارد و نامیده میشود کلمه مجازات بجهة انکه متضمن معنی جزا است و اینما از برای مکان است نحو اینما تکن اکن یعنی در هر مکانی بوده باشی میباشم حیثما بحرکات ثلاث اسم شرط است تفصیل سابق در اینما و جزم نمیدهد مگر با کلمه ما بجهة اینکه حیث عمل جزم نمیکند و لکن ما را او داخل میشود متضمن معنی شرط می شود و از برای مجازات است و جزم میدهد نحو حیثما تکن اکن هر مکانی بوده باشی میباشم

٢ اصل

ف کیس و قبل پیش و بعد پس لِم برای چه اَلنا ما را

شرح فَ فی قوله تعالی فسبّح بحمد ربّک بمعنی پس فاء بر چهار قسم است اول رابط جوابی که ممتنع باشد قرار دادن او را شرط مثل جمله اسمیه و انشائیه یا فعل جامد یا ماضی مقرون بقد مثل ان تقم فانا اقوم وجهة اینکه فاء رابطه واقع شده مناسبت او با جزاء است از حیث اینکه او از برای تعقیب بلا فصل است کما اینکه جزاء عقب شرط است بلا فصل دیگر اینکه فاء برای سببیه است کما اینکه جزا مسبب شرط است دویم عاطفه نحو قام زید فعمرو سیّم سببیه در صورتیکه فائده بدهد ترتب لاحق را بر سابق نحو فتصبح الارض مخضرّة و از اقسام فاء نتیجه و تفریع نیز گویند چهارم فصیحه ان وقتی است که لا

بر محذوف و اینما جاز ان کند نحو قوله تعالی انقلنا اضرب بعصاک الحجر فانفجرت تقبل فی قوله تعالی ای ضرب فانفجرت
لله الامر من قبل بعنی بیش از نقیض بعد است بعد فی قوله تعالی لله الامر من قبل ومن بعد ٢
نقیض قبل وانها دو اسمند ظرفی هرگاه اضافه شوند واصل در انها اضافه است و هرگاه مضاف الیه ٢ سپس م
حذف شود بجهة علم مخاطب باو مبنی بر ضم میشوند چنانچه در ایه سابقه لِ فی قوله تعالی لا
ینبغی لاحدٍ بمعنی مر واو از برای چند معنی آمده اول اختصاص و آن بر دو قسم است ملکیه بانکه
مدخول او مالک باشد مر ما قبل او است نحو المال لزیدٍ که زید مالک مال است و غیر ملکیه نحو الام
الحمد لله چون حمد ملک واقع نمیشود باختصاص حمد بخدا این مشهور بین جمهور است اما بعض
علما فرق نگذارده اند و گفته اند لام از برای چند معنی است یکی استحقاق است نحو الحمد لله وحال
انکه این قسم از خدا است معنی دیگر اختصاص است نحو الجنة للمؤمنین والجل للفرس معنی دیگر ملک
است نحو قوله تعالی له ما فی السموات وما فی الارض ولی ابن هشام ترجیح قول مشهور داده باینکه
لام از برای اختصاص است تعمیم داده تا اینکه شامل معانی مذکوره شده وقال ان فیه تقلیلا
للاشتراک المستلزم جهة اختیار این قول کرده و بعید هم نیست ثانی تعلیل بمعنی بیان علت شیء اعم
از اینکه علت امر ذهنی باشد مثل ضربته للتأدیب یا امر خارجی باشد مثل جئتک لاکرامک یا ثالث
از برای قسم بمعنی واو و این قلیل است نحو قول الشاعر لله یبقی علی الایام ذو حیدٍ بمشمخر به
الظیان والاس ظیان بفارسی یاسمن است واس مورد و جهة اینکه در این شعر بزکوهی را ذکر
کرده چون در مکانی است که در کمال وسعت و راحت است و غرضش این است که قسم بخدا مرگ
ادراک میکند هر چیز را حتی بز کوهی در سر کوه با آن چراگاه وابی که دارد لام از برای قسم است الا
اینکه مخصوص است بجیز بکه معنی تعجب در او باشد رابع توقیت و علامة آن صحت وقوع وقت است
مقام او نحو قوله تعالی اقم الصلوة لدلوک الشمس الی غسق اللیل دلوک شمس زوال او است
و غسق لیل ظلمة او است و آن وقت عشاء اخره است خامس بمعنی عن است زیرا که افاده میکند معنی
مجاوزه را نحو قوله تعالی قال الذین کفروا للذین آمنوا لو کان خیرا ما سبقونا الیه مشهور بین طلبه
نحاة این است که لام در این آیه بمعنی عن است و استدلال کرده اند باینکه لام اگر بمعنی اصلی خود باشد لازم نمعنی قال
میاید مؤمنون مخاطب باشند بجهت اینکه قول متعدی به پنج چیز میشود قال برای حکم بر قال فیه

ای اجتهد فیه قال علیه ای افتری علیه قال که ای خاطب له قال عنه ای روی عنه و در صورتی
که لام بمعنی خود ش باشد انوقت معنی ایه این میشود خطاب کردند کفار بمؤمنین انوقت ما سبقونا
آخر ایه مناسب نیست بجهة انکه سبقوا غایب است پس مناسب آن بود که بفرماید ما سبقتمونا
بصیغه جمع مخاطب پس باید لام الذین را بمعنی عن گرفت انوقت معنی این میشود روایت کردند
کفار از مؤمنین بجهة طائفه دیگر از کفار انوقت با سبقونا مناسبت دارد و معنی ایه این میشود
که روایت کردند کفار از مؤمنین بجهة جمعی دیگر از کفار که اگر ایمان بخدا و محمد خیر بود این طایفه
مؤمنین در ایمان بر ما سبقت نمیگرفتند و ما در ایمان تقدم میجستیم وفیه نظر بجهة اینکه
در کشاف از تفاسیر وغیره مذکور است که این کلام از برای انکار است باینکه کفار بطائفه از مؤمنین
در مقام انکار بوده ند که اگر ایمان خیر بود فلان طایفه از مؤمنین رفقاء شما مثلا سبقت نمیگرفتند
بما در ایمان حاصل انکه کفار خطاب بطایفه میکردند از مؤمنین و سخن طایفه دیگر را حکایت میکنند
انوقت لام هم بمعنی اصلی خود باقیست ششم از معانی لام بمعنی الی است بجهة انکه افاده معنی انتها
میکند و علامة آن صحة وقوع الی است مقام او نحو فسقناه لبلد میت یعنی راندیم ابر را الی البلد
میت بجهة احیاء آن هفتم زائده است بجهة زینة نحو قوله تعالی ردف لکم بجهة انکه ردف
متعدی بنفس است نه بلام پس زائده است لی فی قوله تعالی رب هب لی ملکا یعنی مرا الثانی قوله
تعالی واغفر لنا وارحمنا یعنی مارا

اصل

صه مکومه مکن ویع ودنما لم ولمانه و هلم بیا

شرح صه بفتح صاد مهمله و اخره هاء ساکن اسم فعل است یعنی خاموش باش مبنی بر سکون است صه ومه
وان منون تنوین واقع میشود موقع حروف فعل و گفته میشود صه برای واحد و اثنین وجمع ومؤنث
بجای اسکت وصهٍ بتنوین یعنی اسکت سکوتا ما فی وقت ما وبلا تنوین یعنی اسکت سکوتک قاله
ابو البقاء و جمهور بناء آن و بنا بر اسماء افعال است که وضع بعض انها وضع حروف است و باقی را حمل
بر انها کردند و اسماء افعال مراد هستند مقام افعال در دلالت بر معنای انها اکثر فعلی که این اسم فعل
بمعنای او است رفع نمیکند فقط اسم ضمیر را دفع تنها هم رفع نمیکند همین است مثل صه بمعنی اسکت که انت در ان
مستتر است مثل استتار آن در اسکت مه بفتح میم و اخره ها بمعنی اکفف یعنی باز ایست و ملحق میشود

صفة ومة را تنوین بجهة دلالت بر تنکیر پس اگر منون باشد نکره اند واگر منون نباشند
معرفه اند دع بفتح دال وسکون عین یعنی بمان امر است یعنی اُترک از یدع جوهری گفته ماضی
واسم فاعل از لفظ خود ندارد ولا یقال ودعه ولا هو وادع وانما یقال ترکه وهو تارک ولی

دع

گفته شده در ضرورت شعر ودعه فهو مودوع علی الاصل ذر فی قوله تعالی ذرهم فی خوضهم
یعنی بمان وترک کن بعضی از علما فرمودند دع وذر هر دو امرند بمعنی ترک الا اینکه دع امر است

ذر

بترک شیء قبل علم بان وذر امر بترک شیء است بعد علم بان وان مثل دع ماضی واسم فاعل
از لفظ خود ندارد ولا یقال وذره ولا واذر ویقال ترکه وهو تارک واما نوا ماضی یدع ویذر در
عبارات علماء هست لم فی قوله تعالی الم نشرح بمعنی نه از حروف جزم است نفی ماضی میکند مثل

لم

لم یفعل ذلک مراد آنست که بجا نیاورد فعل را در زمان ماضی لما فی قوله تعالی بل لما یذوقوا عذاب
بمعنی هنوز حرف جزم است اصل آن لم بوده زیاد کردند ما پس یکی از لما اسم است ویکی بمعنی حرف است
اگر فعل ماضی بعد او واقع شود اسم زمان است واقتضا جواب میکند مثل لما قمت قمت واگر مضارع

لما

بعد او واقع شود حرف جزم است و لم ولما مشترکند از وجهی وفرق دارند با هم از وجوهی اما وجهی که مشترکند
این است که هر دو جزم میدهند وقلب معنی مضارع بماضی ونفی در ماضی میکنند مثل لم یضرب ولما
یضرب اما مفارقة اینها از وجوهی است اما خصائص لم اول آنکه مختص است بمصاحبة اداة شرط بخلاف
لما نحو ان لم تفعل افعل وگفته نمیشود ان لما تفعل افعل دویم جواز انقطاع منفی بلم است و مراد
از انقطاع انتقاض نفی لم است بوقوع اثبات بعد او مثل لم یضربنی ثم ضربنی ونمیگوئی لما یضربنی ثم ضربنی
بجهة عدم رسوخ لما در معنی نفی تا اینکه بتوان اثبات بعد او وارد اما خصائص لما پس است اول
جائز است حذف فعل او اگر قرینه در کلام باشد بخلاف لم مثل قاربت المدینة ولما ای ولما
ادخلها ونمیگوئی قاربت المدینة ولم بجهة آنکه مذکور شد اصل لما لم بوده وزیاد شده بر او ما کالعوض عنها
مما ناب مناب محذوف اورده اند ولی حذف فعل با لم در قول شاعر آمده احفظ ودیعتک التی استودعتها
یوم الاغارة ان وصلت وان لم ای وان لم تصل ولی شاذ وبجهة ضرورت است دویم لما متوقع است و
امید است ثبوت فعل او در استقبال نحو لما یذوقوا عذاب که کفار هنوز نچشیدند عذاب جهنم را و در
قیامت خواهند چشید سیم آنکه لما ظرف واقع میشود نحو فلما ان جاء البشیر چون لما با مضارع جا

با ماضی ظرف بمعنی حین وبا شیء اینها بمعنی الا نحو قوله تعالی وان کل لما جمیع لدینا محضرون
بنا بر قرائت تشدید که قرائت عاصم است نون آن نافیه است اما بنا بر قرائت تخفیف ان مخففه از
مثقله ولام فارقه وما زائده للتاکید هلم فی قوله تعالی قل هلم شهداءکم گویا خلیل گفته اصل

هلم

لم بوده از قول عرب لم الله شعثه ای جمعه آنوقت معنی هلم این است لم نفسک الینا ای اقرب
وها برای تنبیه است که الف او حذف شده وقرار داده شد با اسم واحد مساوی است در او
واحد وجمع وتانیث تذکیر لغة اهل حجاز واهل نجد صرف میکنند او را ومیگویند برای تثنیه
هلما واز برای جمع هلموا واز برای مفرد مؤنث هلمی وبرای جمع مؤنث هلممن ولغت حجاز که قول
اولست افصح است در اسم فعل است وبنا بر لحاق ضمیر که قول ثانی است فعل امر است بجهة آنکه
دلالت بر طلب میکند با قبول یاء مخاطبه

اصل

ذی وهذی وهذه این زن — مرد را ذا وذو هست با هذا

اسماء اشاره

شرح ذی بکسر ذال وتخفیف یا اسم اشاره بسوی مؤنث است یعنی این زن میگوئی ذی امة الله
در حال وصل وذه فی الوقف بهاء وقف میشود که بدل از یاء است نه از برای تانیث وداخل
میشود بر او هاء تنبیه میگوئی هذی هند یعنی اینست هند ومیگوئی هذه بتحریک ها هند
یعنی اینست هند ودر قرآن است لا تقربا هذه الشجرة هر سه لفظ بمعنی این زن وهیچکدام تصغیر
بسته نمیشوند از برای مؤنث لکن تا مصغر میشود از برای مؤنث ذا بفتح ذال معجمه والف یعنی این
اسم اشاره است بسوی مذکر وهاء تنبیه داخل بر او میشود میگوئی هذا در قرآن است
هذا ربی وتصغیر هذا هذیا اما ذو برای اسم اشاره چنانچه فاضل طالقانی فرموده نیا
ولی بمعنی صاحب یعنی خداوند آمده ولازم الاضافه است اگر صفة برای نکره باشد اضافه بنکره
میشود نحو قوله تعالی ذو مرة فاستوی واگر صفة برای معرفه باشد اضافه بسوی معرف بالف
ولام میشود نحو قوله تعالی وربک الغفور ذو الرحمة وشرط است در ذو اینکه مضاف اشرف از
مضاف الیه باشد بخلاف صاحب که ذو العرش میگوئی وصاحب العرش نمیگوئی وگفته میشود
صاحب الشیء وگفته نمیشود ذو الشیء از اینجهة خدا فرموده وذا النون واضافه کرده ذا را بنون
که حوت است اینجا در معرض ثناء بر اوست لفظ ذو آورده چون مضاف بودن از شرفا است واضافه

بون کرده که لفظ بون اشرف از لفظ حوت لهذا در معرض مدح صاحب حوت گفت قوله تعالی
وَلَا تَکُنْ کَصَاحِبِ الْحُوتِ که ملاحظه شرافت نشده اصل

تِلْكَ آن زن جه ذٰلِكَ آن مرد ثَمَّ آنجا وهٰهُنا اينجا

شرح تلك فی قوله تعالی تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ اسم اشاره بمفرد مونث بعید بمعنی آن زن گرفته اند ذلك فی قوله تعم فَاِنْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ اسمی است اشاره بمفرد مذکر بعید وکاف در هر دو حرف خطاب است وذلك بفارسی بمعنی آن مرد است ثم فی قوله تعالی وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَرِيْنَ بمعنی آنجا ظرف واسم اشاره است واو از برای تبعید بمنزله هنا است از برای تقریب ههنا فی قوله تعالی اِنَّا قَاعِدُوْنَ هٰهُنَا بمعنی اینجا اسم اشاره بسوی مکان قریب است فراء گفته اجلس ههنا یعنی بنشین این مکان نزدیک وتنح ههنا یعنی دور شو ازین مکان بدانکه اسماء اشاره مصطلح بین علماء از مبنیات هستند وضع شده اند هر یک از اینها از برای مشار الیه باشاره حسیه بجوارح واعضا بجهة اینکه اشاره نزد اطلاق آن حقیقه است در اشاره حسیه پس کسی ایراد نکند ضمیر غایب وامثال آنرا که اینها نیز برای اشاره میباشند زیرا که اشاره بسوی معانی اینها ذهنیه است نه حسیه ومثل الذی هو قایم مشار الیه موصول امر ذهنی است بخلاف اسماء اشاره که مشار الیه اینها امر خارجی وحسی است مطلب دیگر وضع در اسماء اشاره را وموضوع له را قدما عام دانسته اند ومستعمل فیه را خاص بنا برین لازم میاید اسماء اشاره مجاز بلا حقیقه باشند چنانچه میر سید شریف ایراد کرده بجهة آنکه وقتی مستعمل فیه خاص شد در غیر معنی موضوع له استعمال شده اند چون موضوع له عام است وقتی استعمال اینها در معنی خاص شد مجاز میشود زیرا که قبل از استعمال اینها نه حقیقت اند نه مجاز ومجاز بلا حقیقه غیر از جمن یافت نشده وجهة بناء اسماء اشاره مناسبت اینها است با حروف یا از جهة احتیاج بسوی مشار الیه وآن در جمیع است یا از جهة اینکه وضع بعض اینها وضع حروفات است پس حمل باقی بر اینها شده وذکر تمام اسماء اشارات ومباحث اینها باعث تطویل است اصل

غَيْرُ جُز قَطُّ هرگز اَيْضًا نیز
رُبَّ ورُبَّمَا ورُبَّتَ بسا

شرح غیر

فی قوله تعالی غَيْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَيْهِمْ بمعنی سوی یعنی جز بعضی مفسرین گفتند غیر در اینجا بدل است از الذین انعمت علیهم وغرض آنهایی کسانی هستند که سالم اند از غضب خدا وگمراهی یا آنکه غیر صفة است ومعنی این میشود که آنها جمع کردند بین نعمت مطلقه که نعمت ایمان است وبین سلامتی از غضب وضلال اگر کسی بگوید غیر بواسطه توغل در ابهام کسب تعریف نمیکند چگونه صحیح است صفة برای معرفه واقع شود جواب گفتند الذین معرفه جنسی است وقریب بنکره است از قبیل وَلَقَدْ اَمُرُّ عَلَى اللَّئِيْمِ يَسُبُّنِيْ وغیرهم هرگاه بین ضدین واقع شود ابهام او ضعیف میشود حتی اینکه ابن سراج آنرا معرفه دانسته پس غیر معرفه واقع نمیشود باضافه مگر آنکه واقع بین متضادین شود نحو عجبت من قیامك غیر قعودك وعجبت من حركة غیر سكون وقول ابن سراج مردود است بقوله تعم نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِيْ كُنَّا نَعْمَلُ که اگر کسب تعریف کرده بود صفة برای صالحا که نکره است واقع نمیشد وغرض از ضدین در انعمت علیهم غیر المغضوب اینستکه مغضوب علیهم وضالین غیر کسانی هستند که مورد نعمت شده اند الفرق بین الضدین والخلافین والنقیضین ان الضدین فی اصطلاح المتكلمین لا یجتمعان ولكن یرتفعان كالسواد والبیاض اما الخلافان قد یجتمعان كالضحك والقیام واما النقیضان فلا یجتمعان ولا یرتفعان كالوجود والعدم والحركة والسكون وغیر اسمی است لازم الاضافه در تركیب ومعنی وجایز است قطع آن از اضافه لفظا در صورتیکه قرینه باشد ومقدم نشود بر غیر کلمه لیس وجایز نیست لا مقدم شود مثل قول اینها قبضت عشرة لیس غیرها برفع غیر بنا بر حذف خبر ای مقبوضا ومیتوان غیر را نصب داد بنا بر اضمار اسم ای لیس المقبوض غیرها وغیر شبیه بغایات است در اینکه در سه حالت معرب است ویك حالت مبنی است وبمعنی لا آمده نحو قوله تعالی فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ ای فمن اضطر جایعا لا باغیا ولا عادیا پس غیر بمعنی لا ومنصوب است بر حالیة قط بر سه وجه آمده اول ظرف زمان برای استغراق ماضی وآن بفتح قاف وتشدید طاء مضمومه در افصح لغات ومختص بنفی است نحو ما فعلته قط بجا نیاورده ام آنعمل را هرگز وعوام میگویند لا افعله قط وآن غلط است ثانی بمعنی حسب واو مفتوحة القاف ساکنة الطاء میگویند قطنی وقطك وقط زید درهم الا اینکه مبنیه است بجهة اینکه موضوع است بر دو حرف وحسب معربه ثالث

ایضاً

اسم فعل بمعنی یکفینی میگوئی یکفینی ایضاً بمعنی نیز مصدر آض ای رجع وان استعمال نمیشود الا با دو شیء که بین انها توافق باشد وممکن باشد استغناء هر یک از دیگری خارج شد بقید شیئین مثل جاء زید ایضاً در صورتیکه بان اکتفا کنی وبقید توافق خارج کرد جاء زید ومات ایضاً وبقید امکان استغناء اختصم زید وعمرو ایضاً خارج شد که هیچکدام کفایت نمیشود وایضاً مفعول مطلق است عامل آن حذف شده

رُبَّ

رُبَّ بیا وان حرف جر است وعمل میکند در نکره موصوفه واز برای انشاء تقلیل است نحو رُبَّ رجل کریم لقیته فائده میدهد اینکه رجل کرم است و رُبَّ رجل صالح عندی بمعنی کم بودن صالح نسبته بطالح اندلسی گفته رب برای تقلیل است وگاهی خارج از موضوع خود میشود وبرای تکثیر میاید مجازاً لکن زیاد شد استعمال آن در معنی مجازی تا اینکه گردیده کانه حقیقت در تکثیر است ودر تقلیل مجاز ومحتاج بسوی قرینه است زیرا که بسیار گفته میشود رُبَّ رجل فقیر اغنیته ایراکسی میگوید که مدح نفس خود ومدح نیست اگر غنی میکند قلیلی از فقراء او مدح وقتی است که جم غفیر از فقرا را غنی کند بصدر کلام واقع میشود یا اینکه عامل او مقدم براو نمیشود لقیته رُبَّ رجل کریم گفته نمیشود بجهت اینکه معنی آن انشاء تقلیل است مثل کم برای انشاء تکثیر است پس واجب است اینکه صدر کلام واقع شود مثل رُبَّ که در او معنی انشاء باشد

لغات رُبَّ

ودر آن شانزده لغة است ضم راء وفتح آن واین هر دو یا مشدده است یا مخففه واین چهار وجه یا با تاء تانیث ساکنه است یا متحرکه ویا مجرد از تاء این دوازده لغة وضم راء وفتح آن با اسکان باء وضم هر دو بتشدید باء وتخفیف آن وگاهی ملحق میشود با او ماء کافه پس باز میدارد او را از عمل از اینجهة از ماء کافه گویند پس داخل میشود بر جمله اسمیه وفعلیه هر دو نحو ربما قام زید وگاهی داخل میشود رب بر ضمیر مبهم که مرجع نداشته باشد مثل ضمیر شان واین ضمیر در ابهام مثل ابهام ضمیر در نعم است بعلت اینکه قصد نشده معینی که راجع بان شود بلکه راجع بمجهول ذهنی است ولکن بجهت دفع ابهام تمیز آورده میشود بنکره منصوبه بر طبق آنچه قصد متکلم است از افراد وتثنیه وجمع ومذکر ومونث لکن این ضمیر مجرور برب دائماً مفرد مذکر است لا غیر مگر اینکه حکایت کرده کوفیون ربه رجلاً قد رأیت وربهما رجلین وربهم رجالا وربهن نساءً ملحق

مُذ و مُنذ اول زمان باشد   خیبه نومیدی و لعل رجا

مذ و منذ

شرح مُذ بضم میم وسکون ذال معجمه یعنی از انگاه باز مُنذ بضم میم وسکون نون وضم ذال معجمه از انگاه باز مبنی بر ضم است و مُذ مبنی بر سکون است و مخفف مُنذ است از اینجهة متحرک بضم میشود هنگام ملاقات او با ساکن میگوئی مُذُ القوم وهر یک صلاحیت دارند حرف جر واقع شوند وما بعد خود را جر بدهند پس جاری مجرای فی واقع میشوند ووضع شده اند از برای ابتداء غایت در زمان کما اینکه مِن از برای ابتداء غایت در مکان است نحو ما رأیته مذ یوم الجمعة او منذ یوم الجمعة پس متکلم ابتداء بما بعد مذ ومنذ کرده که یوم الجمعه است وابتداء غایت است یعنی از میشود ابتداء عدم رؤیت من یوم جمعه است وجهت اینکه منذ مبنی بر حرکت شد وحال آنکه اصل در مبنی سکون است التقاء ساکنین است ومبنی بر ضم شد بجهت اتباع حرکت میم وگاهی اسم واقع میشوند مرفوعی المحل بابتدائیة وما بعد انها خبر انها واصل در انها بودن انها بر دو معنی است بمعنی اول مدة وبمعنی جمیع مدة بنا بر اول باید ما بعد انها مفرد معرفه یا نکره موصوفه باشد نحو ما رأیته مذ یوم الجمعة اینجا مذ بمعنی اول مدة است وما بعد او مفرد معرفه است ونحو ما رأیته مذ یوم صاحبنا اینجا مذ بمعنی اول مدة است وما بعد او نکره موصوفه است وهر گاه بمعنی جمیع مدة باشند لازم است ما بعد انها متعدد یعنی تثنیه یا جمع باشد بحسب قصد بجهت اینکه جمیع لفظی است مشتمل بر افراد پس لازم است اینکه خبر داده شود با فراد تا خبر موافق مبتدا باشد نحو ما رأیته مذ یومان او ایام وگاهی از برای ظرفیه در حاضر هستند نحو ما رأیته مذ یومنا ومنذ شهرنا خیبه بر وزن ضربه مصدر است از باب ضرب واز برای مرة است یعنی نا امیدی

لعل

لعل فی قوله تعالی لعل الساعة تکون قریبا یعنی مگر وان کلمه شک است ودر اصل عل بوده ولام اول زائده وضع شده از برای انشاء توقع وترجی مصدر باب تفعل از ناقص است بمعنی رجا یعنی امید وازین ترجی مختص امریست که ممکن باشد مثل ما الدجاج نه مثل طیران بین آسمان وزمین که او را تمنی گویند چنانچه در لیت است ولعل نصب اسم ورفع خبر میدهد مثل اِنَّ وترجی در امری است که مرجو یا مخوف باشد مثال اول مثل لعلکم تفلحون ومثال ثانی لعل الساعة قریب وعقیل از حرف جر

دانسته نحو لعلّ الله فضّلکم علینا بشیٔ انّ امکم شریم ملحق

اَجَلْ و جَیْرِ و بَلیٰ اِدِی   لَنْ و لَیْسَ نَهْ و اِلَیَّ بیا

شرح اَجَلْ بفتحتین و سکون لام اری حرف جواب است مثل نعم جَیْرِ بفتح و کسر را حرف جواب است مثل نعم یا اَجَل یعنی اری و بعضی گفتند اسم است بلی الف و لام بر او داخل نمیشود و سوگند است برای عرب بمعنی حقا میگوئی جیر لا اتیک یعنی حقا بلی فی قوله تعالی قالوا بلی اری حرف ایجاب است اگر گفته شود ما قام زید و تو در جواب بگوئی بلی معنی ان اثبات قیام است لَن فی قوله تعالی لَن تَرانی یا موسی هرگز نه از حروف ناصبه فعل مضارع است و مثل ان است در خالص کردن فعل از برای استقبال و از اکداست از لا در نفی استقبال و بعضی گفتند از برای تابید است و این قول حق است نحو قوله تعالی لَن تَرانی یا موسی که ابدا خدا مرئی نمیشود بحس بصر چه در دنیا چه در آخرت و این قول را نقض کردند بقوله تعالی لَن اَبرَحَ الاَرضَ حتّی یأذَنَ لی اَبی گفتند چگونه میشود لن از برای نفی تابید باشد و حال اینکه حتّی برای انتها است پس تناقض در کلام لازم می‌آید و در این نقض نظر است بجهت اینکه غایة الامر حتی قرینه است بر اینکه مراد از لن نفی تابید نیست در این آیه بلکه وقوف در ارض مصر دارد تا انکه پدر او اذن بدهد او را و لن در اینجا برای مجرد تاکید نفی است بجهت اینکه ابرح از افعال ناقصه است شرط عملش استعمال او با نفی است مثل ما زال اکثر بگوئی لا ابرح یا ما ابرح وجه آوردن تعبیر بلفظ و لن ابرح فرمود برای افادهٔ تاکید است پس لن در اینجا مستعمل است در جزء معنای خود و از این جهت لازم است حمل او بر تابید در جائیکه خالی از قرینه باشد پس میتوان گفت منصوص و هذه الآیه بعبارة تابید است و حتی در او بمنزله استثنا است و معنی این است که تا ابد نمی‌مانم در ارض مصر الّا اینکه اذن بدهد برای من پدر من و انچه را که گفتند اگر برای تابید باشد تکرار لازم میاید فی قوله تعالی وَ لَن یَتَمَنَّوهُ اَبَدًا و تناقض لازم می‌آید فی قوله فَلَن اُکَلِّمَ الیَومَ اِنسِیًّا بجهت اینکه الیوم دلالت میکند بر خلاف و خالف ما تابید است مدفوع است اما اوله میگوئیم تاکید است و ان بسیار واقع میشود در عبارات سیما در کلام خدا و ثانی با نچه گذشت از تحقیق که الیوم قرینه است الخ حاصل الینست که افاده کلیه لن از برای تابید از چیزهائیست که حکم میکند بان عقل و استعمال اهل لغة لیس فی قوله تعالی لیس

احرف جواب

لن

لیس

لَهُ وَلَدٌ نیست و این فعل ماضی است بمعنی نفی و در اصل بکسر یا بوده بجهت ثقل تسکین کردند و ابدال نکردند بالف بجهت اینکه لیس متصرف نیست از جمیع وجوه مگر اینکه ماضی است یعنی ماضی از صرف میشود و ان از افعال ناقصه است رفع اسم و نصب خبر میدهد مثل افعال سابقه و باء داخل در خبر او میشود بخلاف سائر افعال ناقصه میگوئی لیس زید بمنطلق و جائز نیست تقدیم خبر لیس بر خود لیس کما اینکه جائز است در اخوات ان مثل محسنا کان زید و جائز نیست محسنا لیس زید و گاهی استثنا میشود باو مثل جائنی القوم لیس زیدا مثل اینکه میگوئی الا زیدا و اسم او در او مستتر است گویا گفته لیس الجائی زیدا اِلَیَّ بکسر همزه و فتح لام و تشدید یاء مفتوحه بسوی من و بمعنی بیا بنظر نرسید ملحق

مِرْفَدْ و صَحْنْ و رِفْدْ عَسَفْ قَدَحْ   طُرْفَهْ زیبا قَبیحْ ناز یبا

شرح مِرْفَد بوزن منبر صحن بوزن فلس رِفد بکسر راء مهمله و سکون فاء و اخره دال بی نقطه بوزن جبر عسف بعین مهمله و سین بی نقطه و فاء هر چهار لفظ بمعنی قدح بزرگ طُرفه بطاء مهمله و سکون راء بی نقطه و فتح فاء و اخره هاء نو و شکفته و بمعنی زیبا نیامده طرافه مصدر او ست از باب شرف قبیح بفتح قاف و کسر باء موحده و سکون یاء حطی بعد از ان حاء مهمله بمعنی نازیبا و زشت صفت مشبهه از باب شرف ملحق

مَهْلًا آهسته باش و اَهْلًا خوش   قَلَّما اندکا و وَیْحَ بیکا

شرح مَهلًا بفتح میم و سکون هاء و فتح و تنوین لام اسم فعل است یعنی آهسته باش و مدارا کن میگوئی مهلا یا رجل و یا رجلان و یا رجال و یا امراة در همه اینها مساوی است اَهلًا بفتح همزه و سکون هاء و فتح و تنوین لام بمعنی ماهول یعنی ما مور عرب میگویند اهلا و سهلا ای اتیت مکانا اهلا و اتیت مکانا سهلا سهل نقیض جبل است یعنی مکان هموار اسوده امدی حاصل این عبارت این است که خوش امدی از این جهت شاعر گفت اهلا قَلَّما بفتح قاف و لام مشدده و ما کافه از عمل رفع متصل نمیشود مگر بر فعل قلّ و کثر و طال بجهت اینکه اینها شباهت پیدا کردند در معنی تقلیل و تکثیر و داخل نمیشوند در اینحال مگر بر جمله فعلیه که تصریح بفعلیت انها شده باشد مثل قول شاعر قلّما یبرح اللبیب الی ما

یُودِیْنُ المجدَ ذاعیاً او بجیباً بَخْ بفتح باء ابجد وسکون خاء مشدّده کلمه ایست که در وقت
مدح ورضا گویند مثل آنکه فارسی به به میگویند مبنی بر سکون است وجائز است در حالت
وصل که میگوئی بَخٍ بَخٍ بتخفیف وتنوین بخوانی الف بیکا بجهة ضرورتست مثل الف ندکا

ملحق

قُلْ بُکْ وکُلْ بخور ذُقْ این توبچش
قُمْ بپاخیز سَلْ بپرس این را

شرح قُلْ بضم قاف وسکون لام امر حاضر از ثلاثی مجرد اجوف واوی از باب نصر یعنی
بگو کُلْ بضم کاف وسکون لام فعل امر حاضر است برای مفرد مذکر از مهموز الفاء صحیح از باب
نصر قیاس اقتضا میکند اینکه امر از تاکل اُؤکُلْ بیاید واز تامر اُؤمُرْ بیاید لکن حضرات بعد
اشتقاق امر همزهٔ اصلیه را بجهة کثرة استعمال حذف کردند بعد همزهٔ وصل را حذف کردند
بجهة عدم احتیاج با وجود ابتدا بساکن زائل شد ذُقْ فی قوله تعالی ذُقْ اِنَّکَ اَنْتَ العَزِیْزُ الکَرِیْمُ
یعنی بچش امر حاضر از برای مفرد مذکر مخاطب اجوف واوی از باب نصر قُمْ فی قوله تعالی قُمْ فَاَنْذِرْ
بر خیز و بپا خیز امر حاضر از برای مفرد مذکر مخاطب اجوف واوی از باب نصر سَلْ فی قوله تعالی سَلْ
بنی اسرائیل یعنی بپرس امر است از تسئل همزهٔ تسئل را قلب بالف کردند تسال شد انوقت
امر بنا کردند باینکه تا زائد انداختند وحرکت آخر بوقفی بیفتاد سال شد الف بالتقاء ساکنین
بیفتاد سَلْ شد بنا بر آن مستغنی شدند از همزهٔ وصل

ملحق

بِعْ بخر خُذْ بگیر وحَیَّ بشتاب اِضْرِبْ بندم بزن تعالَ بیا

شرح بِعْ بکسر باء ابجد وسکون عین مهمله بخر وبفروش بیع از لغات اضداد است اجوف یائی
از باب ضرب فعل امر برای مفرد مذکر حاضر خُذْ فی قوله تعالی خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً بگیر امر
حاضر از مهموز الفاء صحیح از باب نصر اصل آن اُؤخُذْ بوده حضرات همزتین را ثقیل دانستند
هر دو را بجهة تخفیف حذف کردند حَیَّ بفتح حاء مهمله وتشدید یاء حطی مفتوحه چنانچه میگوئی
حَیَّ عَلَی الصَّلٰوةِ اسم فعل است بمعنی هَلُمَّ واَقْبِلْ واَسْرِعْ وعَجِّلْ یعنی بشتاب است وفتح یاء
برای سکون یاء ماقبل آنست مثل آنکه فتحه دادند لَیْتَ ولَعَلَّ را اِضْرِبْ فی قوله تعالی فَاضْرِبْ
بِعَصَاکَ الحَجَرَ امر است از تَضْرِبُ ثلاثی مجرد سالم تعالَ بفتح تاء قرشت وعین مهمله والف بعد

ازان لام مفتوحه یعنی بیا واخوان در جمیع احوال مفتوح است جماعتی از نحویین وزر از اسماء
افعال شمرده اند وصواب اینست که فعل امر است چون دلالت بر طلب میکند با قبول یا مخاطب

ملحق

لُکْ بخا عُلْ عیال داری کن
کِلْ بپیما و نُلْ بده تو عطا

شرح لُکْ بضم لام وسکون کاف امر است از لاکَ یلوکُ بر وزن قال یقول یعنی بخا وبدندان
نرم کن از باب نصر اجوف واوی است عُلْ بضم عین مهمله وسکون لام امر است اجوف واوی از
باب نصر یعنی عیال داری کن وعیال الرجل زن وفرزند وهر که در نفقه ومؤنهٔ او باشد
وعِیال بکسر عین است جمع عَیِّل یعنی ملتمس مثل جَیِّد وجیاد وجمع آن عیائل نیز آمده مثل
جیائد کِلْ بکسر کاف عربی وسکون لام امر است از کال یکیل بمثل باع یبیع اجوف یائی از باب
ضرب یعنی بپیما وپیمانه کن مصدر او کَیْل ومَکال ومَکیل بالفتح نُلْ بضم نون وسکون
لام امر است اجوف واوی از باب نصر یعنی عطا بده وبخش کن عطاء یعنی دهش اصل
آن عطاو بوده بواو بجهة آنکه از عطوت است مگر اینکه عرب واو ویا هرگاه بعد از
الف واقع شوند قلب بهمزه میکنند چون احمد برای حرکات است از واو ویاء

زهی بپای تو خوبان نهاده روی نیاز قد چو سرو تو عشاق راست عمر دراز
مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن بگوی محبت وخوش خوان تو در مقام حجاز

نیاز فارسی است بمعنی حاجت عُشّاق جمع مکسر عاشق وعاشق کسی است که دوستی او
از حد در گذشته باشد حجاز نام مقامیست از جمله دوازده مقام موسیقی

اصل

رَجا امید کَرانَت وسَوع وحِلّ وجواز
دَوانی ونصفت عدل وصوت وجرس آواز

شرح رَجاء بفتح راء مهمله والف ممدوده امید داشتن وطمع در چیزیکه ممکن است حصول
او ومراد فامل است واستعمال در ایجاب ونفی هر دو میشود نحو قوله تعالی وَیَرْجُوْنَ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا
یَرْجُوْنَ وبمعنی ترسیدن هم آمده از باب نصر وآن استعمال میشود در نفی فقط نحو قوله تعالی
مَا لَکُمْ لَا تَرْجُوْنَ لِلّٰهِ وَقَارًا وبقصر بمعنی کرانه چاه وهر ناحیه جمع آن اَرْجاء نحو قوله تعالی

وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا ومثل قول الشاعر وَحُمّةٍ مُغْبَرَّةٍ أَرْجَائُهُ كَأَنَّ لَوْنَ أَرْضِهِ سَمَاؤُهُ
کران بفتح بمعنی کناره وطرف است سوغ بفتح سین مهمله وسکون واو وبعد از ان غین معجمه
روا شدن چیزی مرکسی را از دو باب نصر وضرب یقال ساغ لدای جاز له حِلٌّ فی قوله
وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ مصدر است از باب ضرب ... بودن ... حلال شدن و بفتح حاء چنانچه بمعنی دوا
فاضل طالقانی فرموده مناسب نیست جواز بفتح جیم و واو وبعده الف وزاء معجمه روائی ودروا
شدن وابکدستور وکشت زاد دهند واب دادن وکذشتن از جائی و واهی از باب نصر نصفه
بنون وصاد مهمله وفاء وآخره هاء بروزن ثمرة داد انصاف وداد دادن وراستی کردن وبر نیمه
رسیدن عدل فی قوله تعالی یَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ داد وبمعنی داد دهند وشایسته کواهی وداد
دادن نیز امده بمعنی نصفه است وترجمه ان از شهرت است صوت فی قوله تعالی وَاسْتَفْزِزْ مَنِ
اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ اواز واواز کردن از باب نصر اسم فاعل ان صائت جرس بفتح وکسر جیم و
سکون راء وبعده سین مهمله اواز ضعیف وترنم کردن وسخن کفتن مصدر از باب ضرب اصل

حضیض وغائر وغور است وهجل وهده نشیب
یفاع وربوه وتل است ونجد وهضبه فراز

شرح حضیض بحاء مهمله وضادین معجمتین بروزن شریف پستی زمین در دامنه کوه
غائر بفتح غین معجمه والف وهمزه مکسوره وزاء قرشت غور فی قوله تعالی اِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ
غَوْرًا زمین پست وزمین تهامه ونزدیکی یمن واب فرو خورده یقال ماء غور ای غائر هجل
بهاء وجیم ولام بروزن فلس زمین پست میان کوه وهده بواو مفتوحه وهاء ساکنه وفتح دال
ابجد اخر او هاء زمین پست وهموار وهاد بکسر واو جمع ان نشیب بکسر اول وثانی وسکون
تحتانی وبای ابجد فارسی است نقیض فراز است یعنی پست فرو خزیده را نیز کویند یفاع
بفتح یاء حطی وفاء والف وعین مهمله زمین بلند ربوه فی قوله تعالی كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ بهما
وابل اطول واعرض من التل ربوه بحرکات راء بلندی وپشته تل بفتح تاء قرشت وتشدید
لام بمعنی توده دستر الادب است اذا کان طول الارض فی الهواء مثل البیت وعرض ظهرها نحو
عشر اذرع فهی التل نجد بنون وجیم ودال ابجد بروزن فلس زمین بلند تثنیه ان نجدین نحو

قوله تعالی وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ای طریقی الخیر والشر واصل النجد المکان المرتفع هضبه بها
وضاد معجمه وباء ابجد وهاء بروزن ثمرة کوه کوچکی است که منبسط بر ارض باشد ودر قاموس
نیز نوشته الهضبة الجبل المنبسط علی الارض او جبل خلق من صخرة واحدة والجبل الطویل الممتنع
المنفرد ولا یکون الا فی حمر الجبال وبمعنی باران بزرک قطره نیز امده هضب جمع اوست
فراز فارسی وترجمه پنج لفظ است اصل

طعام خوردنی وفجل ترب وملح نمک
ارز برنج ومرق شوربا قلو لاغاز

شرح طعام فی قوله تعالی وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ خوردنی وبمعنی کندم نیز امده فجل بضم
فاء وسکون جیم ولام ترب فجلی یکی ملح فی قوله تعالی وَهٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ از موئنثات سماعیه است
بمعنی نمک وبمعنی شیر خوارکی هم امده ارز بضمتین وفتح اول وتشدید اخر ارز بضمتین وسکون
ثانی رز بضم بدون همزه یا [redacted] تشدید زای رنز براء ونون وزاء هوز قفل ارز بالف ممدوده و
ضم راء قرشت وسکون زاء هوز هر شش لغات بمعنی برنج مرق بمیم وراء قرشت وقاف بروزن فرق
جمع مرقه بمعنی شوربا قلو لا بفتح قاف ولام وسکون واو وفتح لام دیکر والف بمعنی غاز وان بغین
ضطغ با زای نقطه دار معروف است ولی پرنده باشد سفید وبزرک از جنس مرغابی کویند
ترکیست چه بدو ئید الفضلاء در جنب لغات ترکی نوشته شده اصل

قصیل مغز سطبر است وزار مغز تنک
قدید قاق وسمین فربه وطویل دراز

شرح قصید بفتح قاف وکسر صاد مهمله وسکون یاء حطی بعد از ان دال ابجد بمعنی مغز
بسیار استخوان ومغز فربه ان سطبر بکسر سین مهمله وفتح طاء حطی وتاء قرشت هر دو
امده با سکون باء ابجد وبعد از ان راء قرشت فارسی است یعنی فربه قصید بمعنی کوشت خشک
هم امده وجمع قصیده کیاه ارشعر است نیز امده رار بفتح راء قرشت والف وراء مهمله اینها
بمعنی مغز استخوان تباه شده وکداخته از لاغری وزار بزاء معجمه چنانچه شارحی نوشته غلط است
قدید بقاف ودالین مهملتین بروزن شریف کوشت خشک کرده وجامه کهنه قاق بلذه

بروزن طاق بمعنی قدید و خشک باشد سمین فی قوله تعالی فجاء بعجل سمین فربه ضد مشبهه
از باب علم طویل فی قوله تعالی وسبحه لیلا طویلا دراز ۲ اصل

مخیض دوغ و لبن شیر و کزبره کشنیز ۲ کراع پاچه جبن و بصل پنیر و پیاز

شرح مخیض بفتح میم و کسر خاء نخذ و سکون یاء و بعد ازان ضاد معجمه دوغ بر مسکه گرفته
غرض آنکه شیر مسکه و کره گرفته را دوغ گویند در فارسی و بترکی ایران نامند مخیض مخضخض
متزوع الزغوه است لبن فی قوله تعالی وانهار من لبن شیر و ان اسم جنس است جمع ان البان ترتیب
احوال اللبن واچنین نوشته اند شیر اول گوسفند را بعد از زاییدن لبا گویند و هنگام دوشیدن
شیر را صریف گویند و چون سر شیر را بگیرند صریح گویند و چون بجوش آید و ماست شود
ان را ایب گویند و چون آب بان مخلوط کنند و مسکه را بگیرند مخیض گویند و چون زبان را
بگزد انرا قارص گویند و چون ترشی ان شدید شود انرا حازر گویند و چون بعضی بالای بعضی
دوشیده شود انرا ضریب گویند و ماستی که آب انرا گرفته باشند شیراز گویند کزبره بضم کاف
و سکون زاء هوز و ضم و فتح باء ابجد و فتح راء قرشت بعد ازان هاء کشنیز بکسر کراع بضم کاف
و فتح راء و الف و عین مهمله پاچه گوسپند و گاو و غیر ان مذکر و مونث هر دو استعمال شده جبن بضمتین
جیم و باء ابجد و تشدید نون پنیر جبنه قدری ازان بصل فی قوله تعالی وعدسها و بصلها پیاز
عرب بفقیری میگفت البصل احلی من العسل اصل

سمید و درمک نان سفید و خل سرکه
رغیف گرده و بدأ است و ابتدا آغاز

شرح سمید بفتح سین مهمله و کسر میم و سکون یاء حطی بعد ازان دال ابجد یا ذال نخذ هر دو آمده
بمعنی نان سفید درمک بدال و راء مهملتین بر وزن جعفر آرد سپید شسته چنانچه در صراح است
و در سامی بمعنی نان سمید دانسته خل بفتح خاء نخذ و تشدید لام سرکه و مر بصغیف با خلل
و داه در ربک رغیف بفتح راء مهمله و غین مکسوره و یاء ساکنه و فاء نان کرده جمع قله ارغفه
جمع کثره رغف و رغفان بدء بفتح باء ابجد و سکون دال بی نقطه و همزه مصدر باب منع
آغاز کردن ابتداء بکسر همزه و سکون باء ابجد و کسر تاء قرشت و فتح دال ابجد و الف و بعد

ازان همزه مصدر باب افتعال یعنی آغاز کردن اصل

قطیع ذان دمه جدی و عناق بزغاله
چنانکه معز بز و ضان میش و تیس نهاز

شرح قطیع بفتح قاف و کسر طاء حطی و سکون یاء بعد ازان عین مهمله رمه که از گوسفند
واکنند و پاره گاو و رمه بمعنی گله جدی بفتح میم و سکون دال ابجد بعد ازان یاء حطی
بزغاله نر از وقتی که بزاید تا زمانی که چرا آید جدی خوانند چون نر باشد و ماده را عناق
بفتح عین مهمله و نون بعد ازان الف و آخر او قاف خوانند جمع قله اعنق جمع کثره عنوق معز فی قوله
تعالی ومن المعز اثنین بز و او اسم جنس است ضان فی قوله تعالی من الضان اثنین میشینه و ان
گوسفند صاحب پشم است مونث ان ضائنه و میشینه با میش مرادف است بمعنی گوسفند
ماده است و ماده میش را عرب ایضا نعجه گویند تیس بفتح تاء قرشت و سکون یای حطی بعد
ازان سین مهمله بمعنی نهاز و ان بضم اول بر وزن گداز فارسی است بزی و گوسفند نر اکو
که پیش پیش گله گوسفندان براه رود جمع ان تیوس و اتیاس اصل

ابو الملیح چکاوک و داست قبره نام
چه نسر کرکس و چون صقر چرخ و بازی باز

شرح ابو الملیح بمیم و لام و یاء و حاء حطی بمعنی چکاوک بر وزن یکایک و در برهان قاطع آمده
چکاو بفتح اول و ثانی با الف کشیده بواو زده پرنده ایست اندکی از گنجشک بزرگتر و خوش آواز
هم میشود و او را بعربی ابو الملیح خوانند و چغانه را نیز گویند و ان چوبی باشد که میان ان را اشکافته
و چند جلاجل بر ان نصب کنند و سرا واره خوانان بدان اصول نگاه دارند و نام نغمه نیز است
از موسیقی و مرغی باشد نیز که گنجشک و عربان قبره و ابو الملیح خوانند و بعضی گویند پرنده
که انرا سرخاب گویند قبره بضم و فتح دویم مشدد اچکاوک قنبره بضمتین مثل ان است قنبراء
لغتی فیها جمع ان قنابر نسر بفتح نون و سکون سین و راء قرشت کرکس و ان بروزن اطلس
بفارسی مرغ مردار خوار باشد صقر بفتح صاد مهمله و سکون قاف و راء قرشت بمعنی چرخ
و ان نام پرنده ایست شکاری اسم ان باشه است و چرغ بغین معجمه نیز آمده بطین معنی

قاعده

چنانچه در صراح است قاعده هر لغتی که صاد و قاف در آن باشد میشود از ابتدا معجمه و
زاء هوز نیز خوانند مثل صقر و صباق بازی بفتح باء ابجد و الف و کسر زاء هوز بعد از آن
یاء مخففه عربی و بمعنی باز است و آن مرغیست شکاری **اصل**

صغیر خورد و حباری شوات و مخلب چنگ
حدید تیز و مسن چرقسان و مقطع کاز

شرح صغیر فی قوله تعالی و لا تسأموا ان تکتبوه صغیرا خورد و کوچک جمع آن صغار بکسر
صاد و بفتح صاد بمعنی خواری نحو قوله تعالی سیصیب الذین اجرموا صغار عند الله و صغراء بر وزن
علماء نیز جمع صغیر است حباری بضم حاء حطی و فتح باء ابجد و الف و راء قرشت بعد از آن الف
نوعی از مرغ است سرخ رنگ مذکر و مؤنث و واحد و جمع آن مساوی است و اگر بخواهی بگوئی جمع
آن حباریات و در حیوة الحیوان است که حباری مرغیست معروف از تمام طیور سخت تر و بیشتر
است پرواز او و دورتر است تک و پریدن و حرکت او و بزرگ کردن است خاکستری رنگ است
حیله او در طلب روزی از تمام مرغان بیشتر است مع ذلک از گرسنگی خواهد مرد شوات بفتح
شین معجمه و واو و الف بعد از آن تاء قرشت بمعنی حباری است و مرادف با اوست چنانچه جوهری
فرموده و چنانچه صاحب دره بمعنی مرغ ابکر گفته مخلب بکسر میم و سکون خاء و فتح لام بعد از آن
باء ابجد چنگال جوارح و داس بی دندانه حدید فی قوله تعالی فبصرک الیوم حدید بمعنی تیز و هر چیز
تیز را نیز حدید گویند و بمعنی آهن قوله تعالی قل کونوا حجارة او حدیدا مسن بکسر میم و فتح سین و
شد نون اسم آلة است بمعنی فسان بکسر و فتح فاء و سین الحجر الذی یسن به الحدید ای بجگی سنگی
است که با آن آهن تیز میکنند مثل شمشیر و کارد و نیزه مقطع بکسر میم و سکون قاف و فتح طاء
حطی بعد از آن عین مهمله بمعنی کاز و آن از آلات حدادی است **اصل**

تکرع است وضو ابدست و نیت عزم
بنیه قبله بود کعبه چون صلوة نماز

شرح تکرع بفتح تاء قرشت و کاف و ضم راء مشدده بعد از آن عین مهمله و مصدر باب تفعل
بمعنی شستن اکارع و اطراف است چون وضو گیرند اطراف بدن را میشویند از این مناسبت تکرع

کفتند وضو بفتح واو اسم للماء الذی یتوضأ به اسلم است برای ابدست و وضوء بضم واو هر شستن
و مسحی است که تعلق ببعض بدن دارد بنیه قرینه واو بر آن از وضاءة بمعنی حسن است میگوئی
امراة وضیئة ای حسنة ابدست فارسی و ترجمه لفظین است نیت بکسر نون و فتح یاء مشدده
و بعد از آن تاء قرشت بمعنی آهنگ کردن و عزم بر فعل از باب علم عزم بفتح و ضم عین آهنگ
کردن مصدر باب ضرب قوله تعالی و لم نجد له عزما ای صریمة امره بنیه بفتح باء ابجد و
کسر نون و یاء مشدده مفتوحه بعد از آن ها بر وزن فعیلة بمعنی کعبه اعراب میگویند لا و
رب هذه البنیة ما کان کذا و کذا نه قسم بپروردگار این خانه نیست چنین و چنان قبله
فی قوله تعالی فلنولینک قبلة ترضیها بمعنی جهت است و از اینجهت کعبه را قبله گفتند که
مصلی مقابل آن میایستد بعضی گفتند القبلة اسم للحالة التی علیها المقابل نحو الجلسة و
القعدة و لکنها صارت فی العرف اسما للمکان المقابل المتوجه الیها فی الصلوة من الارض
السابعة الی السماء السابعة مما یحاذی الکعبة کعبه عربی و ترجمه بنیه و قبله است بجهت
شهرت و هر چیزی بلند و مرتفع شد آنرا کعبه گویند و از این جهت کعبه را کعبه گفتند و بعضی
گفتند از اینجهت کعبه گفتند که در وسط دنیا است یا بجهت اینکه مربع است صلوة در قرآن
مراد چند معنی آمده اول دعاء قوله تعالی و صل علیهم ای ادع علیهم دویم نماز ان الصلوة کانت
علی المؤمنین کتابا موقوتا غرض نماز واجب است سیم بمعنی ترحم اولئک علیهم صلوات من ربهم
چهارم بمعنی دین مثل اصلوتک تامرک فی بیان الحقیقة الشرعیة و ههنا مقامات اربع
اول در اینکه شارع آیا استعمال کرده لفظ صلوة و زکوة و حج و غیرها را در این معانی مخترعه یا اینکه
حقایق شرعیه در این معانی شده اند یا نه و نزاع در این مقام با قاضی ابی بکر باقلانی است دویم
بر فرض استعمال آیا بر سبیل حقیقة است یا مجاز سیم بنا بر ثبوت حقیقة شرعیه آیا بوضع تخصیصی
و تعیینی است یا وضع تخصصی و تعینی و ثمره بین این دو ظاهر میشود اگر قائل بوضع تعیینی شویم
حمل میشود خبری هر گاه از نبی مروی باشد بر معنی مخترعه بدون توقف بر معرفة تاریخ صدور
روایة و اما اگر قائل بثبوت حقیقة شرعیه بطریق تخصص شویم لابدیم از معرفة تاریخ روایة
اگر صدور آن از نبی در اول زمان بعثت او باشد حمل بر معنی مخترعه نمیشود چون وضع تخصصی

محتاج است بگذاشتن زمانیکه ممکن باشد دران وجود کثرة استعمال تا این وضع حاصل
بشود چهارم بر فرض حقیقة هرگاه ما قطع بکنیم باینکه شارع ارادهٔ معانی شرعیه نکرده یا
حمل میشود این الفاظ بر معانی لغویه یا بر معانی مجازی وایضا بر فرض مجازیه اینها اگر قطع
کنیم عدم ارادهٔ این معنی را یا حمل بر معنی لغوی میشود یا بر معنی مجازی دیگر و انکار کرده
قاضی ابی بکر استعمال شارع این الفاظ را بر معانی مخترعه نه حقیقةً نه مجازاً بلکه شارع
استعمال کرده اینها را ابدا در معنی لغوی مثلا استعمال کرده صلوة را در مطلق دعاء
مقرون بشروط و اجزاء پس قاضی مخالف هر دو قول است از حقیقة و مجاز و بعد از نزاع
با قاضی نزاع کردند مجوزون استعمال شارع این الفاظ را در این معانی در حقیقة و مجاز ان
ثم اختلاف کردند قائلون بحقیقة بر اقوالی و ما اولا باید معنی شرع و تعیین شارع کنیم
بعد نقل اقوال بدانکه شرع در لغت بمعنی طریق است پس معنی شارع جاعل طریق سبب و مخترع
ان بنابراین شارع نیست مگر خدا و اما ائمه علیهم السلام و علماء نیستند بمعنی مذکور زیرا که اینها مخترع و مبدع
و موجد احکام نیستند بلکه اینها مبین اند مر احکام را و انما الکلام در اینکه آیا شارع هست
باین معنی پیغمبر و حق اینست نبی شارع باین معنی نیست مگر قائل بتفویض شویم کما اینکه گفته اند
رکعتین اخیرتین فرض نبی است و او قرار داده است و از اینجهة علماء فرموده اند وقوع شک در
رباعیات از جهة انست که رکعتین اخیرتین در صلوة را نبی واجب کرده و عروض شک در آن
اهون است وجه انکه دو رکعت آخر در سفر ساقط میشود آن است که فرض نبی است و تفویض
باطل است بنا بر مذهب عدلیه زیرا که تفویض یا در تکوینیات است یعنی در ایجاد خلق یا
در امور خلق است مثل ادخال رزق زید در سفر و ازدیاد رزق برای عمرو یا در احکام است و تفویض
در احکام یا این است که در جعل و عدم آن است باین معنی که خدا تفویض کرده احکام را بدست
پیغمبر و فرموده تو مخیری میخواهی قرار بده حکمی در این شیء و اگر نخواستی قرار نده و شکی نیست
که تفویض باین معنی باطل است زیرا که جعل حکم وجوبی یا استحبابی بالنسبه بسوی چیزی که از
برای آن مصلحت است در نفس الامر لازم است بر خدا از باب لطف و هم چنین جعل حرمة در چیزی که
در آن مفسده باشد حاصل انکه اگر نبی مخیر باشد اگر بخواهد واجب را واجب قرار دهد

فی معنی الشرع وتعیین الشارع

و حرام را حرام و اگر نخواهد قرار ندهد تفویض باین معنی منافی مذهب امامیه است میگویند که
لطف بر خدا واجب است بجهة انکه امر یکه در او مصلحة ذاتیه و مفسدهٔ ذاتیه باشد که
راجع بعباد بشود لازم است بر خدا بتعالی بیان آنها از باب لطف و یا اینکه تفویض در کیفیة
حکم است باینکه بگوید جعل حکم واجب است بر تو لکن مخیری در جعل وجوب و حرمة بعبارة
اخری تفویض کردم حکم این واقعه را بسوی تو میخواهی حلال کن آنرا و میخواهی حرام کن آنرا
و شکی نیست در عدم تفویض باین معنی زیرا که اشیاء اگر مساوی باشند در مرتبه ذات قرار
دادن یکی را حلال و دیگری را حرام ترجیح بلا مرجح است و این خلاف قاعدهٔ مقرره بین امامیه است
که اشیاء در مرتبه ذات متفاوتند در بعض اینها مصلحة و در بعض اینها مفسده است حال
اگر بگوئی با بودن اشیاء متفاوت در مرتبهٔ ذات تفویض کرده است خدا امر جعل را به نبی بطور
تخییر پس فسادا و اظهر است بجهة اینکه ذکر شد لزوم جعل احکام مطابق اوصاف نفس الامری
یا اینکه تفویض در احکام بر وجهی باشد باینکه خدا اشیاء صاحب صفة کامنه قرار داده
در بعض اینها جهة مصلحة و در بعضی صفة مفسده باشد و نبی عالم باوصاف واقعیه بوده
خدا فرموده حکم کن در وقایع بر طبق امر بمقتضای حسن و نهی در بمقتضای قبح و این تفویض نیست بلکه
عقل ابا نمیکند اینکه نبی جاعل باشد باین معنی مثل جعل عبد با بجر آقا در طول احکام نوشته
بعد از اینکه مولی امر کند او ذاکر اثمه عما فی هذه الطومار الحاصل اینکه جاعل شرع و خالق
او نیست مگر خدا بلی اصطلاح شده اطلاق شارع بر نبی بمعنی دیگر که او مبین احکام است
و فیه اگر بگوئیم شارع لفظ مشترک است بین معنیین لازم میاید تعدد وضع و اصل عدم تعدد
است یا صحة سلب شارع از عالِم با اینکه شارع باین معنی شامل او هم میشود زیرا که او مبین احکام
است ایضا و کذا الائمة و اطلاق شارع بر نبی باین معنی بعید نیست و این مردود است بچندین اول
لزوم اشتراک زیرا که شارع استعمال در جاعل شده حقیقة اعنی خدا و اگر در نبی هم استعمال
بشود باین معنی لازم میاید اشتراک و تعدد اوضاع و اصل عدم آن است دوم تبادر بمعنی اینکه
متبادر از لفظ شارع جاعل است که خدا بوده باشد و عدم تبادر در غیر دلیل بر مجاز است کما
اینکه تبادر دلیل بر حقیقة است اگر بگوئی تبادر اطلاقی است میگوئیم اصل در آن تبادر وضعی

فی معنی المتشرعة

بدلیل صحة سلب شارع از مبتنی بر محل النزاع بدانکه متشرعه هر کسی است که متدین بدین اسلام باشد اعم از اینکه عامه باشد یا خاصه عالم باشد یا عامی و نزاع در ثبوت حقیقة شرعیه است و قدر متیقن از محل نزاع الفاظ کتاب و سنة است مثل صلوة و زکوة و صوم و حج و امثال اینها که مذکوره در کتاب و سنة است اما الفاظ مذکوره در کلام ائمه ع محل نزاع نیست نزد جمیع مسلمین بجهة اینکه عامه قائل بامامت اینها نیستند و اگر نزاع در ثبوت حقیقه شرعیه و عدم آن منحصر در مذهب عدلیه باشد آنوقت نزاع تعمیم پیدا کند بحیثیتی که شامل کلام ائمه شود متجه است و مع ذلک ممکن است تصور ثمره در کلام ائمه ع ایضا النسبة بقول باینکه حقیقة شرعیه تا زمان صادقین ثابت نبود اما در زمان صادقین تا زمان صاحب الزمان الفاظ موجوده در اینها امیر هد حقیقة شرعیه در سید لیس خبری که مشتمل بر این الفاظ باشد حمل بر معنی مستحدث شرعی میشود اگر صدور بعد از زمان صادقین علیهما السلام یا در زمان اینها شده باشد و الا حمل بر معنی لغوی میشود اگر قرینه مجاز با اینها نباشد بدانکه قاضی منکر نسخ استعمال شده لکن منکر معنی مستحدث مخترع نیست میگوید لفظ ابدا در معنی لغوی استعمال میشود و استعمال در معنی مستحدث نمیشود نه اینکه معنی مستحدث نمیباشد نفس ذات مخترع پیدا نمیشود و آنچه تصور میشود در اینمقام وجوه ثلثه است اول استعمال لفظ صلوة در مطلق دعا به حیثیتی که اجزاء و شرایط قیود خارجیه از حقیقة صلوة شده دویم آنچه مستعمل است کاو لفظ صلوة دعائی است مقید باجزاء و شرایط بحیثیتی که تقیید داخل و قید خارج است سیم آنچه مستعمل است و لفظ صلوة مجموع دعا و اجزاء و شرائط است و بالجمله شکی نیست که معنی ثالث مراد نیست در کلام قاضی بلکه از کلام مشهور است اما معنی اول و ثانی داخل در کلام قاضی است لکن نگفته دعا با تقیید مجاز است تا اینکه از قائلین مجاز محسوب شود اما ثمرة النزاع بین مقامات اول و سائر مقامات بعبارة اخری ثمره بین قول قاضی و قول اخیر ظاهر میشود در دو موضع اول اینکه اگر منکر بشود قاضی نسخ استعمال لازم میاید منکر مقام ثانی و ثالث باشد یعنی مطلق استعمال چه حقیقة چه مجاز زیراکه حقیقة و مجاز لابد است از برای اینها استعمال و بعد انکار او استعمال را داخل در دو فرع اینطایفه نیست اصلا دویم آنکه لازم میاید بر قاضی

اما ثمرة بین مقامات

فی الصحیح والاعم

قائل باعم بشود در نزاع دیگری و آن نزاع این است که این الفاظ آیا اسماء برای صحیح اند یا اعم از صحیح و فاسد پس از آن در این مسئله قوم دو فرقه شده اند فرقه قائلند باینکه این الفاظ موضوع برای صحیحند بحیثیتی که هرگاه شک کنی در جزئی از صلوة مثلا یا شرط او لابدی از اتیان بآن بجهة آنکه اشتغال یقینی لابد است از امتثال یقینی فرقه ثانیه قائلند باینکه این الفاظ موضوعند از برای اعم از صحیح و فاسد بحیثیتی که هرگاه شک در جزء از صلوة کنی یا شرط آن دفع میکنی باصل عدم و این طائفه اکتفا میکنند در صلوة بمجرد صدق اسم و این در صورتی است که شک در رکن نباشد زیراکه صحیحی و اعمی هر دو متفق اند باینکه مشکوک اگر رکن باشد اجراء اصل عدم در آن صحیح نیست بجهة آنکه اگر رکن در صلوة موجود نباشد صدق نمیکند اسم صلوة اما ثمره بین مجازیه و حقیقیه ظاهر میشود که هرگاه لفظ صلوة بدون قرینه ذکر بشود پس اگر قائل بحقیقه شرعیه بشویم و از اثبات داریم پس حمل کرده میشود لفظ صلوة بر معنی مخترعه و اگر قائل نشویم بثبوت حقیقه شرعیه پس حمل میشود بر معنی لغوی تا اینکه نصب قرینه شود بر اراده معنی مخترع اما ثمره بین وضع تعینی و تعیینی بعد از قول بثبوت حقیقة شرعیه ظاهر میشود که اگر قائل باول بشویم پس حمل لفظ بر معنی مستحدث مخترع میشود مطلقا و بنا بقول ثانی لابدیم از ملاحظه تاریخ و این منحصر در چهار صورت است بجهة اینکه تاریخ وضع با صدور این لفظ از نبی یا هر دو معلوم اند یا وضع معلوم و صدور مجهول یا بعکس یا تاریخ هر دو مجهول است صورة اولی احتمال میدهد اینکه بوده باشد وضع در او متاخر و صدور متقدم اینجا حمل میشود لفظ بر معنی لغوی و اگر بعکس باشد حمل بر معنی شرعی مخترع میشود اما صورة ثانیه حمل لفظ بر معنی شرعی میشود بجهة اینکه اصل تاخر صدور از وضع است اما صورة ثالثه حمل میشود لفظ بر معنی لغوی بجهة اصالة تاخر وضع از صدور اما صورة رابعه که هر دو مجهول التاریخ باشند حمل بر تقارن میشود زیراکه اصالة تاخر وضع مقارن با اصالة تاخر صدور است پس هر دو متقارنین هستند پس مقارن است صدور لفظ صلوة از نبی با وضع تخصصی پس حمل بر معنی شرعی میشود لکن این معارض است با غلبه عدم تفاوت وضع با صدور زیراکه وضع تعینی نمیباشد از برای او زمان معینی بلکه حاصل میشود بغتة از کثرة استعمال پس صدور لفظ با او

قل هذا يتفق است و غالب اخبار یکه الیوم دردست ما است مجهول التاریخ است پس بنا بر
این جا نیست حمل آن بر حقیقت شرعیه پس لابد هستیم از توقف ولنرجع الی اصل المسئله اما کلام
در مقام اول با قاضی بود و دانستی نزاع در قسم ثالث بود یعنی استعمال صلوة در مجموع دعاء
و اجزاء و شرایط بعبارة اخری مشهور قائلند باینکه شارع استعمال کرده او را در مجموع قید
و مقید و قاضی منکر است میگوید استعمال نشده در اینمعنی ابدا بلکه استعمال شده در مطلق دعا
و شکی نیست که اصل با قاضی است زیرا اگر قائل بحقیقت شرعیه شود لازم میاید نقل و اصل
عدم نقل است و اگر بگوید استعمال شارع بطریق مجاز بوده اصل عدم است بلی بناء بر قسم ثانی
یعنی استعمال صلوة در دعا مقید باجزاء و شرایط بحیثیتی که تقیید داخل و قید خارج کما قلنا
کلام او نیز اهم محتمل است لازم میاید براو تقیید و شکی نیست اینکه تقیید مقدم بر مجاز است
که بعض ناس قائل باو شده اند و لکن ما وجوهی از ادله داریم در رد او که وارد بر اصل است
اول اجماع قطعی بر اینکه این الفاظ مستعمل در این معانی شرعیه اند یا بالوضع یا
بطریق مجاز و مخالفت با قاضی فرض شد مضر بما نیست دلیل دیگر تبادر این معانی از این الفاظ در
عرف متشرعه و این کاشف است از اینکه این در لسان نبی نیز بوده زیرا که متشرعه تابع و هستند
در استعمالات الفاظ در معانی مخترعه اگر بگوئی تبادر این معانی از این الفاظ در عرف متشرعه
الیوم فائده نمی دهد اثبات استعمال شارع این الفاظ را در معانی مخترعه چنانچه محل نزاع ما هم
میگوئیم استعمالات متشرعه این الفاظ را در این معانی و کردیدن این الفاظ حقیقت شرعیه
کاشف است قرانست برای استعمال شارع بدلیل عقلی کما بعدا از استقراء یافتیم اینکه اغلب
الفاظ منقوله قبل از نقل مشهور در معنی منقول الیه است و در ما نحن فیه این است که این
معنی منقول الیه در نزد متشرعین این معنی است که لفظ صلوة مشهور در او است تا غیر او است بنا
بر اول مدعا ما ثابت است و بنا بر ثانی لازم میاید خلاف چیزی که میباشد موافق غلبه
یعنی لازم میاید اینکه معنی منقول الیه غیر معانی بوده باشد که لفظ مشهور در او است قبل
از نقل بعبارة اخری لازم میاید اینکه بوده باشد مجاز مرجوح منقول الیه و لکن این دلیل
رد است بر قاضی وقتی بگوید صلوة حقیقه در دعا مقید است نه وقت مجاز مرجوح می شود

در این معنی مقید و اما اگر بگوید حقیقت در مطلق دعا است این دلیل رد بر او نیست و ممکن
است برای قاضی رد اجماع ایضا باینکه بگوید لا نسلم وجود اجماع در این مسئله نه محقق نه منقول
متمم لازم میاید بر قاضی اینکه اخرس مصلی نباشد در حال انفراد زیرا که مصلی یا داعی است
و فرض عدم او است در اخرس یا تابع امام است که مفروض اینست که منفرد است و این جواب
مردود است باینکه دعا در حق اخرس تحریک لسان است یا مطلق اعتماد قلب کما اینکه اطلاق
میشود بر سائل که دست خود را بکشد بسوی مسئول بدون ذکر لفظ که دانسته شود از سائل
است علاوه اینکه اخرس هنگام ایستادن بنماز مصلی است والدلیل علی اثبات الحقیقة
الشرعیة فی هذه الالفاظ استقراء است از وجوه ثلثه اول استقراء اینکه ثابت میشود باین
اینستکه این الفاظ هرجا یافت شود در کتاب و سنت محمول است بر معنی شرعی بدون توقف
و ملاحظه تاریخ و شکی نیست اینکه لفظ صلوة و زکوة و حج مستعمل در این معانی مستحدثه مخترعه
اند پس دانسته میشود از کثرت استعمال در این معانی اینکه مراد از این الفاظ نزد استعمال این معانی
است مثل اینکه هرگاه شخص طبیب کتابی سطور را ببیند که استعمال کرده لفظی را اولا در
معنائی پس استعمال کرده در فصل دیگر از این کتاب این لفظ را و اراده کرده باشد این معنی را و
همچنین در فصل ثالث استعمال کرده باشد مرتبه ثالثه بهمین معنی و همچنین در مرتبه چهارم
و پنجم پس چون باز آخر کتاب این لفظ را ببینیم حمل بر این معنی میکنیم و همین کاشف است از برای ما اینکه
این لفظ در مرتبه اولی در فصل اول از کتاب حقیقت در این معنی است و لکن ثابت میشود از این استقراء
اینکه این لفظ محمول بر معنی شرعی است نزد تجرد از قرینه نه اینکه موضوع باشد بوضع تعیینی
از برای این معنی بلکه در این خصوص ساکت است و میباشد حال این استقراء مثل حال اصالة عدم
نقل در الفاظ ثانی استقراء اینکه ثابت میشود باو وضع لکن از جهة اینکه این وضع تعینی یا تعیینی
ساکت است و آن اینست که ما بعد از تتبع یافتیم کسی که اختراع کرده ماهیت مستحدثه غیر موجوده
در زمان خود را و غیر موجوده در کتب را و استعمال کرده لفظی که موضوع است در لغت برای معنائی
که بین این معنی و معنای مستحدثه شباهت و انسبیت است و ما می بینیم بناء اهل لسان را و طریقه
ایشان را بر اینکه این لفظ حقیقت در این معنای مستحدثه است و ما فرض میکنیم مثالی برای مطلب

واضح شود وان این استکه هرگاه اختراع کند شخصی از علماء طب مثل جالینوس حکیم معجونی را مرکب از اجزاء کثیره ونبوده باشد این معجون مستحدث در کتب حکماء اطباء ونبود در اصطلاح اهل از اسماء او استعمال کند لفظ سقمونیا که موضوع است از برای دواء معروف بازاء این معنی مخترع نزد او ومراد او کثرة استعمال درین معنی مخترع کند ولا اقل شبانه روزی دو مرتبه یا سه مرتبه استعمال کند مثل اینکه بگوید سقمونیا بیاور ومیرود غرض او این معجون مخترع باشد واستعمال نکند سقمونیا را در دواء معروف شکی نیست که اهل عرف اگر مطلع شوند بر این استعمال واختراع حکم میکنند باینکه این لفظ موضوع است برای این معنای مخترع واین اثبات وضع میکنند مطلقا و معین نمیکنند که وضع تعیینی است یا تعیّنی ثالثاً استقراء از هر یک اهل علوم وصنایع وحرف مثل نحوی وصرفی ومنطقی وبناء وخیاط استعمال میکنند الفاظی را در معانی که خود اختراع کرده اند باینکه وضع میکنند اولا لفظی را برای معنائی بعد استعمال میکنند کما اینکه نحوی وضع کرده فعل را از برای کلمه که دلالت میکند بر معنی فی نفسها ومقترن است باحد ازمنه اولا بعد استعمال میکند این لفظ را در این معنی وشکی نیست که این معنی مستحدث از او است و همچنین در اهل حرف وصنایع پس مشکوک ملحق بغالب است واز استقراء ثابت میکند وضع تعیینی را وبالجمله هر یک از این استقرات ثلثه ظاهر در اثبات مدعا است ولا اقل از اجتماع ثلثه ثابت میشود مطلوب اعنی حقیقه شرعیه بلا شک وریب فاعلم در هر دلیلی لابد است از سه امر تا اینکه ناهض باشد در اثبات مدلول اول لابد است که دلیلیة ان مسلم ومبرهن باشد ثانی دال بر مدعی باشد ثالث معارض برای او نباشد اما منع دلیل بودن دلیل ما ممکن است از برای خصم اینکه بگوید دلیل تو در اثبات مدعی استقراء است وان دلیل ظنی است ومسئله از موضوعات مستنبطه نیست تا اینکه ظن در او حجة باشد بلکه مسئله اصولیه است ودلیل ظنی در مسئله اصولیه حجة نیست جواب از این مطلب این است که ظن در مسائل اصولیه از حیث اینکه مسائل اصولیه حجة نیست اما از حیث اینکه منجر میشود بسوی حکم فرعی ظن در او حجة است کما اینکه ظن علماء رجال از حیث اینکه منجر بحکم فرعی میشود حجة است مثلا زراره مشترک است بین ثقه وضعیف رجالی بظن تعیین زراره ثقه را میکنند وبعد از ثبوت ثقه بودن از خبر مروی از او حجة است پس

حجیة ظن از انها از جهة ثبوت حکم فرعی است وهمچنین در ما نحن فیه که تفریع بر ثبوت حقیقه شرعیه حمل صلوة است بر ارکان مخصوصه واین حکم فرعی است مادلالة ان بر مدعی واضح است اگر کسی اعتراض کند که چنانچه قائل بثبوت حقیقه شرعیه بشویم لازم میاید نقل الفاظ از معانی لغویه بسوی معانی مخترعه واصل عدم نقل است جواب این واضح است چون اصل دلیل فقاهتی واستقراء دلیل اجتهادی مقاومت با او نمیتواند بکند ودر حقیقه تعارض بین انها نیست بجهة اینکه مفاد اصل لا ادری ومفاد استقراء ادری ومعارضه بین انها نیست اصل

عطاس عطسه عجف لاغری جذام خوره
جبان وهاع وهیدان بددل وتسحب ناز

شرح عطاس بضم عین مهمله وفتح طاء حطی والف بعد از ان سین عطسه دادن از باب نصر و دمیدن صبح قال العطاس من الموت ثلثة ایام عجف بفتحتین عین مهمله وجیم ولاغری قال الازهری از باب علم صفت مشبهه آن اعجف جمع ان عجاف قوله تعالی یاکلهن سبع عجاف جذام بضم جیم وفتح ذال ثخذ والف ومیم خوره وان داء معروفی استکه با او ظاهر میشود خشکی اعضا وپراکنده گوشت میکوئی قد جذم الرجل فهو مجذوم ومیکوئی هو اجذم وغالبا اسماء امراض واوجاع بروزن فعال بضم فاء میاید مثل صداع فواد کباد زکام جذام جبان بفتح جیم وباء والف ونون بمعنی بد دل ترسنده هاع بفتح هاء والف وبعد از ان عین مهمله بمعنی بد دل وترسان هیدان بکسر هاء وفتح دال ابجد والف ونون بروزن کتاب بمعنی بد دل بنظر نرسید جز انکه جوهری ان را بمعنی کول واحمق دانسته لکن هیدان بروزن بیطار بمعنی جبان وترسنده است شاید هیدان بجهة ضرورة یاء او حذف شده باشد چنانچه شارح طالقانی فرموده که هیدان بمعنی ترسان است غلط است تسحب تاء فرشت وسین سعفص وحاء حطی وباء ابجد مصدر باب تفعل بمعنی ناز کردن

ملحق
زنیم سند ودعی نیز هم بذی بی شرم
رسیل همره وبعله زن ونجی همراز

شرح زنیم فی قوله تعالی عتل بعد ذلک زنیم مردی که بقومی ملحق شده باشد که نه از ایشان بود ولئیمی که معروف بلوم باشد سند لفظ فارسی بمعنی حرامزاده دعی بفتح دال ابجد وکسر عین مهمله

وشدّ یاء حطی بمعنی حرامزاده بَذِیّ بفتح باء ابجد وکسر ذال ثخذ وشدّ یاء حطی صفت مشبهه انبذ البَذِیُّ مثل دعا یدعو بمعنی سفیه وکسی که در منطق او فحش است بذّی لا زمه سفاهت و فحش بیشرمی است سَیلَع بفتح راء قرشت وکسر سین سعفص وسکون یاء حطی بعد ازان لام بمعنی موافق و رفیق بَعْلَبَک بباء ابجد وعین حمله ساکنه و فتح لام بعد ازان لام بمعنی موافق و رفیق الی بعلبک بباء ابجد وعین مهمله ساکنه و فتح لام بعد ازان ها بمعنی زن و بدون هاء بروزن فلس بهمین معنی آمده و اطلاق بر زوج هم میکنند ولی دهمل را بعل نمیگویند مگر آنکه بزن دخل کنند و نام بت قوم الیاس و درختی که از بیخ آب خورد بی آنکه از جوف باشد نَجِیّ در قوله تعالی فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا همراز وان بروزن پرواز محرم اسرار را گویند یعنی شخصی که راز نهان نکند نجی جمع آن انجیه قال الاخفش قد یکون النجی جماعة مثل التصدیق کما فی الآیه ملحق

علانیه علن وجهر آشکار بود
ضمیر و فکر چه اندیشه سِرّ و نجوی راز

شرح علانیه فی قوله تعالی سِرًّا وَعَلَانِيَةً آشکار که خلاف سر علن بفتحتین کلّ از باد علم جهر فی قوله تعالی كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ آشکار کردن ضمیر بفتح ضاد ضطغ وکسر میم وسکون یاء حطی بعد ازان راء قرشت نهانی جمع آن ضمائر فکر بفاء وکاف وراء قرشت بروزن جبر اندیشه سرّ فی قوله تعالی سِرًّا وَعَلَانِيَةً راز جمع آن اسرار نجوی فی قوله تعالی وَأَسَرُّوا النَّجْوَى راز ملحق

وشل ثمد غدق وضحل وسلسل و غمجه
چه فتح وغیل وغلل آب دان شریک اشباز

شرح وشل بواو وشین معجمه ولام بروزن فرس بمعنی آب اندک ثمد بثاء ثخذ ومیم ودال ابجد بروزن فرس و فلس آب اندک غدق فی قوله تعالی لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا آب بسیار ضحل بضاد ضطغ وحاء حطی ولام بروزن فلس آب اندک در جوی و جز آن سلسل بسینین مهملتین و لامین بروزن جعفر وسلسال بعلاوه الف خلخال آب روشن خوش که بگلو روان و فرو شود غمجه بغین ضطغ ومیم وجیم وهاء بروزن ثمره و غرغره یعنی خورده وجرعه فتح بفاء وتاء قرشت و حاء حطی بروزن فلس آب روان از چشمه و جز ان و گشایش و نصرت و گشادن از باب منع غیل

اقسام آب

ضطغ و یاء حطی ولام بروزن فلس آب روان که در کنیها رود و در رساحی الاساحی الفتح والغیل آب بر روی زمین و غیل بمعنی شیر نیز آمده غلل بغین معجمه ولام بروزن فرس آبیکه در میان درختان رود جمع آن اغلال و آبیکه بر روی ریگ گاه پیدا و گاه ناپیدا شود و یا لوند و تشنگی شریک فی قوله تعالی وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ انباز جمع آن اشراک جمع کثرة شرکاء ملحق

کلیم هم سخن است و حریف هم پیشه
قرین ندیم بود همدم و شریک انباز

شرح کلیم بفتح کاف وکسر لام وسکون یاء حطی شخص هم سخن و لقب موسی حریف بفتح حاء حطی وکسر راء قرشت وسکون یاء حطی و فاء بروزن شریف هم کار و یار قرین فی قوله تعالی فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ یار ندیم بفتح نون وکسر دال ابجد وسکون یاء حطی بعد ازان میم حریف شراب و هم نشین بزرگان و جمع ندیم ندام و جمع ندام ندامی شریک بمعنی انباز و ان بفتح اول بروزن همساز شریک و رفیق و همتا گویند ملحق

اکیل هم خور و هم کاسه و سمی هم نام
رفیق یار موافق عشیر چه هم ساز

شرح اکیل بهمزه وکاف و یاء حطی ولام بروزن شریف هم کاسه خورنده سمی فی قوله تعالی لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا هم نام و بمعنی نام زد هم دانسته اند و بمعنی نظیر هم آمده قوله تعالی هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا یعنی نظیر یکه مستحق اسم او باشد رفیق فی قوله تعالی وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا همراه عشیر بعین مهمله وشین قرشت و یاء حطی و راء قرشت یعنی هم ساز و هم زندگانی و بمعنی زن و جز آمده قوله تعالی لَبِئْسَ الْمَوْلَى وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ چون هم زندگانی زن است و بمعنی زن هم آمد چون معاشرت و زندگانی با شوهر میکند و همسایه یعنی اسباب زندگانی نهانی کی است

ای قدت سرو خرامان وی رخت ماه تمام	بار دیگر ساز در هجر دمل سیر مقام
فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات	همچو بلبل بعد ازان قطعه بر خواص صبح و شام

خرام بکسر خاء با ناز و راه رفتن تمام فی قوله تعالی ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا بمعنی کامل سیر فی قوله تعالی وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ رفتن و راندن لازم و متعدی هر دو از باب ضرب مقام بفتح میم کما فی قوله تعالی عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا وبضم کما فی قوله تعالی يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ میباشد کاهی

۱۲ المطلع الثانی عشر
در بحر کامل

مرتبه از آنها بمعنی اقامه و بمعنی موضع قیام

اصل

قرم و غطریف و حلاحل سید و راس و همام
مهتر است و دست صدر و شیئ چیز و اسم نام

شرح قَرْم بفتح قاف و سکون راء قرشت بعد از آن میم سید و بزرگ قوم که محترم باشد غِطْرِیف بکسر غین منقطع و سکون طا حطی و کسر راء قرشت و سکون یا حطی بعد از آن فاء مهتر و بچه باز حُلاحِل بضم حاء حطی و فتح لام بعد از آن الف و کسر حاء مهمله ثانیه آخر آن لام مهتر بزرگ و بفتح خاء اولی جمع سید فی قوله تعالی سَیِّدًا وَحَصُورًا مهتر از ساد یسود مثل قال یقول بعضی گفتند تقدیر سید فَیْعِل و آن مثل سَرِیّ و سَرَاة که نظیری برای اینها نیست بدلیل اینکه جمع بسته میشود بر سیائد بهمزه مثل افیل و افائل تبیع و تبایع بصریون گفتند تقدیر سید فَیْعِل و جمع آن سادة وزن فَعَلَة بتحریک است و گفتند جمع بسته عرب سید و جید را بر فعائل بهمزه بر غیر قیاس و دال در سودد زائده برای الحاق است ببناء فُعْلَل مثل جُنْدَب و بُرْقَع رَأْس بفتح راء قرشت و سکون همزه بعد از آن سین سر و سرور دان میگویند هو راس ان شخص مهتر ان جماعت است وَهُمَام راس هم انچند نفر سرور دان و مهتر ان جماعتند هُمام بضم هاء و میمین بینهما الف مرد بزرگ همت دَسْت بفتح دال ابجد بر وزن فلس از لغات مشترکه بین عرب و عجم است بمعنی صدر مجلس ترجمه آن صدر و از شهر نشست صَدْر بفتح صاد مهمله و سکون دال ابجد بعد از آن راء قرشت اول هر چیزی و پیشگاه و گرداگرد هر چیز و طرف باریک تیر و بازگشته و بازگشتن از باب نصر و سینه و ترجمه پیشگاه در قطعه ثانیه گذشت شیئ فی قوله تعالی لَیْسَ کَمِثْلِهِ شَیْءٌ چیز و آن اطلاق بر موجود و معدوم هر دو میشود چنانکه گویند فلان شیئ موجود و فلان شیئ معدوم است و لغة چیزیست که صحیح باشد اینکه دانسته بشود و خبر داده بشود از آن و ایضا شامل ممکن و محال میشود و اصطلاحا خاص موجود است خارجی بوده باشد یا ذهنی اسم فی قوله تعالی اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّکَ بلینام جمع آن اسما قوله تعالی وَلِلّٰهِ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنٰی وزن او اِفْع و اِسْم و اول لام الفعل افتاده تصغیر آن سُمَیّ

اصل عقوه ساحت امر کار و قول گفت و فعل کرد
جنب پهلو جار همسایه نگهبان سطح بام

شرح عَقْوَة بفتح عین مهمله و سکون قاف و فتح واو بعد از آن هاء گرد اگرد سرای ساحة بسین مهمله و الف و حاء حطی و ها بر وزن راحة گشادگی سرای جمع آن ساحات و ساح مثل ساعة و ساعات و در ترجمه عقوه بناحت بعد بیت امر فی قوله تعالی فَاَجْمِعُوا اَمْرَکُمْ کار جمع آن امور و فرمان قوله تعالی اِنَّمَا اَمْرُهُ اِذَا اَرَادَ شَیْئًا جمع آن اوامر بمعنی فرمودن هم آمده از باب نصر امر در لغة استعمال الصیغة است که دلالت بر طلب بکند از مخاطب بسبیل استعلاء و در اصطلاح نحاة صیغه اِفْعَل است خاصه بدون قید استعلاء و علو کما قاله ابو البقاء فی کلیاته قول فی قوله تعالی قَوْلٌ مَعْرُوفٌ خَیْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ یَتْبَعُهَا اَذًی بمعنی گفتن مصدر از باب نصر و مثله قوله و مقاله و مقال و قیل و قال فعل فی قوله تعالی وَاَوْحَیْنَا اِلَیْهِمْ فِعْلَ الْخَیْرَاتِ کرد از اسم مصدر است از برای فَعْل بفتح فاء بمعنی کردن است از باب منع ابو البقا گفته فعل در لغة اسم مصدر است برای اثر که مترتب است بر معنی مصدری و در اصطلاح اسم است برای دو لفظ مشترک مثل اضرب و ضرب مگر اینکه اسم استعمال شده بمعنی مصدر و فعل با ثر است از جانب مؤثر جمع فعل فعال مثل القِدْح و قِداح جنب فی قوله تعالی تَتَجَافٰی جُنُوبُهُمْ پهلو جار فی قوله تعالی وَالْجَارِ الْجُنُبِ همسایه جمع آن جیران مثل قاع و قیعان و بعضی گفتند جار بمعنی نگهبان و حافظ نیز آمده سطح بفتح سین مهمله و سکون طاء حطی و حاء مهمله بر وزن فلس بام و بالای هر چیز و گستردن از باب منع سَطَحَ اللّٰهُ الْاَرْضَ یعنی گسترد خدا زمین را

اصل

لون رنگ و ریح بوی و باد و غیم میغ
نوم خواب و مشی رفتن بعد دور و خطوه گام

شرح لَوْن فی قوله تعالی لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِیْنَ یعنی رنگ مثل زردی و سرخی و مانند آن ریح فی قوله تعالی اِنِّیْ لَاَجِدُ رِیْحَ یُوْسُفَ و فی قوله وَلِسُلَیْمَانَ الرِّیْحَ باد و مؤنث سماعیه است جمع کثره ریاح قوله تعالی وَاَرْسَلْنَا الرِّیَاحَ جمع قله ارباح و ارواح غیم بفتح غین منقطع و سکون یاء حطی و نون ابر و تیرگی و تشنگی غَیْم بفتح غین منقطع و سکون یا و میم ابر مِیغ بکسر میم و سکون یاء حطی و بعد از آن غین منقطع فارسیست بمعنی ابر نوم فی قوله تعالی لَا تَاْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ خواب و خواب شدن از باب علم نحو نمت البارحة بکسر نون اصل آن نومت بوده بر وزن علمت مشی فی قوله تعالی

... تشمیل بمعنی ... ازاینم ملا امده هم لازست هم متعدی کار زباب ضرب تعدی فی قوله تعالی وقیل بعدا للقوم الظالمین ... قریب از باب شرف خطوه بضم وفتح خاء معجمه وسکون طاء حطی وفتح واو بعد ازان کام ... بکاف فارسی است جمع ان خطوات بسکون طا وتحریک او قوله تعالی ولا تتبعوا خطوات الشیطان **اصل**

زبد مسکه دهن روغن قطن پنبه صوف پشم
کوز کوزه قصعه کاسه قدح پیالة وکاس جام

شرح زبده بضم زاء هوز وسکون باء ابجد وفتح دال مهمله بعد ازان ها مسکه وان بفتح فارسی است یعنی کره دهن فی قوله تعالی فکانت وردة کالدهان قطن بضم قاف وسکون وضم طاء حطی پنبه ... نصف قدری ازان صوف بضم صاد مهمله وسکون واو بعد ازان فاء پشم گوسفند صوفه قدری ازان جمع آن اصواف قوله تعالی ومن اصوافها واوبارها اکواز کوز بکاف وواو وزاء هوز بر وزن قفل کوزه جمع کثره کوزه وکیزان جمع قله اکواز قصع بفتح قاف وسکون صاد مهمله بعد ازان عین سعفص کاسه بودن جمع ان قصع وقصاع جوهری بدون ها نوشته ولی در جمع قصعه رونده ... بودنشته قدح بکسر قاف وسکون دال بعد ازان راء قرشت دیك مؤنث است تصغیر ان قدیر بغیرها بخلاف قیاس کما فی قوله تعالی یشربون من کاس جام با شراب جام عربی است تفسیر کاس بان از شهرت است نحو قول الشاعر کلکم قد اخذ الجام ولا جام لنا ما الذی ضر مدیر الجام لو جاملنا مؤنث است جمع ان کؤس **اصل**

لفت شلغم بقل تره زرع کشت وربیع دخل
کدس خرمن خرمه دسته صعب انف تند ورام

شرح لفت بکسر لام وسکون فاء بعد ازان تاء قرشت شلغم معرب ان شلجم است ونیز حیری بقل فی قوله تعالی من بقلها وقثائها تره وسبزی بقله یکی زرع فی قوله تعالی وجنات من اعناب وزرع کشت جمع ان زروع وکاشتن ودو یا بیندازباب منع ربیع بفتح راء قرشت وسکون یاء حطی بعد ازان عین فزون شدن وگوالیدن دخل بسکون درامد چیزی وان خلاف خرج است کدس بضم کاف وسکون دال بعد ازان سین مهمله خرمن بکسر اول خرمه بضم خاء وسکون زاء

هوز وفتح میم بعد ازان ها بند هیزم وکاعذ وعلف وجز ان ظاهر هند بمعنی دسته باشد جنانکه کاعذ ابند میگویند صعب بفتح صاد مهمله وسکون عین سعفص بعد ازان باء ابجد نقیض ثند رام غرض حیوان تند است انف بهمزه والف وکسر نون بعد ازان فاء شتری که بینی ان از چوب مهار درد کند لازمه همیو شتری رام بود تند الا انف یعنی رام بیامده بقاعده لف و نشر تند ورام را ترجمه صعب وانف دانسته **اصل**

ثغر سن وضرس دندان ظفر ناخن جلد پوست
خد رخ وجوف اندرون ضیق وحنك تنگی وکام

شرح ثغر بفتح ثاء مثلثه وسکون غین معجمه بعد ازان راء قرشت دندان پیشین ودرندها دو جرح جای دیستن رخنه ودندان پیش شکسته سن فی قوله تعالی والسن بالسن دندان جمع ان اسنان وجمع اسنا آسنه ضرس بکسر ضاد ضطغ وسکون راء قرشت بعد ازان سین دندان وآن مذکر است بما دامی که این اسم را داشته باشد زیرا که دندانها تمام مؤنث اند الا اضراس وانیاب جمع قله اضراس جمع کثره ضروس ظفر فی قوله تعالی حرمنا کل ذی ظفر بضم ظاء وفاء افصح لغتین است وقراء سبعه از وقرائت کرده اند لغت ثانیه اسکان فاء بجهة تخفیف وبان قرائت کرده حسن بصری سیم ظفر بروزن حبر چهارم ظفر بروزن ابل پنجم اظفور بروزن جمهور جمع ان اظافیر مثل اسبوع واسابیع هر پنج بمعنی ناخن جلد بجیم ودال بروزن حبر پوست جلده یکی جمع ان جلود قوله تعالی کلما نضجت جلودهم الخ خد فی قوله تعالی ولا تصعر خدك للناس بخسار وهر دو از اخدان گویند وشکافتن زمین را از باب نصر جوف فی قوله تعالی ما جعل الله لرجل من قلبین فی جوفه شکم وبمعنی درون هر چیزی نیز آمده ضیق بکسر ضاد معجمه وسکون یاء حطی وقاف تنگی وبفتح ضاد نیز آمده قوله تعالی ولا تك فی ضیق حنك بفتح حاء حطی ونون بعد ازان کاف زیر زنخ وسقف دهن که بفارسی کام گویند تنگی وکام ترجمه ضیق وحنك است بقاعده لف ونشر **اصل**

آدمی انسی وانسان مردم جنی پری
اجر مزد ورشوه پاره غرم تاوان دین وام

شرح آدمی بهمزه والف وفتح ذال ابجد وکسر میم ویاء مشدده نسبت انسی بکسر همزه وسکون نون وکسر سین مهمله

وتشدید یاء نسبت انسان فی قوله تعالی یا ایها الانسان ما غرک بمعنی مردم منسوب با دم یعنی ادمی وانسان مذکر ومؤنث ومفرد وجمع دران یکسانست ولیکن زاد در مفرد مذکر ومؤنث هردو استعمال کنند جنی بکسرتین جیم ونون بعد ازان یاء مشدده حطی واحد جن است که بمعنی پری است قوله تعالی استمع نفر من الجن وجن مؤنث است اجر فی قوله تعالی له اجره عند ربه پاداش وپاداش دادن از باب نصر وضرب شوه بحرکات زاء قرشت وسکون شین قرشت وفتح واو بعد ازان هاء پاره وان بپاء فارسیست غرم بضم غین معجمه وسکون راء قرشت بعد ازان میم تاوان وغرض ازان چیزیست که بر شخص شرعاً ادای ان فرض شود مثل ان بمعنی انچه تلف کرده یا جنایتی وارد آورده باید بدهد دین فی قوله تعالی یوصی بها او دین اثانی بمعنی وام جمع ان دیون ووام دادن از باب ضرب فهو مدین ومدیون هردو جائز است اصل

اصبع انگشت است و لیکن ابهام انگشت است
بازسبابه است و وسطی بنصر و خنصر تمام

شرح اصبع بکسر وضم همزه انگشت و بروزن برثن و بروزن زبرج و درهم و بفتح همزه وکسر باء نیز آمده مذکر ومؤنث هردو استعمال شده در مراح الارواح گفته که اصل اصبع بسین بود سین را مبدل بصاد کردند بجهة قرب مخرج واتحاد هردو در صفیر جمع آن اصابع قوله تعالی الذین یجعلون اصابعهم فی اذانهم ابهام بهمزه وباء ابجد وهاء والف بعد ازان میم بروزن اقدام انگشت نر جمع ان اباهیم وغرض انگشت بزرک دست و پا است سبابه بفتح سین مهمله وتشدید باء مفتوحه ابجد والف وفتح باء موحده بعد ازان هاء انگشت شهاده وانرا مسبحه نیز گویند الاصبع الوسطی بضم واو وسکون سین مهمله وفتح طاء حطی والف مقصوره انگشت میانگی بدانکه وسطی بلفظ موصوف بمعنی انگشت واضح نیست صاحب قره وفاضل طالقانی دقت نکرده اند چون لفظ مشترک محتاج بقرینه است در تعیین احد معانی بنصر بکسر باء ابجد وسکون نون وکسر صاد مهمله بعد ازان راء قرشت انگشت دومین مؤنث است جمع آن بناصر خنصر بخاء معجمه مکسوره وسکون نون وکسر صاد مهمله بعد ازان راء قرشت انگشت خورد جمع آن خناصر اصل

سقم بیماری و صحة تندرستی تبه کبر

فتح و دم مر لم است و خون الطفل فی النهام

شرح سقم بضم سین مهمله وسکون قاف بعد ازان میم بیماری سقم با ثران در بدنست ومرض گاهی در بدنست وگاهی در نفس صحة بکسر صاد مهمله وفتح حاء حطی بعد ازان تاء تندرستی خلاف سقم تبه بکسر وفتح تاء قرشت تکبر کردن ودرفتن بهر جا از باب ضرب فیح بفتح فاء وسکون یاء حطی والخا وحاء مهمله دادی در دم ومعنی دیم بکسر چرک است دم فی قوله تعالی وجاء علی قمیصه بدم کذب خون در مقدری ازان دمو تجربک بوده بجای الف نوشته است الطفل با لام زائده بجهة ضرورت وقاف مفتوحه ولام ساکنه بعد ازان سین مهمله انچه از کلو قی از طعام یکدفعه و هرچه زیاده بر اید از ان گویند بفتح قاف وشد یاء حطی وان عربیت و ترجمه بان از شهرتست النی با الف ولام زائده بجهة ضرورت شعر ونون مکسوره ویاء مشدده منقلبه از همزه مثال نیع گوشت که پخته نباشد وخام باشد ملحق

حین و آن و انا وقت و حدیدان روز و شب
غدوه بکره بامداد و فجر و مغرب صبح و شام

شرح حین فی قوله تعالی دخل المدینة علی حین غفلة من اهلها بمعنی وقت یعنی هنگام زمان آن بکسر همزه وتشدید باء ابجد مفتوحه والف بعد ازان نون وقت وهنگام انا فی قوله تعالی غیر ناظرین اناه وقت طعام وقت فی قوله تعالی الی یوم الوقت المعلوم هنگام ترجمه الفاظ ثلثه بان از شهرت است جدیدان بجیم ودو دال مهمله بین هما یاء حطی والف ونون شب وروز قال الشاعر ان الجدیدین اذا ما استولیا علی جدید ادنیاه للبلا در حالت رفعی با الف ونصب وجری بیا غدوه بضم غین معجمه وسکون دال ابجد وفتح واو بعد ازان ها میان طلوع فجر وشمس بکره فی قوله تعالی ان سبحوا بکرة وعشیا بامدادگاه یعنی میان طلوع فجر وشمس فجر فی قوله تعالی هی حتی مطلع الفجر سپیدی اخر شب مغرب فی قوله تعالی ولله المشرق والمغرب جای فرو شدن افتاب وبودن ان بمعنی شام ووقت فرو شدن افتاب چنانچه در ایه چه در غیر ان تکلف است ولی فاضل طالقانی بمعنی شام کرده ملحق

عام و حول و حجة سال اسبوع هفته شهر ما
سبت شنبه جمعه ادینه حبالی پای دام

شرح عام فی قوله تعالی ثم یاتی من بعد ذلک عام سال حول فی قوله تعالی الی ازواجهم
متاعا الی الحول سال و بمعنی توانائی و حیلت نیز آمده حجج بکسر حاء مهمله و تشدید
جیم مفتوحه بعد از ان هاء سال و نرمه گوش جمع آن حجه قوله تعالی علی ان تاجرنی ثمانی حجج
اسبوع بضم همزه و سکون سین مهمله و ضم باء و سکون واو بعد از ان عین مهمله هفته جمع آن
اسابیع شهر فی قوله تعالی خیر من الف شهر جمع آن شهور قوله تعالی ان عدة الشهور عند الله اثنی
عشر شهرا و اشهر قوله تعالی الحج اشهر سبت فی قوله تعالی انما جعل السبت الخ روز شنبه جمع
آن سبوت و بمعنی آسایش و روز کار نیز آمده یوم الجمعة بضم جیم و سکون و ضم میم روز
آدینه جمع آن جمعات و جمع قوله تعالی اذا نودی للصلوة من یوم الجمعة الخ حبالة بکسر حاء
حطی و فتح باء ابجد و الف و لام مفتوحه بعد از ان هاء دام و بمعنی یا بدام که دام مخصوص است یا مد
ملحق

چون احد یکشنبه و اثنین و ثلثا اربعا
هست دوشنبه سه شنبه چهارشنبه و السلام

شرح احد بفتحتین همزه و حاء حطی بعد از ان دال ابجد بمعنی اول چنانکه گفته اند یوم الاحد
یعنی روز اول هفته که عرض یکشنبه است و انرا مثل جمعه با یوم باید استعمال کرد اثنین فی قوله
تعالی و من البقر اثنین از اسماء عدد است بعد از ان نامیده شده روز بان و گفتند یوم الاثنین
یعنی روز دوشنبه باید با یوم استعمال شود یکی از ایام هفته است
تثنیه و جمع بسته نمیشود ثلثا بضم ثاء مثلثه و سکون لام و فتح ثاء مثلثه و الف ممدوده روز
سه شنبه جمع آن ثلثاوات اربعا بفتح همزه و سکون راء قرشت و حرکات باء ابجد و فتح عین مهمله
والف ممدوده چهارشنبه جمع آن اربعاوات این بیت بقاعده لف و نشر است ملحق

پنجشنبه دان خمیس و قرن سی سال تمام
بضع از سه تا بنه مر فرد هارا ساز نام

شرح خمیس بفتح خاء معجمه و کسر میم و سکون یاء حطی بعد از ان سین مهمله روز پنجشنبه جمع
آن اخمسه و اخمساء قرن بفتح قاف و سکون راء قرشت بعد از ان نون هشتاد سال و قیل سی سال
و اهل یک روزگار را از مردم قوله تعالی و کم اهلکنا من قبلهم من قرن جمع آن قرون قوله تعالی

کم اهلکنا قبلهم من القرون بضع فی قوله تعالی فی بضع سنین هر عددی که کمتر از ده باشد
تا به میگویند بضعة عشر رجلا و بضع عشرة امراة و قتی عدد از ده تجاوز کرد بضع نمیت
نمیگویند بضع و عشرون ملحق

طل و رهمه نرم باران ساحبه باران سخت
جنة الماوی و فردوس برین دار السلام

شرح طل فی قوله تعالی فان لم یصبها وابل فطل باران ریزه جمع آن طلال رهمه بکسر راء
قرشت و سکون هاء هوز و فتح میم بعد از ان هاء هوز باران نرم دائم جمع آن رهم و رهام ساحیه
بفتح سین مهمله و الف و کسر حاء حطی و فتح یاء حطی بعد از ان هاء باران سخت بارنده جنة الماوی
فی قوله تعالی عندها جنة الماوی نوعی از بهشت است و از ابن عباس در تفسیر جنات الماوی
نزلا روایت شده که ارواح شهدا در ان ماوی دارد فردوس فی قوله تعالی لهم جنات الفردوس
نزلا بستان و بهشت و بمعنی روضه بیمامه نیز آمده از مونثات سماعیه است جمع آن فرادیس
و موضعی بشام بربین فارسی است یعنی اعلا دار السلام فی قوله تعالی لهم دار السلام عند ربهم
و بجهت آنکه بهشت را دار السلام گفتند انست که سکان او سالمند از هر آفتی یا آنکه چون بهشت خانه
خدا است و اسم خدا سلام است از دار السلام گفتند و دار السلام ترجمه لفظین است ملحق

اکحل و قیفال و ابطی و اسیلم باسلیق
فصد از این رگها کند در وقت حاجت خاص و عام

شرح اکحل بهمزه و کاف و حاء حطی و لام بر وزن افضل رگ میانگی دست که از ان رگ هفت اندام
گویند و گفته عنیتو عرق اکحل و مردم سر چون چشم قیفال بکسر قاف و سکون یاء حطی و فتح فاء و الف
و لام رگ معروف است در دست که از ان فصد میکنند ابطی بکسر همزه و سکون باء ابجد و کسر طاء
بعد از ان یاء مشدده برای نسبت منسوب با بط بمعنی زیر بغل بمعنی رگ بغل نامیده اسیلم بضم همزه و
فتح سین مهمله و سکون یاء حطی و کسر لام بعد از ان میم رگ بین خنصر و بنصر باسلیق رگیست معروف
فصد بفتح فاء و سکون صاد مهمله بعد از ان دال ابجد رگ زدن از باب ضرب این باید وقت
حاجت و مرض فصد کنند و بر تمام مردم

زهی جمال تو از روز به وز تیر پدید | چرا خدنگ تو آید بسینه دیر بدیر
مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن | بگوی بحث و ممکن ز شرم سر در زیر

جمال بفتح جیم خوبی و خوب شدن از باب شرف دی بکسر اول روز گذشته را گویند پریر یعنی پریروز که روز پیش از دی بود و از این است خدنگ بر وزن پلنگ نام درختی است بسیار سخت که از چوب آن نیزه و تیر و زین اسب سازند و تیر خدنگ و زین خدنگ باین اعتبار گویند **اصل**

مُبارِز و بَطَل و باسِل و شُجاع دلیر
شَغیر و صُبْرَه و کَتّان جواست و جاش و زَغیر

شرح مُبارِز بضم میم و فتح باء ابجد و الف و کسر راء قرشت بعد از آن زاء هوز از میان صف بیرون شونده بجنگ لانه ان دلیر بودن است بَطَل بباء ابجد و طاء حطی و لام بر وزن فرس دلیر بطله مونث باسِل بباء ابجد و الف و سین سعفص و لام بر وزن قائل دلیر شُجاع بضم شین قرشت و فتح جیم و الف بعد از آن عین دلیر و بفتح و کسر شین هم آمده شَغیر بفتح شین قرشت و کسر عین مهمله و سکون یاء حطی بعد از آن راء قرشت چو شعیره یکدانه مذکر و مونث هردو استعمال شده صُبْرَه بضم صاد مهمله و سکون باء ابجد و فتح راء قرشت بعد از آن هاء جاش وان بر وزن ماش انبار غله بالشکرده در خرمن را گویند و فی القاموس الصُبْرَة بالضم ما جمع من الطعام بلا کیل و وزن کَتّان بفتح کاف و تشدید تاء قرشت و الف بعد از آن نون زَغیر بزاء هوز و کسر عین و سکون یاء حطی بعد از آن راء قرشت تخم کتان وان ذانر باشد که روغن از آن گیرند و از ان بترک گویند تا غین معجمه بهمین معنی آمده و از فارسی نیست و این مصراع بقاعده لف و نشر مرتب ترجمه شده **اصل**

غَضَنْفَر و اَسَد و لَیْث و حارِث و دِلْهاث
هِزَبْر و قَسْوَرَه و حَیْدَر است و ضَیْغَم شیر

شرح غَضَنْفَر بفتح غین معجمه و ضاد ضطغ و سکون نون و فتح فاء بعد از آن راء قرشت شیر و مرد درشت اَسَد بهمزه و سین مهمله و دال ابجد بر وزن فرس شیر اُسُود و اُسْد جمع آن لَیْث بفتح لام و سکون یاء حطی بعد از آن ثاء ثخذ شیر در تذکیر و تانیث آن مختر نه و نوعی از عنکبوت که بجستن گیرد مگس را حارِث بفتح حاء حطی و الف و کسر راء قرشت بعد از آن ثاء ثخذ بمعنی شیر

قال الشاعر[3]
لا سابغات و لا جاواء باسلة تقی المنون لدی استیفاء آجال

وابو الحارث کنیه اوست دِلْهاث بکسر دال ابجد و سکون لام و فتح هاء و الف و ثاء مثلثه از نعوت اسد است یعنی شیر قوی هِزَبْر بکسر هاء و فتح زاء هوز و سکون باء ابجد بعد از آن راء قرشت از نعوت اسد است یعنی شیر قوی قَسْوَرَه فی قوله تعالی کانهم حمر مستنفرة فرت من قسورة شیر حَیْدَر بفتح حاء حطی و سکون یاء حطی و فتح دال ابجد بعد از آن راء قرشت شیر ضَیْغَم بضاد معجمه و سکون یاء حطی و فتح غین ضطغ بعد از آن میم از نعوت اسد است یعنی شیر قوی غضبناک و بمعنی گزنده نیز آمده **اصل**

رُقاد و هَجْعَت خفتن سُهاد بیداری
بَذول و باذِل و مانِح سَخی و شَبْعان سیر

شرح رُقاد بضم راء قرشت و فتح قاف و الف بعد از آن دال ابجد خواب و بخواب شدن در شب قاله ابو البقا هَجْعَت بفتح هاء و سکون جیم و فتح عین مهمله بعد از آن تاء قرشت بمعنی خوابیدن از باب منع سُهاد بضم سین مهمله و فتح هاء و الف بعد از آن راء قرشت یا دال ابجد هر دو صحیح است بیخوابی بَذول بفتح باء ابجد و ضم ذال ثخذ و سکون واو بعد از آن لام باذِل از هر دو ماده بر وزن ضارب مانِح بفتح میم و الف و نون و حاء حطی بصیغه اسم فاعل هر سه لفظ بمعنی سخی و ترجمه آن از شهرت زیاده سخی نیز عربیست شَبْعان بفتح شین معجمه و سکون باء ابجد و فتح عین مهمله و الف و نون بر وزن رحمن صفت مشبهه از باب علم بمعنی سیر مونث آن شبعی بالف مقصوره **ملحق**

عِوَج کجی و جُرُز بی گیاه و اَمْت بلند
خَبار نرم و اِخاذَه غَدیر و قاع کویر

شرح عِوَج فی قوله تعالی لا عوج له کژی در دین و بمعنی کجی در معیشت نیز آمده از باب علم جُرُز فی قوله تعالی انا نسوق الماء الی الارض الجرز بر وزن عنق بی نبات و گیاه و بر وزن قفل و فلس نیز آمده در سر الادب گفته هو الارض التی لم یصبها المطر یعنی که باران بر وی نیامده باشد اَمْت فی قوله تعالی لا تری فیها عوجا و لا امتا فراز یعنی زمین بلند خَبار بفتح خاء ثخذ و فتح باء ابجد و الف بعد از آن راء قرشت زمین نرم سوراخ ناک اِخاذَه بهمزه و خاء ثخذ و الف و ذال ثخذ بر وزن کتابه حوض و غدیر یعنی کودال آب در بیابان جمع آن اِخاذ بر وزن جِبال و اُخُذ بضمتین و ترجمه بعد از

شهرها ستاع فی قوله تعالی فیذرها قاعاً صفصفاً زمین نرم هموار که از کوه اثری در آن نباشد
و بمعنی کویر که زمین شوره است بیامده ملحق

حدب چیز رابیه و نجوه ربوه بالا دان
چنانکه صاع و صبوب حدور باشد زیر

شرح حدب فی قوله تعالی وهم من کل حدب ینسلون بالا یعنی زمین بلند رابیه بفتح راء قرشت والف وکسر باء ابجد وفتح یاء حطی بعد ازان هاء بلند و نشز نجوه بفتح نون وسکون جیم وفتح واو بعد ازان هاء و نجاه بوزن خلاه هردو بمعنی زمین وجای بلند ربوه فی قوله تعالی واویناهما الی ربوه چند لغه است بحرکات راء وسکون باء موحده وفتح واو وتاء و بحرکات راء بدون تا و رباوه بحرکات راء تمام اینها بمعنی زمین وجای بلند صاع بصاد مهمله والف وعین مهمله بوزن راح زمین پست و پیمانه صبوب شتافتن بصاد مهمله و باء ابجد اینها او بوزن صبوح و صبب بوزن فرس زمین زیر و پست حدور بحاء حطی مفتوحه وضم دال ابجد وسکون واو بعد ازان راء قرشت شیب یعنی زمین سرازیر و پست چو استاد بحر تقارب نوشت بکی وزن میزان او دادبهشت فعولن فعولن فعولن فعول الا ای نکو خلق عنبر سرشت استاد بذال معجمه است زیرا که قبل ازان الف است که از حروف علة است شاعر گفته اینها بفارسی سخن میرانند در معرض دال ذال را ننشانند ماقبل وی ار ساکن وجز وای بود دال است وگرنه ذال معجم خوانند ظاهر امعرب است میزان بکسر میم ترازو واصل ان موزان بوده واو بجهة کسره ماقبل قلب بیا شد بهشت یعنی نها خلق بروزن قفل یعنی خوی عنبر معروف است و بخوش سرشت بروزن کنشت فارسی طبع است که مردم ازان آفریده شده است ملحق

جمیل است خوب و قبیح است زشت
رمق باقی جان طبیعت سرشت

شرح جمیل فی قوله تعالی فاصبر صبراً جمیلاً خوب صفة مشبهه از باب شرف قبیح بقاف وباء ابجد وباء حطی وحاء مهمله بروزن شریف صفة مشبهه از باب شرف بمعنی زشت رمق براء قرشت ومیم وقاف بروزن فرس باقی جان طبیعت بطاء حطی مفتوحه وکسر باء ابجد وسکون یاء حطی

وفتح عین مهمله بعد ازان تاء قرشت خوی معنی سرشت گذشت ملحق

حمیم آب گرم است و محمود دود
لظی دوزخ و خلد و جنت بهشت

شرح حمیم فی قوله تعالی لهم شراب من حمیم آب گرم و بمعنی یاران که در گرما بارد آمده و خوی و خویشاوند و گرمای نیز گویند یحموم فی قوله وظل من یحموم دود لظی فی قوله تعالی کلا انها لظی فی قوله تعالی کلا انها لظی دوزخ و زبانه آتش خلد فی قوله تعالی قل اذلک خیر ام جنة الخلد همیشگی صفت جنت است یعنی جنت باقی نشد جنه فی قوله تعالی ونودوا ان تلکم الجنة بهشت و بستان جمع ان جنان و جنات سابق کلام دران گذشت ملحق

مشمس پرستنده آفتاب
مجوسی است گبر و کنیسه کنشت

شرح مشمس بصیغه اسم فاعل باب تفعیل بمعنی آفتاب پرست و تشنل کننده با آفتاب مجوسی فی قوله تعالی والصابئین والنصاری والمجوس مجوسی با یاء مشدده منسوب بمجوس اند که بفارسی اینها را گبر گویند پیغمبری داشتند او را کشتند و کتاب او را سوزانیدند که در دوازده هزار جلد کاو نوشته شده بود بعضی گویند که بعد از آدم صفی و شیث هبة الله که جایز میدانستند نکاح بمحارم ان مادر و خواهر و دختر و عمه وخاله و سایر محرمات از زنها را ملحق

جماد آنچه نفزاید از فرع و شاخ
نبات آنچه میرویید از زرع و کشت

شرح جماد بفتح جیم و میم بعد ازان الف و دال ابجد هرچه جان ندارد و نامی نیست نباتاً فی قوله تعالی والله انبتکم من الارض نباتاً و آنچه از زمین برویید و نمو داشته باشد مو الید سه گانه یکی جمادات است که غرض معادن باشد دویم نباتات سیم حیوانات است معنی زرع و کشت گذشت ملحق

مشید بنای بر افراشته
خشب چوب و طین گل لبن هست خشت

شرح مشید فی قوله تعالی ولو کنتم فی بروج مشیدة بر افراشته یعنی قصرها و حصارهای بلند و بناهائی که زینت داده باشند بکج خشب بفتح خاء معجمه وشین قرشت بعد ازان باء ابجد چوب جمع خشب خشب و خشبان بضم خاء طین فی قوله تعالی هو الذی خلقکم من طین کل طینة قدری از آن لبن بلام و باء ابجد و نون بوزن کتف خشتهای خام لبنة یکدانه مثل کلمة و کلم صاحب دره دقت نکرده تمام شد

بخط حقیر میرزا عبد الکریم الشیرازی

المجلد بسم الله الرحمن الرحیم الثانی

الحمد لله رب العالمین والصلوة علی محمد وآله شاعری گفته ای غنچه زشرم دهنت در شرابست وز
کرد رهت دامن گل پر عطر است مفعول مفاعلن مفاعیلن فاع بحر هزج است کر تراین فکرا
نیز فی قوله تعالی لم نجعل لهم من دونها سترا آورده عطر بکسر عین بوی خوش هزج بروزن ابواز
ونوعی از سرود و ترانه بحریست از عروض فکر بالکسر اندیشه **اصل**

بُصم و عتَب و رتب چهارم فتر است ایشها همه چیست فترجها شبر است

شرح بصم بباء ابجد وصاد مهمله ومیم بروزن قفل میان انگشت خنصر و بنصر عتب بعین مهمله وتاء قرشت وباء ابجد بروزن فرس میان بنصر و وسطی رتب براء قرشت وتاء قرشت وباء ابجد بروزن فرس میان وسطی و سبابه فتر بفاء وتاء قرشت وراء مهمله بروزن حبر میان سبابه و ابهام فترجه بضم فاء وسکون زاء قرشت وفتح جیم بعد از ان هاء شکاف میکوید بین این دو فرجه یعنی شکاف وکشادگی است غرض از فرجهای شبر شکاف وکشادگی بین انگشتان شبر بشین معجمه وباء ابجد وراء قرشت بروزن حبر میان ابهام وخنصر که مراد وجب است

شاعری گفته ای شاه خرگهی محتشمه ملک دل ما تراشده یکقلمه مفعول مفاعلن مفاعیلن فاع این بحر هزج کنون بخوان بانغمه خرگه مخفف خرگاه مکان وسیع وخیمه سلاطین محتشمه بصیغه اسم مفعول از باب افتعال یعنی شرم داشته شده وبخشم آورده شده غرض انکه مردم از او شرم کنند وبجهت او واحترام او خشم کنند واین معنی ثانی التزامی است ملک فی قوله تعالی تؤتی الملک من تشاء پادشاهی قلم بروزن فرس خامه تراشیده یک قلمه یعنی تمام مسخر تو شده بمعنی التزامی نغمه بفتح نون وسکون غین معجمه وتحریک از ضرورتست وفتح میم بعد از ان ها آواز **فی عدد** زوجات النبی عدد بفتح عین مهمله وتشدید دال ابجد شمردن از ناب نصر زوجات بفتح زاء هوز وسکون واو وفتح جیم بعد از ان الف وتاء قرشت جمع زوجه یعنی زنها بعضی بفتح واو میخوانند غلط است معنی نبی در قطعه خامسه گذشت **اصل**

نُه جفت نبی که پاک بودند همه بُد عائشه و خدیجه محترمه
با ام حبیبه حفصه بود و زینب میمونه صفیه سوده ام سلمه شرح

مجلسی فرموده بروایتی ازواج آنحضرت بیست و ده نفر بوده اند دو نفر هرگز مدخوله نبوده اند نه نفر دیگر
وبعد از وفات حضرت نه نفر از زوجات مدخوله دائمه باقی مانده چنانچه از کلام ابن عباس که خطاب
بعائشه است معلوم میشود تجملت تبغلت ولو عشت تفیلت لک التسع من الثمن وفی الکل
تصرفت عائشه بصیغه مفرد مؤنث اسم فاعل بنت ابی بکر است ولهذا بهمزه باید خواند واو
بین زنان پیغمبر بکر بود بروایتی رسول خدا او زن بکر بنکاح خود نیاورد باقی ثیبات بودند
مگر انکه در کشف الغطاء شیخ جعفر مرحوم فرموده سوده نیز بکر بوده جویریه بضم جیم وفتح واو
سکون یاء حطی وکسر راء قرشت وفتح یاء حطی بعد از ان ها بنت حارث بن ابی ضرار بود بسیار
جمیله بود عائشه گفت حلاوت وملاحتی داشت که مانند آن دیده نمیشد خدمت حضرت آمد
که در کارها انجناب امداد کند گفت والله همین که او را در حجره دیدم دانستم رسول خواهد دید
آنچه من دیده ام عرض کرد بجهت استعانه شما فرمود آیا بهتر از این هم ممکن است عرض کرد آن
که ترا تزویج کنم قبول کرد پس بنکاح نبی در آمد واین در سال پنجم از هجرت بود ودر بعض نسخ بجای جویریه
خدیجه نوشته وحال انکه خدیجه وقت وفات حضرت زنده نبود ولی خدیجه نزد زنان تمام خلقت و
نقص مدتست و خدیجه مذکر او ستام حبیب بحاء حطی وباء ابجد اسم او رمله دختر صخر بن حرب مکنی
بابی سفیان بود در سنه هشت از هجرت بنکاح حضرت در آمد از بنی امیه بود حفصه بفتح حاء
وسکون فاء وفتح صاد بعد از ان هاء دختر عمر بود در سنه سیم از هجرت بنکاح حضرت در آمد زینب
بفتح زاء هوز وسکون یاء حطی وفتح نون بعد از ان باء ابجد دختر جحش در سنه پنجم از هجرت بنکاح
حضرت در آمد قبل از ان زن زید بن حارثه بوده میمونه بمیم مفتوحه وسکون یاء ومیم مضمومه
وسکون واو وفتح نون بعد از ان ها دختر حارث در سنه هفتم از حضرت در آمد صفیه
بفتح صاد وکسر فاء وشد یاء مفتوحه حطی بعد از ان ها بنت حیی بن اخطب در جنگ خیبر اسیر شد
وسهم دحیه کلبی بود او را از دحیه خرید وازاد کرد و بنکاح در آورد سوده بفتح سین مهمله
سکون واو وفتح دال ابجد بعد از ان ها دختر زمعه اسدیه بعد از وفات خدیجه بنکاح حضرت
در آمد ام سلمه بفتحات سین مهمله ولام ومیم بعد از ان ها کنیه هند مخزومیه است ولیز زنانی
بود سنه چهارم هجرت بنکاح حضرت در آمد و ترتیب زوجات از اینقرار است اول خدیجه را

تزویج فرمود بعد از موت او سوده را بعد عایشه بعد ام سلمه و حفصه بعد زینب بعد جویریه بعد
ام حبیبه بعد صفیه بعد میمونه بعد باین ترتیب که در کشف الغطا است **اصل**

قطعه ۱۷ — در اسماء اولاد النبی

در اسامی عدد اولاد نبی ص

فرزند نبی قاسم و ابراهیم است — پس طیب و طاهر از سر تعظیم است
با فاطمه و رقیه ام کلثوم — زینب شمر او ترا سر تعلیم است

شرح اختلاف است در عدد اولاد رسول صلی الله علیه و آله و الاصح اقوال اینست که هفت نفر بودند
اول قاسم که پیش از بعثت آنجناب متولد شد مادر آن خدیجه بود و دو سال سن او بود و در
حیوة نبی در مکه وفات یافت و از اینجهت حضرت را ابو القاسم گفتند دویم ابراهیم مادر او ماریه قبطیه
در سن هیجده ماهه در زمان رسول در مدینه وفات یافت سیم عبد الله ملقب بطیب و طاهر از خدیجه
متولد شد بعد از بعثت هفت روزه بود که در مکه وفات یافت در زمان رسول چهارم فاطمه
مادر او خدیجه بود بعد از بعثت متولد شد پنجم رقیه بضم راء قرشت و فتح قاف و شد یاء حطی بعد
از آن هاء از خدیجه متولد شد قبل البعثة پس عتبة بن ابی لهب او را تزویج نمود و قبل از دخول
عداوة لابیها او را طلاقه نمود بعد از آن عثمان او را تزویج نمود و بعقد آورد ششم ام کلثوم از
خدیجه متولد شد و پیش از بعثت پسر دیگر ابی لهب او را تزویج نمود و قبل از دخول طلاقه نمود بعد
عثمان او را تزویج کرد و پیش از آنکه بخانه او برود در حیوة رسول وفات یافت هفتم زینب بفتح زاء هوز
از خدیجه متولد شد و پیش از زمان بعثت و حرام شدن دختر بکافران دادن او را با بی العاص بن
ربیع داد که خالو زاده او بود و در حیوة رسول وفات یافت و بعضی گفتند اولاد حضرت نه نفر بودند
و طیب و طاهر را غیر عبد الله دانستند

قطعه ۱۸ — در اسماء موالی النبی

در اسامی موالی نبی صلی الله علیه و آله و الموالی جمع مولی و هو المعتق من الرق غلام ازاد کرده **اصل**

مولی دوازده است ز ایکی نبی — دیگر فضاله انکه شعر است و هبه
ثوبان رباح و صالح و مدعم یسار و زید
و رافع ضمیره کبیشه مویهبه

شرح چون رسول نبی و نه غلام ازاد کرده داشت غیر از آنکه ازاد فرمود مجلسی علیه الرحمة

مفصلا متعرض است دوازده نفر را مصنف بنظم آورده باقی در کتب اخبار است نبه بنون و با
ابجد و هاء بوزن فرس و فضاله بضم فاء و فتح ضاد معجمه بعد از آن الف و لام مفتوحه و هاء
غلامیست که بعنوان بیع و هبه بحضرت منتقل نشد بلکه در جنگ با کفار اسیر شد و حضرت
او را ازاد کرد ثوبان بفتح ثاء مثلثه و سکون واو و فتح باء ابجد مکنی بابی عبد الله غلامی بود که
حضرت از خیبر خرید و ازاد کرد رباح بفتح راء قرشت و باء ابجد بعد از الف و حاء حطی ملقب بسفینه
غلام سیاه بود که از ولد عبد القیس خرید و ازاد کرد و صاحب مجمع فرموده رباح را ازاد کرده های
امیر المؤمنین بود شاید هر دو غلام رباح نام ازاد کرده باشند هر یک علیحده صالح لقب او شقران
بوزن عثمان در جنگ بدر حاضر شد و مملوک بود حضرت رسول او را ازاد فرمود وطن او
که در زمان خلافت عثمان وفات یافت مدعم بکسر میم و سکون دال ابجد و فتح عین معجمه و بقولی مهمله بعد
از آن میم فروه دختر عمرو حذامی برای آنجناب بهدیه فرستاده بود و در وادی القری تیری باو خورد و
شهید شد یسار بفتح یاء حطی و سین مهمله بعد از آن الف و راء قرشت غلام رسول و رومی بود در جنگ
بنی ثعلبه او را اسیر کردند و حضرت او را ازاد فرمود زید بفتح زاء هوز و سکون یاء حطی بعد از
آن دال ابجد پسر حارثه او مردی بود از بنی کلب در جاهلیت اسیر شد حکیم بن حزام او را خرید برای عمه
خود خدیجه بهفتصد درهم و چون رسول خدیجه را تزویج کرد زید را بحضرت بخشید و آنجناب او را
ازاد کرد این همان زید است که خدا فرمود فلما قضی زید منها وطرا زوجناکها ابو رافع بفاء و عین مهمله
کنیه اش اسم او اسلم و غلام عباس بن عبد المطلب بود بحضرت بخشید و آنجناب ازاد فرمود او را ضمیره
بضم ضاد معجمه و فتح میم و سکون یاء حطی و فتح راء بعد از آن هاء یکی از ازاد کرده هاست و هنوز نام ازاد
او میان فرزندان او کبیشه بوزن ضمیره نام او سلیمان یا سلیم آنجناب او را خرید و ازاد کرد و در روز
اول خلافت عمر وفات یافت ابو مویهبه بضم میم و فتح واو و سکون یاء حطی و کسر هاء و فتح باء بعد از آن
هاء که در قبیله مزینه متولد شده بود و حضرت او را ازاد کرد

ای قد تو در گلشن جان سرو روان — وز رشک قدت سرو خجل در بستان — مفعول مفاعلن
مفاعیلن فاع این بحر رباعی هزج اخرب دان بحر در لغت دریا است و در اصطلاح عروضیین
طایفه و پاره از کلام باشد و وزنی که مشتمل باشد بر چند صنعت از شعر از آن بحر خوانند که همچنانکه

دردریا شخص حیران و سرگردان است در بحر شعر هم بجهت تغییراتیکه در ارکان عروض واقع است
متحیر میشود و در تردد می افتد که این چه تغییر و این چه وزن است هزج آوازی بود باترنم که خوش آینده
باشد و عربان بیشتر که باواز خوش در سرودها میخوانند در این بحر است و هر رکن این بحر را
در اول وتد مجموع است و از پی آن دو سبب خفیف و این مد میکنند بمد صوت و کردانیدن آواز
را پس از اینجهة این هزج نام کرده اند اخرب از ماده خرب است و آن در لغت ویران کردن بود و در
اصطلاح آن است که مفاعیلن را میم از اول و نون از اخر بیفتد فاعیل بماند مفعول بجای آن
نهند و این را اخرب خوانند **اصل**

نوح وانفال مدینی میدان با لم یکن و زلزله احزاب همان

شرح از ابتداء بعثت پیغمبر صلعم که روز بیست و هفتم رجب است تا یوم وفات انحضرت بیست و دو
سال و هفت ماه و یکروز یا سه روز بوده در این زمان قران مندرجا بر پیغمبر صلعم نازل شد از
انجمله دوازده سال و یازده روز یا هیجده روز در مکه بوده و مدت نه سال و یازده ماه و شانزده روز
در مدینه بوده بعضی ایام نبوت را بیست و سه سال و چهارده روز کم و برخی بیست و سه سال بی زیاد و کم
دانسته اند سوریکه در مکه نازل شد مکیه و سورهائیکه در مدینه نازل شد مدنیه گفته اند نوح
سوره بیست و چهارم و از جزو هیجدهم است سنه حدیبیه که سال ششم از هجرت است در مدینه نازل
شده انفال سوره هشتم و از جزو نهم سنه فتحیه که سال هشتم از هجرت است در مدینه نازل شده لم یکن
سوره بینه است سوره نود و هشتم و از جزو اخر قران سنه بدریه که سال دویم از هجرت است در مدینه
نازل شده زلزله سوره نود و نهم و از جزو اخر قران سنه افتتاحیه که سال بعثت است در مکه نازل شد
و قول بمدنیه بودن آن ضعیف است احزاب سوره سی و سیم و از جزو بیست و یکم سنه خیبریه که سال
هفتم هجرت است در مدینه نازلشده **اصل**

پنج اول و قد سمع و رعد و حدید
فتح و لیس و بینه و نصر و دهر الرحمن

شرح اول مخفف اول است بجهة ضرورت غرض پنج سوره اول قران است که آن فاتحه و بقره و
آل عمران و نساء و مائده است فاتحة الکتاب سنه افتتاحیه یعنی سال اول از بعثت در مکه نازلشده

شعر

اخرب

سوره مکیه سوره نازل مدنیه شده

نوح سوره بیست و دویم و از جزو هفدهم سنه خندقیه که پنجم از هجرت است در مدینه نازل شده صح

یا بضم همزه جمع اولی است

و بقولی این سوره هم مکی هم مدنی است بنابر اینکه دو مرتبه نازل شده باشد بقره سوره دویم سنه
توکیه که سال نهم از هجرت است در مدینه نازلشده آل عمران سوره سیم و از جزو سیم و چهارم سنه
وداعیه که سال دهم از هجرت است در مدینه نازل شده نساء سوره چهارم و از جزو چهارم و پنجم
سنه حدیبیه که سال ششم از هجرت است در مدینه نازل شده مائده سوره پنجم ابتداء ان در جزو
ششم سال دهم از هجرت در مدینه نازل شده قد سمع سوره مجادله است سوره پنجاه و هشتم و از
جزو بیست و هشتم سنه احدیه که سال سیم از هجرت است در مدینه نازلشده رعد سوره سیزدهم
و از جزو سیزدهم سنه نخلیه که سال دوازدهم از بعثت است در مکه نازلشده و قول بنزول ان
در مدینه ضعیف است حدید سوره پنجاه و هفتم و از جزو بیست و هفتم سنه بدریه که سال دویم
از هجرت است در مدینه نازل شده غرض از فتح و لیس و بینه سوره انا فتحنا و سوره محمد قبل ان و
سوره حجرات بعد ان است فتح سوره چهل و هشتم و از جزو بیست و ششم سنه فتحیه که هشتم هجرت
است در مدینه نازلشده حجرات سوره چهل و نهم و از جزو بیست و ششم سنه خندقیه که پنجم از
هجرت است در مدینه نازل شده محمد سوره چهل و هفتم و از جزو بیست و ششم سنه احدیه که سال
سیم از هجرت است در مدینه نازلشده نصر سوره یکصد و دهم و از جزو اخر سنه اول از بعثت
در مکه نازلشده و قول بانکه مدنیه است ضعیف است دهر سوره هفتاد و ششم و از جزو بیست و
نهم سنه استعلائیه که سال دویم بعثت است در مکه نازل شده و قول بانکه مدنیه است ضعیف است
الرحمن سوره پنجاه و پنجم و از جزو بیست و هفتم سنه واقعیه که سال چهارم بعثت است در مکه
نازل شده و نزول ان در مدینه بنظر نرسیده **ملحق**

تحریم و طلاق و جمعه و ممتحنه
با حشر و منافقون تغابن پس از آن

شرح تحریم سوره شصت و ششم و از جزو بیست و هشتم سال هفتم از هجرت در مدینه نازلشده
طلاق سوره شصت و پنجم و از جزو بیست و هشتم سال هفتم از هجرت در مدینه نازلشده جمعه سوره شصت و
دویم و از جزو بیست و هشتم سنه هجریه که سال اول هجرت است در مدینه نازلشده ممتحنه سوره شصتم
و از جزو بیست و هشتم سنه نظیریه که چهارم از هجرت است در مدینه نازل شده حشر سوره پنجاه و نهم

وازجزو بیست و هشتم سال چهارم از هجرت در مدینه نازل شده منافقون سوره شصت و سیم وازجزو بیست و هشتم سال اول هجرت در مدینه نازل شده تغابن سوره شصت و چهارم وازجزو بیست و هشتم سال اول از هجرت در مدینه نازل شده

فی القطع العروضی و بحر الرمل

ای لب لعل تو دل را قوت و جان را ستقوت   پیش فکرت حکمت یونان چه نسج عنکبوت

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات   کرده از بحر رمل منظوم در گفتگوت

قوت توانائی قوت خورش دادن فکر اندیشه حکمت احوال اعیان موجودات است علی ما هو علیه بقدر طاقت بشریه اعم از اینکه مطابق قانون اسلام باشد یا نباشد قال بعض المحققین المراد من الحکمة ما یتضمن صلاح النشاتین او النشاة الاخری واما ما یتضمن صلاح الدنیا فقط فلیس من الحکمة فی شیء بافتن از باب ضرب عنکبوت حیوانی است باننده منظوم سخن با معنی موزون با قافیه

نسج

در گفتگو ای مرواید بزرگ فی اسامی البروج بروج فی قوله تعالی ولقد جعلنا فی السماء بروجا جمع برج وان یکی از دوازده بخش فلک است و بمعنی کوشک نیز آمده

فی البروج

برجها دیده که از مشرق بر آورند سر

جمله در تسبیح و در تهلیل حی لا یموت

شرح

اهل نجوم گفته اند حرکت فلک البروج وافلاک سیارات از مشرق بمغرب حرکت قسریست و حرکتی که خاص است یا نها از مغرب بمشرق است پس این برجها طلوع انها از مشرق و حرکت انها از مشرق بتبع حرکت فلک است و گفته اند فلک افتاب چون یکبار دور کند از مغرب بمشرق دایره موهوم شود که مرکز ان مرکز عالم باشد وانرا دائره فلک البروج خوانند و دائره دیگر فرض کنند از دوائر عظام که مرکز ان مرکز عالم بود و دو قطب او شمال و جنوب انرا دائره معدل النهار نامند پس این دو دائره فلک البروج چهار قسمت متساوی شده و نقطه که از دائره فلک البروج حاصل شود یکی را از ان اعتدال ربیعی و دوم را اعتدال خریفی خوانند و دو نقطه که از دائره معدل النهار حاصل شود یکی را نقطه انقلاب صیفی خوانند و ثانی را انقلاب شتوی نامند پس ربع اول را که میان نقطه اعتدال ربیعی و انقلاب صیفی است ربیع خوانند و ربع دوم که میان نقطه انقلاب صیفی و نقطه انقلاب خریفی است صیف و تابستان خوانند و ربع سیم را که میان نقطه اعتدال خریفی و نقطه

انقلاب شتویست خریف خوانند و ربع چهارم را که میان نقطه انقلاب شتویست و میان نقطه انقلاب ربیعی شتا و زمستان خوانند و دو دائره عظیم فرض کنند که از قطب فلک البروج بیرون ایند و ربع ربیعی و ربع خریفی هر کدام را به قسمت متساوی کنند و دو دائره عظیم دیگر فرض کنیم که از قطب فلک البروج حادث شوند و ربع صیفی و ربع شتوی را بدستور برابر سه قسمت کنند پس فلک البروج متساوی بدوازده قسمت شود و هر قسمتی را برج خوانند انگاه هر برجی را سی قسمت کنند متساوی وانرا درجه خوانند پس فلک البروج سیصد و شصت درجه شود و در هر قسمتی از ان اقسام دوازده گانه کواکب ثابته باشکال مختلفه در یکی بصورت حمل و در دیگری بصورت ثور و هر قسمتی را بشکل ان کواکب نام گذاشته اند که در اینجا است چون گویند که فلان کوکب در فلان برج است معنی ان باشد که اگر خطی مستقیم کنیم که از مرکز زمین بگذرد و بکوکب معلوم بپیوندد وازکوکب بگذرد و بفلک ثوابت رسد در ان قسم فتد

ملحق

چون حمل چون ثور چون جوزا و سرطان و اسد

سنبله میزان و عقرب قوس جدی و دلو و حوت

شرح حمل بفتحتین بصورت بره مقدم او بجانب مغرب و موخر او بجانب مشرق و روی او باز کردانیده کواکب او بیست و سه است هیجده داخل صورت و پنج خارج از صورت ثور بفتح ثاء مثلثه بصورت گاو است از کله تا کفل و مخنر ندارد و مقدم او بجانب مشرق باشد و موخر بجانب مغرب کواکب او سی و سه است داخل صورت و یازده خارج از صورت یازده کوکب جوزاء بفتح جیم و سکون واو و فتح زاء بعد از ان الف ممدوده بصورت دو ادمیست دست در گردن هم و سر ایشان بجانب مشرق و شمال و پای ایشان بجانب جنوب و مغرب و کواکب ان هیجده داخل صورت و هفت خارج از صورت سرطان بفتحات سین مهمله و راء قرشت و طاء حطی بعد از ان الف و نون و در شرح لمعه در صفحه اولی از کتاب الاطعمة والاشربه فرموده والسرطان بفتح الصاد انتهی بصورت خرچنگ است و کواکب او نه از صورت و چهار خارج از صورت اسد بر وزن فرس بصورت شیر است و کواکب ان بیست و هفت داخل در صورت و هشت خارج از صورت سنبله بضم سین مهمله و سکون نون و ضم باء ابجد و فتح لام بعد از ان هاء بصورت زنی است سر او بجانب طرف و پای او تا بجا که ذبانه

واتراه

ترازواست وخوشه بدست گرفته وانرا کوکب العذرا کویند کواکب او بیست وشش
داخل درصورت وشش خارج ازصورت میزان بکسر میم بصورت ترازوست کواکبش
هشت داخل درصورت ونه خارج عقرب بصورت کژدم است کواکب او بیست وکواکبست
ازصورت وسه خارج ازصورت قوس بفتح قاف بصورت مردیست که بدن او اسفل اسب
است اندکر تا سر آدمی کمان تا کوش کشیده کواکب او سی ویک است تمام داخل درصورت
است جدی بفتح جیم وسکون دال ابجد بعد ازان یاء حطی وان صورتیست که از سر تا کمر شبیه
بزغاله که نخذیر ندارد وبجای نخذین دنب ماهی است کواکب ان بیست وهشت تمام داخل صورت
دلو بفتح دال ابجد وسکون لام بعد ازان واو بصورت مردی است ایستاده کوزه سرنکون در
دست که اب ازاو میریزد کواکب ان چهل ودواست وسه خارج ازصورت حوت بضم حاء حطی
وسکون واو وبعد ازان تاء قرشت بصورت دوماهی است دم انها بهم متصل است وکواکب
ان سی وچهار است ازصورت وچهار خارج ازصورت وارقام بروج بعد ازین خواهد ذکر
خواهد شد اسماء السیارات ملحق

در فلک هفت کوکب سیارا افریده خدای عزوجل

شرح حضرات متکلمین را عقیده انست که ستارکان در اسمان اول اند بدلیل قوله تعالی انا
زیّنا السماء الدنیا بزینة الکواکب وقوله ولقد زیّنا السماء الدنیا بمصابیح زیرا که اسمان
دنیا عبارتست از اسمان که بزمین نزدیکتراست ورد باینکه اینقدر از دلیل توان کرفت که کواکب
مرکوزه در فلک قمر نه بلکه دلیل است براینکه فلک قمر مزین بکواکب است بجهت شفاف بودن
ان وحکما کفته اند هریک از سیارات در فلکی هستند ولی ثوابت بر اسمان هشتم چون افلاک
بعضی بر بعضی محیط اند مثل جسم پیاز محدب هر فلکی مقعر دیکر را مس کند وانچه اقرب بعناصر
فلک قمر است وان کوچکترین افلاک است بعد ازان فلک عطارد بعد ازان فلک زهره بعد
ازان فلک شمس بعد ازان فلک مریخ بعد ازان فلک مشتری بعد ازان فلک زحل وقوله تعالی
الذی خلق سبع سموات طباقا هفت فلک سیارات هستند ودو فلک دیکر ملسان اهل شرع
عرش وکرسی هستند ولی فلک هشتم را میخوانند فلک ثوابت وفلک البروج کویند که ثابتات

ازصورت تم

قطعة السیارات فی السبع

دروا رست وفلک نهم را میخوانند فلک اطلس وفلک الافلاک کویند وکوکبی دران نیست
وفلک زحل دورترین افلاک است ملحق

قمراست وعطارد وزهره
شمس ومریخ ومشتری وزحل

شرح قمر بروزن بهرس بر فلک اولست وان کوکب رسولان ومسافران وپیکان ودبیران
واصحاب خبر وشر وبحر تر وآبی وسریع السیر در بیست وهشت شبانروز ونیم فلک یکدور را قطع
کند عطارد بضم عین وفتح طاء حطی والف وضم راء قرشت وتشدید دال ابجد در اصل عطی ورد بوده
چون عطارد خود مزاجی ندارد نه حرارت نه برودت نه سعادت نه نحوست بلکه سعادت را از زهره و
مشتری کسب میکند ووقتیکه نظر تثلیث یا تربیع یا غیرها داشته باشند وکسب نحوست از زحل که نحس
اکبر ومریخ که نحس اصغر است میکند وچون نظر انها زائل شد سعادت یا نحوست که کسب کرده
رد کرده میشود وباقی نمیماند ودر قاموس بکسر زاء وتخفیف دال دانسته بر فلک دوم است وانرا کوکب
دبیران وکارکنان ونویسندکان واصحاب دیوان ودیو کان وارباب فهم وفراست است واوست ماده
وشمالی وسریع السیر ودور فلک را قریب یکسال تمام کند وانرا بفارسی تیر کویند الف ولام برا او
نمیشود بصرف ومنع زهره بضم زاء هوز وفتح هاء وفتح راء قرشت بعد ازان هاء بر فلک سیم است
وان کوکب زنان وخادمان ومعاشران وخنیاکران وکویندکان واهل طرب ونغمه است ومونث
ومزاجش کرم وتر باعتدال نزدیک است وانرا سعد اصغر خوانند ودوره قریب بسالی تمام کند
در هر صد روز بیست وروز راجع باشد وانرا بفارسی ناهید کویند شمس بروزن فلس بر فلک چهارم است
وان کوکب ملوک وسلاطین وامرا وبزرکان واهل امر ونهی است ومزاجش کرم وخشک وانرا
نیر اکبر خوانند ودور فلک را در دوازده ماه تمام کند مریخ بکسر میم وتشدید راء قرشت وسکون
یاء حطی بعد ازان خاء نخذ بر فلک پنجم است وان کوکب جنک جویان وسپاهیان وارباب حرب
وقتل وترکان ودزدان وعیاران است مذکر ومزاجش کرم وخشک است وانرا نحس اصغر خوانند
بادی وبطئ السیر است ودوره در دو سال ویکماه ونیم تمام کند ودر هر دوری یکماه ونیم راجع باشد
وانرا بفارسی بهرام کویند مشتری بضم میم وسکون شین قرشت بعد ازان تاء وراء قرشت ویاء حطی بر

برفلك ششم است وعطارد در دوازده سال قطع کند ودر هر دوری یکماه ونیم راجع باشد و
او را بفارسی برجیس خوانند زحل بضم زاء هوز وفتح حاء حطی بعد ازان لام برفلك هفتم است
وان کوکبیست باسبانان وامثال انست عزاجش سرد وخشك ومذکر است از نحس اکبر خوانند
بادی وبطیء السیر است ودوری در سی سال تمام کند وبرجی در دو سال ونیم واو را بفارسی
کیوان کویند الف وکلام براو داخل نمیشود وغیر منصرف است بعضی بترتیب فارسی کواکب سبعه را
بنظم آورده اند کواکبمه وتیر وناهید میدان چو خورشید وبهرام وبرجیس وکیوان

فی اللف والنشر المرتب ملحق

قطعه ۲۱ فی اللف والنشر

لف ونشر مرتب او را دان | که دو لفظ آورند ودو معنی
لفظ اول بمعنی اول | لفظ ثانی بمعنی ثانی

شرح لف بفتح لام وتشدید فاء در پیچیدن از باب نصر وبکسر لام بمعنی اشجار یکه بعضی ببعضی پیچیده
باشد بجهة کثرت انها نشر بفتح نون وسکون شین معجمه بعد ازان راء قرشت فاش کردن وکستردن
وان از محسنات معنویه است بعبارة اخری ذکر متعدد است بر تفصیل یا اجمال پس ذکر دو معنی بدون
تعیین نسبة باینکه سامع هر یك را رد بلفظ صالح برای این معنی میکند نحو قوله تعالی وَمِن رَّحْمَتِهِ
جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ ضمیر فیه راجع بلیل است وضمیر من
فضله راجع بنهار ودون فارسی وعربی وغیرهما امده غرض انکه دو لفظ یا بیشتر سربسته ومبهم بپیچید
ومبهم متکلم کفته بعد بترتیب ترجمه این الفاظ کند مثل انکه در قطعه دوم کفته نحاس و
صفر مس وروی نحاس وصفر هر دو عربی است مس وروی فارسی وبترتیب ترجمه لفظین است
ومثل قول الشاعر برید ودرید وشکست وببست یلان را سر وسینه وپا ودست چهار لفظ
اول لف است ومبهم وچهار لفظ اخیر نشر است ورفع ابهام کرده ملحق

قطعه ۲۲ در بیان علم کردن برج قمر ...

هر چه از ماه شد مثنی کن | پنج دیگر فزای بر سر آن
پس بهر پنج از آن زخانهٔ شمس | کیر برجی وجای ماه بدان
وانچه مانده درآخر منزل | ضرب کن در شش ودرج ومیدان

شرح چون در اخبار صحاح منع کرده اند از سفر ونکاح وحال انکه قمر در برج عقرب باشد از آنجمله

در جلد بیت دوم بحار است لاتسافر والقمر فی برج العقرب وشهید علیه الرحمه در شرح لمعه
فرموده قال الصادق علیه السلام من تزوج والقمر فی العقرب لم یر الحسنی بلکه در بعض اخبار است
که در حال بودن قمر در برج عقرب شروع در هیچ کار نشاید قاعدهٔ نجومیه بدانکه از برای کواکب
سبعه سیاره که از اجرام علویه ونجوم سماویه هستند ومرکوز در تحت افلاک سبعه میباشند
سیر وحرکتی است در هر یك از بروج دوازده کانه مشهوره بر وفق نظام کلیه وحکمة الهیه که
تمام اثار واقعه در این عالم از نظرات وتوجهات انهاست بعناصر اربعه زیرا که کواکب بمنزلهٔ ابا وعناصر بمنزلهٔ امهات
۲ اباء وعناصر بمنزله امهم
واثار واقعه در این عالم بر دو قسم است بعضی شرور وبعضی خیرات بعضی نحس وبرخی سعد لهذا باید
ایام ولیالی سعد از نحس تمیز داده بشود وتمیز حاصل نمیشود مکر بدانستن سیر هر یك از کواکب
در بروج وچونکه اغلب محتاج الیه ناس دانستن سیر قمر است در بروج بخصوص هنکام سیر قمر در
برج عقرب که از جمله بروج منحوسه است بدین جهة مصنف ناظم قاعده را بیان فرموده واین ضابطه
تحقیقی است از جهتی وتقریبی است از جهتی اما تحقیقی است بواسطه انکه بودن قمر در برج مخصوص
معین میشود واما تقریبیست از جهة تعیین درجات بروج پس میکوئیم که اهل نجوم مدت سیر قمر را
در هر یك از بروج اثنی عشریه معین نموده اند ومیکویند که قمر یکدوره بروج را تمام مینماید
در ظرف بیست وهفت یوم وثلث یوم ولیل وتوقفش در هر برجی دو روز وکسری است بالا
بعد از تمهید این مطلب قاعده این است که هر چه از ایام وروزهای شهور عربیه بکذرد باید مضاعف
نمود وپنج عدد هم از خارج بمجموع افزود بعد ملاحظه نماید که شمس در کدام برج است انکاه که
تعیین برج شمس شد ان عدد را پنج پنج قسمت نماید وابتدا از برجی که شمس در ان است نماید
پنج عدد را بان برج بدهد وپنج عدد دیکر را به برج بعد از ان وهکذا همه طور هر یك برج را
پنج عدد بدهد تا وقتیکه از ان عدد سابق اصلا چیزی باقی نماند ویا انکه اکر باقی بماند کمتر از پنج باشد
حال اکر از عدد چیزی باقی نماند بعد از قسمت قمر در ان برجی خواهد بود که ان پنج عدد اخری
بان رسیده بود واکر چنانچه کمتر از پنج باقی بماند اذا ۱۰ در اکر کمتر است از پنج میدهیم بان برجیکه
بعد از بروجی واقع شده که پنج عدد صحیح بانها رسیده بود وقمر در همین برج است که عدد باقی
باو رسیده حال میخواهیم معین نمائیم که قمر در کدام درجه از درجات این برج میباشد عدد را

که باز برج رسیده بود ضرب در شش میکنیم بعد از ضرب به درجات ان برج موافق خواهد بود
باحاصل ضرب ثمر در ان به درجه اخیر در جات خواهد بود ملحق

قطعه ۲۳ ماههای عربی

زمحرم چه گذشتی چه بود ماه صفر — دو ربیع و دو جمادی ز پی یکدیگر
رجب است از پی شعبان رمضان و شوال — پس بکن ذیقعده و ذیحجه بکن نیک نظر

شرح قوله تعالی اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِی کِتَابِ اللهِ تواریخ چند است افضل
واحسن انها تاریخ عرب است که ابتداء ان زمانی است که رسول صلی الله علیه از مکه هجرت بمدینه
فرمود واین تاریخ در زمان عمر وضع شد وماههای عربی بنا بر این ایه دوازده است وشهر
در شرع عبارت است از ما بین هلالین وشهر هلالی گاهی سی روز است وگاهی بیست و
نه روز واختلاف است که ایا ماه اول سال کدام است بعضی رمضان دانسته‌اند ولی کوفیون بنا بر انچه
از انها نقل شده اول سال را از غره محرم گیرند وظاهر میشود ثمره خلاف در نذر منها اربعة
حرم چهار ماه از دوازده ماه را ماه حرام گویند که قتال در انها حرام است ولکن اختلاف کردند در
کیفیت عدد انها بعضی گفتند ماههای حرام از دهم ذی الحجه است تا دهم ربیع الاخر بجهة اینکه برائة
یوم عرفه واقع شد ولی جمهور گفته‌اند واخبار هم معاضد است که ذوالقعده و ذوالحجه
ومحرم و رجب که سه ماه متوالی ویکماه منفرد است چهار ماه حرام است محرم بصیغه اسم مفعول
از باب تفعیل اسم است از برای ماه اول از سال عرب وجه تسمیه ان است که در این ماه قتال حرام
بوده صفر گفتند ماخوذ از صفر یعنی خالی بودن چون اشهر حرم منقضی شده بود مردم از برای
قتال بیرون میرفتند وخانهای انها خالی میماند یا خانهای مکه از حجاج خالی میشد که همه
عود بوطن های خود کرده بودند و از ماه هائیست که الف ولام اسم داخل نمیشود ربیع الاول
وربیع الاخر وجه تسمیه انکه انها را ربیع گفتند در وقت تسمیه مشهور از دو ماه در فصل ربیع
واقع شده بود جمادی بروزن حباری است از جاج حکایت شده که ابو امیر منصرف دانسته
بجهة علمیت وتانیث وهر دو معرفه اند واد خال الف ولام در انها غیر صحیح است واز ابن ابار
روایت است که اسماء شهور تمام مذکر است بجز جادین جادی الاولی وجمادی الاخره بعضی جماد
الاخری می نویسند وان غلط است بجهة انکه اخری مونث اخر است بفتح خاء ونه اخر بکسر خاء

وحال انکه اخر بکسر خاء با اول مناسب است واخره با اولی رجب اسم نهری است در بهشت این ماه را از ان جهت
گفتند که بجهة صوم رجب صائم از ان نهر خواهد اشامید طعم نهر از شیر سفید تر واز عسل شیرین تر
است یا انکه رجب از ترجیب بمعنی تعظیم است چون در جاهلیت تعظیم اینماه میکردند وقتال
را در اینماه حرام میدانستند وسرهای نیزه‌ها را در اینماه از انها جدا میکردند ولهذا شهر الاصم گویند
چون اصم بمعنی کر است چون در اینماه اسلحه از انها جدا میکردند لهذا شهر اصم گویند چون اصم
بمعنی کر است چون در اینماه صوت مستغیث وقعقعه سلاح وحرکت قتال شنیده نمی شد
وانرا اصب نیز گویند چون صب رحمت در اینماه میشود و رجب از ماههائیست که الف ولام بر او هم
داخل نمیشود شعبان غیر منصرف است والف ولام بر او داخل نمیشود وجه تسمیه انستکه در
اینماه ارزاق عباد منشعب میشود فیها یفرق کل امر حکیم رمضان غیر منصرف است والف ولام
بر او داخل نمیشود وجه تسمیه انستکه زمان وضع این اسم زمان گرما وتابیدن افتاب بریکها
وغیرها بوده که انرا رمض گویند یا ماخوذ از رمض است چون در اینماه از گرما و تشنگی شکمها
بدن سوخته میشد ورمضاء بمعنی ریگهای گرم از تابش افتاب ولانه یرمض الذنوب ای
یحرقها گناهان را میسوزاند شوال اول ماههای حج است شوال گفتند چون اینماه در فصلی بود
که ناقه دم خود را بلند میکرد از شدت شهوت بجهة ابستن شدن واز رسول روایت است که انرا
شوال گویند بجهة اینکه برداشته میشود در این ماه گناهان مومنین وزائل میشود ذوالقعده
بفتح قاف از اشهر حرم است وحج است ماهیست که عرب نشستند در اینماه از جنگ با دو ماه بعد
یعنی قبل از اینماه جنگ میکردند ولی در اینماه ترک میکردند ذوالحجه بکسر حاء حمله از اشهر
حرم وماه حج است عن الازهری العرب تذکر الشهور کلها مجردة عن لفظ الشهر الا شهری
ربیع ورمضان حضرات عرب سه ماه را با شهر ذکر میکنند میگویند شهر ربیع الاول وشهر
ربیع الاخر وشهر رمضان وباقی ماهها را بدون شهر ذکر میکنند میگویند محرم صفر جمادی
الاولی شوال ملحق

قطعه ۲۴ حساب ابجد

یکان یکان شمر ابجد حروف تا حطی — چنانکه از کلمن عشر عشر تا سعفص
پس انکه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد — دلا از حساب جمل شد تمام مستخلص

شرح ابجد هوز حطی کلمن سعفص قرشت ثخذ ضظغ ذدکیا

ابتدا کرد در پیوست واقف شد سخن گوی شد زود بیاموخت در دل گرفت نگاه داشت تمام کرد

ذخایر الاسماء در جفر مذکور است حکیمی از حکمای یونان هشت نفر اولاد داشت هر یک را اسمی نماید بود حروف اسم او در اسماء باقی فرزندان نبود بعضی گفتند واضع این حروف آدم صفی بود و بعضی گفتند واضع ان ادریس نبی بود صاحب قاموس گفته ابجد تا قرشت ملوک مدین میباشند و کلمن رئیس انها است وضع کردند کتابت عربیه را بر عدد حروف اسماء انها و در یوم الظلمه که ابر و حرارت شدیده و عذاب بانها رسید هلاک شدند با قوم شعیب نبی پس دختر کلمن این اشعار را در مرثیه پدر گفته

کَلَمُنْ هَدَّمَ رُکْنِیْ هُلْکُهُ وَسْطَ الْمَحَلَّةِ جُعِلَتْ نَارٌ عَلَیْهِمْ دَارُهُمْ کَالْمُضْمَحِلَّةِ

ثُمَّ وَجَدُوا بَعْدَهُمْ ثَخِذْ ضَظِغْ فَسَمَّوْهَا الرَّوَادِفَ بعد از این هشت کلمه را علامت برای مراتب عدد قرار دادند از الف ابجد الی طاء حطی احاد است و از یاء حطی الی صاد سعفص عشرات است و از قاف قرشت الی ظاء ضظغ مات است و غین علامت الف است

ا	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ی	ک	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق	ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۲۰	۳۰	۴۰	۵۰	۶۰	۷۰	۸۰	۹۰	۱۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۴۰۰	۵۰۰	۶۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۹۰۰	۱۰۰۰

قطعهٔ ۳۵ ابیات

اسماء قرّاء سبعه **اصل**

اُستاد قرائت بشمر پنج و دو پیر بو عمرو علا و نافع و ابن کثیر پس
حمزه و ابن عامر و عاصم را از جنس کسائی بشمر هفت بگیر
نافع مدنی ابن کثیر از مکه بو عمرو ز بصره ابن عامر از شام
پس عاصم و حمزه و کسائی کوفی این نسبت جمله شان بود و الاکرام

شرح بدانکه قرّاء اساتید بسیارند اشهر قرّاء که مردم در قرائت رجوع بانها میکنند و علماء شیعه امضاء قواعد انها را کرده اند و اذن در رجوع بانها داده اند هفت نفرند که اعتماد بقرائت انها است و از برای هر یک دو راوی است که غالبا احادیث بر دیگری ترجیح داد اول حمزة بن حبیب عمارة کوفی استاد او اعمش بوده و ابو الحسن کسائی قرائت را از او اخذ کرده و دو راوی او یکی خلف دیگری خلاد و شهید اول علیه الرحمة فرموده حمزه خدمت حضرت صادق

قرائه نموده دوم عاصم مکنی بابی بکر بن بجود بفتح نون و ضم جیم اهل کوفه بوده اخذ قرائه از ابی عبد الرحمن السلمی کرده و دو راوی او یکی شعبه مشهور بابی بکر بن عیاش و دیگری حفص مکنی بابی عمر سیم ابو الحسن کسائی علی بن حمزة بن عبد الله اهل کوفه بوده اخذ قرائه از حمزه کرده و دو راوی او یکی دوری و دیگری ابو الحارث چهارم نافع بن عبد الرحمن مدنی بوده دو راوی او یکی قالون دیگری ورش پنجم عبد الله بن کثیر و او از اهل مکه بوده دو راوی او یکی احمد بزی و دیگری محمد ملقب بقنبل ششم ابو عمرو بن العلاء وانچه صاحب درّه نوشته از اینکه علاء عطف بیان بو عمرو است خطاء است بلکه علاء پدر او است چنانچه مرحوم آقا میرزا محمد باقر در روضات الجنات فرموده و علاء لقب مازنی نحوی بوده و ابو عمرو از اهل بصره است دو راوی او یکی یحیی سوسی و دیگری صالح الدوری هفتم عبد الله بن عامر شامی دو راوی او یکی هشام و دیگری عبد الله بن ذکوان و اضبط این قراءات سبع نزد ارباب بصیرت قرائت عاصم است اما رموز قرّاء سبعه و چهارده نفر رواة انها از الف ابجد الی تاء قرشت است

الشامی	البصری	المکی	المدنی
ک (کلم)	ح (حطی)	د (دهز)	ا (ابج)
ل هشام	ط دوری	ه بزی	ب قالون
م ابن ذکوان	ی سوسی	ز قنبل	ج ورش

الکسائی	الکوفی (حمزه)	الکوفی (عاصم)
ر (رست)	ف (فضق)	ن (نصع)
س ابو الحارث	ض خلف	ص شعبه
ت دوری	ق خلاد	ع حفص

ملحق

بشکسته اعجاز نبی مرسل زایات نبی قاعده لات و هبل
سوره صد و چهارده است قرآن را از ذلک جامع صد و چهارده است از روی جمل

شرح اعجاز بکسر همزه ناتوان کردانیدن و عاجز یافتن کسی را و در گذشتن چیزی از کسی و در اینجا بمعنی اظهار معجزه است بفتح و کسر جیم نبی ترجمه ان در قطعه پنجم گذشت مرسل بصیغه اسم مفعول از باب افعال فرستاده شده لات اسم بتی بود سنگی از قبیله ثقیف که از آن می پرستیدند باقی در قطعه دوم ذکر شد هبل بر وزن صرد اسم بتی است که حضرت امیر المؤمنین (ع) از ظهر کعبه انداخت و امر فرمود در باب بنی شیبه دفن کردند اختلاف است بین علماء در عدد سورهای قران بعضی یکصد و دوازده سوره دانسته اند باینکه معوذتان را از قران ندانسته اند بعضی

نافع ... عاصم ... ابو عمرو ... [illegible]

یکصد وسیزده سوره دانسته اند میکویند انفال و توبه یکسوره است و عامهٔ صحابه
یکصد وچهارده سوره شمرده اند بنابرین مطابق است با عدد جامع که بحساب جمل صد
چهارده است پس اینهم دلیلیست بر جامعیت قران که لا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین

۲۷ قطعهٔ لوازم حسن

ملحق
ده نام لازم آمد تا خوب خوب شد
هر نام را از آن بطلب در چهار چیز
خورد و کلان و کرد و بلند و دراز باز
باریک و تنک و سرخ و سفید و سیاه نیز

شرح چهل صفت باید در خوبرو باشد تا قابل اهل نظر و بصیرت شود و محبوبه معشوقه
کردد اول انکه چهار چیزان خورد و کوچك باشد دو پستان و دو کوش و دو دست و دو پا
دوم چهار عضو او باید کلان و بزرك باشد سرین یعنی دو کفل و ساق و ساعد سیم چهار عضو
او باید مدور باشد سر و روی و کف دست و زنخ چهارم چهار چیز از ان باید بلند باشد
قد و انکشتان دست و ابرو و ساعد پنجم چهار چیز از ان باید دراز باشد قدم و ناخن و ساق و
موی ششم باریك بودن چهار چیز از حسن است ابرو و موی و انکشت و لب هفتم چهار سوراخ
او باید تنك باشد بینی و کوش و دهن و فرج هشتم چهار چیز از او باید سرخ باشد دو کونه و
لب و سر انکشتان و زبان نهم چهار چیز از او باید سفید باشد دندان و بدن و سفیدهٔ چشم و نا خن
دهم چهار چیز از او باید سیاه باشد موی و وسط چشم و ابرو و خال لفظ نیز فارسی است ملحق

۲۸ قطعهٔ اعمام النبی

نه عم بود برای رسول بزرکوار
یک بیت یاد کیر و یکایك فرو شمار
عبداف و حمزه حارث و عباس ابولهب
بوطالب و زبیر و مقوم دیکر ضرار

شرح مجلسی علیه الرحمه نوشته که شیخ طبرسی از شهر اشوب روایت کرده اند که ان حضرت را
نه عم بود که ایشان فرزندان عبد المطلب بودند بهم بکه در این بیت است نوشته و فرزند نماند
مکر از چهار نفر ایشان اول حارث که بزرکتر فرزندان عبد المطلب بود و عبد المطلب را بان

سبب ابو الحارث میکفتند با او در حفر چاه زمزم شریك بود فرزندان حارث بوسفیان و
مغیره و نوفل و ربیعه و عبد شمس بودند و نام ابیطالب عبد مناف بود و او چهار پسر داشت طالب
و عقیل و جعفر و علی و دو دختر داشت ام هانی و جمانه اما عباس کنیه او ابو الفضل بود و سقایت
زمزم با او بود و در جنك بدر مسلمان شد و در مدینه در ایام خلافت عثمان رحلت یافت و در
اخر عمر دیده اش نابینا شده بود و او ده پسر و سه دختر داشت عبد الله و عبید الله و فضل و قثم و سعید
و عبد الرحمن و تمام و کثیر و حارث و ام حبیب و امنه و صفیه اما ابولهب فرزندان او عتبه و عتیبه
و معتب بودند و مادر ایشان ام جمیل خواهر ابوسفیان است که حقتعالی اورا حمالة الحطب فرموده است

۲۹ قطعهٔ ...

قلاع خیبر قلاع بروزن رجال جمع قلعه بروزن رقبه بمعنی حصار بعضی قلعه بسکون وسط دانسته اند
وان خطاء است شیخ طبرسی روایت کرده اند که جنك خیبر در ماه ذی الحجه سال ششم و بعضی کفته اند
در سال هفتم واقع شد وان هفت قلعه بوده ملحق

زخیبر ستد مصطفی هفت قلعه
خدایش بداد انچنان ملك سالم
کتیبه ندو ناعم و شق و انکه
قموص و نطاة و سطیح و سلالم

شرح و قلاع مفتوحه بدست امیر المومنین اول کتیبه بفتح کاف و کسر تاء قرشت دوم ناعم بعین
مهمله سیم شق بفتح شین معجمه و تشدید قاف چهارم قموص بغین معجمه پنجم نطاة بطاء حطی بروزن
سحاب ششم سطیح بفتح سین و کسر طاء مهملتین هفتم سلالم بضم سین مهمله

۳۰ قطعهٔ الامراض المزمنه

اصل
خشین و لاذع است و اعیائی
خدری و ممدد و حکاك
ناخس و رخوه کاسر و ضاغط
وان مفسخ کز و عضد شد هلاك
ضربان و ثقیل و ثاقب باز
وان مسکی کز او ستاصل هلاك

شرح امراض جمع مرض بالتحریك بیماری و بیمار شدن از باب علم مزمنه بصیغهٔ اسم فاعل از باب
افعال ماننده کننده خشن بروزن کتف دردیست که پوست عضو را درشت کند لاذع بذال معجمه
و عین مهمله انست که اتصال عضو را متفرق سازد بقوت نفاذهٔ خود اعیائی بکسر همزه و سکون عین

ممدد دردی است که احداث ماندگی در عضو نماید خندری باء او نسبت است منسوب بجد
بروزن فرس سستی اندام و باطل شدن قوهٔ لامسه از باب علم بیناء از منقد مین تخصیص
عضو
سپد هند خدر را بنقصان حس تنها و بعض انواع خدر احساس میکند انسان در
شبیه حرکت مورچه و حدیدار شراب میشود ممدد درد بست که مریض کمان میکند عضو او را می
کشند محکاک مرضی است که احداث خارش در عضو میکند ناخن بخاء نخذ مرضی است مثل جرب
شترخوه بالفتح والکسر الهش مراز باب علم او حس یعنی سستی و آن مرضی است سست کننده بجهة کثرت
مائیة خلط و نفوذ آن در عضو حاصل میشود از او نرمی و سستی کاسر درد بست که صاحبش
کمان میکند عضو او درهم شکسته است ضاغط بضاد منقوطه و غین معجمه و طاء حطی فشارنده از باب فتح
و ضغط قلب بفتح ضاد علت سوداویست که بقلب میرسد بانکه ترشح میکند بسوی او کمی
از خلط سوداوی مفسخ بصیغهٔ اسم فاعل از باب تفعیل جدا کننده فسخ عبارت است از تباعد
اجزاء عضله بعض از بعض دیگر و عضل گوشتهای ساق را گویند ضربان بفتحات ضاد
و زاء و باء مرضی است که از شدت درد دکمه بجهد ثقیل صفه مشبهه از باب حسن مرضی
که عضو را سنگین نماید و الثقیل هو الذی فی طباعه ان یتحرک نحو المرکز تا قب بتاء مثلثه و قاف
درد بست که مریض کمان میکند عضو او را سوراخ میکنند سیخ یکبر میم سوزن است که شخص
بیمار بجوال دوز در یک او فرو میرود و دو نما بمورث هلاکت است شهور رومیه اصطلاح

دو تشرین و دو کانون و پس آنگه شباط آذار و نیسان و ایار است
حزیران و تموز و آب و ایلول نگهدارش که از من یادگار است

شرح ماههای رومیان مختلف است بعدد زیرا که ماههای ایشان موضوع بر سیر شمس و قمر
نیست و از اینجهة بعض ماهها بیست و هشت روز و بعضی سی روز و بعضی سی و یکروز شود
مجموع سیصد و شصت روز باشد و پنجروز در آخر سال افزایند تا عدد سال سیصد و شصت و پنجروز
کنند و ابتداء سال را از فصل خزان کرده باز ترتیب ایلول بفتح همزه و سکون یاء حطی و ضم
لام بعد از آن واو و لام سی روز است تشرین بکسر تاء قرشت و سکون شین قرشت و کسر راء مهمله
کانون
بعد از آن یاء و نون تشرین الاول سی و یکروز و تشرین الاخر سی روز این سه ماه پائیز است

۳۱ قطعه در ماههای رومی

بروزن قانون کانون الاول و کانون الاخر هر یک سی و یکروز شباط بضم شین قرشت و
سین مهمله هر دو خوانده اند این ماه بیست و هشت روز است و کانون و شباط سه ماه زمستان
اذار بالف ممدوده و فتح ذال نخذ بعد از آن الف و راء قرشت ماه اول بهار و سی و یکروز است
و بعضی آذر بفتح ذال نقطه دار باسقاط الف بعد ذال خوانده است نیسان بفتح اول بروزن
سیلان نام ماه دوم بهار و سی روز است ایار بیاء حطی بروزن بهار اولی میرزا ابو طالب
بتشدید یاء حطی ذانسته ایارّا و کذا فی القاموس نام ماه
سیم بهار است از شمار رومیان و بودن آفتاب در برج جوزا است حزیران بحاء مهمله و زاء هوز و سکون
یاء و فتح راء قرشت بعد از آن الف و نون ماه اول تابستان و سی و یکروز است تموز بسکون تاء ابجد
ماه سیم تابستان و سی و یکروز است و شاعری توضیح ماههای رومی بشعر خود نموده ملحق

سه ماهی را که اندر بهار است چرا ذارو چه نیسان و ایار است
حزیران و تموز و آب میدان بتابستان تو ای شاه خوبان
دو تشرین است و ایلولی برادر سه ماه پائیزی الله اکبر
دو کانون و شباط ای ترا میدان سه ماهی را که هست اندر زمستان

شهور فارسیه این است اصل

ز فروردین چه بگذشتی مه اردی بهشت آید
بمان خورداد و تیر آنگاه مرداد همی آید
پس از شهریور و مهر و ابان و اذر و دی دان
که بر بهمن جز اسفندار مذ ماهی نمی آید

شرح ماههای فارسی بعدد متساوی باشند زیرا که سال ایشان سیصد و شصت روز است
که بهر ماهی سی روز بود و پنجروز در آخر ابان ماه زیاد کنند و از خمسه مسترقه خوانند چنانچه
گفته اند شعر شمار فارسی هر جلکی خود راست می آید مگر ابان مه است کو ورا زده شمار
پنج آید و سبب اینست که فارسیان این پنجروز زاید را آخر سال میافزودند در سالی که دولت
ایشان منقضی شد آخر ماه ابان بود پس کسی باز نپرداخت در آخر همان ماه بماند تا مجموع سال

۱۰ ... [illegible]

۲ بدون الف خوانده اند و در برهان نسبت به هند جهتها کبری داده که بضم ذال ... و سی و یکروز است

۳۲ قطعه در ماههای رومی

۳۳ قطعه در ماههای فارسی

سه چید وشصت و پنج روز شد و دو ماه ہمہا فرس هفته نباشد چنانکه پیش عرب است بلکه از
اول ماه تا اخر ماه بعدی را نامی بود خاص یا از روز دیگر ممتاز باشد تنهدیر ماه بفتح فاء و واو
وسکون دو راء قرشت وکسر دال ابجد بعد از ان یاء حطی ساکنه ونون نام اول ماه شمسی باشد
وان بودن افتاب در برج حمل وان برج اول است از بروج دوازده که ان روز اول انها نوروز است
اردی بهشت ماه بضم همزه وسکون راء قرشت وکسر ذال ابجد بعد از ان یاء حطی نام ماه
دویم از سال شمسی وبودن افتاب در برج ثور خرداد ماه بضم خاء معجمه وسکون راء قرشت
وفتح دال ابجد بعد از ان الف ودال بی نقطه ماه سیم از سال شمسی وبودن افتاب در
برج جوزاء واین سه ماه بهار است بترتیب تیر بتاء قرشت ویاء حطی وراء قرشت نام ماه چهارم
از سال شمسی وان مدت بودن افتاب است در برج سرطان مرداد ماه بضم میم وسکون راء قرشت
ودو دال ابجد بینهما الف نام ماه پنجم است از سال شمسی وان بودن افتاب است در برج اسد
که خانه اوست شهریور بروزن بو زنیکر نام ماه ششم از سال شمسی وان بودن افتاب است در
برج سنبله واین سه ماه تابستان است بترتیب مهر بکسر میم وسکون هاء بعد از آن راء قرشت نام
ماه هفتم از سال شمسی که بودن افتاب است در برج میزان آبان ماه بهمزه والف وفتح باء ابجد بعد
از ان الف ونون نام ماه هشتم از سال شمسی وبودن افتاب در برج عقرب آذر ماه بهمزه والف و
فتح یا ضم ذال نخذ بعد از ان راء قرشت نام ماه نهم از سال شمسی وبودن افتاب است در برج قوس و
این سه ماه پائیز است بترتیب دی ماه بفتح دال ابجد وسکون ثانی نام ماه دهم باشد از سال
شمسی وان مدت بودن افتاب است در برج جدی که اول زمستان باشد بهمن بروزن بهمن
نام ماه یازدهم از سال شمسی وان مدت بودن افتاب است در برج دلو اسفندارمذ بکسر
همزه وسکون سین بی نقطه وفتح فاء وسکون نون وفتح ذال ابجد بعد از ان الف وراء قرشت وضم
میم وسکون ذال نخذ نام ماه دوازدهم باشد از سال شمسی وان مدت بودن افتاب است در
برج حوت واین سه ماه زمستان است

اصل

سیچقان واود و پارس و توشقان و لوی ییلان
ییلان ویونت وقوی بود نامهای سال

پیچی وپیس تخاقوی وایت است بعد از آن
تنکوز دان توای پسر صاحب کمال

شرح بدانکه حکمای ترکستان مثلهم قبچاق وایغور دوره بیست کبر دوازده میکردد وهر سال
را باسم جانوری موسوم نموده اند ونیکوئی حالات وحوادث ان سال را از طبع وخوی ان جانور
استنباط می نمایند وانرا دوره اثنی عشریه میکویند وابتدای دوره را از سیچقان ییل کیرند
مبدا سال را از بودن افتاب در حد ودیمیه دلو دانند وماه اول را از اجتماعی کیرند که
در اواسط برج دلو واقع شود وان نوروز وفق سال ایشان است سال اینها شمسی وماهشان
قمری خانه جهت انکه یازده یوم سال قمری کمتر از سال شمسی است در هر سه سال انکه دو
سال یکماه برای کبیسه بیفزایند وان سال را سیزده ماشمرند وهر یک از شهور انها یکروز
یا دو روز زیاده بر شهور عربیه وتوبیشهور انها اینست اول سال موش که او را کا سیچقان
ییل کویند بتقدیم مضاف الیه که رسم انها است دوم سال کاو که او را اود ییل کویند سیم سال
پلنک که او را پارس ییل کویند یعنی چهارم سال خرکوش او را توشقان ایل کویند پنجم سال نهنک
که او را لوی ییل کویند ششم سال مار که او را ییلان ییل کویند هفتم سال اسب که او را یونت ایل
کویند هشتم سال کوسفند که او را قوی ایل کویند نهم سال حمدونه یعنی میمون که او را پیچی ییل
کویند بباء ابجد دهم سال مرغ است که او را تخاقو ییل کویند یازدهم سال سک که او را ایت ییل
کویند دوازدهم سال خوک که او را تنکوز ییل کویند ییل بلغت ترکی یعنی سال است والسلام

مقامات موسیقی ملحق

عشاق ونواقد وحسینی اسپه راست
دربرده بوسلیك رهاوی نوا ست
تا کشت رواج در صفاهان وعراق
زنکوله حجاز کوچك اند برما است

شرح عشاق بضم عین مهمله وتشدید بشین قرشت نراقد بروزن مساجد حسینی بضم حاء حطی و
وفتح سین مهمله وسکون یاء حطی وکسر نون وتشدید یاء حطی راست بروزن ماست بوسلیك

بضم اول و فتح ثالث و لام بتحتانی رسیده و بکاف زده رهاوی بر وزن سماوی نوا بر
وزن هوا صفاهان معرب سپاهان عراق بکسر عین زنکوله بر وزن مرغوله حجاز بکسر حاء
حطی اینها دوازده مقام موسیقی هستند بعبارة اخری اینها اسم اوازند

حمل و عقرب است با بهرام اصل قوس و حوت است مشتری را زام
ثور و میزان چه خانهٔ زهره است مر زحل راست جدی و دلو مقام
تیر جوزا و خوشه مه سرطان خانهٔ افتاب شیر مدام

شرح قمر را بفارسی ماه و عطارد را تیر و زهره را ناهید و شمس را خور و مریخ را بهرام
و مشتری را برجیس و زحل را کیوان گویند دوازده برجی که سابق ذکر شد بر این هفت ستاره سیاره
قسمت کردند و این تقسیم بر آنست که گویند افتاب که نیر اعظم است و پادشاه سیارات
ثوابت و مستقیم الاحوال است و بطبع گرم و خشک جائی که مناسب حال او باشد لازم آ
و اسد برجیست بر صورت جانوران و بطبع گرم و خشک و ثابت موافق مزاج و خلق افتاب
بعد از آن ماه که نیر اصغر است و نظیر و عدیل افتابست و سریع الحرکة است و متغیر الاحوال و
بطبع سرد و تر برجی که لایق او باشد سرطان بود چه سرطان برجی است بر صورت جانور ابی
سرد و تر و منقلب موافق مزاج و خلق قمر و باقی بروج را هم بطریق مناصفه بر هر دو نیز قسمت
کردند چنانکه شش برج را که از اول اسد است تا اخر جدی بر توالی ولایت افتاب کشند و شش
برج دیگر را که از اخر سرطانست تا اول دلو بر خلاف توالی ولایت ماه کفتند و بترتیب افلاک
هر یک از خمسهٔ متحیره را چون حرکت ایشان دو نوع است دو خانه یافتند یکی در ولایت افتاب
و یکی در ولایت ماه پس ابتداء بعطارد کردند چه عطارد اسرع متحیره است و اقرب بماه و لایزال
در خدمت و ملازمت افتابست پس یکخانهٔ او را در جنب خانهٔ افتاب بر توالی یافتند و یک خانهٔ
دیگر در جنب خانهٔ ماه بر خلاف توالی و آن جوزا و سنبله است و بعد از آن زهره را دو خانه
در جنب خانهای عطارد یافتند که آن ثور و میزانست و مریخ را دو خانه در جنب خانهای
زهره یافتند که آن حمل و عقرب است و مشتری را دو خانه در جنب خانهای مریخ یافتند که
جدی و دلو است و گویند چون کوکب در بیت خود بود مانند شخصی بود که در حصن حصین و

مامنی باشد سالم از جمیع مکاره و مرفه الحال و لهذا بیت را قوی قوی گویند

مدت بودن افتاب در هر برج از تصانیف ابو علی سینا ملحق

لا و لا لب لا و لا لا شش مه است
لل کط و کط لل شهور کوته است

شرح افتاب در مدت یکسال دوره را تمام کند تحقیقا چه سال شمسی عبارت از دوره او است
و برجی را در سی روز تمام کند تقریبا قید تقریب بجهت اختلاف مدت مکث اوست در بروج
بسبب سرعت و بطوء حرکت او لا بحساب جمل سی و یک است اشاره است و لا ء اول با ینکه
مدت مکث افتاب در برج حمل سی روز و پانزده ساعت است و در ثور سی و یکروز و دو ساعت و
نیم تقریبا لب بحساب جمل سی و دو است اشاره است بانکه مکث افتاب در برج جوزا سی و دو
روز است ولی تحقیقا مکث افتاب در جوزا سی و یک روز و ده ساعت است سه لاء بعد از آن اشاره
است بانیکه مدت مکث افتاب در هر یک از برج سرطان و اسد و سنبله سی و یکروز است ولی تحقیقا
مکث افتاب در برج سرطان سی و یک روز و ده ساعت است و در اسد سی و یکروز و نیم ساعت و
در سنبله سی روز و نوزده ساعت لل دو لام بحسب جمل هر یک سی عدد است اشاره است بانیکه مکث
افتاب در برج میزان و برج عقرب سی روز است ولی تحقیقا مکث او در برج میزان سی روز و شش ساعت
و در عقرب بیست و نه روز و نوزده ساعت کط بحساب جمل بیست و نه است اشاره است بانیکه مکث
افتاب در برج قوس بیست و نه روز و دوازده ساعت است ایضا کط اشاره است بانیکه مکث افتاب
در برج جدی بیست و نه روز است ولی تحقیقا مکث آن در برج جدی بیست و نه روز و ده ساعت است
لل اشاره است بانیکه مکث افتاب در برج دلو و حوت سی روز است ولی تحقیقا مکث آن در برج
دلو بیست و نه روز و شانزده ساعت است و در حوت سی روز و دو ساعت است

مدت مکث افتاب در بروج

چشم آن ترک مست کافر کیش میزند تیر غمزه بر دل ریش فاعلاتن مفاعلن فعلن
خوان به بحر خفیف ای درویش ایزد و بیت ترجمه شعر سینا بوا است اصل

خور بجوزا سی و دو سی و یکست

حَمَل و ثور و سیر ابر و پیش
دلو میزان و حوت و عقرب سی
بیست و نه قوس و جدی کم و بیش

شرح خور آفتاب است مدت مکث آفتاب در حمل و ثور و سرطان و اسد و سنبله سی و یک روز است
پس و پیش اسد سرطان و سنبله است باقی واضح است

در سن گاو و اشتر است اصل
تبیع و جذع سن گاو است که
ثنی و رباعی سدیس است و صالغ
مخاض و لبون است و حقه جذع پس
ثنی و رباعی سدیس است و بازل

شرح تبیع بکسر تاء قرشت و باء ابجد و یاء ساکنه حطی بعد از آن عین مهمله گاو یکساله که داخل در سال دو شده باشد میرزا ابو طالب در باب ابدال گفته التبیع بکسر التاء اسم للبقر الذی مضی علیه سنة و دخل فی الثانیة ولی در جمع بفتح تاء ذالست جمع ان اتبعه مثل رغیف و ارغفه جذع بجیم و ذال معجمه و عین مهمله انچه بسال دوم در آمده باشد از گوسفند و بسال سیم از گاو و اسب و بسال پنجم از شتر و در مجمع ذارد گاو و بزکه داخل در سنه ثانیه شده باشد جذع گویند ثنی بثاء معجمه مفتوحه و نون و یاء حطی مشدده بر وزن فعیل گاو و گوسفندی که داخل در سال سه شده باشد و شتری که داخل در سال شش شده باشد و در شرح نظام دارد هو الذی یلقی ثنیته و یکون ذلک فی الظلف و الحافر فی السنة الثالثة رباعی بفتح راء قرشت و باء ابجد و الف و عین مهمله مکسوره و یاء حطی گاو و چهارپا در سالی که داخل ... باشد و شتر شش ساله که داخل هفت شده باشد سدیس بد و سین مهمله بینهما دال و یاء حطی بر وزن فعیل شتر هفت ساله که داخل سال هشت شده باشد و گوسفند شش ساله و بعضی گاو و بنظر نرسید صالغ بصاد مهمله مفتوحه و الف و لام مکسوره بعد از آن غین معجمه گاو و گوسفند شش ساله مخاض بفتح میم و خاء معجمه بعد از آن الف و ضاد معجمه شتران آبستن اسم جمع است واحد از لفظ خود ندارد و احدها

الحلقة است لبون بفتح لام و ضم باء ابجد بعد از آن واو و نون بچه شتر دو ساله که در سال سیم در آمده حقه بکسر حاء مهمله و فتح قاف بعد از آن هاء شتر ماده بچهار ساله در آمده مذکر آن حق جذع بضبط سابق شتر بسال پنجم در آمده ثنی بضبط سابق شتر بسال شش در آمده رباعی بضبط سابق شتر هفتم سال داخل شده سدیس بضبط سابق شتر بهشت سال در آمده بازل بزاء هوز شتر نه ساله چه مذکر و چه مؤنث جمع آن بزل و بزل و بوازل شرح نظام گفته البازل البعیر الذی انشق نابه ذکرا کان او انثی و ذلک فی السنة التاسعة و ربما بزل فی الثامنة اصل

زر نی چنه هفتاد و یک درم سیماب
چل و شش است زارزیر سی و هشت شمار
ذهب صد است و سرب پنجه و آهن چل
برنج و مس چل و پنج است و نقره پنجه و چهار

شرح غرض ناظم اینست که فرق بگذارد بین زر مسکی و زر مصنوعی از فلزات و بقواعد علم کیمیا از برای وزن هر کدام از انها با وزن دیگر از آنها میسازد بکیفیت طرزی که زر خالص صد درم بنشن در آن نگیرد الا چهل درم از آهن و از سرب و برنج و مس چهل و پنج درم و هکذا روی بر وزن جوی یکی از فلزات است و آن مس با قلعی که اختراع است جثه بضم جیم و ثاء مثلثه مشدده مفتوحه بعد از آن هاء شخص انسان است که ایستاده باشد یا نشسته و اینجا مصنف از جثه قالب اراده کرده بر وزن عالم بفتح لام سیماب بر وزن بیتاب جیوه را گویند و معرب آن زیبق است و اعظم اکسیرات ملکه روح اکسیر است و روح جمیع اجساد است زیبد و زاء هوز بر وزن تجیر قلعی باشد که بعربی رصاص خوانند غرض از شعر اول اینست قالبی که هفتاد و یک درم سیماب بگیرد چهل و شش درم روی میگیرد و سی و هشت درم ارزیز میگیرد و معنی شعر ثانی اینست که قالب مذکور صد درم طلا و پنجاه و نه درم سرب و چهل درم آهن و چهل و پنج درم برنج و چهل و پنج مس و پنجاه و چهار درم نقره میگیرد و در حقیقت

این ترجمه دو شعر بعد است ملحق

نه ظلم مستوی الحجم با چون برکشی   اختلاف وزن دارد هر یکی با اشتباه
زر ذکن زیبق الماس سرب هن ارزیز جل   شرح
فضه اهن یکی مس و شبه مه روی ماه

فِلِزّ بکسر فاء و لام و تشدید زاء هر چه کداخته شود و قابل ضرب باشد مانند زر و سیم و مس و آهن و ارزیز آمدکه هر چیز مستوی الحجم از این است که فرض کنیم پاره از هر یک از فلزات که ابعاد ثلثه یعنی عرض و طول و عمق آنها مساوی باشد بعد از آنکه بمیزان بکشی اختلاف وزن دارند لکن بحساب جُمّل یکصد است ل سی کاف بیست ن پنجاه طلا یکصد درم وزن اوست زیبق الم یعنی جیوه هفتاد و یکدرم اسرب ده یعنی سرب پنجاه و ده درم و هکذا و درم فارسی درهم است ملحق

قطعه ۴۲ ایام منحوسه

هفت روز نحس باشد در مهی   زان حذر کن تا نیابی هیچ رنج
سه و پنج و سیزده با شانزده   بیست و یک با بیست و چهار و بیست و پنج

شرح در کتاب سماء و العالم است روایت کرده اند منجمون و احکامیون در کتب خود از امیر المؤمنین صلوات الله علیه که در هر ماه ایام منحوسه دارد و حمل کرده اند بر ماههای فرس قدیم و آن هفت روز در این شعر جمع است مجلسی فرموده تمام محمول علی الشهور العربیة بعضی از ماههای عربیه دانسته اند چنانچه شاعر گفته سیزده نحس است در هر ماه لیکن در رجب سعد اکبر شد ز مولود شه کرد و ن وقار و روی ایضا عن الصادق علیه السلام نحوسته بعض ایام   شهور
الفرس العلیة کما نظمه سلطان المحققین نصیر الملة و الدین الطوسی قدس الله سره القدسی و هذه الابیات بالفارسیة ز قول جعفر صادق خلاصهٔ سادات ز ماه فارسیان هفت روز مذموم است نخست روز سیم باز پنجم و پس از آن چه روز سیزدهم روز شانزده شوم است دیگر ز عشر سیم بیست و یک چه بیست و چهار چه بیست و پنج کدام نحس زو شوم است بجز عبادتکاری مکن در این ایام اگر چه نیک و بدت همه در ز مقسوم است بماند بیست و سه روز ای خجسته مختار که در عموم حوائج بخیر موسوم است ولی چهارم و هشتم سفر مکن زنهار که خوف هلک در این هر دو نیز محتوم است و روز پانزدهم پیش پادشاه مرو اگر چه سنگ دلش بر تو نرم چون موم است کر ز نیز دراز روز ناپسند آمد که ره بخوف هوای خلاص مسموم است مکن دوازدهم با کسی مناظره که در خصومت این روز صلح معدوم است ز روزهای که زنده همیشه بانکم در این حوائج در سلک نحس منظوم است ملحق

قطعه ۴۳ اسماء اللیالی

برای هر سه شب از ماه نامی مخصوص است   باصطلاح عرب بشنوای مه آفاق
غُرَر نُفَل تُسَع آنگه عُشَر دُرَر بیض است
دُرَع ظُلَم حنادس دآدی است محاق

شرح فاضل مقداد در کتاب نکاح و همچنین عرب نامیده اند هر سه شب از ماه را باسمی پس از برای لیالی ماه در اینجا ده اسم است غُرَر بضم غین معجمه و فتح اول از دو راء قرشت اسم سه شب اول ماه است از ماده غرة است غرر نامیدند چون غرة هر شیء اول او ست نُفَل بنون مضموم بعد از فاء و لام بر وزن صُرَد بعد از غرة ماه سه شب یعنی سه شب دوم از ماده نفل است یعنی زیاده چون هلال در این سه شب زیاد میشود تُسَع بر وزن صرد سه شب از ماه شب هفتم و هشتم و نهم تسع نامیدند باسم شب آخر آن که تاسعه باشد عُشَر سه شب از ماه بعد از تسع عُشَر نامیدند باسم اول او که ۲۹ یا   عاشره
بِیض بکسر باء ابجد اسم سه شب از ماه است شب سیزدهم چهاردهم پانزدهم بیض نامیدند چون هر سه شب سفید و روشن است دُرَع بدال و راء و عین مهملات بر وزن صرد شب شانزدهم هفدهم و هیجدهم از ماده ادرع است که گوسفند سفید و سیاه است این سه شب را درع نامیدند که اول شب سیاه و باقی سفید باشد ظُلَم بر وزن صرد شب نوزدهم و بیستم و بیست و یکم ظلم نامیدند بجهت تاریکی از حد نصف شب اول و قیاس آنست که ظُلْم بر وزن قفل بخوانند بجهت آنکه مفرد آن ظلمه است و فتح لام خلاف قیاس است حنادس بفتح حاء حطی و کسر دال ابجد شب بیست و دوم و بیست و سیم و بیست و چهارم جمع است اسم تاریکی اوست چون از ماده حندس است یعنی شب تاریک دآدی بفتح دال ابجد و همزه و الف و کسر دال ابجد بعد از آن یاء شب بیست و پنجم و بیست و ششم و بیست و هفتم مفرد آن دادة مقصور و ممدود هر دو خوانده اند از ماده دیداء است که شب دوم و یدیر شب است مُحاق بضم میم و فتح حاء حطی بعد از آن الف و قاف سه شب آخر ماه از ماده محو است یعنی باطل زیرا که ماه بگذشته از سه شب باطل میشود ملحق

قطعه ۴۴ ... و ... منازل بروج

مرد دانا دل ستاره شناس   در بر علم را نهاد اساس
رقم برجها اگر اعداد   از حساب جمل گرفت و نهاد
از حمل صفر نشان ب ز جوزاء   و جیم از سرطان از اسد دال دان و سنبله ها

واو میزان شناس و عقرب زاء　قوس حا طا نشان جدی نهاد
دلو یاء و الف بماهی داد

شرح رقم و علامت هریک از بروج دوازده گانه در تقویم بترتیب حروف ابجد صفر علامت حمل باین شکل آ آ علامت ثور ب علامت جوزا و ج علامت سرطان د علامت اسد ه علامت سنبله و علامت میزان ز علامت عقرب ح علامت قوس ط علامت جدی ی علامت دلو یا علامت حوت

قطعه ۴۵ رقم بروج از کواکب سیارات

ملحق

چونکه دانستی از بروج رقم　رقم اختران شناس تو هم
همچو از شمس ش ز قمر　بر همین دان قیاس هیچ دگر
از زحل ل از عطارد د　خ ز مریخ ه ز زهره مثال

شرح رقم و علامت کواکب سیارات در تقویم حرف آخر آنها است علامت قمر ر و علامت عطارد د و علامت زهره ه و علامت شمس س و علامت مریخ خ و علامت مشتری ی و علامت زحل ل　قبائل عرب ملحق

قطعه ۴۶ قبائل عرب

اشعر عمرو و حمیر و کهلان　مر و انمار دو عامله ز سبا است　این چنین نقلها ما از جنت ثانی و مهتر صبا است

شرح

اول کسی که بلسان عرب متکلم شد یعرب بن قحطان بود و زبان تازی را و پیرون آورد و ابوالیمن کلهم و خداوند تعالی قصه سبا بن یشجب بن یعرب بن قحطان را در قرآن مجید بیان فرموده لذا اسم هفت قبیله یمن که اولاد او هستند بنظم آورده شد و فی المثل تفرقوا ایادی سبا او قرار داده شد اسم او احد مثل معدیکرب تفرق قبیله سبا مشهور است اشعر بوزن احمر ابو قبیله من الیمن پدر قبیله ... و نسبت بآن اشعری است عمرو بفتح مهمله و سکون میم بعد از آن راء و واو و بجهت فرق بین عمرو و عمر است ابن زهیر است و زهیر یکی از ملوک یمن است حمیر بکسر حاء مهمله و سکون میم و فتح یاء حطی بعد از آن راء قرشت پدر قبیله است و اولاد او قبیله از بنی سبا از قحطانیه هستند و بعضی از حمیر ملوک یمن بودند و حمیر در وقت خود اشجع ناس بود و پنجاه سال پادشاهی کرد و اول کسی است از ملوک

هو و اسمند ... مساح

یمن که تاج بر سر نهاد کهلان بروزن رحمن پدر قبیله است و برادر حمیر است و ابو کهلان میگویند و آنها قبیله از سبا هستند بعد از آنکه سبا پادشاهی خود را بابن حمیر و کهلان قسمت کرد سیاست ملک را بحمیر داد و اطراف و ثغور ملک را بکهلان داد سالها بر این منوال بودند و بنی کهلان اکثر از بنی حمیر بودند و بعد از زوال ملک از حمیر بنی کهلان ریاست بر اعراب بادیه برداشتند مر بضم میم و تشدید راء قرشت پسر زید ابو قبیله از یمن است انمار بفتح همزه و سکون نون و ... اعال ابن کلبی گفته او پسر نزار است و بلا عقب بوده و بعضی گفتند فرزند داشت و مشهور نشدند و او نیز از بنی سبا است عامله بکسر میم اولاد او بطنی از بنی سبا هستند و او برادر کهلان و حمیر بوده و او نیز پدر قبیله از یمن است

قطعه ۴۷ ... فوائد ...

در ترتیب گرفتن ناخنها در جنت اصدوق حدیث است عن ابی عبدالله قال تقلیم الاظفار و اخذ الشارب من جمعة الی جمعة امان من الجذام حضرت صادق میفرماید گرفتن ناخنها و زدن شارب از جمعه تا جمعه دیگر امان است از جذام و خوره در دیوان مبارک علی علیه السلام قلم اظافرک بالسنة و الادب یمنی ثم یسری خوابس اوخسب یعنی بگیر ناخنها را از روی سنت و ادب یعنی بترتیبی که در مصراع آخر است یمنی یعنی دست راست و یسری یعنی دست چپ خوابس رموز گرفتن ناخنهای دست راست است خ اشاره بخنصر که اول باید گرفت بعد وسطی که و او علامت او است بعد ابهام که الف علامت او است بعد بنصر که ب علامت او است بعد سبابه که سین علامت او است و هکذا دست چپ اول ابهام بعد وسطی بعد خنصر بعد سبابه بعد بنصر و ضبط انگشتان معنی آنها در قطعه دوازدهم ذکر شد　قاضی میرحسین در این باب گفته ای یافته از تو ... جهل خلاص　در چیدن ناخن است ترتیب خاص　ترتیب یمین ما خوابس باشد　ترتیب یسار او خسب بس خواص

ملحق　از عنایات ایزد باری
زندگی را دهند شش یاری　اکل و شرب احتباس و استفراغ
نوم و حرکت سکون و بیداری　پس تنفس هوا و رب هوا
بعد حفظ خدای غفاری

شرح باتفاق حکما شش چیز است که قوام بدن انسان منوط است هر کدام از اینها که از حد اعتدال تجاوز کند آدمی بیمار شود و آنرا سته ضروریه خوانند اول

اکل و شرب سوم خواب و بیداری ستیم احتباس و استفراغ یعنی نگاه داشتن غذا و تهی کردن معده‌ها از فضولها پنجم ... حرکت و سکون جسمانی یعنی حرکت و سکون روحانی چون اندوه و شادی و خشم و امثال ششم تنفس و مجاورت هوا یعنی نفس کشیدن در اسمان یا جائی که هوا داخل میشود بودن ملحق

انچه فرمود مصطفی و نکرد | پنج بود ای برادر از در باب
ختنه و بر و الدین و اذان | و امر دادن طهارت از پس خواب

خواس خمسه ظاهره و خمسه باطنه ملحق

مجموع حواس ظاهر ای مفخر ناس | سمع و بصر است و شم و ذوق است و لمس
پس مشترکه مخیله فکرت و وهم | با حافظه دان تو پنج باطن ز حواس

شرح قوه انسان منقسم میشود بدو قسم مشترکه و مختصه و قوه مشترکه بر دو قسم است در یکی قوه انسان با نبات مشارکت دارد و از نامیه و غاذیه و مولده و دافعه و غیره و قوه انسان با حیوان مشارکت دارد محرکه و مدرکه و محرکه بر دو قسم است باعثه و فاعله و مدرکه عبارتست از پنج حس ظاهر و پنج باطن . حواس خمسه ظاهره در انسان و سایر حیوانات هر دو هست اما حواس خمسه باطنه در انسان بطریق تفصیل و در سایر حیوانات بطریق اجمال هست اول از حواس خمسه ظاهره باصره هی قوة مودعة فی العصبتین المجوفتین اللتین تتلاقیان عند مقدمة الرأس ثم تفترقان الی العینین تدرك بها المبصرات باصره قوه ایست مودع در دو عصبه مجوفه که میایند از دماغ بسوی دو چشم که ادراک میشود بسبب او الوان اشیاء و اضواء و سایر دیدنیها دوم سامعه هی قوة مودعة فی العصبة المفروشة علی مقعر الصماخ تدرك بها المسموعات سامعه قوه ایست مودع در مقعر سوراخ گوش که ادراک کرده میشود بسبب او اصوات و حروف یعنی شنیدنیها سیم شامه هی قوة مودعة فی زائدتی مقدمة الدماغ الشبیهتین بحلمتی الثدی تدرك بها المشمومات شامه قوه ایست مودع در دو زائده مقدمه دماغ که شبیه است بسر دو پستان ادراک کرده میشود باو روائح بواسطه هوائیکه متکیف است بکیفیة رائحه چهارم ذائقه هی قوة مفروشة علی جرم اللسان تدرك بها المذوقات قوه ایست گسترانیده در جرم لسان که ادراک میکند طعمها را بواسطه امتزاج رطوبت لعابیه پنجم لامسه هی قوة ساریة علی جمیع الاعضاء تدرك بها

قطعه ۴

قطعه ۵ در حواس ظاهره و باطنه

الملموسات قوه ایست ساری در جمیع جرم بدن که ادراک کرده میشود بسبب او حرارت و برودت و نرمی و خشونت اما قوای خمسه باطنه اول حس مشترك هی قوة مودعة فی مقدم البطن الاول من الدماغ و شانها ان تتصور بها صور الجزئیات قوه ایست در مقدم بطن اول از دماغ که ادراک کرده میشود باو صور محسوسات بتمامی دوم خیال هی قوة مودعة فی مؤخر البطن الاول من الدماغ و شانها ان تتصور بها مدرکات الحس المشترك خیال قوه ایست در مؤخر بطن اول از دماغ که حافظ صور و خزانه حس مشترک است و حافظ قوه او است سیم واهمه هی قوة مودعة فی مقدمة البطن الثانی من الدماغ و هی تدرك معانی الجزئیات واهمه قوه ایست در اول بطن اوسط از دماغ که مدرک معانی جزئیه است در امور محسوس چنانچه شاة اظهار عداوت میکند با ذئب چهارم حافظه هی قوة مودعة فی مقدمة البطن الثالث من الدماغ و شانها حفظ مدرکات الواهمة و نسبتها الی الواهمة نسبة الخیال بالحس المشترك حافظه قوه ایست در مقدمه بطن ثالث از بطون ثلثه دماغ که حافظ معانی جزئیه است و خزانه واهمه است یعنی انچه واهمه ادراک نماید تسلیم حافظه نماید پنجم متصرفه هی قوة مودعة فی مقدم البطن الثانی من الدماغ و شانها ترکیب و تفصیل معان بمعان او صور او معان بصور او صور بمعان قوه ایست مرتبه در آخر بطن اوسط از دماغ که ترکیب میکند صور را با صور یا معانی را با معانی یا صور را با معانی یا تفصیل اینها کند یعنی شان این قوه انست که ترکیب و تالیف میکند بین صور و معانی بعض از انرا ببعض دیگر و محل و موضع ان در بطن اوسط و لکن در مقدم ان و گویند که این قوه هرگز ساکن نشود و اعمال نفس این قوه را اگر از روی وهم و بخواهش باشد انرا متخیله گویند و اگر از روی عقل و قوه عاقله باشد انرا متفکره گویند متصرفه

ملحق نامهای پیمبران خدا | هست لا ینصرف مگر شش کس
صالح و هود و لوط و باز شعیب | باز نوح و محمد امد و بس

چیزهائیکه بر محرم حرام ایست ملحق

مخیط و بوی خوش و ستر سر و روغن او قسم | شکار بر اشاره دروغ و فحش بهم
نگاه عقد و نکاح و جماع و استمناء | سواك و موی ستردن برون نمودن دم

حنا و کند زد ندان قلم ظفر و سلاحن نهفتن سر و پا مرد و ذمیت از خانه سردن
نقاب و ذیبت زن چشم مرد و کشتن قتل نظر دو اینه قطع درخت و ثبت جرم

اجزاء حیوان حلال گوشت ملحق

خون و سپرز و فرث تضیب است و بول دان فرجین و انثیین و مراره مشیمه خوان
پس از دو پی که از پس کردن بدکم رسد با حبط ابیض وسط ظهر ای فلان
مخی که در میان دماغ است شکل کرم ذات الاشاجع و غدد و وسط چشم

حرام مع قطعه از جمیع اینها که از حیوان حلال گوشت حرام است

آنچه از بعد از مرده ظاهر است ملحق

شعر و دبر و صوف و بود دندان است شاخ و سم و بیضه و لبن منخوانست
انفحه ز قابلیه کان است حلال اینها طاهر ز مرده حیوان است

قطعه انچه بعد مرده او طاهر است

وقف غفران ملحق

هست منقول از رسول انام سید انبیا علیه سلام وقف غفران
ده است در قران کر بدانی شوی ز اهل کلام اولیا ذان بمائده اول یسمعون دان
بسوره انعام فاسقنا نیز یستون ز عقب هر دو در سجده یافته اند نظام
پنج دیگر بسوره یس اول انا و هشتم بخوان مدام ثانیش العباد و مرقدنا ثالث
رابعش کنم اعلام اعبدونی و مثلهم خامس ملک یقبض عاشر اتمام چون
رسول خدا چنین فرمود باد بر روح او درود و سلام

قطعه وقف غفران

ذهی روپت بخوبی کل دهانت غنچه خندان قدت سرو روان دل خطت ریحان
باغ جان مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن بدان بحر هزج این وزن

قطعه فی بحر الهزج

خوش این قطعه را برخوان اصل

کتف شانه معی روده عضد بازو بسر اسان
زمجی و زمکی دنبه مرغ و شوا بریان

شرح کتف بکاف مفتوحه و تاء مکسوره فرشت بعد از ان فاء شانه گاه و جایز است در ان

دو فرع کتف بر وزن فلس و کتف بر وزن جبر معی بکسر میم و فتح عین مهمله بعد از ان الف مقصوره روده
جمع ان امعا قوله تعالی فقطع امعائهم عضد فی قوله تعالی سنشد عضدک باخیک بازو و سه لغت
دیگر هم دارد بر وزن کتف و فلس و فرس یسیر فی قوله تعالی ان ذلک علی الله یسیر آسان
و بعضی اندک نیز آمده نحو قوله تعالی ذلک کیل یسیر زمجی زمکی بکسر اولها و فتح ثانیها و تشدید
ثالث نهاد دنبه مرغ یعنی دم مرغ شواء بکسر شین معجمه و فتح واو بعد از ان الف ممدوده بریانی

صمم گرے بکم گنگے عرج لنگی بله کولے
علیم و عالم و علام دانا و اسیف پژمان

شرح صمم بفتحتین صاد مهمله و میم و اخر میم دیگر کر یعنی نشنیدن و تشدید را از ضرورت است صمم
از باب علم بکم بفتحتین باء ابجد و کاف بعد از ان میم گنگی یعنی بیزبانی از باب علم عرج بعین مهمله و را فرشت
و جیم بر وزن فرس لنگی یعنی شیب رپا از باب علم بله بفتحتین باء ابجد بعد از ان هاء یعنی کولے یعنی
نادان مصادر از باب علم علیم فی قوله تعالی و هو بکل شیء علیم عالم فی قوله تعالی عالم الغیب و الشهادة علام
فی قوله تعالی انت علام الغیوب اول صفت مشبهه و ثانی اسم فاعل یعنی داننده و ثالث صیغه مبالغه
یعنی بسیار داننده دانا یعنی داننده اسیف بفتح همزه و کسر سین مهمله و تشدید یاء حطی صفت مشبهه از باب
علم یعنی پژمان بکسر با عجمی و زاء عجمی بمعنی مرده اند و فکر و غمناک و بالف مقصوره در آخر سیوطی
اول مقصور و ممدود گفته وان بمعنی حیران است اصل

سحاب و عارض و مزن و غمام ابر است و ظل سایه
حیاء و وابل و ولی سمی و مدرار و مطر باران

شرح سحاب فی قوله تعالی موج من فوقه سحاب عارض فی قوله تعالی هذا عارض ممطرنا مزن
فی قوله تعالی ءانتم انزلتموه من المزن غمام فی قوله تعالی فی ظلل من الغمام اول ابر بیکر خو نشر امیکند
دوم ابر سایه افکن سیم ابر هائیکه سفید دم مرغ چهارم ابر یکه افاق را بپوشد ظل فی قوله تعالی هم و
ازواجهم فی ظلال ابو البقاء گفته ظل آن چیز است که حاصل میشود از هوا مضئی بالذات مثل شمس
یا بالغیر مثل قمر و الظل فی الحقیقة انما هو ظل شعاع الشمس دون الشعاع فاذا لم یکن ضوء فهو
ظلمة و لیس بظل حیاء بفتحتین حاء حطی و یاء مثناة تحتانیه بعد از ان الف و همزه باران از انکه

کیف مد الظل سایه و بمعنی بناء نیز نام جمع ان ظلال و لبعالم

جهت از احیاء گفتند که زمین را زنده کند وابل فی قوله تعالی فاصابه وابل باران بزرگ قطره وسمی بفتح واو وسکون سین مهمله وکسر میم وتشدید یاء نسبت نخست باران مدرار بکسر میم وسکون دال ابجد ودو راء مهمله بینهما الف باران بسیار ریزنده فی قوله تعالی وامطرنا علیهم

اصل

ربیع اسم بهار آمد خریف اسم خزان انگه
شتاء وصیف بی شبهه زمستان است تابستان

شرح

ربیع بفتح راء قرشت وکسر باء وسکون یاء حطی بعد از آن عین بهار آن قال رسول الله اغتنموا برد الربیع فانه یفعل بابدانکم ما یفعل باشجارکم گفت پیغمبر باصحاب کبار تن بپوشانید از باد بهار انچه با برگ درختان میکند با تن وجان شما آن میکند ربیع در نزد عرب دو قسم است ربیع شهور وان دو ماه است که بدون شهر گفته نمیشود شهر ربیع الاول وشهر ربیع الاخر وربیع ازمنه هم دو ربیع است الربیع الاول وان فصل کماة وشکوفه است وانوار ربیع لاله وگیاه گویند والربیع الثانی وان فصل رسیدن میوه است خریف بفتح خاء نخذ وکسر راء قرشت وسکون یاء حطی بعد از آن فاء فصل پائیز وخزان وبرگ ریزان در صراح خریف را بمعنی تیرماه وباران تیرماه گفته وتیرما بمعنی ماه اول تابستان است باصطلاح فارسیان شتاء وصیف فی قوله تعالی رحلة الشتاء والصیف اول بمعنی زمستان جمع ان اشتیه دوم بمعنی تابستان

اصل

عدو وخصم دشمن دان حذار وخوف ترسیدن
وثاق ونکل بند آمد حصیر وسجن زندان

شرح

عدو فی قوله تعالی انه لکم عدو مبین دشمن ضد صدیق جمع ان اعداء قوله تعالی ویوم یحشر اعداء الله الی النار خصم فی قوله تعالی وهل اتاک نبؤ الخصم دشمن وطرف مبارزت ومجادله در اصل مصدر بوده از اینجهت اطلاق بر ... میشود ومساوی است در ان جمع وتثنیه حذار بکسر حاء حطی وفتح ذال نخذ بعد از الف راء قرشت مصدر باب مفاعله بمعنی ترسیدن بودن ونیال وضرابه خوف فی قوله تعالی لا خوف علیهم مصدر باب علم ترسیدن وثاق فی قوله تعالی فشدوا الوثاق بالکسر وبفتح نیز اهل لغت ذالسنه اند بمعنی بند نکل بنون وکاف ولام بر وزن حبر بند ... لگام جمع ان انکال قوله تعالی ان لدینا انکالا

وجحیما حصیر فی قوله تعالی وجعلنا جهنم للکافرین حصیرا زندان صاحب دره بنون نوشته خطا است سجن فی قوله تعالی ودخل معه السجن فتیان زندان

اصل

ابی سرکش بطی کاهل طری تازه جنی چیده
خری رسوا دنی ناکس ضنی لاغر بهی تابان

شرح

ابی بفتح همزه وکسر باء ابجد وتشدید یاء حطی صفت مشبهه از باب منع وضرب سرباز زننده وسرکش یعنی وحشی بطی بفتح باء ابجد وکسر طاء حطی بعد از آن یاء حطی و همزه بمعنی آهسته نقیض سریع صفت مشبهه از باب شرف وجائز است قلب همزه بیا وادغام ان در یاء اول طری فی قوله تعالی لتاکلوا منه لحما طریا تازه صفت مشبهه از ماده طراوة از باب شرف جنی فی قوله تعالی تساقط علیک رطبا جنیا چیده رطبا جنیا یعنی خرمای تازه چیده فعیل بمعنی مفعول از باب ضرب خزی بفتح خاء نخذ وکسر زاء هوز وتشدید یاء فعیل بمعنی مفعول از باب علم رسوا شده ودر بلا افتاده مذکر ومؤنث در او یکسان است دنی بفتح دال ابجد وکسر نون بعد از آن یاء حطی و همزه ناکس وفرومایه حذف همزه در شعر بجهت ضرورت است وبعضی بیاء بدون همزه بمعنی ناکس بیامده بلکه بمعنی نزدیک است از ماده دنو مگر انکه بگوئیم همزه قلب بیا شده وادغام شده از قبیل وجعلنا المضی که در اصل مضیء بوده ضنی بفتح ضاد معجمه ونون وشد یاء حطی فعیل بمعنی فاعل از باب علم بیمار مذکر ومؤنث در او یکسانست وبمعنی لاغر نیامده مگر انکه بگوئیم بالالتزام دلالت میکند بهی بباء ابجد وهاء وباء بر وزن شریف بمعنی خوب فعیل بمعنی فاعل از باب شرف وعلم وبمعنی تابان نیامده چون بهاء دارم بمعنی حسن وجمال از بهی الرجل غیر مهموز است ودیگری با همزه بمعنی انس گرفتن است میگوئی ناقة بهاء وقتی که انس گرفته باد وشنده ویک معنی دیگر یعنی بجهت بهاء بدون همزه کرده اند وان درخشیدن است شاید غرض مصنف تابنده که در خشیدن است تابان مطلق

اصل

سغب غرثی وطوی جوع سنة مصدر بها ونعت ذی
یکی سغبان دوم غرثان سیم طیان دگر جوعان

شرح

سغب بسین مهمله وغین معجمه وباء ابجد بر وزن فرس گرسنگی مصدر باب علم غرثی بغین معجمه وراء

قرشت وثاء تخذ بروزن فرس وسکون زاء از خار زدن است مصدر باب علم یعنی گرسنگی طوی بفتحتین طاء حطی وفاء و الف مقصوره بروزن علی گرسنگی از باب علم جوع بفتح جیم وسکون واو وبعد از آن عین مهمله گرسنه شدن اجوف واوی از باب نصر از جهة القفا مصدر اند اما نعت اینها و وصف اینها اول سغبان نعت سغب است یعنی صفة مشبهه او است مؤنثان سغبی مثل سلمان و سلمی یعنی بکیر دیا بکرین گرسنه ستم طیان صفة مشبهه طوی اصل ان طویان بوده واو قلب بیاء و ادغام در یاء کردند یعنی بکیر دکر گرسنه چهارم جوعان بروزن سلمان صفة مشبهه جوع بکیر دکر گرسنه

ملحق لغز احجیة چیستان دان سمر اسطوره افسانه
قلد دود لدکره کوی است ومجمن صولجان چوکان

شرح لغز بلام وغین معجمه وزاء هوز بروزن صرد چیستان وان مخفف چیست آن است یعنی پرسید وان از نظم ونثر از هم پسندند نظم چنانکه ان چیست که پا وسر ندارد کرد است ودراز ودر نیارد اندرو شکس ستار کاسند جز نام دو جانور ندارد عرض جزیره است واز نثر مثال انیکه بپرسی که در پدر شما چیست مراد از دراز پدر عمامه ومراد از پیر ماده مقنعه او ست احجیة بضم همزه وسکون حاء حطی وکسر جیم وشدّ یاء مفتوحه بعد از آن هاء یعنی چیستان است ومعنی از ذکر شد سمر بسین مهمله مفتوحه بعد از آن راء قرشت افسانه وافسانه گفتن مصدر باب نصر یعنی قصه دروغ اسطوره بضم همزه و سکون سین مهمله وضم طاء حطی وسکون واو وفتح راء قرشت بعد از آن هاء افسانه وبیهوده جمع ان اساطیر قوله تعالی ان هذا الا اساطیر الاولین قلد بضم قاف وفتح لام بعد از آن هاء ودال ابجد یعنی دود کره انوز بان اصفهانیک گویند وبتازی کبه کنند طهرانها الک ده وَلَک گویند کُرَة بضم کاف وفتح راء قرشت بعد از آن هاء یعنی گوی مجمن بکسر میم وسکون خاء حطی وفتح جیم بعد از آن نون یعنی چوگان که در وقت بازی بکوی زنند صولجان بفتح صاد مهمله وسکون واو وفتح لام وجیم بعد از آن الف ونون معرب است یعنی چوگان جمع آن صوالجة والهاء للعجمة شاعر گفته دو حلقه سو لجان زلفت بیچاره دلم فتاده چون گوی معلوم میشود چوگان چیزی است که سرش مانند حلقه کج باشد قدیم رسم بوده الحال هم دیده شد فرنگیان در حال سواری با ان گوی بازی میکنند

اصل
کلف عشق وصلف لاف وسنة سال اِنّی تا به
حاذر خاشع فزع خائف قلق هائب وجل ترسان

شرح کلف بفتحتین کاف ولام بعد از آن فاء چیزیست بصورت سبز که بر روی پدید می آید مثل کنجد و بمعنی عشق بنظر نرسید چنانکه شراح نوشته اند ولی کلف بروزن فلس یعنی عاشق شدن صلف بفتحتین صاد ولام بعد از آن فاء لاف زدن وبه بهره شدن زن از شوی از باب علم سنة قوله تعالی انها محرمة علیهم اربعین سنة سال وبمعنی قحط نیز آمده اصل آن سنوة بوده وجمع آن سنوات وسنین قوله تعالی فلبث فی السجن بضع سنین وبعضی گفتند تاء سنة عوض لام الفعل است انی بفتح همزه وکسر نون وسکون یاء بعد از آن نون تا آنکه وبالیدن از باب ضرب حاذر بحاء حطی وذال تخذ وراء قرشت بروزن کتف وعضد مرد با پرهیز بیدار جمع آن حذرون وحذارى خاشع فی قوله تعالی لرأیته خاشعا فروتنی کننده از ترس از باب منع فزع بفتح فاء وکسر زاء هوز بعد از آن عین مهمله صفة مشبهه از باب علم صاحب ترس خائف فی قوله تعالی فاصبح فی المدینة خائفا اسم فاعل از باب علم اجوف واوی یعنی ترسنده قلق بفتح قاف وکسر لام بعد از آن قاف بی آرام هائب اسم فاعل از باب علم ترسنده وجل صفة مشبهه از باب علم ترسان مؤنثان وجلة قوله تعالی وقلوبهم وجلة ترسان یعنی ترسنده ترجمه هفت لفظ در مصراع آخر است

اصل
تقی ومتقی پرهیزکار وعبقری نیکو
سفن سوهان کدر تیره حذر حذره سدر حیران

شرح تقی فی قوله تعالی وحنانا من لدنا وزکوة وکان تقیا المتقی بالف ولام وضم میم وتشدید تاء قرشت وکسر قاف وتخفیف یاء حطی هر دو لفظ پرهیزکار واگر بدون الف ولام باشد متق بحذف یاء خوانده میشود عبقری فی قوله تعالی وعبقری حسان جامه فرش وجز آن که در غایت حسن ولطافت باشد منسوب است به عبقره میگویند ثوب عبقری واز واحد وجمع است مؤنثان عبقریة وبعضی این را عبا قری حسان خوانده اند وان غلط است بهتر اینکه منسوب با یاء نسبة جمع بسته نمیشود سفن بفتحتین سین مهمله وفاء بعد از آن نون در سلوی الاسامی گفته السفن والمسفن چوب سایی ودر صراح گفته سفن بفتحتین پوست چوب تراش سوهان آلتی است که بان چوب وغیره میسایند فارسی است کدر بکاف ودال ابجد وراء قرشت بروزن کتف ونلو تیره واگر بروزن فرس خوانده شود تیرگی وتیره شدن از باب علم حذر بفتحتین حاء حطی وذال ابجد بعد از آن راء قرشت یعنی حذر کردن

بمعنی خیره و بای که
بجواب بهمه خیره
میشود تشدید بمعنی
عدد الور داء مهملات
بروزن کتف صفة
مشبهه هم

پای و سستی اندام و بکسر ذال صفة مشبهة از باب علم کسیکه چشم او از گرما و سرما خیره شده
باشد و از این جهة حیران و سرگشته شده باشد **اصل**

وَتَدْ میخ و وَصَبْ رنج و اَلَمْ درد و جَوی سوزش
اَقِطْ پنیر و دَوَاذْ رو تِئِقْ بدخو مَئِقْ گریان

شرح وتد بواو و تاء قرشت و ذال ابجد بروزن فرس و کتف میخ جمع ان اوتاد قوله تعالی وَالْجِبَالَ
اَوْتَادًا وصب بواو و صاد مهمله و باء ابجد بیماری یعنی رنج مطلق بیامده الم بروزن فرس درد و
درد کردن از باب علم جوی بجیم بروزن علی سوزش اندوه و اندوه عشق از باب علم اقط بهمزه و
قاف و طاء حطی بروزن کتف و جبن پنیر و ماست است بنا بر قول جوهری و بمعنی کشک است
بنا بر قول صاحب جمع که گفته لَبَنٌ یَابِسٌ مُسْتَحْجِرٌ یُتَّخَذُ مِنْ مَخِیضِ الْغَنَمِ قال الشاعر لَا کُلَّهَا مِنْ اَقِطٍ بِسَمْنٍ
اَلْیَنُ مَسًّا مِنْ حَشَایَا الْبُطْنِ مِنْ یَثْرِبِیَّاتٍ قِذَاذٍ خُشْنٍ کشک فارسی است و بترکی بوا قروط
خوانند دواء بالف ممدوده و قصر از ضرورت است بمعنی دارو و دارو بترکی نیز ولاغری و باد
اسبان شیر است که مید هند اسب را که میخورد و باریک میشود نه لاغر جمع ان ادویه و دواء
بکسر ذال لغتی است در او تئق بتاء قرشت و همزه و قاف بروزن کتف شتابنده ببدی تاقه با لغویان
سختی و غضب و شتافتن ببدی مئق بمیم و همزه و قاف بروزن کتف بمعنی گریان یعنی گریه کننده صفة
از مأق بفتحتین است از باب علم بمعنی گریستن **اصل**

خَصِرْ بَارِدْ شَمِیمْ سرد و سَخِینْ گرم و حَزِینْ غمگین
فَرَحْ شادی و مسرور است فَرِحْ شادان و فَرِحْ شادان شرح

خصر بخاء ثخذ و صاد مهمله و راء قرشت بروزن کتف سرد میگوئی ماء خصر یعنی آب سرد و بفتح صاد سرما و سرما
یافتن و سرد شدن از باب علم بارد فی قوله تعالی لَا بَارِدٍ وَلَا کَرِیمٍ اگر بگویند ماء بارد یعنی آب سرد و عیش بارد
یعنی گوارا و سموم بارد یعنی ثابت که زائل نمیشود شمیم بشین قرشت و باء ابجد و میم بروزن کتف بمعنی
چیز سرد و بروزن فرس بمعنی سرما و سرد شدن از باب علم قال الشاعر و اَخَرُّ قَلْبَاهُ مِمَّنْ قَلْبُهُ شَبِمٌ
وَمَنْ بِجِسْمِی وَحَالِی عِنْدَهُ سَقَمٌ سخین بفتح سین مهمله و کسر خاء ثخذ بعد از ان یاء حطی و نون یعنی
گرم حزین بحاء حطی و زاء هوز و یاء حطی و نون بروزن شریف صفة مشبهه از باب علم اند و هگین و غمگین

فرح بفاء و راء قرشت و حاء حطی بروزن فرس شادمانی از باب علم مسرور اسم مفعول از ماده سرور
از باب نصر شادمان جذلان بجیم و ذال ثخذ و لام و الف و نون بروزن سکران صفة مشبهه از علم شادان یعنی
صاحب شادی فرح بروزن کتف صفة مشبهه از باب علم شادان قوله تعالی اِنَّ اللّٰهَ لَا یُحِبُّ الْفَرِحِیْنَ

اصل **صِغَرْ خوردی کِبَرْ پیری فِلِزّ کانی سَمِجْ ناخوش**
ذَنَبْ دُمْ لَعِبْ بازی طَلَبْ جستن خَرِبْ ویران شرح

صغر بکسر صاد مهمله و فتح غین معجمه بعد از ان راء قرشت خردی خلاف کبر کبر فی قوله تعالی وَاَصَابَهُ الْکِبَرُ بزرگ
سال شدن از باب علم فلز بکسر فاء و لام و تشدید زاء هوز کانی یعنی معدنی نه تمام از طلبه هر چه که از
د هد از جواهر کانی این عبارت در صراح است سمج بفتح سین مهمله و کسر میم بعد از ان جیم صفة مشبهه از باب
شرف بمعنی ناخوش یعنی زشت و قبیح ذنب بفتح ذال ثخذ و نون بعد از ان باء ابجد دم جمع ان اذناب
لعب فی قوله تعالی وَمَا الْحَیٰوةُ الدُّنْیَا اِلَّا لَعِبٌ وَلَهْوٌ بروزن فلس نیز آمده بازی از باب علم طلب فی قوله تعالی فَلَنْ تَسْتَطِیْعَ
لَهٗ طَلَبًا جستن از باب نصر و هو یتعدی الی احد المفعولین بالذات و الاخر بواسطة اللام قال ابو البقاء خرب بفتح
خاء ثخذ و کسر راء قرشت بعد از ان باء ابجد صفة مشبهه از باب علم بمعنی ویران **اصل**

عَنَاءْ رنج و سَنَاءْ رِفْعَتْ جَلَاءْ نفی و بُکَاءْ گریه
جَنَفْ میل و خَفَرْ شرم صِیَاحْ صَخَبْ افغان شرح عناء

بفتح عین مهمله و نون بعد از ان الف ممدوده رنج دیدن از باب علم و قصر از ضرورت است سناء بسین مهمله و
نون مفتوحتین بعد از ان الف و همزه بلندی و بلند رتبه شدن مصدر باب نصر و رفعت بکسر راء قرشت مصدر
باب حسن ترجمه سناء است از شهرت جلاء فی قوله تعالی کَتَبَ اللّٰهُ عَلَیْهِمُ الْجَلَاءَ بیرون کردن و بیرون شدن
از خانمان لازم و متعدی هر دو آمده از باب نصر نفی بنون و فاء و یاء حطی بروزن فلس راندن و دور کردن
و دور شدن لازم و متعدی هر دو آمده از باب ضرب ترجمه جلاء بیان از شهرت است بکاء بضم باء ابجد و فتح کاف
بعد از ان الف ممدوده گریه با آواز و بالقصر چشم باریدن مصدر باب ضرب جنف فی قوله تعالی فَمَنْ خَافَ
مِنْ مُوْصٍ جَنَفًا میل کردن ابو البقاء گفته اگر بجیم بخوانند میل بسوی جور است و اگر بحاء حطی بخوانند میل
بسوی خیر است خفر بخاء ثخذ و فاء و راء قرشت بروزن فرس شرم و شرمگین شدن مصدر باب علم صیاح بکسر صاد مهمله
و فتح یاء حطی بعد از الف و حاء حطی افغان یعنی آواز کردن مصدر باب ضرب صخب بصاد مهمله و خاء ثخذ
و باء ابجد بروزن فرس بانگ و فریاد مصدر باب علم **اصل**

عَرین و غِیل و غابه و غَیضه اَلَت و شَرَی بیشه
زَبَد کَفک و سِنین قَحط و مَطا پشت جِراب انبان شرح

عرین بفتح عین مهمله و کسر راء قرشت بعد از آن یاء حطی و نون جای شیر یعنی بیشه و در منتخب غیل بکسر غین معجمه و سکون یاء حطی و لام بیشه شیر ها بود و داخل میشود جمع آن غیول و در منتخب کل غاب بیشه معجم جمع غابه بیشه یقال غابة الایکه فی قوله تعالی و ان کان اصحاب الایکة لظالمین بیشه و بیکه تثنیه بر وزن علی راه در کوه مثلو و از کوه هست که شیر بسیار دارد زبد کف فی قوله تعالی فاحتمل السیل زبدا کف آب و بر شیر و جز آن سنین فی قوله تعالی و لقد اخذنا آل فرعون بالسنین جمع سنه بمعنی سال قحط مطا با المهمله بر وزن علی پشت جمع آن اَمطا جراب بفتح و کسر جیم و تخفیف راء قرشت بعد از آن الف و باء ابجد انبان جمع آن اجربه و جُرُب بضم و سکون اصل

تنوفه مَهمَه و فَیفاء فلات و سَبسَب و بیداء
چه بَذ و دَوّ بیابانست و لوبه حَرّه سنگستان شرح

تنوفه بتاء قرشت مفتوحه و نون مضمومه و واو ساکنه و فتح فاء بعد از ها بیابان مهمه بفتح میم و هاء بیابان دور ... جمع آن مهامه مثل جعفر و جعافر صاحب منتخب و فاضل طالقانی بر وزن دحرجه دانسته اند و بیابان ... تنوفه فیفاء بفتح دو فاء ... یاء حطی و الف ممدوده در آخر صحرای کشاده که در آن بنا باشد جمع آن فیافی فلاة بفتح فاء و لام بعد از آن الف و تاء ممدوده بیابان دور سبسب ... و سین مهمله شد و باء ابجد بر وزن جعفر بیابان دور ... اذا تم الثانی فی ... بیداء بر وزن صحراء بباء ابجد و یاء حطی بیابان ... فی قوله تعالی و جاء بکم من البدو بیابان دوّ بفتح دال ابجد ... تشدید واو بیابان لوبه بضم لام و سکون واو و فتح باء ابجد بعد از آن ... سنگستان حرّه بفتح حاء حطی و شد راء مفتوحه قرشت بعد از آن هاء زمین سنگلاخ سوخته ملحق

غمص چو غمره بغره ژفک و اشک و ... کور
چه ماذن ... و براهیم ... انگشتان

شرح غمص بغین معجمه و میم و صاد مهمله بر وزن فرس ... چرک چشم مصدر باب علم ... رمص براء مهمله بمعنی چرک چشم که در گوشه چشم گرد آید مناسبت ... ناظم رمص بگوید نه غمص ژفک بفتح زاء فارسی چرک چشم است چه رمص ... غمص غمره بفتح غین

مهمله و سکون ... ابجد و فتح راء قرشت بعد از آن هاء مدوّره اشد تاریکی مصدر باب علم بغره بفتح باء ابجد و سکون غین معجمه و فتح راء قرشت بعد از آن هاء مدوّره ... و کو ... لفظ دوم ترجمه لفظ اوّل است بلف و نشر مرتب اکمه فی قوله تعالی و ابرئ الاکمه صفت مشبهه از باب علم مرد کور و نابینا مادرزاد مارن بفتح میم بعد از آن الف و راء قرشت مکسوره و نون نرم بینی ... براجم بباء مفتوحه و راء قرشت و جیم و میم جمع برجمه پیوند و بند انگشتان مثل ... و براثن ملحق

چه مذی آب نشاط و عاهه علت سوق بازار
بود حمام گرمابه چه تاجر هست بازرگان

شرح مذی بمیم و ذال معجمه و یاء حطی آبی که بوقت ملاعبت آید نشاط بفتح نون و شین قرشت بعد از آن الف و طاء حطی شادمانی ... مصدر از باب علم عاهه بعین مهمله و الف و هاء و تاء دو نقطه فوقانیه بر وزن ... معنی آفت علت بکسر عین مهمله و تشدید لام مفتوحه و هاء مدوّره بیماری ... سوق بسین مهمله و واو و قاف بر وزن ... بازار مذکر و مونث هر دو استعمال میشود جمع آن اسواق قوله تعالی و یمشی فی الاسواق حمام بحاء حطی مفتوحه و تشدید میم بعد از آن الف و میم گرمابه جمع آن حمامات تاجر ترجمه ... در قطعه ششم گذشت

ملحق نتن گَنده و نَکهت بَخَر بوی دهان باشد
ضُنانت و دَفر گَند بغل بَخ نی ... ذان

شرح نتن بنون و تاء قرشت و یاء حطی بعد از آن نون یعنی گندیده از باب ... صفت مشبهه از باب ... و تعب نکهت بفتح نون و سکون کاف و فتح ها و تاء مدوّره بوی دهان مطلقا بخر بباء ابجد و خاء معجمه و راء قرشت بر وزن فرس گندی که در دهان و ترجمه بخر ... در دهان از نعد ... ضنانت بضم ضاد معجمه و فتح نون بعد از الف و نون گند بغل دفر بدال ابجد و ذال معجمه هر دو آمده بعد فاء و راء قرشت بر وزن فرس گند و گویند ناخوش ... بعین فرس ... بغل ... بنون و خاء معجمه و عین بر وزن فرس ... انداختن نخاعه با الضراب ... ملحق

فَرا و جو دَر بَرغَر جه فرقد نام گوساله
جو باشد نخجه و عبناء و عین گاو ... دیبا

شرح فرا بفتح فاء و کسر راء قرشت و یاء حطی و راء قرشت گوساله دشتی جوذر بضم ذال معجمه و فتح ... گوزن بچه و بچه گاو دشتی جمع آن جاذر بفتح جیم برغز بباء ابجد و راء قرشت و غین معجمه و زاء هوز

بروزن جعفر و بون کو دنب به فرقد بفاء و راء قرشت و قاف و دال ابجد بر وزن جعفر کو ساله تعمد فی قوله قم لدیغ و تیسیر نعجة میش و ابی بعنی ماده کاو و دشتی هم آمده عینا بفتح عین مهمله بر وزن حمرا ماده کاو دشتی عین بکسر عین مهمله و سکون یا حطی و نون کاو وحشی جمع عینا مونث اعین زن فراخ چشم قوله تعالی و حور عین کامثال اللؤلؤ المکنون جمع است

ای ماه روی حور کهی دلبر شیرین زبان خورشید رویان را شده ذکرت همه ورد زبان

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن این بیت تقطیع رجز بر خوان جه ملدا هر زمان

قطعه در بحر رجز

اصل

طور و جبل طود و علم کوه است و حارس پاسبان

طرم و عسل انگبین و ضرب شهد است مجاز رایگان

شرح طور فی قوله تعالی و الطور نام کوهی جبل فی قوله تعالی لو انزلنا هذا القرآن علی جبل کوه جمع آن جبال قوله تعالی و الجبال اوتادا طود فی قوله تعالی کل فرق کالطود العظیم کوه طویل علم مثل فرس کوه و نشان و حد زمین و نامی که مرد بدو معروف باشد بمعانی بر وزن صاد و قاف پاسبان طرم بکسر طاء حطی و سکون راء قرشت بعد از آن میم عسل و مسکه فارسی عسل انگبین است عسل فی قوله تعالی و انهار من عسل انگبین هم مذکر است و هم مونث هردو استعمال شده اری بفتح همزه و سکون راء قرشت بعد از آن یاء حطی انگبین ضرب بفتحتین ضاد منقطع و راء قرشت بعد از آن باء ابجد انگبین ۳ با موم شهد قلمبا از جمع آن شهاد مجان بفتح میم و جیم مشدده بعد از آن الف و نون یعنی رایگان یعنی مال مفت

اصل

میزان ترازو حمل بار و وقر خرواری بود

فلک و سفینه جاریه کشتی شراع شد بادبان

شرح میزان فی قوله تعالی و لا تخسروا المیزان ترازو حمل فی قوله تعالی و لمن جاء به حمل بعیر بار پشت و بیرون داشتن مسند باب ضرب و بفتح بار درخت و بار شکم قوله تعالی و حمله و فصاله ثلثون شهرا و قر فی قوله تعالی فالحاملات وقرا وقر در لغت بار خر و اشتر و بفتح واو گرانی گوش و گران شدن مصدر باب علم و قیاس مصدرش تحریک است الا اینکه بتسکین آمده فلک فی قوله تعالی فی الفلک المشحون کشتی واحد و جمع مونث و مذکر هردو استعمال شده قوله تعالی فی الفلک المشحون مذکر آمده و مفرد و قوله تعالی فالفلک تجری فی البحر مونث است و قوله تعالی حتی اذا کنتم فی الفلک و جرین بهم جمع است سفینه فی قوله تعالی و اصحاب السفینة کشتی جمع آن سفن و سفائن

و سفائن جاریه فی قوله تعالی حملناکم فی الجاریة کشتی و بمعنی دختر خورد و افتاده نیز آمده جمع جواری قوله تعالی و له الجوار المنشئات فی البحر شراع بکسر شین معجمه و فتح راء قرشت بعد از آن الف و عین مهمله بادبان کشتی

اصل

لوح و سکاک و جو هوا ملآن پر و خالی تهی

شامخ بلند و قله سر معراج و سلم نردبان

شرح لوح بضم لام و سکون واو بعد از آن حاء حطی هوای میان زمین و آسمان جو فی قوله تعالی فی جو السماء میان آسمان و زمین و بمعنی کشادگی وادی و نام شهری نیز گفته اند و باب لغت ملآن بفتح میم و سکون لام و الف ممدوده و نون صفت مشبهه و مذکر است میگوئی کوز ملآن یعنی کوزه پر و دلو ملآی دلو پر مثل سلمان و سلمی خالی بفتح خاء معجمه و الف و کسر لام بعد از آن یاء حطی وصف است از ماده خلو از باب نصر بمعنی طرف شامخ بفتح شین قرشت و الف و کسر میم بعد از آن خاء تخذ کوه بلند جمع آن شامخات قوله تعالی رواسی شامخات قله بضم قاف و فتح لام مشدده بعد از آن هاء سر کوه و بالای هر چیزی و تا در سر مرد جمع آن قلل بر وزن صرد معراج بکسر میم و سکون عین مهمله و فتح راء بعد از آن الف و جیم نردبان جمع آن معارج قوله تعالی و معارج علیها یظهرون سلم فی قوله تعالی ام لهم سلم یستمعون فیه نردبان جمع آن سلالم

اصل

جسم و جسد شخص و طلل جوباء و جثمان و بدن

تن ذات هستی کون بودن روح و نفس و مهجه جان

شرح جسم فی قوله تعالی و زاده بسطة فی العلم و الجسم تن و کالبد جمع آن اجسام قوله تعالی تعجبک اجسامهم جسد فی قوله تعالی فاخرج لهم عجلا جسدا تن و کالبد جسد جسم ذی لون است مثل انسان و ملک و جن از اینجهت زعفران را جساد گویند و آب و هوا را جسد نگویند قال ابو البقا شخص بشین معجمه و خاء تخذ و صاد سعفص بر وزن ظرف کالبد جوباء بفتح حاء حطی و سکون واو و فتح باء ابجد بعد از آن الف ممدوده تن جمع آن جوباوات جثمان بضم جیم و سکون ثاء مثلثه و فتح میم بعد از آن الف و نون تن مثل جبه ابیز بمعنی تن و کالبد است بدن فی قوله تعالی فالیوم ننجیک ببدنک بمعنی تن ذات فی قوله تعالی و اصلحوا ذات بینکم هستی و حقیقة کون بفتح کاف و سکون واو بعد از آن نون بودن و هستی شدن مصدر باب نصر روح فی قوله تعالی یسئلونک عن الروح جان مذکر و مونث هردو استعمال شده جمع آن ارواح نفس فی قوله تعالی یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی جان مهجه بضم میم و سکون هاء و فتح جیم بعد از آن هاء و خون دل جان تو جمعه لفظ است

اصل سِنَّوْر و قِطّ و خَيْطَل هِرّ است كربه كلب ايت
بُرْغُوث كَيْك و نَمْل و ذَرّه مور چه عالم جِهان

شرح سِنَّوْر بكسر سين مهمله و شدّ نون مفتوحه بعدا از واو و راء كربه قول الشاعر اذا بيش الانسان طال لسانه كسنور مغلوب يصول على الكلب قِطّ بكسر قاف و تشديد طاء حطّي كربه جمع آن قِطاط خَيْطَل بفتح خاء معجمه و سكون ياء حطّي و فتح طاء حطّي بعد از لام كربه و هِرّ بكسر هاء و شدّ راء كربه جمع ان هِرَرَه مثال قِرَد و قِرَدَه و نام زني مكروه و هِرّه مؤنث است جمع از هِرَر مثل قِرَبه و قِرَب كلب في قوله وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ ايت جمع ان اَكْلُب و كِلاب و كليب مثل عبد و عبيد و اكالب و كلابات بُرْغُوث بضم باء ابجد و سكون راء قرشت و ضم غين ضظغ و سكون واو و بعد از ثاء مثلثه كيك جمع ان براغيث نَمْل في قوله تعالى يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ مورچه نمله يكي ذَرّه بفتح ذال معجمه و راء قرشت مشدده بعد از تاء وحدت مورچه جمع ان ذرّ و في القاموس الذرّ صغار النمل و مائة منها زنة حبة شعير على ما في بعض الكتب عالَم بفتح عين مهمله و لام بسكون خلق جمع ان عوالم

اصل قِلَّت كمي زاهت خوشي شِرَّت بدي مُلْك شهي
سُؤْدَد سرى جِدَّت نوى كِظَّت پري پيغمان

شرح قِلّه بكسر قاف و فتح لام مشدده بعد از تاء مصدريه كمي و كم شدن مصدر باب ضرب و ان ضد كثرت است و كاهي اراده ميشود از قلت عدم و نفي مثل قول الناس اقلّ الرجل يقول كذا و قليل من الرجال يقول ذلك و قليل من النساء يعني نميكويد از احدي زاهت بفتح زاء قرشت و هاء حطي و تاء مصدريه خوشي شدن مصدر باب ضرب و نصر شِرّت بكسر شين قرشت و راء مشدده مفتوحه قرشت و تاء مصدريه بد شدن از باب ضرب و نصر مُلْك في قوله تعالى تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ پادشاهي مصدر باب ضرب و تاء ملكت بجهت ضرورت است سُؤْدَد بضم سين مهمله و سكون واو و فتح دال ابجد بعد از دال ابجد ديكر مهتر شدن مصدر باب نصر سَرِيّ في قوله تعالى قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا يعني شريف و جوانمرد و احتمال دارد سري در قول او نهر فارسي باشد يعني ديرين و سردار شدن جِدّه مصدر باب ضرب كِظّه بكسر كاف و فتح ظاء معجمه مشدده بعد از تاء مصدريه پري معده از طعام مصدر باب ضرب پيشه بكسر راء قرشت و سكون ياء حطي و فتح باء ابجد و تاء مصدريه انجه بشك افكند و كمان مصدر از باب ضرب اصل

لادِغ كزان بالِغ رسان آكِل خوران رانِع چران
طايِر پران جاري روان ساعي دوان قاطِع بران

شرح لادغ بفتح لام و كسر دال ابجد و عين ضظغ بمعنى كزان يعني كزنده مثل مار و عقرب و زنبور اسم فاعل از باب منع بالغ في قوله تعالى إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ رسان يعني رساننده اسم فاعل از باب نصر آكل بالف ممدوده و كسر كاف بعد از لام خوران يعني خورنده اسم فاعل از باب نصر راتع براء مفتوحه قرشت الف و كسر تاء قرشت بعد از ان عين مهمله چران يعني چراننده اسم فاعل از باب منع طائر في قوله وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ پران يعني پرنده اسم فاعل از باب ضرب اجوف يائي جاري بفتح جيم و الف و كسر راء قرشت بعد از ان ياء حطي روان يعني رونده مؤنث ان جاريه في قوله تعالى فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ اسم فاعل از باب ضرب ناقص يائي ساعي بفتح سين مهمله و الف و كسر عين مهمله بعد از ان ياء حطي دوان يعني دونده اسم فاعل از باب منع ناقص يائي قاطع بقاف مفتوحه و الف و كسر طاء حطي بعد از ان عين مهمله بران يعني برنده اسم فاعل از باب منع

ساعي

اصل
جمع و فريق و قوم و فِرْقه امّت و معشر كروه
طالِق بِله شكوى كِله هَجْمه كَلِه راعي شبان

شرح جمع في قوله تعالى سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ همه و كروه مردم جمع ان جموع فئه في قوله تعالى فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بروزن فعه كروه و تاء عوض ياء است كه از وسط افتاده اصل ان فئي بوده بروزن فعل جمع ان فئون و فئات و قال ابو البقاء هي الجماعة المتظاهرة التي يرجع بعضهم الى بعض في التعاضد فريق في قوله تعالى فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ كروه جدا كرده قوم في قوله تعالى يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ كروه و در سمي الانسان كروه مردان دانسته و ان صحيح است چنانكه شاعر كفته وما ادري وسوف اخال ادري اقوم آل حصن ام نساء يعني ايا قوم آل حصن يا نساء ايا مردند يا زن در بديع شد و در قرآن لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ و قوله تعالى وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ و ابو البقا كفته قوم اسم است از براي جماعة رجال لانهم قوامون بامور النساء و لفظ قوم مفرد است بدليل انكه تثنيه و جمع بسته ميشود و ضمير راجع بان را مفرد مياورند و با انكه قوم جمع است و واحد از لفظ خود ندارد و واحد او امرء است يا اسم جمع است و هو يذكر و يؤنث فرقه في قوله تعالى فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ كروه جدا كرده و ان كمتر از فريق است و اقل از سه است امت

فی قوله تعالی وَاِنَّ هٰذِهٖ اُمَّتُکُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً گروه ودر صراح گفته گروه از هر جنس حیوان جمع ان امم قوله تعم وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا اِلٰی اُمَمٍ مِّنْ قَبْلِکَ واتباع انبیا را امت میگویند واطلاق میشود بر مرد یکه جامع خصال محموده باشد نحو قوله تعم اِنَّ اِبْرٰهِیْمَ کَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِّلّٰهِ معشر نحو قوله تعم یٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ گروه مردم جمع ان معاشر طالق بفتح طاء حطی والف ولام مکسوره وقاف رها شده از قید نکاح وصف از باب نصر یله یعنی رها شده از قید نکاح وان بفتحتین یلو حطی ولام فارسی است ترجمه طالق است شکوهی بفتح شین قرشت وسکون کاف وفتح واو والخران الف مقصوره مصدر باب نصر بمعنی گله وان بکسر کاف عجمی فارسی هجمه بفتح هاء وسکون جیم و میم مفتوحه وهاء گله شتر از چهل تا بیشتر گله بفتح کاف عجمی وتخفیف وتشدید لام فارسی است داعی براء قرشت مفتوحه والف وعین مکسوره سعفص ویاء شبان وچرانده ونگاه دارنده جمع ان رُعاة رُعیان ورِعاء مثل قاض وقضاة وقضاة ونبات وجائع وجیاع قوله تعم حَتّٰی یُصْدِرَ الرِّعَآءُ

عمی وضلالت گمرهی بغض وعداوت دشمنی
تلقاء جهة قرآن نبی تبیان بیان آیت نشان

شرح عمی فی قوله تعم قَدْ تَّبَیَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَیِّ گمراهی و نومیدی مصدر باب ضرب بلغة مع قرب ضلالة فی قوله تعم یٰقَوْمِ لَیْسَ بِیْ ضَلٰلَةٌ گمراهی مخفف گمراهی مصدر باب ضرب مثله رشاد بغض بباء ابجد مضمومه وغین معجمه ساکنه وضاد ضطغ دشمنی ضد حب از باب شرف مذکور فی قوله تعالی وَبَدَا بَیْنَنَا وَبَیْنَکُمُ الْعَدَاوَةُ دشمنی ضد صداقت اسم مصدر از باب نصر تلقاء فی قوله تعالی قُلْ مَا یَکُوْنُ لِیْۤ اَنْ اُبَدِّلَهٗ مِنْ تِلْقَآئِ نَفْسِیْ سوی وبرابر وبمعنی دیدار کردن جهة بفتح جیم وهاء وبضم وکسر جیم نیز آمده عربی است بمعنی سوی وترجمه تلقاء بار از شهرت است قرآن فی قوله تعم بَلْ هُوَ قُرْاٰنٌ مَّجِیْدٌ نبی وان بکسر وضم نون ودکسر یاء مخففه فارسی است بمعنی کتاب خدا که منزل بر پیغمبر آخر الزمان است شاعر کلامی گفته از نفاق ایشان چند جا اندر نبی مر پیغمبر را بر داده خدای کردگار تبیان فی قوله تعم وَنَزَّلْنَا عَلَیْکَ الْکِتٰبَ تِبْیَانًا لِّکُلِّ شَیْءٍ اسم مصدر از باب ضرب بمعنی هویدا شدن وترجمه تبیان از شهرت است زیراکه بیان عربی است بمعنی سخن پیدا وکشاده گفتن وفصاحت چنانچه در حدیث است اِنَّ مِنَ الْبَیَانِ لَسِحْرًا وتبیان بکسر تاء مصدر تبیین وان شاذ است زیراکه

مصدر بر وزن تفعال بفتح تاء میاید مثل تذکار وتکرار وبکسر نیامده مگر تلقاء وتبیان واما تمساح وتمثال اسم عین است نه مصدر واما مثل تکرار وتعداد وتجوال وماننده آنها بفتح تاء است بدانکه تبیان از اسماء قرآنند چون خداوند قرآن ابجی وچهار اسم ووصف یاد کرده اول قرآن چنانچه فرموده اِنَّا اَنْزَلْنٰهُ قُرْاٰنًا عَرَبِیًّا دوم فرقان نانکه فرموده تَبٰرَکَ الَّذِیْ نَزَّلَ الْفُرْقَانَ سیم ذکر اِنَّا اَنْزَلْنَا اِلَیْکَ الذِّکْرَ چهارم کتاب الٓمّٓ ذٰلِکَ الْکِتٰبُ پنجم روح وَکَذٰلِکَ اَوْحَیْنَآ اِلَیْکَ رُوْحًا مِّنْ اَمْرِنَا وفی القاموس من معانی الروح القرآن ششم بیان هٰذَا بَیَانٌ لِّلنَّاسِ هفتم وهشتم هدی وموعظة هُدًی لِّلنَّاسِ وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِیْنَ وقوله فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَایَ فَلَا یَضِلُّ وَلَا یَشْقٰی نهم تبیان تِبْیَانًا لِّکُلِّ شَیْءٍ دهم بلاغ هٰذَا بَلٰغٌ لِّلنَّاسِ یازدهم بصائر هٰذَا بَصَآئِرُ مِنْ رَّبِّکُمْ دوازدهم بصیرة اَدْعُوْۤا اِلَی اللّٰهِ عَلٰی بَصِیْرَةٍ سیزدهم وچهاردهم شفاء ورحمة وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَآءٌ وَّرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِیْنَ پانزدهم مبارک کِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ اِلَیْکَ مُبٰرَکٌ شانزدهم نور وَاتَّبَعُوا النُّوْرَ هفدهم حق تذکرة هجدهم مبین ذِکْرٌ وَّقُرْاٰنٌ مُّبِیْنٌ نوزدهم مهیمن وَمُهَیْمِنًا عَلَیْهِ بیستم مجید قٓ وَالْقُرْاٰنِ الْمَجِیْدِ بیست ویکم کریم اِنَّهٗ لَقُرْاٰنٌ کَرِیْمٌ بیست ودوم عظیم سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِیْ وَالْقُرْاٰنَ الْعَظِیْمَ بیست وچهارم عزیز وَاِنَّهٗ لَکِتٰبٌ عَزِیْزٌ بیست وپنجم علی لَعَلِیٌّ حَکِیْمٌ بیست وششم امام فِیْۤ اِمَامٍ مُّبِیْنٍ بیست وهفتم محدث مَا یَاْتِیْهِمْ مِّنْ ذِکْرٍ مُّحْدَثٍ بیست وهشتم وبیست ونهم متشابه ومثانی کِتٰبًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِیَ سیوم عجب قَالُوْۤا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا سی ویکم وسی ودوم بشیر ونذیر بَشِیْرًا وَّنَذِیْرًا فَاَعْرَضَ اَکْثَرُهُمْ سی وسیم حدیث فَمَالِ هٰۤؤُلَآءِ الْقَوْمِ لَا یَکَادُوْنَ یَفْقَهُوْنَ حَدِیْثًا سی وچهارم قول ثقیل سَنُلْقِیْ عَلَیْکَ قَوْلًا ثَقِیْلًا در مجمع البحرین است مراد بقول ثقیل قرآن است وآنچه در او است از امر ونهی وتکالیف شاقه صعبه آیة فی قوله تعم لَوْلَا یُکَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَاْتِیْنَاۤ اٰیَةٌ نشان ونیز بمعنی تمام از قرآن وجماعت حروف انوی اصل ان اَوَیَة بوده بالتحریک جمع ان آی وآیا وآیات قوله تعالی مِنْهُ اٰیٰتٌ مُّحْکَمٰتٌ ملحق

ربط ورتق بستن وحل وفتق بکشادنست
لا تبتئس اندوه مخور نفع وضرر سود وزیان

شرح ربط براء قرشت مفتوحه وباء ابجد ساکنه وطاء حطی بر بستن چیزی مصدر باب نصر وضرب رتق فی قوله تعالی اَنَّ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ کَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنٰهُمَا بستن وبستر ضد فتق مصدر باب نصر وحرکت وسط ان از ضرورت است سد فی قوله تعم بَیْنَنَا وَبَیْنَهُمْ سَدًّا کوه میان دو موضع ومصدر باب نصر بمعنی بستن رخنه دیوار وغیره حل بحاء حطی مفتوحه ولام مشدده کشادن گره مصدر باب نصر

فتق بر وزن فلس شکافتن و کشادن نافه مشک را و حرب افتادن میان مردم و فتح و ورم که نزد خصیه پیدا
آید مصدر باب نصر و بتحریک تا بمعنی کشادن نیامده بلکه بمعنی کشاده فرج شدن نیامده پس حرکت
وسط از ضرورت است ابو البقا گفته رتق بمعنی التحام دو شیء و اجتماع اوست و فتق افتراق اوست لا تبتئس فی قوله تعالی
ولا تبتئس بما کانوا یفعلون اندوه کین مشو و کراهت نداشته باش فعل نهی از باب افتعال نفع و ضر
فی قوله تعالی لا یملک لکم ضرا ولا نفعا ضر بمعنی زیان و گزند رسانیدن مصدر باب نصر و نفع بمعنی سود و
سود کردن مصدر منع و آن ضد ضر است کما اینکه ضر هم ضد نفع است

اصل

صالح نکو طالح تبه کفه پله مدهن دبه
مقول زبان نسوه زنان عایش زیا خسران زیان

شرح صالح فی قوله تعالی والعمل الصالح یرفعه نکو ضد فاسد و صفت از باب نصر طالح بطاء حطی و
الف و لام و خاء حطی بر وزن صالح بمعنی ادم تبه و بدکار صفت است از باب نصر تبه بتاء قرشت
و باء ابجد مفتوحتین فارسی است کفه بکاف و فاء مشدده مفتوحتین و هما بمعنی پله ترازو پله
بباء عجمی مفتوحه و تخفیف و تشدید لام و هاء فارسی است مدهن بمیم مضمومه و سکون دال ابجد و ضم
هاء بعد از آن نون شیشه روغن و بمعنی دبه نیامده و بمعنی مغاکی در کوه که آب در وی گرد آید و آن
یکی از کلماتی است که بر وزن مفعل آمده از اسماء ادوات دبه بدال ابجد و تشدید باء ابجد و ها بر وزن
ثمره عربی است بمعنی خنو روغن ترجمه مدهن باشد از شهرت است مقول بکسر میم و سکون قاف و فتح واو بعد از آن
لام بمعنی زبان و بهتر بلغت اهل یمن جمع آن مقاول و صیغه مبالغه نیز هست بمعنی مرد زبان آور و بسیا
سخن نسوه فی قوله تعالی وقال نسوة فی المدینة و بضم نون نیز آمده زنان و آن جمع است مفرد آن لفظ خود ندارد
و از معنا خود دارد که آن امرأة است عایش بفتح عین مهمله و الف و کسر یاء حطی بعد از آن شین قرشت بار یعنی
زیست کننده و زندگانی کننده و صفت از باب ضرب خسران فی قوله تعالی ذلک هو الخسران المبین زیان کردن
مثل فرق و فرقان مصدر باب ضرب و علم زیان بکسر زاء فارسی است

ای سیمبر که هست دلت همچو خاره سخت — جان در هوای لعل تو چون ریخت لخت لخت
مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات — از بحر دان مضارع خوان ای خجسته بخت

سیمبر کسی را گویند که بدن از مثل نقره سفید باشد خاره بمعنی سنگ است هوی بمعنی عشق است
لعل نوعی از جواهر است معدن آن کوهی است در بدخشان قدیم لعل نبوده زلزله شد و کوهها شکافته
بیضهای لعل ظاهر شد بعضی باندازه تخم مرغ مانند آتش بسید خشید فروزان از حدود قدری کم

بجهة رنگین جامه رنگی حاصل شد و بعد از آن جواهر شناسان آنرا بر داشته بحکاک دادند تا لعل از
میان سنگ بر آورد و بهتر اقسام لعل سرخ است اینجا شاعر تشبیه کرده لب محبوب را بلعل کوه بدخشان
که شکافته شد و یاقوت ظاهر شد زیرا که معشوقه هرگاه تبسم کند سرخی لب او ظاهر میشود لخت
لخت یعنی پاره پاره خجسته یعنی با میمنت بفتح جیم و معنی بخت در هر قطعه خواهد آمد **اصل**

میزاب ناو و آن ندا نم شجر درخت
چون ملتجا پناه و ملک شه سریر تخت

شرح میزاب بمیم
مکسوره و یاء ساکنه حطی منقلبه از همزه و زاء هوز مفتوحه و الف و باء ابجد ناودان جمع آن میازیب
ندی بفتح نون و دال ابجد و الف مقصوره بر وزن علی بمعنی نم که از پرتو آب حاصل میشود و در شرح نظام
گفته شد از جمله اسمائی که غالب در آن قصر است کل مفرد معتل اللام لافعال کندی و اندی و قفا و اقفا
و جمع از ذا اکر اندیه بکسر هم شاذ است — در شرح نظام است و اندیه شاذ لانها
جمع الندی المطر و هو مقصور و بعضی گفته اند اندیه جمع نداء بمد است که آن جمع ندی با الف مقصوره است پس
شذوذی ندارد و قیاس آن است که جمع نداء بر وزن افعال باشد یعنی با الف ممدوده مطلبی مناسب اینجا
گفته پرسید من لطیفه گوئی پندار است را نیز ندانم گفتا که بفارسی ندی چیست گفتم که
بفارسی ندانم دیگری مناسب مقام گفته پرسیدم از استاد که یا شیخ مرا گوی که ادرچه باشد
بلغت گفت ندانم گفتم که گوزن پرسیدم از مشکل دیگر بگو که ندی چیست بگفتا که ندانم و بمعنی
عطا نیز آمده قال الشاعر ان السحاب لتستحیی اذا نظرت الی نداک فقاسته بما فیها دیگری گفته
متی ما تناجی عند باب ابن هاشم تراحی وتلقی من فواضله ندی در مطول است الندی ای المجلس الذی
عاص بالشرف الناس شجر فی قوله تعالی الذی جعل لکم من الشجر الاخضر نارا درخت شجره یکی و هرچه
ساق دارد از نبات جمع آن اشجار و هرچه ساق ندارد آن نجم و حشیش گویند قوله تعالی والنجم والشجر
یسجدان ملتجا بضم میم و سکون لام و فتح تاء قرشت و جیم بعد از آن همزه اسم مکان است از ماده التجاء
از باب افتعال بمعنی محل پناه ملک فی قوله تعالی وکان وراءهم ملک بمعنی شاه و شه و پادشاه هرسه
بیک معنی جمع آن ملوک نحو قوله تعالی ان الملوک اذا دخلوا قریة افسدوها و املاک سریر بفتح سین
مهمله و کسر راء قرشت و سکون یاء بعد از آن راء بی نقطه بمعنی تخت جمع آن سرر نحو قوله تعالی فیها سرر مرفوعة
و جمع دیگر هم اسرة بر وزن اعزة و در الادب نوشته السریر اذا کان للملک فهو عرش و اذا کان للمیت
فهو نعش و اذا کان للعروس و علیه حجلة فهی اریکة و اذا کان للثیاب المنضودة فهو نضد **اصل**

کُلّ وجمیع وقاطبه وجمله دان همه
شَطر است ونصف نیمه وجزءاست وبعض لخت

شرح کُلّ فی قوله تعم فسجد الملائکة کلهم اجمعون بمعنی همه لفظا از واحد ومعنای او جمع میکونی کلّ حضر علی اللفظ وکلّ حضروا علی المعنی وکلّ وبعض معرفه هستند بدون الف ولام وذا انما معنی اضافت چه اضافه مکنی یا نه جمیع فی قوله تعم وانا لجمیع حاذرون همه وگروه مردم جمع ان جموع
قاطبه بفتح قاف بعد از الف وطاء حطی مفتوحه وفتح باء ابجد بعد از ها بمعنی همه یقال جاء القوم قاطبةً ای جمیعا وان اسمی است که دلالت بر عموم میکند شطر بشین معجمه وطاء حطی وراء قرشت بر وزن فلس نیمه چیزی میکونی احلب لک حلبا شطره ای نصفه وبمعنی سوی وجانب هم امده نحو قوله تعم فول وجهک شطر المسجد الحرام جمع قلت آن اشطر وجمع کثرة ان شطور نصف فی قوله تعم ولکم نصف ما ترک نیمه بمعنی کناره هم امده وهو من الانصاف جمع آن انصاف بفتح همزه جزء فی قوله تعم ثم اجعل علی کل جبل منهن جزءا بمعنی لخت یعنی پاره از چیزی بعض فی قوله تعم یوم یاتی بعض ایات ربک یعنی بهره یعنی لختی وپاره جمع ان ابعاض اصل

قثا خیار وسلق چغندر جزر گزر
نغناع پودنه است واثاث ومتاع رخت

شرح قثا فی قوله تعم من بقلها وقثائها بمعنی خیار وقثاءة یکی ودرسامی الاسامی است که مه القثا خیار بادرنک سلق بکسر سین مهمله وسکون لام بعد از آن قاف بمعنی چغندر وان بضم جیم دارسی وضم غین معجمه وسکون وبقاف هم امده وضم دال ابجد بعد از ان راء قرشت فارسی است جزر بجیم وزاء هوز وراء قرشت بر وزن فرس وگشن بمعنی گزر وان بکاف عجمی بمعنی زردک است نغناع بفتح نون وسکون عین مهمله وفتح نون والف وعین سعفص پودنه درسامی الاسامی گفته النعنع والنغناع والحبق پودینه اثاث ومتاع فی قوله تعم اثاثا ومتاعا الی حین اثاث بمعنی رخت خانه از فرش وگلیم وغیرهما الصحاب وهمچنین متاع چنانچه جوهری گفته ولی بیضاوی فرموده متاع است که بان تجارت کنند جمع ان امتعه رخت براء قرشت وخاء ثخذ وتاء قرشت فارسیست بمعنی اسباب

اصل
خُدعه فریب وصبر شکیب وجمال زیب
زِی ولباس وکسوت وجون جد وحظ بخت

حمله بجیم معجمه ومیم ساکن ولام مفتوحه دهاده گروه از چیزی جمع ان جمل مثل غرفه وغرف ۳

خدعه بضم خاء ثخذ وسکون دال ابجد وفتح عین مهمله بعد از ان ها بمعنی فریب بکسر فاء بمعنی مکر وان صفه از خداع است که مصدر باب منع جوهری گفته خدعه بالفتح والضم وفتح افصح است ورجل خدعه بر وزن همزه انکه مردم را فریب دهد ورجل خدعه بالتسکین انکه مردم او را فریب دهند صبر فی قوله تعالی فاصبر صبرا جمیلا شکیب وشکیبائی کردن بکسر شین معجمه فارسی است صبر مصدر باب ضرب است جمال بفتح جیم ومیم بعد از ان الف ولام بمعنی زیب وان بکسر زاء هوز وسکون یاء حطی بعد از ان باء ابجد بمعنی نیکوئی وجمال بمعنی خوبی شدن امده مصدر باب شرف جمیل نعت از ان است نحو قوله تعم فصبر جمیل زِی بکسر زاء هوز وشد یاء حطی پوشش وهیئت اصلش زوی لباس فی قوله تعالی قد انزلنا علیکم لباسا یعنی جامه پوشش کسوة فی قوله تعم رزقهن وکسوتهن وان بکسر وضم جامه پوشیدنی از باب علم تفسیر زی ولباس یاد اشهر شت جد بفتح جیم وشد دال ابجد بمعنی بخت ودولت بخت از لغات مشترکه میان عرب وعجم است دشوار وا ستجنب سببه الهی مستو وجد بمعنی عظمت هم امده تعالی جد ربنا ای عظمة ربنا قال الشاعر فی المهد ینطق عن سعادة جده اثر النجابة ساطع البرهان بمعنی بخت شاعر فرس گفته چنان زمهد تو اثار سروری پیداست که فروغ تو از کاهواره از سپهر حظ فی قوله تعالی للذکر مثل حظ الانثیین بهره وبخت جمع ان احظ وحظوظ واحاظ هم بر غیر قیاس است اصل

فیجن سداب وثوم وقثد سیر وبادرنگ
ذُبّا کدو وقرع تره او شدید سخت

شرح فیجن بفاء وباء حطی وجیم ونون بر وزن جعفر بمعنی سداب وان بر وزن عراب گیاهی معروف بود وتلخ است دشتی وبستانی قاطع باه است ثوم بثاء ثخذ وواو ومیم بر وزن قفل بمعنی سیر قثد بقاف وثاء ثخذ ودال ابجد بر وزن فرس بمعنی بادرنگ وان بفتح زاء وسکون نون وکاف فارسی نوعی از خیار باشد که خورند وترنج انرا گویند وانمیوه ایست که پوست او مربا سازند وترجمه این مصراع بقاعده لف ونشر است ذبا بداء ابجد وشد باء ابجد بعد از ان الف ممدوده وان دبّانه بمعنی کدو وذبا یکی قرع بقاف وراء قرشت وعین مهمله بر وزن فلس کدو قرعه یکی بمعنی کدو وتره دیده نشد شدید فی قوله تعم علمه شدید القوی بمعنی سخت میکوئی رجل شدید یعنی مرد شجاع وبا قوت یا ممسک وبخیل فعیل بمعنی فاعل از باب نصر اصل

ماه شب چهارده بدر است وخر منش
هاله است وسابغی بود ماه تاب فخت

شرح

بدر بباء ابجد و دال مهمله و راء قرشت ماه تمام و لیلة البدر شب چهاردهم از ماه از اینجهت ماه شب چهارده را بدر گویند که مبادرت دارد شمس را بطلوع کانه تعجیل دارد قبل از غیبت شمس ظاهر میشود هاله بفتح هاء بعد از الف و لام مفتوحه هاء خرمن ماه بکسر خاء یعنی دائره ماه و شعاع که باطراف او پیدا میشود فیء بفتح فاء و سکون یاء حطی بعد از آن همزه سایه که بعد از گشتن آفتاب باشد بخلاف ظل که آن سایه ایست که از اول نهار تا آخر آن باشد و سایه قبل از ظهر را فیء نمیگویند بجهة آنکه فیء بمعنی رجوع است قوله تعالی حَتّٰی تَفِیْٓءَ اِلٰی اَمْرِ اللّٰهِ ای ترجع پس تفسیر او بمطلق سایه از مسامحه است

فخت بفاء و خاء معجمه و تاء قرشت بر وزن فلس بمعنی ماهتاب و فخت عربی است

ای خطت رشک مشک تاتاری میل بحر خفیف اگر داری فاعلاتن مفاعلن فعلن گوی چون بلبلان بگل زاری غرض از خط خطی است که بگرد خد سر زند تاتار بر وزن تا چار ولایتی است که مشک خوب از آنجا آورند مشک بکسر اول و سکون ثانی و کاف فارسی معروفست گویند نافه آهوی خطا بهتر است و عرب آن را مشک خوانند با سین بی نقطه گلزار در راء هوز ساکن و ختامه مسک مشددة چهار دو بیت کل صحرا

سُکر مستی و صحو هشیاری نصر و عون و مظاهرت یاری

شرح سُکر بضم سین مهمله و سکون کاف بعد از آن راء قرشت مستی و بفتحتین بمعنی مست شدن مصدر باب علم صحو بصاد مهمله و حاء حطی و واو بر وزن فلس هشیاری و هشیار شدن از مستی از باب نصر و از باب علم نصر فی قوله تعالی اِذَا جَآءَ نَصْرُ اللّٰهِ یاری دادن از باب نصر عون بعین مهمله و واو و نون بر وزن فلس مصدر باب نصر بمعنی یاری مظاهرة بضم میم و فتح ظاء ضظغ بعد از الف و فتح هاء و تاء قرشت در آخر مصدر باب مفاعله یاری دادن و مدد کردن اصل

مُبْرَم و مُتْقَن و متین محکم مُظلِم و داج و مدلهم تاری

شرح مُبرَم بمیم و باء ابجد و راء قرشت و میم اسم مفعول از باب افعال رسن دو تا بر هم تافته و جامه تار و پود بر هم نشانده محکم بمعنی لازمی اوست متقن بمیم و تاء قرشت و قاف و نون اسم مفعول باب افعال بمعنی استوار و محکم متین فی قوله تعالی ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِیْنُ صفة مشبهه از باب شرف یعنی سخت و استوار محکم بمیم و حاء حطی و کاف و میم اسم مفعول از باب افعال عربی است بمعنی استوار و سخت ترجمه لفظ بامراد شهرت است مظلم فی قوله تعالی قِطَعًا مِّنَ اللَّیْلِ مُظْلِمًا اسم فاعل از اظلام بمعنی تاری و تاری بر وزن جاری فارسی است بمعنی تیره و تاریک داج بدال مهمله و الف و جیم از باب نصر اسم فاعل از ناقص واوی

داجیه بمعنی تاریکی و ظلمت مُدْلَهِمّ بضم میم و سکون دال ابجد و فتح لام و کسر هاء و تشدید میم اسم فاعل از باب افعلال بر وزن مقشعر بمعنی شب تاریک و در صراح است اِدْلَهَمَّ تاریک شدن مُدْلَهِمَّة شب تاریک و چنانچه شارح طلقانی فرموده که از اِدْلِهَام بکسر از باب اِفْعِلَال باشد لا است غرض معلوم نیست اصل

وَهْن و وَهْی است و نی سستی لیک ذل و ذلت هوان و هُون خواری

شرح وهن فی قوله تعالی حَمَلَتْهُ اُمُّهٗ وَهْنًا عَلٰی وَهْنٍ سستی و سست شدن و کردن مصدر باب ضرب و وهی بواو و هاء و یاء حطی مصدر باب علم و ضرب بمعنی سستی یعنی سست شدن ونی بواو و نون و یاء حطی هر سه لفظ بر وزن فلس و ونی مصدر باب ضرب یعنی سست شدن ذل فی قوله تعالی لَمْ یَکُنْ لَّهٗ وَلِیٌّ مِّنَ الذُّلِّ خواری ضد عز از باب ضرب ذلت فی قوله تعالی ضُرِبَتْ عَلَیْهِمُ الذِّلَّةُ خواری ضد عز از باب ضرب هوان بفتح هاء و واو و بعد از آن الف و نون خواری هُون فی قوله تعالی اَیُمْسِکُهٗ عَلٰی هُوْنٍ مصدر باب نصر بمعنی خواری و نرمی اصل

اِبْتِهال و ضراعت و ضرع اِسْتِکانت تضرع و زاری

شرح ابتهال بکسر همزه و سکون باء ابجد و کسر تاء قرشت و فتح هاء بعد از الف و لام مصدر باب افتعال زاری کردن ضراعت بفتح ضاد ضظغ و راء قرشت بعد از الف و عین مفتوحه و تاء قرشت مصدر باب حسن و علم و منع خواری و زاری ضرع بضاد ضظغ و راء قرشت و عین بر وزن فرس مصدر از باب حسن و علم و منع بمعنی مست بمعنی لازمی او خواری و زاری است استکانت بمعنی فروتنی کردن بمعنی لازمی او خواری و زاری است فعل ماضی او استکان است بعضی گفتند افتعل از سکون است و الف که حرف مد است شاذ است بجهة اینکه استکن بوده فتحه را اشباع کردند الف حاصل شد و لزوم مد بسبب اشباع خلاف قیاس است چه اشباع مد از موضع ضرورت نیست مثل قول ابن هرمه در مرثیه پسر خود فَاَنْتَ مِنَ الْغَوَائِلِ حِیْنَ تُرْمٰی وَمِنْ ذَمِّ الرِّجَالِ بِمُنْتَزَاحِ غرض و بمنتزح است بدون الف میگویند است بمنتزح و کذای ببعید پس مگر اینکه فتح زاء را اشباع کردند الف تولد یافت و بعضی گفتند استفعل از کان است گویا بواسطه خضوعش تغیر کرده از کونی بکونی

مثل استعمال یعنی تغییر کرده از حالی بحالی انوقت الف که حرف مداست قیاسی است زیرا که مثل الف استجابه و استقامه است چنانچه ابو علی فارسی باین طریق میل کرده پس بنا براین در اصل اشتکاو بوده واو قلب بالف شده مصدر مجرد او کون با کاف است کون یعنی حدوث و کین بفتح کاف و سکون یاء حطی و نون کوشت اندرون فرج است و او مثل است در نوعی پس معنی استکانه خوار و ذلیل و نرم شدن مثل کین یا کون بخلاف کون اول حاصل سخن اینکه تضرع فی قوله تعم تدعونه تضرعا و خفیة مصدر باب تفعل بمعنی زاری کردن حرف عطف در تضرع بجهة ضرورت حذف شده و همچنین اوردن حرف عطف در زاری

اصل

قسم و حلفه و یمین سوکند ذمی و اهل ذمه زنهاری

شرح قسم فی قوله تعالی وانه لقسم لو تعلمون عظیم سوکند حلفه بفتح حاء مهمله و سکون لام و کسر آن و فتح فاء بعد از آن تاء قرشت سوکند خوردن مصدر باب ضرب جوهری بدون تاء ضبط کرده یمین بفتح یاء حطی و کسر میم و سکون یاء حطی بعد از آن نون سوکند و آن از مؤنثات سماعیه جمع آن ایمان قوله تعالی لا یؤاخذکم الله باللغو فی ایمانکم از این یمین گفتند که وقتی قسم خوردند میزند هر یک از انها یمین و دست راست خود را بیمین رفیق خود ذمی بکسر ذال معجمه و میم مشدده بعد از آن یاء مشدده از برای نسبت یعنی کسانی هستند از کفار که داخل در ضمان مسلمین و عهد انها شده باشند از ماده ذمه است بمعنی عهد اهل ذمه کفاری هستند که با مسلمین عهد کرده یا و امان طلبیده باشند زنهاری بر وزن بیداری فارسی است کسی را گویند که شرط و عهد کند و امان و مهلت طلبیده و زنهار یان جمع انست و زنهاری ترجمه دو لفظ اول است

اصل

یاس و حرمان قنوط نومیدی
چون تعطل بطاله بیکاری

شرح یاس بفتح یاء حطی و سکون همزه بعد از آن سین سعفص نومید شدن از باب علم و از باب حسب امده و آن شاذ است حرمان بکسر حاء حطی و سکون راء قرشت و فتح میم بعد از آن الف نون نومید کردن کسی را از باب ضرب قنوط بضم قاف و نون و واو ساکنه و طاء حطی نومید شدن مصدر بابی نصر و ضرب تعطل بتاء قرشت و عین مهمله و طاء حطی

ولام مصدر باب تفعل بیکاری تعطل الرجل بقاوه بلا عمل و بمعنی بی پیرایه ماندن زن بی زینت هم امده بطاله بفتح باء ابجد و طاء حطی و فتح لام بعد از ان ها معطل و بیکار شدن مصدر باب نصر

اصل

قرد کبی قضاعه ساک لابی
حرفه پیشه حری سزاواری

شرح قرد بفاء و راء قرشت و دال ابجد بر وزن حبر کیک و آن بکسر کاف عربی و باء ابجد مشدده و یاء حطی بنا بر انچه در صراح است ولی شراح بباء عجمی ضبط کرده اند و کیک دانسته اند بمعنی میمون جمع قرد قرده قوله تعالی کونوا قردة خاسئین قضاعه بضم قاف و فتح ضاد ضظغ بعد از آن الف و عین مفتوحه و هاء بمعنی سکلابی و سکلاوی و سلابی مخفف سک ابی است یعنی سکی که از اب حاصل شود حرفه بکسر حاء حطی و سکون راء قرشت و فاء مفتوحه و هاء مصدر یه بمعنی پیشه یعنی کسب و کار حری بحاء حطی و راء قرشت و الف مقصوره بر وزن علی مصدر باب ضرب بمعنی سزاواری و محتمل است بنا بر انچه در نسخه صحیحه قدیمه یا فته شد حرا باشد نحو قوله تعالی جزاؤهم عند ربهم جنات یعنی پاداش نیکی و بدی چنانچه سزاوار است

اصل

ضرب و خلد است و عضو هم و زدن
ترکی قوزماق و هندوی ماری

شرح ضرب بفتح ضاد ضظغ و سکون راء قرشت بعد از آن باء ابجد یعنی زدن از باب ضرب و بمعنی تبیین نیز امده نحو قوله تعم وضرب لنا مثلا ای بین و بمعنی سیر نیز امده نحو قوله تم لا یستطیعون ضربا فی الارض و بمعنی سیاحت و شناه در اب امده میکویند ضرب فی الماء ای سبح فیه و بمعنی سکه زدن هم امده میگویند درهم ضرب ای مضروب و بمعنی نفرت هم امده میگویند ضربت البعیر فی جهازه ای نفر و تباعد و بیان آن دارد که ذکر تمام انها باعث تطویل است رجوع کن خلد بجیم و لام و دال ابجد بر وزن فلس تازیانه زدن بر پوست از باب ضرب عضو بفتح عین مهمله و ضاد مهمله ساکنه و واو مصدر باب نصر یعنی زدن بعصا هرو بفتح ها و راء ساکنه قرشت و واو مصدر باب نصر یعنی زدن بعصا درشت قوزماق بضم واو اولی و سکون واو ثانیه و راء قرشت و میم مفتوحه و الف و قاف ترکی است بمعنی زدن و ماق علامت مصدر ترکی است و از بنا بر چیزیست که در لغات ترکیه نوشته و اینصاحب دره و شارح طالقانی

یعنی هندی

نوشته‌اند که اُورماق بهمزه است ملخذات ماری زبان هندی بمعنی زدن است اصل

ذَبّ دفع است جِزیه سرگزیه
قذف و رمی است وشتم وسبّ خواری

شرح ذبّ بفتح ذال معجمه و تشدید باء بمعنی دفع کردن و باز داشتن مصدر باب نصر و چون دفع عربیست یعنی چیزی بکسی دادن ترجمه ذبّ باز داشتن است جِزیه فی قوله تعالی حتی یعطوا الجزیة عن ید بمعنی سرگزیت و آن بفتح کاف فارسی و کسر زای معجمه و سکون تحتانی و فوقانی نیز گویند که مر شمار کفار نموده از ایشان بطریق جزیه بگیرند چه گزیت بمعنی جزیه باشد اگرچه گزیت بکسر کاف فارسی و تحتانی بایستی بسبب آنکه جزیه معرب است نهایتش در فرهنگ جهانگیری بفتح کاف و سکون تحتانی نوشته شده بود و این بیت مستند کردیکه خراج قیصر روم است و سرگزیت خلّخ بمانند که زا مردای پاچپال قذف بقاف و ذال معجمه و فاء بر وزن فلس سنگ انداختن مصدر باب ضرب رمی براء قرشت و میم و یاء حطی بر وزن فلس دشنام دادن مصدر باب نصر و ضرب سبّ بفتح سین مهمله و شدّ باء ابجد دشنام دادن مصدر باب نصر معنی لازمی قذف و رمی و شتم و سبّ خواری است اصل

عَرف بوی است و عُرف نیکوئی
مِسک مُشک و براءة بیزاری

شرح عرف بفتح عین مهمله و راء قرشت و فاء بر وزن فلس بوی خوش و ناخوش عُرف بضم عین مهمله و راء قرشت و فاء بر وزن قفل بمعنی نیکوئی و بخشش مِسک فی قوله تعالی ختامه مسک در تذکیر و تانیث آن مخیر است بمعنی مشک و معرب او مشک است چنانچه فاضل طالقانی نوشته که مُشک بضم میم است غلط مشهور است صحیح بکسر است براءة فی قوله تعالی براءة من الله و رسوله بیزار شدن از عیب و قدام و مانند آن مصدر باب علم

نهی دل برده از کلاله رویت بزیبائی / شده دیوانه زنجیر زلفت عقل سودائی

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن / بخوان این قطعه در بحر هزج ای نور بینائی

تفصیل کلاله در قطعه هفتم گذشت زیبا بر وزن دیبا بمعنی نیکو و خوب است که نقیض زشت و بد باشد

علم قصیده ... انگیخته بر وزن ...

انداختن مصدر باب ضرب ستم بکسر سین قرشت و تاء فوقانیه و میم بر وزن فلس

قطعه ... در بحر هزج

زنجیر معروف است و بعربی سلسله گویند چون فارسی زبانان زلف را از روی مجاز صدا سم نهاده اند مثل سمنسا بنفشه نافه کنا مشکبو مشکبیز عنبر فام شام غریبان قمر پوش شب تار شب یلدا هند چین بهرانکنده زنجیر و غیرها که باعث تطویل است العقل نور روحانی تدرک النفس به العلوم الضروریة والنظریة حاصل آنکه عقل نوریست روحانی که نفس ادراک میکند بسبب آن علم معاد و معاش را چه بدیهی باشد چه نظری اصل

وُقوف و عِلم و شِعر و حَدس و فِقه و فهم دانائی
عَمار و حَفلة انبوه و حِدَه چون وَحدَه تنهائی

شرح وقوف بضم واو و قاف بعد از آن واو و فاء مصدر باب ضرب مطلع کردن بر چیزی معنی لازمی او علم است علم فی قوله تعالی قالوا لا علم لنا دانستن باب سمع شِعر بشین معجمه و عین مهمله و راء قرشت بر وزن حبر بمعنی دانستن مصدر باب نصر و بمعنی کلام موزون هم آمده قوله تعالی و ما علمناه الشعر جمع آن اشعار حدس بحاء مهمله و دال ابجد و سین مهمله بر وزن فلس بگمان سخن گفتن مصدر باب ضرب فقه بکسر فاء و سکون قاف بعد از آن هاء دانستن مصدر باب علم فرق میان علم و فهم بعضی گفتند فهم تصور معنی است از لفظ مخاطب و بعضی گفتند فهم ادراک خفی دقیق است و اخص از علم است بجهت اینکه علم نفس ادراک است اعم از اینکه خفی باشد یا جلی عَمار بفتح و ضم عین معجمه و فتح میم بعد از آن الف و راء قرشت عربی است بمعنی انبوهی و بسیاری مردم مصدر باب نصر حَفل بحاء حطی فاء و لام بر وزن فلس بمعنی گروه و جمع میگوید حفل من الناس ای جمع و حفلة با تاء مناسب این معنی نیست میگوئی جاؤا بحفلتهم ای باجمعهم حِدَه بحاء مهمله مکسوره و دال مفتوحه مهمله و هاء بر وزن عِدَه بمعنی تنهائی مصدر باب علم وحده فی قوله تعالی و اذا ذکرت ربک فی القرآن وحده بمعنی تنها

اصل عَساره مسکنت چون بؤس و فقر و عیله درویشی
مَحاتیم و مَثاکیل کلها فیاوله بیرائی

شرح عساره بفتح عین و سین مهملتین و الف و فتح راء قرشت و تاء مصدر باب شرف بمعنی درویشی و بیچیزی مسکنة فی قوله تعالی ضربت علیهم الذلة والمسکنة مصدر باب نصر بمعنی درویشی و بیچیزی بؤس بضم باء ابجد و سکون همزه بعد از آن سین مهمله سخت حاجتمند شدن مصدر باب

فرهنگ علم ...

۲ مصدر باب علم

علم فقر فی قوله تعالی الشیطان یعدکم الفقر مصدر باب حسن بمعنی بی چیز شدن عیلة فی قوله تعالی و
ان خفتم عیلة درویشی از باب ضرب مخاتیم بفتح میم و خاء ثخذ بعد از الف و کسر تاء قرشت و سکون
یاء بعد از ان میم جمع مختوم بمعنی میانها مکاییل بفتح میم بعد از ان الف
و همزه مکسوره ثم لام جمع مکیال بمعنی پیمانه فیلولة بفتح فاء و سکون یاء و ضم لام و سکون واو و
فتح لام بعد از ان هاء سستی رای شدن و کم عقل شدن مصدر باب ضرب **اصل**

تره ضغن و ضغینة احنة حقد و حنق کینه
قسیمة فادة ناقة طاقت و قدرت توانائی

شرح تره بتاء قرشت مکسوره و راء مفتوحه و هاء مصدر باب ضرب بمعنی کینه ور شدن ضغن
بکسر ضاد معجمه و سکون غین ضطغ بعد از ان نون و ضغینة بر وزن حنیفه بمعنی کینه مصدر
از باب علم احنة بهمزه مکسوره و حاء حطی ساکنه و نون مفتوحه و هاء بمعنی کینه از باب علم
حقد بحاء حطی و قاف و دال ابجد بر وزن حبر کینه جمع ان احقاد و کینه گرفتن مصدر باب ضرب
حنق بحاء حطی و نون و قاف بر وزن فرس خشم و خشم گرفتن مصدر باب علم قسیمة بفتح قاف و
کسر سین مهمله و سکون یاء حطی و فتح میم بعد از ان تاء فادة بفتح فاء بعد از ان همزه با
الف ... مفتوحه قرشت و هاء بر وزن ثمره و ناقه بمعنی ناقه مثلش کذا هو جدا میشود طاقة
فی قوله تعالی ربنا و لا تحملنا ما لا طاقة لنا توانائی قدرة بضم قاف و سکون دال ابجد و فتح راء
قرشت بعد از ان تاء توانستن و توانائی بضم تاء مصدر باب ضرب **ملحق**

رطب خرما و قنوان خوشه عرجون چوب انخوشه
نخیل و لینة خرما بن جه سلاء بیخ خرمائی

شرح رطب فی قوله تعالی تساقط علیک رطبا جنیا خرمای تر رطبة یکی
جمع ان ارطاب و رطبات قنوان فی قوله تعالی و من النخل من طلعها قنوان بضم و کسر قاف خوشهای خرما مفردش
قنو بکسر و ضم قاف و سکون نون جمع قلة اقناء عرجون فی قوله تعالی حتی عاد کالعرجون القدیم
کز شده و شاخها بریده از وی نخیل فی قوله تعالی ینبت لکم به الزرع و الزیتون و النخیل مؤنث است
خرما بن بمعنی درخت خرما لینة فی قوله تعالی ما قطعتم من لینة بمعنی خرما بن یعنی درخت خرما سلا بضم

جمع ان ضغان نحو قوله ... و یخرج اضغانکم

سین

سین مهمله و تشدید لام مفتوحه و الف و همزه خار درخت خرما واحد او سلاءة **اصل**

الی نعمت ضر و زحمت بلا هم نعمت و زحمت
کنان و کن غطا پوشش فضیحت فضح رسوائی

شرح الی بفتح همزه و گاهی مکسور میشود و فتح لام و الف مقصوره و نزد العرب الی الحرکات
الثلث بمعنی دولت و نعمت جمع ان آلاء بعد از ان باب نصر ضر در فی قوله تعالی غیر اولی الضرر بمعنی
گزند مصدر باب نصر بلاء فی قوله تعالی ان هذا لهو البلاء المبین آزمایش و سختی جمع ان بلایا
فی قوله افبنعمة الله یجحدون دشمن دشمنی نیکی و ناز و مال و منت و انچه کرده شود
از نیکوئی در حق کسی ترجمه بلاء است زحمة بزاء مفتوحه هوز و سکون حاء حطی و فتح میم
بعد از ان تاء بمعنی انبوهی نعمت و زحمت ترجمه بلاء است از شهرت کنان بکسر کاف و نون مفتوحه
و الف و نون پوشش جمع ان اکنة نحو قوله تعالی و جعلنا علی قلوبهم اکنة کن بکسر کاف و تشدید نون
پوشش جمع ان اکنان نحو قوله تعالی و جعل لکم من الجبال اکنانا غطاء فی قوله تعالی الذین کانت اعینهم
فی غطاء پوشش فعل از باب ضرب فضیحت بفتح فاء و کسر ضاد ضطغ و سکون یاء حطی و حاء
مفتوحه حطی و تاء قرشت بمعنی رسوائی اسم مصدر است فضح بفتح فاء و سکون ضاد ضطغ بعد از
حاء حطی مصدر باب منع بمعنی رسوائی و رسوا کردن **ملحق**

قبس یکپاره اتش دان و کانون است اتش دان
هبوط است و صبب پست و صعود است بالائی

شرح قبس فی قوله تعالی اتیکم منها بقبس پاره اتش و همچنین مقباس بکسر میم کانون بکاف و
الف و نون و واو و نون بر وزن قانون عربی است اتش دان و همچنین کانونه بزیادت تاء هبوط بفتح هاء
و باء ابجد مضمومه و واو و طاء حطی فرود امدن مصدر باب ضرب صبب بصاد مهمله و دو باء ابجد بر وزن
فرس نشیب زمین و پستی و سرازیری صعود فی قوله تعالی سارهقه صعودا بلندی خلاف هبوط و
جمع ان صعائد است فی قوله تعالی لا تری فیها عوجا و لا امتا فراز و نشیب بالائی فارسی ترجمه لفظ است

ملحق **جنین است و ولد بچه نسل نجل زه زاده**
چه کهل آن مرد دو موی و شباب و شرخ برنائی

شهها

شرح جنین بجیم ونون ویاء حطی و نون بروزن فعیل کودک در شکم و نزده ذکور جمع از اجنه قوله تعالی اذ کنتم اجنة فی بطون امهاتکم ولد فی قوله تعالی وقالوا اتخذ الله ولدا سبحانه فرزند وان گاهی واحد و گاهی جمع است مثل وُلد بر وزن قفل بچه فارسی و ترجمه و لفظ است نسل فی قوله تعالی ویهلک الحرث والنسل فرزند و زه و زادن مصدر باب نصر و برآمدن مرغ و افتادن نجل بجیم بر وزن نسل فرزند و زه و میگویند نجل ابوه ای ولده زاده یعنی فرزند فارسی است ترجمه لفظ است کهل فی قوله تعالی ویکلم الناس فی المهد وکهلا مرد میانه سال مرد دو موی کنایه است از مرد یکه بین پیری و جوانی باشد و از سی سال تا پنجاه سال است شباب بفتح شین قرشت و باء ابجد بعد از الف و موحده یعنی جوانی و از خلاف شیب است میگوی شب یشب از باب ضرب شیب فی قوله تعالی واشتعل الرأس شیبا پیری کل مشیب از باب ضرب نیز آمده بفتح و ضم جوانی است در رفاده

ملحق
سنام و کتر و جبله بس عربکه اسم کوهان دان
فتوت شد جوانمردی بصیرت چیست بینائی

شرح سنام بفتح سین مهمله و نون بعد از الف و میم کوهان جمع از اسنمه کوهان شتر برامدگی پشت شتر است کتر بکاف و تاء قرشت و راء مهمله قرشت بر وزن جبر و فلس و فرس کوهان جبله بجیم مضمومه و باء ابجد ساکنه و لام مفتوحه و هاء کوهان بضم عریکه بعین مفتوحه و راء مکسوره قرشت و یاء ساکنه حطی و کاف مفتوحه و هاء کوهان فتوت بفاء و تاء قرشت مضمومتین و واو مشدده مفتوحه و تاء مصدریه جوانمردی از باب علم بصیرة فی قوله تعالی ادعوا الی الله علی بصیرة حجت و استبصار در چیزی و در بعضی نسخ بصارت بفتح و کسر با ابجد و صاد مفتوحه و الف و راء مفتوحه قرشت و تاء دارد بمعنی بینائی دل مصدر باب شرف

قطعه فی بحر المضارع

جستا از رخ و لبت دل بیمار کلشکر	از مشک تو رقم زده بر صفحه قمر
بحر مضارع امده از بحر پر کهر	مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات

مشک بکسر اول و سکون ثانی و کاف فارسی معروف است گویند نافه اهوی ختائی است عربی است مسک با سین بی نقطه خوانند قوله تعم ختامه مسک رقم زده یعنی نوشته صفحه بصاد مهمله مفتوحه و فاء ساکنه و حاء حطی مفتوحه و هاء کرانه هر چیز

اصل
اذمیل و شفره محذی نشکرده دان ذکر
فولاد انیث صند و اسکاف کفشکر

شرح اذمیل بکسر همزه و سکون ذاء هوز و میم مکسوره و یاء حطی و لام عربی است بمعنی نشکرده و ان فارسی است بمعنی شفره بشین قرشت مفتوحه و فاء ساکنه و راء مفتوحه قرشت و هاء عربی است بمعنی نشکرده المحذی بمیم مکسوره و حاء حطی ساکنه و ذال مفتوحه محذ و الف مقصوره بمعنی نشکرده نشکرده بکسر نون و فتح کاف و کسر راء فارسی است بمعنی کفشگر این و همانا ذکر بذال بجد و کاف و راء قرشت بر وزن فرس اهن فولاد یعنی اهن سخت پولاد بباء فارسی و معرب ان بفاء معروف است ترجمه ذکر است انیث بهمزه مفتوحه و نون مکسوره و یاء ساکنه حطی و ثاء مثلثه نرم اهن اسکاف بکسر همزه و سین مهمله ساکنه و کاف مفتوحه و الف و فاء کفشگر جمع ان اساکفه

اصل
خنزیر خوک و رجس نجس هلبه کاسموی
تسخین و قفش کفش و تناجون بنا خبر

شرح خنزیر فی قوله تعم انما حرم علیکم المیتة والدم و لحم الخنزیر خوک جمع از خنازیر قوله تعالی وجعل منهم القردة والخنازیر رجس فی قوله تعم فزادتهم رجسا الی رجسهم پلیدی و کفر و بمعنی عقوبت و خشم نیز امده قوله تعالی ویجعل الرجس علی الذین لا یعقلون نجس فی قوله تعم انما المشرکون نجس پلید صفة مشبهة از باب علم ترجمه رجس یاد از شهرت است هلبه بهاء مضمومه و لام ساکنه و باء مفتوحه ابجد و تاء قرشت بمعنی کاسمو و ان با میم بواو کشیده بر وزن تا زنو موی خوک نر را گویند که کاس بمعنی خوک نر هم امده و بعضی گویند موی سبلت و ریش است و انرا کاسموی با زیادتی یاء تحتانی در اخر نیز میگویند جمع هلب هلبه بلفظ تاء است و انچه صاحب دره و طالقانی نوشته غیر مرضی است تساخین بتاء قرشت مفتوحه و سین مهمله مفتوحه و الف و خاء معجمه مکسوره و یاء و نون بمعنی موزه ها واحد از لفظ خود ندارد چنانکه جوهری فرموده و انچه از کرد منتهی صاحب دره نقل فرموده غیر مرضی است قفش بقاف و فاء و شین قرشت بر وزن فلس معرب کفش است و کفش فارسی است تناجون نون مفتوحه و ثاء مثلثه مفتوحه و الف مقصوره بمعنی خبر و انچه فاضل طالقانی نوشته که ثاء مقدم بر نون است خطا است بلکه فی قوله تعالی عم

يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ آگاهی وخبر جمع آن أنباء نحو قوله تعالى فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ

اصل شَكْر است و فرج و حِر كُس كُنْ اندر فُن او
مَهْبَل دهانش قِهْبِلِس و زُبّ و ایُور نر

شرح شَكْر بشين قرشت وكاف وراء مهمله بروزن فاس فرج زن وعورت زن فرج بفا وراء قرشت وجيم بروزن فلس عورت وجاى ترشناك عورت زن ومرد هر دو را فرج كويند قوله تعالى وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ وقد يطلق على الدبر كما في المطرزى ويطلق على الشق الذى بين الشيئين قاله ابو البقاء حِر بحاء مهمله مكسوره وخفت راء بی نقطه بمعنی فرج وعورت زن واصل آن حرح بوده لام الفعل حذف شده جمع آن احراح كُس بكاف وباء حطى ونون بروزن فاس كوشتى است داخل در فرج زن شبيه غده جمع آن كيون مَهْبَل بميم وهاء وباء ابجد ولام بروزن معقر بمعنى راه رحم وده‌ان بجه دان قهبلس بقاف مفتوحه وهاء ساكنه وباء ابجد مفتوحه ولام مكسوره وسين مهمله سر نره وسر آلت ذَكَر زُبّ بضم زاء هوز وشد باء ابجد نر والت رجوليت وبلغت يمن بمعنى ريش است اَيُر بهمزه وياء حطى وراء قرشت بروزن فلس نره والت رجوليت جمع آن ايور وآيُر وآيار بروزن اَفعُل وفُعُول وافعال

نربون فارسی است مقابل ماده اصل

خُصْيَه است خایه عانه زهار است سُرّه ناف
ثُغْره مغالك سينه و دِمّاغه تار سر شرح

خصيه بخاء نخذ مضمومه وصاد مهمله ساكنه وياء حطى مفتوحه وتاء بمعنى خايه جمع آن خُصى بضم ونصر است خصيان تثنيه عانه بعين مهمله مفتوحه والف ونون مفتوحه وتاء عربی است بمعنی موی زهار زِهار بكسر اول بروزن ازار بالای فرج وذكر است وترجمه عانه بزهار بتقدير مضاف است سُرّه بسين مهمله مضمومه وتشديد راء قرشت مفتوحه وتاء عربی است بمعنی ناف وبدان تاء ايجد بريده شود از ناف كودك پس فرق ميان سره وناف اينست كه سره قطع نميشود بلكه موضعی است كه قطع ميشود از ناف وسُرّ بريده ايست كه بريده ميشود ثُغْره بثاء نخذ مضمومه وغين معجمه ساكنه وراء قرشت مفتوحه وتاء عربی است بمعنی مغاك در جنبر كردن مغالك بفتح اول بروزن هلاك بمعنی كودال است

خواه در زمين وخواه در غير زمين وآن فارسی است در اينجا بمعنی كودی بالای سينه است دِمّاغه بدال مهمله مفتوحه وميم مشدده مفتوحه والف وغين معجمه مفتوحه وتاء قرشت اينجا كه از سر كودك می جنبد تار سر فارسی است يعنی ميان آن واعتراض صاحب رده غير مرضی است

اصل كابوس دان سُكاچه وضاغوط نيدلان
جاثوم هم مُنْدِد و هتّاك پرده در

شرح كابوس بكاف والف وباء ابجد وواو وسين مهمله بروزن سالوس عربی است بمعنی چيزيست كه شب مردم خفته را فرو كيرد وآن مقدمه صرع است سُكاچه بضم اول وثانی بالف كشيده وفتح جيم فارسی است كابوس وعبد الجنة را كويند وآن سنكينی است كه در خواب بر مردم افتد ترجمه كابوس است ضاغوط بضاد معجمه والف وغين وواو وطاء حطی بروزن كابوس بمعنی نيدلان وآن بفتح اول ولام بالف كشيده بروزن مهمان فارسی است بمعنی سنكينی باشد كه در خواب بر مردم افتد وعربان عبد الجنة وكابوس خوانند وبمعنی صرع هم آمده وآن علتی باشد معروف شرح نظام نيدلان ثلاثی مزيد بمعنی كابوس خوانند همزه زائد است بجهت آنكه يكی از لغاتش ندلان است وحروف اصليه آن ندل است پس بنا برين نيدلان عربی وياء او زائد است از ندل بمعنی اختلاس وربودن است جاثوم بجيم والف وثاء نخذ وواو وميم بروزن كابوس ايضا بمعنی سكاچه مُنْدِد بميم مضمومه ونون مفتوحه ودال ابجد مكسوره ودال مهمله ايضا عربی است بمعنی پرده در ورسوا كننده هتّاك بهاء مهمله وتاء قرشت والف وكاف بروزن ضراب صيغه مبالغه بمعنی بسيار پرده درنده از باب ضرب اصل

مِنهاج و مَنْهَج و جَدَد قصد راه راست
وِرد و شريعت و عطن و مَوْرِد آبخور

شرح منهاج فی قوله تعالى لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا راه پيدا وكشاده منهج بفتح ميم وسكون نون وها مفتوحه وجيم اينها راه پيدا وكشاده جمع منهاج مناهيج وجمع منهج مناهج جَدَد بجيم ودال مهمله بروزن زمين مستوی قصد در قوله تعالى وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ راه راست كه موصل بحق باشد مصنف هم را بمعنی مطلق راه راست ترجمه نموده وآن تكلف است ورد

بواو وزاء قرشت وذال ابجد بوزن جبرابی است که برآوارد شوند در مجمع البحرین است الوِرْدُ الماء الّذی یُوْرَدُ ودر مجمع البیان فرموده در تفسیر وَنَسُوقُ المُجْرِمِینَ اِلیٰ جَهَنَّمَ وِرْداً وِرْد جماعتی هستند که وارد آب میشوند شَرِیعَة بشین معجمه وراء قرشت و یاء حطی وعین مهمله وتاء بوزن طریقه جای پا بدراماین وراه روشن شرع قوله تعم ثُمَّ جَعَلْناکَ عَلیٰ شَرِیعَةٍ مِنَ الاَمْرِ وراه پیدا کرد حق تعالی برای بندگان در دین که عَطَن بعین مهمله وطاء حطی ونون بوزن فرس بمعنی خوابگاه شتر نزدیک آب جوهری فرموده اَعْطَنَ الرَّجُلُ بَعِیرَهُ اِذا لَمْ یَشْرَبْ فَرَدَّهُ اِلیَ العَطَنِ ینتظر بر بس جر بجا یعنی ایجو یافت نشده مَوْرِد بمیم مفتوحه وواو ساکنه وراء مکسوره قرشت ودال ابجد محل بر داشتن آب از کنار نهر انجو بواو معدوله ورای قرشت بمعنی نصیب قسمت وغیره باشد مجازا انوا در محل بر داشتن آب از کنار نهر استعمال نموده ترجمه چهار لفظ است ملحق

زِقّ خیک ونِحْی مَشک وجیه قِربه عِصا سند

شَنّ مَشکِ کهنه باشد و صِرام جرم کُر

شرح زِقّ بکسر زاء هوز وتشدید قاف مشک وان پوست گوسفندیست که درست کنند خواه دباغت شده باشد یا نشده باشد ودران ماست و آب کنند جمع از اَزْقاق و زِقاق و زُقّاق مثل ذِیاب وذوبان نِحْی بکسر نون وسکون خاء حطی بعد از ان یاء مشک روغن جمع ان اَنْحاء قِرْبَه بکسر قاف وراء قرشت ساکنه و باء مفتوحه وتاء قرشت مشک جمع ان قِرَب عِصام بعین مهمله مکسوره وصاد مفتوحه مهمله والف ومیم بند مشک ودوال که بوی بر دارند مشک را شَنّ بشین قرشت مفتوحه وتشدید نون مشک کهنه دریده قال الشاعر اَفْتَتَکَلِیکُما اَنْ تَغْلِیا بِقِرْبَتِهِ فَتَرْکُهُما شَنّاً بِبَیْداً یلمع صِرام بصاد مهمله مفتوحه وتشدید راء قرشت مفتوحه والف ومیم جرم فروش از اسماء منسوب است مثل لبّان وتمّار ملحق

فَدّان سپار ومِنسَفه چَلک هیمو نیز جُغ

مِسْحات بیل ومِیسَمه جالیه قلع تبر

شرح فَدّان بفا وذال ابجد والف ونون مثل شداد بمعنی سپار در برهان قاطع است که سپار بروزن دُنبار آهن جفته را گویند وان آهنی باشد سرتیز که زمین را بدان شیار کنند وآنچه ساحت

درة الثمینه مرقوم فرموده که فَدّان میاد است ومیاد چوبیست که بکسر ش آهن است جهة شخم غلط است واحدی از اهل لغة ننوشته ودر مجمع است که فَدّان زینر فعال است وان آلة زراعت است وبعضی اطلاق میکنند بر دو گاو که باهم زراعت میکنند جمع ان فدادیر مِنسَفه بمیم مکسوره ونون ساکنه وسین مهمله وفاء مفتوحتین وتاء بمعنی التبر کنده بناء چلک بفتح جیم فارسی است التی است که از چوب بکر شبیه پنجه ادمی سازند دسته داده وبان خرمن کوفته را بباد دهند وکنده از صاف شود در اصفهان ازا آوجوم گویند منسفه باین معنی هم استعمال شده بنابرانچه در معیار اللغة یافت شد ودر رسالی الاسامی نوشته المنسفه کن نیز ببون و یاء حطی وراء قرشت بوزن جبر بمعنی نوع اماج ولفظ فارسی و بمعنی چوبی است که برو کرد زنند دو گاو بهنند هنگام شیار جُغ بجیم مضمومه وغین معجمه ترجمه انست وفارسی است مِسْحا بکسر میم و سکون سین مهمله وفتح حاء حطی بعد از ان الف وتاء قرشت بمعنی بیل وان التی است که زارعان وبنایان از ان زمین کنند وکل بر نشند عروة المسحاة دسته بیل است میسمه بکسر میم وسین مهمله وخاء حطی وتاء قرشت بر وزن مرحمه بمعنی ماله قلع مصدر باب منع شکافتن چیز را بمعنی تبر مطرز بید

ملحق بِدْع وبَدیع وبِدْعه نواست ومَبْدیع باز

دیرینه وادیب هنرمند ادب هنر شرح

بِدْع فی قوله تعم قُلْ ما کُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ نو آورده شده بدیع فی قوله تعالی بَدِیعُ السَّمٰواتِ وَالاَرْض نو بیرون آورنده نمونه مثالی بِدْعه بباء ابجد مکسوره وذال مهمله ساکنه وعین مهمله مفتوحه وهاء نو بیرون آوردن قدیم فی قوله تعم هٰذا اِفْکٌ قَدِیمٌ دیرینه شونده صفت مشبهه از باب شرف ادیب بهمزه مفتوحه وکسر دال ابجد وسکون یاء حطی بعد از ان باء ابجد صفت مشبهه از باب شرف دانش اموز وادب اموز ادب بهمزه وذال ابجد وباء موحده فرهنگ وپاس وشگفت ونگاه داشتن هر چیز ودانش غرض از هنر هم گویا در اینجا دانش است ملحق

مِشْواة پنجه مِنْقَل دُود است ومر کلنک

باشد شَرُوف زنبر واکّار برزه کر

شرح مِشْواة بکسر میم وسین مهمله ساکنه وواو مفتوحه والف وتاء مدوره منکن والتبر کند

بنام مرادفست چنانچه در سامی الاسامی است مِنقل بمیم مکسوره و نون ساکنه و قاف مفتوحه و لام بدون هاء بمعنی زنبر است و ان آلتی است که پستیهای زمین را بان هموار کنند دور تر جمله اوست بفارسی مَرّ بفتح میم و شد راء بمعنی کلنان و کلند که زمین را از آن حفر کنند شین شَرَوف بفتح قرشت و راء مهمله مضمومه و واو و فاء بمعنی زنبر در سامی الاسامی لمت السابلد والمِنقل والشَرَوف زنبر آکا بهمزه و کاف عربی و الف و راء قرشت بمعنی هنا توده کردان بفتح کاف فارسی بروزن بنالاده در بزیگر و زراعت کننده را گویند

ای جان من زنالۀ چشم تر کشته ریش	بر دل بمحنت ز بلای غم تو پیش
مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات	این بحر شد مضارع و ساش تو بود ریش

ناوک بفتح اول و سکون کاف مصغر ناو است و ان بفارسی نوعی از تیر باشد و ان تیری است کوچک و بعضی گویند آلتی است چوبین و میان خالی که تیر ناوک را در ان گذاشته میاندازند و بعضی گویند ناوی است از آهن که تیر کوچکی در ان نهند و بعد از زه در کمان گذاشته اندازند ریش زخمی است که از بدن بیرون آمد مثل دمل وغیره و انرا بعربی قرح خوانند واحدانه قرحا ودو غرض خواندن دائمی است اصل

عقرب چه کژدم است وجمرۀ شرابره نیش

جعبه جفیر و قصه بود چون کنانه کیش

شرح عقرب بعین مهمله و قاف و راء قرشت و باء ابجد بروزن جعفر کژدم جمع ان عقارب و مؤنث سماعی است ولی در تصغیر ان تاء تانیث ظاهر نشود و گفته نمیشود عقیربة بجهة طولها و لکن در مؤنث ان عقربة و عقرباء گفته اند و نام برج هشتم از بروج دوازده گانه ضمرة بجاء حطی مضمومه میم مفتوحه و هاء نیش کژدم و زنبور و مانند ان و در اصل از حمو یا حمی بوده و هاء عوض واو یا یا است ابره بهمزه مکسوره و باء ابجد ساکنه و راء قرشت مفتوحه و هاء نیش زنبور کژدم و سوزن جعبه بجیم مفتوحه و عین مهمله ساکنه و باء ابجد مفتوحه و هاء تیردان جمع ان جعاب جفیر بجیم و فاء و یاء حطی و راء قرشت بروزن کبیر نوعی از تیردان مثل کنانه و قصره بواو مفتوحه و فاء ساکنه و ضاد معجمه

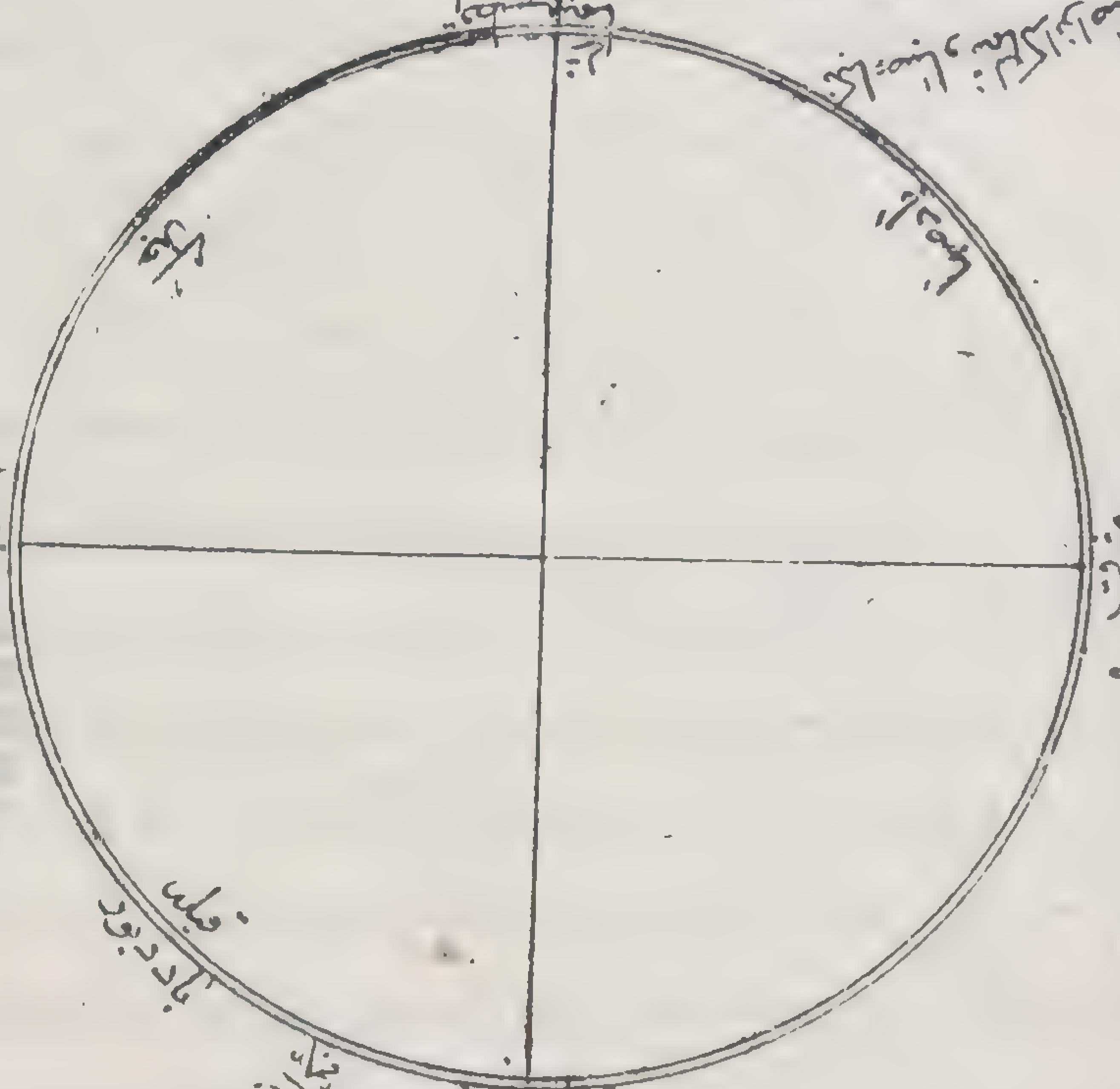
مفتوحه و هاء تیردان چرمین جمع ان وفاض کنانه بکاف مکسوره و نون مفتوحه والف و نون مفتوحه و هاء تیردان و قبیله از مضر بنو کنانه قبیله از تغلب کیش با ثانی مجهول بروزن ریش بمعنی ترکش باشد و ان جائی است که تیر دران کنند و بر کمر بندند و بمعنی دین و مذهب و ملت هم آمده و ان فارسی است و ترجمه جها لفظ است اصل

اعصار گرد باد چه نکبا کژ و شمال

با لاجنوب ضد و صبا پس دبور پیش

شرح اعصار فی قوله تعالی وله ذریة ضعفاء فاصابها اعصار در قاموس دارد هی التی تهب من الارض کالعمود الی السماء بادی است که بوزد از زمین مثل عمودی بسوی بالا و گرد و باد باهم التقاء کنند که هبوب ان دو باد مختلف بود هریک از ان دیگری را منع کند از ان گرد باد پدید اید نکبا بنون مفتوحه و کاف ساکنه و باء ابجد مفتوحه و الف ممدوده بمعنی بادیست که غیر از باد صبا و دبور و جنوب و شمال باشد در سامی گفته النکبا آنکه راه غیر ره این چهار باشد پس بنا بر این نکبا بر چهار قسم است اول بادیکه از میان شمال و دبور جهد انرا جربیاء گویند دوم بادیکه میان صبا و جنوب جهد انرا ازیب گویند سیم بادیکه از میان صبا و شمال جهد انرا نکیبا و صابیه گویند چهارم بادیکه میان جنوب و دبور جهد انرا هیف گویند کژ بفتح کاف و زاء سه نقطه فارسی بمعنی کج و معوج از اینجهة نکبا را کژ گفته که راه غیر از راه بادهای دیگر است شمال بفتح شین قرشت و میم مفتوحه و الف و لام انه مؤنث است سماعیه که از طرف قطب شمالی وزد و از دست راست کسیکه رو بقبله باشد در بلاد مغربی لغات سبعه شمال در شرح دیباچه ذکر شده و از این جهة شمال را ابو نصر باد بالا گفته که مهب ان در بلد مولد مصنف در نهایت ارتفاع است جنوب بفتح جیم و نون مضمومه و واو ساکنه و باء ابجد سامی گفته بادی است که از دست چپ کسیکه رو بقبله بجهد مهب او از جانب خط استوا است از جهت قطب جنوبی از اینجهة ضد یعنی مخالف شمال آمده و ان مؤنث است و همچنین تمام اسماء بادها صبا بفتح صاد مهمله و باء موحده بعد از ان الف بادی که از پس پشت جهد چون روی بقبله دارد دبور بدال مهمله مفتوحه و باء ابجد مضمومه و واو ساکنه و راء قرشت سامی گفته بادیکه از سوی قبله آید برابر صبا صراح گفته باد پس پشت است

بعضی مهبّرا از مطلع سهیل تا مغرب آفتاب دانسته اند صاحب دره این دائره ناقص نوشته
چنانکه باقی دارد حقیر کاملا نوشت

اصل حمی تب و صداع و فؤاد و کباد هست
درد سر و دل و جگر و جرح و قرح ریش

شرح حمی بضم حاء حطی و تشدیده مفتوحه و الف مقصوره بمعنی تب الف او منقلبه از یاء است بالیل
انکه جمع آن حمیات آمده در خصال صدوق است قال الصادق اذا احبّ اللّه عبدًا نظر الیه فاذا
نظر الیه اتحفه بواحدة من ثلث اما صداع و اما حمّی و اما رمد هرگاه خدا بنده را دوست
دارد نظر باو میکند و وقتی منظور نظر الهی واقع شد یکی از سه چیز باو تحفه میفرستد یا درد سر
یا تب یا چشم درد و فی الحدیث حمّی یوم کفارة سنة ربع بکسر راء قرشت و باء ساکنه و عین مهمله است که یکروز بگیرد و دو روز فارغ باشد و از خلط
میشود از سوداء اگر داخل عروق باشد ان را ربع لازمه گویند و وجود آن نادر است و اگر خارج

از عروق باشد ان را ربع دائره گویند و آن از امراض مزمنه است بجهت غلظت ماده او و یک قسم از
تب غب است بکسر غین معجمه و تشدید باء ابجد که یکروز بگیرد و یکروز فارغ باشد خلاصه انکه اگر تب
طول کشیده باشد در بدن مواد غلیظ است یا تولید تب میشود یا حادث میشود فساد هضم و طبیعت
بطول تب ضعیف میشود اگر هر روز چشم خروس را در کهنه ببندند و اندر بازوی صاحب
بلغم که تب ربع دارد ببندند تب برود در مجمع است و شهدانج و یقال شاه دانج هو حبّ القنب قیل
ینفع من حمّی الربع و البهق و البرص و یک قسم تب ورد است که هر روز اید و یک نوع گرم است که آن را
بعربی مُلیله گویند یکنوع از تب نافض است که میلرزانند و یکنوع از تب مثلثه است که یوم ثالث
اید پس اگر قوت گرفت حرارت او و شدت کرد بنوعیکه از بدن مفارقت نکند آن را محرقه گویند
و اگر مدام باشد در بدن با صداع و ثقل در سر و حمره در وجه آن را برسام گویند و اگر
دوام داشته باشد و قلع نشود و حرارت قویه نباشد و بجهت آن بدن بجور و لاغر و پژمرده شود
آن را دق گویند و در قطعه اولی و اخری آن اشاره شد بر تب صداع بضم صاد مهمله و دال مفتوحه
ابجد و الف و عین مهمله درد سر فؤاد بضم فا و الف ممدوده و دال ابجد بمعنی دل درد و بمعنی دل
هم آمده نحو قوله تعالی و اصبح فؤاد ام موسی فارغا جمع آن افئده نحو قوله تعالی تطّلع علی الافئدة
کباد بضم کاف و باء مفتوحه ابجد و الف و دال ابجد درد جگر و در قطعه هفتم اسماء
دردها ذکر شد جرح بضم جیم و سکون راء قرشت بعد از آن حاء حطی بمعنی خستگی و ریش
یعنی زخم که از خارج ببدن برسد قرح فی قوله تعالی ان یمسسکم قرح بضم و فتح ده لغت آمده بمعنی
یعنی زخم مثل دمل و غیره که از بدن بیرون میاید ریش بکسر راء بمعنی زخم ترجمه لفظ است بفارسی

ملحق ظهر است پشت و بطن شکم فرو پوستین
الیه نعامه دنبه شتر مرغ و نعجه میش

شرح ظهر فی قوله تعالی الذی انقض ظهرک پشت جمع آن ظهور و ظهران و اظهر بجانب گرم
از لوم مرغ و آن ظهر گویند بطن فی قوله تعالی و منهم من یمشی علی بطنه شکم مثلا فظهر بونث آن
جمع آن ابطن و بطون قوله تعالی اذ انتم اجنّة فی بطون امهاتکم و گروه کمتر از قبیله را هم بطن گویند
فرو بفتح فاء و سکون راء بعد از آن واو بمعنی پوستین فراء بروزن رجال جمع آن الیه بفتح همزه

ولام ساکنه ویاء حطی مفتوحه وهاء بمعنی دُنبه دُنبه تثنیه ان الیان بدون تاء نَعام بفتح نون
وعین مهمله بعد ازان الف ومیم شتر مرغ وان اسم جنس است مثل حَمام نعامه یکی مثل حمامه نعجه
فی قوله تعم لقد ظلمک بسؤال نعجتک الی نعاجه میش جمع ان نعاج ونعجات والحاق تاء در نعجه
برای تاکید تانیث است زیرا که وضع برای مؤنث شده پس بالوضع دلالت بر تانیث میکند بر فرض

تجریدان از تاء پس تاء تاکید تانیث میکند ملحق

حانوت چون دکان شد و حِلتیت انگزه
باشد غِراء سریشم و هم سَرطان سرتیش

شرح حانوت بحاء مهمله مفتوحه والف و واو و تاء قرشت مؤنث است بمعنی دُکّان
واو بضم دال ابجد فارسی معرب است بر وزن فعلان بر فعّال بدلیل قول بهادکه بمعنی ان جمع
دکاکین حِلتیت بحاء مهمله مکسوره ولام ساکنه وتاء قرشت مکسوره ویاء ساکنه وتاء قرشت
و حلتیت بتشدید لام بمعنی انگزد وانگزه وان بازاء فارسی مفتوح بر وزن خربزه صمغ انگوزه
است که صمغ درخت انگدان باشد غراء بغین معجمه مکسوره وراء قرشت مفتوحه والف
ممدوده سریشم ماهی قال الجوهری وفی المجمع الغراء ککتاب شیء یتخذ من اطراف الجلود یلصق به
والغرا کعصا لغة سریشم فارسی است چیزیکه بان چیزها چسپانیده میشود وبدان پی برکمان
میچیند سَرط بفتح ثاء مثلثه وسکون راء وطاء سریشم[2] سبزی باشد که در سبزی و تاذکه میپزند وباماست
بخورند وبعد از ان بسیک خشک کنند واردکنند وکفش گران وصحافان چیزها بدان چسبانند

ملحق مِسرد درفش و شغب کینجت و صرم چرم
باشد غراسریشم و هم سرط دان سریش

شرح مِسرد بمیم مکسوره وسین مهمله ساکنه وراء مهمله مفتوحه ودال ابجد درفش کفش دوزی
وغیره زرغب بزاء هوز وراء قرشت وغین معجمه وباء ابجد بر وزن جعفر بمعنی کینجت وان بکسر کاف
وضم میم بمعنی شاغری صرم بضم صاد مهمله وراء قرشت ومیم بر وزن فلس معرب چرم و بمعنی بریدن

ملحق اکحل سیاچشم چه انجل فراخ چشم
اشهل تومیش چشم شمر چو قرابه خویش

[2] بمعنی سریش وان بکسر اول وتاء وسکون ثالث وشین قرشت

شرح اکحل بهمزه مفتوحه وکاف ساکنه وحاء مفتوحه مهمله ولام صفت مشبهه از باب ضرب مرد
سرمه گون چشم وغرض از پلک اطراف چشم که جای مژگان است انجل بهمزه مفتوحه ونون ساکنه و
جیم مفتوحه ولام صفت مشبهه از باب علم مرد فراخ چشم اشهل بهمزه مفتوحه وشین ساکنه قرشت
وهاء مفتوحه ولام صفت مشبهه از باب علم مرد میش چشم مؤنث این سه لفظ کحلاء و نجلاء و
شهلاء قرابه بقاف مکسوره وراء مهمله مفتوحه والف وباء مفتوحه وتاء مصدری خویشی
ونزدیکی ونزدیک شدن مصدر باب ضرب

ای بگردت صف زده خوبان حور منظره هیچو انجم بسته گردت ماه تابان دائره
فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات هست از بحر رمل برخوان بصوت حنجره

صَفّ بفتح صاد مهمله وتشدید فاء بمعنی دسته وبصف ایستادن حوراء بحاء مهمله مفتوحه و واو
ساکنه وراء قرشت مفتوحه والف ممدوده زنی که سفیدی چشم او در غایت سفیدی وسیاهی
آن در غایت سیاهی است گفته حوراء سیاچشم را گویند که مثل چشم آهو باشد جمع او حُور قوله تعم
وحور عین کامثال اللؤلؤ المکنون منظره بفتح میم وظاء معجمه جای نگریستن انجم جمع قلت
ان نجم یعنی ستاره دائره خط گرد و بمعنی عذاب وهلاک نیز آمده نحو قوله تعم علیهم دائرة السوء
صوت آواز و آواز کردن مصدر باب نصر حنجره بمعنی نای گلو اصل

شمع موم و زیف و بهرج ناسره جَیّد سره
شادن و خِشف و غزال است و رشا آهوبره

شرح شمع بشین ومیم وعین مهمله بر وزن فلس عربی ومعروف است و بمعنی موم هم آمده
موم بضم میم عربی است بمعنی شمع ودوغن عسل و بر ما تفسیر شمع بموم از شهرت است
زیف بفتح زاء هوز ویاء ساکنه وفاء بمعنی ناسره که عبارت است از زر قلب که غیر رواج وناقص
عبارت است بهرج بباء ابجد وهاء وراء قرشت وجیم بر وزن جعفر بمعنی ناسره وان معرب است
ناسره وترجمه ولفظ اخیر است جَیّد بفتح جیم ویاء حطی مشدده مکسوره ودال ابجد بر وزن فیعل
نیکو وسره وان بفتح سین وراء مهملتین زر رایج تمام عیار باشد جمع او جیاد قوله تعم الصافنات
الجیاد شادن بشین قرشت والف وذال ابجد ونون بر وزن صانع آهوبره خشف بحرکات

خاء ثخذ وشین قرشت ساکنه وفاء بچهٔ آهو که از ماده مایر بر و کر جسته باشد غزال بفتح غین و زاء معجمتین مفتوحتین والف ولام آهو بره که در حرکت ورفتار آمده باشد رشا بر اء مهمله مفتوحه وشین معجمه مفتوحه والف مقصوره آهو بره که در رفتار آمده

اصل

ثقبه سوراخ است و مِنجَل داس و بِیرَم کَرد بُر
کَلبَتان ماسه است و کلّوب انبُر و مِنشار آره

شرح ثُقبه بضم ثاء ثخذ وقاف ساکنه وباء ابجد مفتوحه وتاء سوراخ ثُقَب بر وزن قفل وصرد جمع آن مِنجَل بمیم مکسوره ونون ساکنه وجیم مفتوحه ولام بمعنی داس داس بر وزن طاس ابزاریست که بدان غله درو کنند وخشه‌ها سرتیز را گویند که بو سر دانه‌های جو و گندم کرد در خوشه میباشد بیرم بباء ابجد مفتوحه ویاء ساکنه وراء مهمله مفتوحه ومیم بمعنی کرد بر در صراح است که بیرم سوراخ کن وان نوعی از تیشه‌ها است معروف کلبتان بکاف عربی مفتوحه ولام ساکنه وباء ابجد مفتوحه وتاء قرشت مفتوحه والف ونون انبر آهنگران ماسه بفتح شین فارسی است بمعنی انبر باشد وان ابزاریست زرگران ومسکران وآهنگران را انبر کلبتان است کلّوب وکلّاب بفتح وضم بمعنی انبر مِنشار بکسر میم وسکون نون وفتح شین والف و راء قرشت آره وتخفیف راء از ضرورتست وبجای نون یاء حطی وهمزه نیز آمده میشار ومئشار

اصل

شیخ و فانی و یفن هم هرم پیر است و زال
حیزبون شهله عجوز و دردبیس و شهبره

شرح شیخ فی قوله تع وابونا شیخ کبیر پیر شیخ کسی است که تجاوز از چهل سال کرده باشد و شاب کسی است که تجاوز از بلوغ کند تا سی سال و ما بین دو کهل است پس شیخ فوق کهل است و از برای شیخ جموعی است که در کتب لغه وادبیه مذکورات نظم مشایخ مشیوخا مشیخه کذا مشیوخ واشیاخ وشیخان فاعلما ومع شیخه جمع لشیخ صغرا بضم وکسر وشیخ لیفهما وحی قطعه تمام بیر شیخ ترجمه شد فانی بفاء مفتوحه والف ونون وتنوین عوض از یاء اصل آن فانی بود و اعلال قاض شده ویا از جهه ضرورتست بمعنی پیر مجازا از الطلاق بر شیخ میکنند بجهه انکه نزدیک بفناء وهلاک است یفن بفتح یاء حطی وفاء بعد از آن نون بمعنی پیر فرتوت هرم بکسرها

وتشدید میم پیر فانی هَرِم بهاء وراء مهمله ومیم بر وزن کتف صاحب پیری صفه از باب علم پیر ترجمه پنج لفظ است فلل فارسی و ترجمه مصراع بعد است حیزبون بحاء مهمله مفتوحه وزاء هوز مفتوحه وضم باء ابجد وواو ساکنه ونون زن پیر شهله بشین مفتوحه وهاء ساکنه ولام مفتوحه وهاء پیر زن عجوز فی قوله تع الد وانا عجوز پیر زن بدون ها بعضی پیره زن میگویند با ها غلط است مثل اینکه عجوزه با ها غیر فصیح است قال ابن سکیت لا یؤنث بالهاء وقال ابن الانباری ویقال ایضا عجوزه بالهاء لتحقیق التانیث وروی عن یونس انه قال سمعت العرب یقول عجوزه بالهاء جمع ان عجائز دردبیس بدال ابجد مفتوحه براء ساکنه مهمله وفتح دال ابجد وباء مکسوره ابجد ویاء ساکنه وسین مهمله پیر خرف شهبره بشین قرشت مفتوحه وها ساکنه وباء ابجد مفتوحه وراء مهمله مفتوحه وها بمعنی کنده پیر و شهربه بتقدیم راء مهمله بر باء همین معنی دارد قال الشاعر ام الحلیس لعجوز شهربه ترضی من اللحم بعظم الرقبه

اصل

عِلو الاسفل پستی ذیل دامن قصر کوشک
جِذم بنیان و اساس اصل است و شرفه کنگره

شرح عِلو بحرکات عین مهمله ولام ساکنه وواو بمعنی بالای هر چیز سِفل بضم وکسر سین مهمله وفاء ساکنه ولام فرودی و پستی نقیض علو ذیل بفتح ذال ثخذ وسکون یاء حطی ولام بمعنی دامن قصر فی قوله تع وقصر مشید کوشک جمع آن قصور جِذم بنا وانچه در صراح وصحاح است بکسر جیم وسکون ذال ثخذ ومیم اصل و بن هر چیزی وقد یفتح بنیان فی قوله تع فاتی الله بنیانهم من القواعد بیخ وبناء اصل فی قوله تع اصلها ثابت بیخ وبن جمع آن اصول شرفه بضم شین قرشت وسکون راء مهمله وفاء مفتوحتها کنگره بمعنی قصر کنگره فارسی است

اصل

مقدم العین است ماقی مُوق و مُؤق ماق
کنج چشم و مؤخرش دنبال و هاذل مسخره

شرح مُقدِم العین بمیم مضمومه وقاف ساکنه ودال مهمله مکسوره ومیم وعین مهمله مفتوحه یاء حطی ساکنه ونون ما یلی الانف کنج چشم ماق بمیم والف وقاف وتنوین عوض یاء بر مثال قاض و اثبات یاء بجهه ضرورت ماقی کنج چشم اطراف بینی مُوق بضم میم وسکون همزه

بعد از الزقاف کنج چشم یعنی مُوق بضم میم وسکون واو وبعد از آن قاف بنا بر تخفیف همزه کنج چشم از سمت بینی جمع آن اَمْوَاق مثل قفل واقفال مَاْق بمیم مفتوحه وهمزه ساکنه وقاف کنج چشم از سمت بینی ماق بر وزن طاق کنج چشم از طرف بینی مُؤخِر بمیم مضمومه وهمزه ساکنه وخاء معجمه مکسوره وشین فارسی یعنی مُؤْخِرُ الْعَيْنِ مِمَّا يَلِي الصُّدْغ که غرض دنباله چشم است از سمت گوش ماازل بزاء هوز بر وزن کامل اسم فاعل از باب ضَرَبَ بیهده گو **اصل**

جوز کوز ولوز باد امست عجّه خایه دیز
چون سرطراط است پالوده مُسَمَّن پروَرده

شرح جوز بجیم مفتوحه وواو ساکنه وزاء هوز جمع جوزه بمعنی گوز یعنی گردکان واحدان جوزه جمع جوزات بسکون واو وجوز معرب گوز است شارح طالقانی اینجا دقت نکرده لوز بلام مفتوحه وواو ساکنه وزاء هوز بمعنی بادام اسم جنس است واحدان لوزه است عجّه بعین مهمله مضمومه وجیم مشدده مفتوحه وهاء خایکینه خایه دیز بکسر راء قرشت وسکون یاء حطی وزای هوز خایکینه را گویند سِرِطْرَاط بسین وراء مهملتین مکسورتین وسکون طاء حطی وراء مهمله مفتوحه والف وطاء حطی بمعنی پالوده معرب آن فالوذج است مُسَمَّن بضم میم وسین مهمله مفتوحه وتشدید میم مفتوحه ونون عربی است پروَرده یعنی حیوان پرورش یافته شده وچاق **ملحق**

پس تفث اعمال حج دان ورفث فحش وجماع
روث سرگین است ولیکن فرث سرگین دَرَه

شرح تفث بتاء قرشت وفاء وثاء ثخذ بر وزن فرس از شرایط حج مثل شارب زدن وسر تراشیدن وناخن چیدن وما اشبههما رفث فی قوله تعالی فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ جماع وفحش گفتن و بمعنی سخن زنان ونیز جماع نیز آمده از باب نصر روث براء مهمله وواو وثاء مثلثه بر وزن فلس جمع آن ارواث بمعنی سرگین وسرقین بکسر بمعنی پشکل فرث فی قوله تعالی مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سرگین درون شکنبه جمع آن فروث دَرَه بفتحتین دال وراء مهملتین شکنبه **ملحق**

وحش دشتی وفراء وعیر ومسحل گور نر
چون آتان بیذانه ماده جحش وتولب خر کره **شرح**

وحش بواو وحاء حطی وشین معجمه بر وزن فلس جانور دشتی مذکر ومؤنث هر دو استعمال شده وحشی یکی جمع آن وحوش قوله تعالی وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ فراء بفاء وراء مهمله والف ممدوده بر وزن سماء گورخر دشتی عیر بعین مهمله ویاء حطی وراء قرشت بر وزن فلس گورخر دشتی واهلی را نیز گویند عیره مؤنث جمع آن اعیار ومعیوراء وعیوره مِسحل بمیم مکسوره وحاء حطی مفتوحه ولام گورخر نر اَتان بهمزه مفتوحه وتاء قرشت مفتوحه والف ونون ماده خر جمع آن اُتُن بر وزن افلس واُتُن بر وزن اسد بیذانه بباء ابجد مفتوحه ویاء حطی ساکنه وذال ابجد مفتوحه والف ونون مفتوحه وهاء ماده خر جحش بفتح جیم وسکون حاء حطی بعد از شین قرشت کره خر جمع آن جحاش کقول الشاعر اَنَا ابْنُ جَحْشٍ ... جحاش الكرملين لها فديد تولب بتاء قرشت وواو ولام وباء ابجد بر وزن جعفر **ملحق**

هست منظر دوی وتیرات وسجنجل آینه
لیک عیسی سنگ موسی دان ومحلق استره

شرح جمع منظر بمیم مفتوحه ونون ساکنه وظاء معجمه مفتوحه وراء اینجا کرچشم بواو اندازد وبه ... مکسوره ... یعنی مرقب یعنی جای دیده بان در بلندی نیز آمده یا من هو المنظر الا علی مِینَا بکسر میم ... کفته اند مِرَاة بکسر میم وراء مهمله ساکنه والف ممدوده وتاء آینه مرائی ومرایا جمع او ست سجنجل بسین مفتوحه وجیم مفتوحه ونون ساکنه وجیم مفتوحه ولام آینه وآن رومی معرب است عیسی اسم عبرانی یا سریانی پیغمبری است که در سی سالگی وحی از خدا باو رسید وشب قدر باسمان رفت ... سالگی وبمعنی سنگ یافت موسی بمیم مضمومه وواو ساکنه وسین مفتوحه مهمله والف مقصوره از ... مذکر ومؤنث هما عینا است بمعنی ستره واستره وان بضم اول وثالث آلتی است که بدان سر تراشند وبعربی موسی گویند قاله فی البرهان مِحلق بکسر میم وحاء مهمله ساکنه ولام مفتوحه وقاف بمعنی استره یعنی تیغ دلاکی ترجمه دو لفظ است **ملحق**

برذعه قرطاط وکیشما کند پالان دان اکاف
مقود افسار است ومخلاة وعلیقه توبره

شرح برذعه بباء ابجد مفتوحه وسکون راء قرشت وذال ثخذ مفتوحه وعین مهمله مفتوحه وهاء گلیم که زیر پالان بر پشت ستور نهند قرطاط بقاف مضمومه وراء مهمله ساکنه وطاء حطی مفتوح والف وطاء

خطی جل شتر که بالان بر زبر آن نهند کذلک قرطان جمع ان قراطیط پشماکند بفتح اول و
سکون ثانی و میم بالف کشیده و کاف فارسی مفتوح بنون و دال ابجد زده چیزی باشد که
از ابریشم کنند و مابین پشت ستور و تنگ بار گذارند و پالان الاغ را نیز گفته اند ترجمه فارسی
و لفظ است در برهان بپای فارسی نوشته در سامی بپای ابجد اکاف بهمزه مکسوره و کاف عربی
مفتوحه و الف و فا و کاف بواو مکسوره هر دو لفظ عربی بمعنی پالان مِقود بمیم مکسوره و قاف
ساکنه و واو مفتوحه و دال ابجد رسن مهار لگام مِخلاة بمیم مکسوره و خاء معجمه ساکنه و لام
مفتوحه و الف و تا مدوره توبره و علف دان حَلیقه بسین مهمله مفتوحه و لام مکسوره و یا حطی
ساکنه و قاف مفتوحه و هاء توبره که بر سر ستور کنند قاله فی سامی ملحق

حضن جانب دان و مارج آتش و ناضح شتر
طرف اسب گوهری مُهر و فلو باشد کره

شرح حضن بکسر حاء مهمله و ضاد معجمه ساکنه و نون بمعنی کنار جانب فی قوله تعالی و یُقذفون من
کل جانب دُحوراً بمعنی کرانه ترجمه بان انشهر ناست مارج فی قوله تعالی و خلق الجان من مارج
من نار آتش بی دود ناضح بنون مفتوحه و الف و ضاد معجمه مکسوره و حاء حطی شتر آبکش ناضحه
مونث ان طِرف بکسر طاء حطی و سکون راء مهمله و فاء اسب کرایه میکونی فرس طِرف جمع ان طروف
و آن نقش خوکورا است خاصه عرض از اسب گوهری یعنی با قدر و قیمت مُهر بمیم مضموم و هاء
ساکنه و راء قرشت اسب کره جمع ان امهار و مِهار و مِهارة مُهرة کره ماده مُهر و مُهرات جمع ان فرس
مُهر اسب با کره فَلو بفتح و ضم فاء و لام مفتوحه و واو کره فلوة مونث جمع ان افلاء فلاوی کذلک

ای برده مهر از مهر روی تو مشعله	مه کیست تا بروی تو کرد د مقابله
مفعول فاعلات مفاعیل فاعلات	بحر مضارع است بخوان خوش بغلغله

مشعله بکسر فارسی است بمعنی آفتاب مشعله معروف است که چراغ بسیار روشن و با شعله باشد
سقابله برابر غلغله بفتح دو غین معجمه و سکون دو لام شتاب رفتن و از عربی است و در فارسی
بضم دو غین صدا و فریاد را گویند اصلی

خارج برون جمد یخ زخلو فیه حیمله
داخل درون طبق تره صوصا مشغله

شرح خارج فی قوله تعالی فی الظلمات لیس بخارج منها برون چیزی و بیرون شونده اسم فاعل
از باب نصر جَمد بنا بر انجمد در مجمع است بجیم مفتوحه و میم ساکنه و دال ابجد بمعنی یخ و جمد بر وزن
فرس جمع جامد و انجمد صاحب دره و فاضل طالقانی فرموده اند که جمد کفرس یخ است این عدم
اطلاع است تحقیق اینست هو بفتحتین الصلب المرتفع من الارض جمعه اجماد زخلوقه بضم زاء
هوز و سکون خاء حطی و لام مضمومه و واو و قاف مفتوحه و هاء عربی است جای لغزان از باب نشیب
که کودکان بر وی بلغزند و این لغت اهل عالیه است و تمیم زحلوقه بقاف میخوانند جمع ان زحالف
و زحالیف چیچله بجیم و پاء و جیم هر سه فارسی و لام مفتوحه بر وزن هرقله جای بر سر از بر که اطفال
در آن بلغزند و سر سرک خورند بعضی چیمله بنون و جیم عربی خوانده اند بمخفف چنجولی یعنی طا
که در آن نشینند و تاب خورند و آن معنی زحلوقه نیست داخل بدال مهمله و الف و خاء مکسوره
معجمه و لام درون چیزی و بمعنی در اینده اسم فاعل از باب نصر جمع ان داخلون قوله تعالی فانا داخلون
منها فانا داخلون طبق بطاء حطی و باء ابجد و قاف بر وزن صراح گفته بمعنی ته چیزی کو یا عرض
مثل فرش و لباس است که ته کنند بمعنی ته ظرف و غیره یافت نشد و بمعنی حالت هم امده قوله
تعالی لترکبن طبقا عن طبق جمع ان اطباق و طباق قوله تعالی سبع سموات طباقا ای ذات طباق
یعنی صاحب طبقات مثل جبل و جبال چنانچه بیضاوی نوشته صوضاة بفتح دو ضاد معجمه
مردم و آن عربیت مشغله بشین و غین معجمتین عربی است تفسیر صوضا بازار شهرت است اصل

دابوغه هندوانه و بطیخ خربزه
چون کُیلک و کال و قرص کلیچه لبا فِلِه

شرح دابوغه ضبط از اپیدا نکردم در لغت که بعین است با قاف ولی در دبره اقالیم است
مخفف خربزه است و آن میوه باشد معروف و بمعنی هندوانه هم امده و عربی دابوغه خوانند
بغین معجمه نوشته ولی لا یعبأ به یخ در صراح است بکسر فاء خربزه شامی یعنی هندوانه بطیخ
در حفظ الصحه مرحوم جنت مکان نیلوفر جیلانی نوشته بفارسی هندوانه نامند بطیخ بکسر

باء ابجد و تشدید طاء حطی مکسوره و یاء حطی و خاء تخذ اسم جنس است بمعنی خربزه ثلث
ثمن فی البطیخ قمر و فی الانسان منتصر و فیه خشونة جلده و الثقل فیه و صفرة لونه
من غیر علة اذا قطعته ارباعا تراه کبدر فلست منه الاهلة یکدانه خربزه بطیخة کعک
بدو کاف بین انها عین مهمله بر وزن فلس معربست بمعنی کاک بر وزن پاک و این فارسی است بمعنی
نان خشک و نانیکه از آرد خشکه پخته باشند یعنی خوب پخته باشند و روغن و شیر در آن
نکرده باشند و بعضی گویند کاک قرص نان روغنی است ترجمه کعک است قرص بقاف و راء مهمله و صاد
بی نقطه بر وزن قفل بمعنی کلیچه و آن بضم اول و جیم فارسی نان کوچک روغنی باشد جمع آن قرصة و
اقراص و قرص لبا بکسر لام و فتح باء ابجد بر وزن فعل بمعنی فله و آن بفتح اول و ثانی مشدد و غیر مشدد
بمعنی شیر اول حیوان نو زاییده باشد فارسی است ترجمه لبا است و ترکی آن را اغوز گویند و ماستی
نیز گویند که فی الحال بسته شود و کورماست را نیز فله میگویند **اصل**

قنفذ خارپشت و سلحفاة سنگ پشت
ضب سوسمار و ضفدع چغز و دلق دله

شرح قنفذ بضم قاف و نون ساکنه و فتح فاء و ضمها بعد از ان ذال قنفذ بمعنی خارپشت و این جانور
معروف گویند مار را می گیرد و سر بخود فرو میکشد و مار خود را چند از بر خارها پاشانید
که هلاک میشود سلحفاة در ان چند لغت است چنانچه در قاموس فرموده السلحفیة کبلهنیة والسلحفا
و تقصر و السلحفی مقصورة ساکنة اللام مفتوحة الحاء و السلحفاة بکسر السین و فتح اللام دابة بحریة
ینفع دمها و مرارتها للصرع و عو التلطخ بدمها الفاصد و یقال اذا اشتد البرد فی مکان و کبت واحدة
بحیث تکون یداها و رجلاها الی الهواء و ترکت کذلک لم ینزل البرد فی ذلک الموضع غرض آنکه سلحفا
بلغاتها بمعنی سنگ پشت است و از بضم بای فارسی جانوریست که او را لاک پشت و کاسه پشت نیز
گویند ضب بفتح ضاد معجمه و تشدید باء ابجد سوسمار از بمیم بر وزن موشیار جانوریست شبیه راسو
که موش خرما است لیکن از او سطبر تر باشد بیشتر چیده او را از نازیه فربه شدن خورند و بر بی ما لند
و شافعی مذهبان گوشت او را حلال دانند ضفدع بکسر ضاد معجمه و فاء ساکنه و دال مفتوحه مهمله و
عین بی نقطه چغز و آن بضم بر وزن نغل غوک را گویند که بترکی قرباغه گویند جمع آن ضفادع قوله

تعالی فارسلنا علیهم الطوفان و الجراد و القمل و الضفادع و الحمد فاضل طالقانی و صاحب
دره نوشته اند که ضفدع بمعنی وزغ است غلط است بجهت آنکه وزغ بمعنی چلپاسه و مار
مورک است که در اصفهان بزمجه گویند دلق بدال مهمله و لام و قاف بر وزن فرس معربست بمعنی
دله و آن بفتح اول و ثانی غیر مشدد دیگر آن را قاقم خوانند و کربه صحرائی را هم گفته اند **اصل**

جبهه چکاد و مفرق فرق و دماغ مغز
ام الدماغ جای وی و جمجمه کله

شرح جبهه بجیم مفتوحه و باء ابجد ساکنه و هاء مفتوحه و تاء پیشانی و هی التی یسجد الانسان
علیها جمع آن جباه کما فی قوله تعالی فتکوی بها جباههم چکاد بجیم فارسی بر وزن تباه میان سر
فرق سر آدمی را نیز گفته اند مفرق بفتح میم و فاء ساکنه و راء قرشت مفتوحه و مکسوره و قاف
سر و میان سر فرق بفاء مفتوحه و سکون راء قرشت و قاف یا رسر و میان سر عربی است ترجمه آن
از شهرت است دماغ بکسر دال مهمله و میم مفتوحه و الف و غین مغز سر جمع آن ادمغة و دماغ بر
وزن دواق فارسی است کنایه از عجب و تکبر و نخوت باشد و در عربی مغز سر را گویند از هر
حیوانی که باشد و بهتر آنرا آن اند که آن مغز سر کنجشک و تیهو است و از جرندکان بره و گوساله
جمیع مغزها سرد و تر است و مغز سر خروس و مرغ بجهت کرنده که مار و عقرب نافع است و مغز شتر
که دماغ البعیر خوانند چون خشک کنند و با سرکه بمصروع دهند شفا یابد و مغز سر مرغابی درد
اذار مقعد را نافع باشد و مغز سر خفاش را چون بر کف پا مالند درد را ببرد و گیرند و از اعضای
است که دل و جگر و مغز سر باشد بجهت بقای شخص و انثیین را نیز از اعضاء رئیسه خوانند بجهت
بقای نوع ام الدماغ بهمزه مضمومه و میم مشدده مضمومه و کسره دال ابجد و میم مفتوحه و الف
و غین معجمه پوست مغز سر که مغز سر در آن قرار دارد و همچنین ام الراس جمجمه بجیم مضمومه و میم
ساکنه و جیم مضمومه و میم مفتوحه و ها کاسه سر قدح چوبین و چادر شو نیز **اصل**

طلق و مخاض درد زه و غبل شیر حمل
اذره عربی شرح جکر نقطه ابله

شرح طلق بطاء حطی مفتوحه و لام ساکنه و قاف و جع الولادة یعنی درد زه و درد زائید

نخاض فی قوله تعم فاجاءها المخاض الی جذع النخلة درد زه و مصدر باب ضرب بمعنی شتر البتن
اسم جمع است واحد از لفظ خود ندارد واحد او خلفه است در قطعه اسنان بقر و ابل ذکر شد
غیل بغین معجمه مفتوحه و یاء حطی ساکنه ولام شیر زن در حال ابستنی اذره بضم همزه و ذال
ابجد ساکنه وراء قرشت مفتوحه و هاء بمعنی غری و دبه خایه شدن کمان باد کردن خایه است
اسم مصدر از باب تعب شری بشین معجمه وراء قرشت والف مقصوره بوزن علی ابله ریزه بر اندام
که از اخراج گویند جدری بجیم مضمومه و ذال مفتوحه وراء مکسوره و یاء حطی بمعنی ابله و کک
بفتحتین جیم و ذال ابجد نفطه بنون مکسوره و مفتوحه و فاء ساکنه وطاء حطی مفتوحه ها ابله کردن

اصل وضر از بچه که اخر طهرش بود علوق
یتن آنکه باز گونه بیاید بقا بله

شرح وضع بواو مضمومه وضاد معجمه ساکنه وعین ساکنه در اخر طهر حامله گرفتن زن علوق
بضم عین مهمله و لام وواو ساکنه وقاف بار گرفتن زن چنانکه از عبارت صراح معلوم شد
یتن بفتح یاء حطی و تاء ساکنه قرشت ونون نخست پاها بیرون آمدن کودک از رحم
از باب نصر باز گونه زاء عجمی بمعنی عکس وواو ونون قابله بمعنی شناینده و مانافه قاله فی الصراح

اصل مطبوخ پخته مغرقه کفگیر و فور جوش
اثفیه دیک پایه و طنجیر پاتله
شرح

مطبوخ بمیم وطاء حطی و باء ابجد وواو وخاء اسم مفعول از باب نصر بمعنی چیز پخته مغرفه بمیم
مکسوره و غین ساکنه معجمه وراء مفتوحه مهمله و فاء مفتوحه و ها بمعنی کفگیر غرض چیز بسته که دیک و چمچه
از ان کف روی دیک وغیره را بر دارند فور بفاء مفتوحه وواو ساکنه وراء مهمله جوشیدن
و جزان مصدر باب نصر جوش ترجمه فارسی انست اثفیه بهمزه مضمومه وثاء ثخذ ساکنه وفاء
مکسوره و تشدید یاء حطی و ها دیک پایه سنگی که دیک بر ان نهند جمع ان اثافی طنجیر بکسر
طاء حطی ونون ساکنه وجیم مکسوره وراء قرشت بمعنی پاتله و پاتیل است مثل دیک فراخ دهن جمع ان طناجیر

ملحق مسط است شانه دلو کهن منساه عصا
مرط و کسا گلیم بود اربعین چله
شرح

مشط بمیم مضمومه وشین ساکنه وطاء حطی شانه جمع ان امشاط ثلثة لیس لها اشترك
المشط والمندیل والسواك دلو بفتح دال مهمله ولام ساکنه وقاف خرقه درویشان وژنده
پوشان منساة فی قوله تعم ما دلهم علی موته الا دابة الارض تاکل منساته عصا مرط بمیم مکسوره وراء
ساکنه وطاء حطی گلیم از صوف وخز که بر میان بندند جمع ان مروط کسا بکاف مکسوره وسین مفتوحه
والف ممدوده گلیم جمع ان اکسیه در اصل کساو بوده واو بعد از الف قلب بهمزه شد اربعین فی قوله
تعم فتم میقات ربه اربعین لیلة بمعنی چهل و ترجمه بچله از ضرورت است بملحق

ملاح ناخدا و دقل تیر کشتی است
مجداف بیل کشتی و مردی بود خلد

شرح ملاح بمیم ولام والف وحاء حطی بر وزن شداد کشتیبان که از ناخدا گویند ودقل
بدال ابجد وقاف ولام بر وزن فرس تیر کشتی مجداف بجیم ودال ابجد وفاء بر وزن مفتاح بیل کشتی
وکذا مجدف وهر دو بذال معجمه نیز صحیح است جمع ان مجادیف مردی بمیم مضمومه وراء قرشت
ساکنه ودال مکسوره ابجد و یاء مشدده حطی بمعنی خلدوان بمعنی چوبی است که کشتی را بان راند

ملحق سطر است و زبر و رقم خط و سفر جه کتاب
تفتیش و بحث کاوش و فحص و مسئله

شرح سطر بفتح سین مهمله وطاء ساکنه وراء قرشت بنبشتن و نوشتن مصدر باب نصر
زبر بفتح زاء هوز و باء ابجد ساکنه وراء قرشت بمعنی نوشتن مصدر از باب نصر و ضرب و بکسر
اول بمعنی نوشته رقم براء مهمله وقاف ومیم بر وزن فلس نبشتن و مهر کردن مصدر باب نصر
خط بفتح خاء ثخذ و تشدید طاء حطی بمعنی نوشتن عربیست جمعه لفظ استة بشهرت مصدر
باب نصر واحد خطوط هم هست نام موضعی بیمامه نیزه خطی منسوب بوی وخط کشید بر دیگ
از جهه فال سفر بسین مکسوره مهمله وفاء وراء قرشت نوشته جمع ان اسفار قوله تعم کمثل الحمار
یحمل اسفارا کتاب فی قوله تعم ذلك الکتاب لا ریب فیه بمعنی مکتوب یعنی نوشته و نامه از باب نصر
ترجمه سفر است از شهرت تفتیش بتاء قرشت مفتوحه وفاء ساکنه وتاء قرشت مکسوره و یاء حطی
ساکنه وشین قرشت کاویدن مصدر باب تفعیل یعنی تجسس وخبر پرسیدن بحث بفتح باء ابجد

وخاء ساکنه حطی وثاء مثلثه مصدر باب منع یعنی کاویدن فحص بفاء مفتوحه وحاء حطی کسره
وصاد مهمله مصدر باب منع یعنی باز کاویدن مسئله بمیم مفتوحه وسین ساکنه مهمله وهمزه
مفتوحه ولام مفتوحه وهاء مصدر میمی از باب منع یعنی خواستن و پرسیدن کاوش فارسی
وترجمه مصراع اخیر است یعنی ترجمه چهار لفظ ملحق

مِنحاه رنده باشد ومِنقار اسکنه
مِثقب مَتِه شرك چه بود دام وفخ تله

شرح مِنحاة بمیم ونون وحاء حطی والف وتاء قرشت بر وزن مفتاح بمعنی رنده وآن بفارسی
آلتی است که نجار روی چوب میکشد که صاف شود از چوب منحت بدون الف در سامی بمعنی رنده
کرده نیز ولی در صراح بمعنی تیشه دانسته منقار بمیم ونون وقاف والف وراء قرشت بمعنی اسکنه
وآن بفارسی آلتی است که جای زبانه را از آن میکنند از در وغیره اسکنه در سامی بشین معجمه
ودر صراح بسین مهمله نوشته جمع منقار مناقیر مِثقب بمیم وثاء مثلثه وقاف وباء ابجد بر وزن
منحت در صراح بمعنی اشکنه ودر سامی بمعنی مته دانسته مته در فارسی آلتی است که جای
میخ را در چوب سوراخ میکنند از آن شرك بشین معجمه مفتوحه وراء قرشت مفتوحه وکاف بر وزن
فرس عربیست که از آن دام فارسی دام وتله گویند فخ بفتح فاء وتشدید خاء معجمه یعنی تله که بآن شکار کنند

ملحق

مِعیار چه ترازو دی بر زبانه دار عمود
شاهین وفلس وکفه چه باشد پله

شرح معیار بمیم وعین مهمله ویاء حطی والف وراء مهمله بر وزن مفتاح اندازه وپیمانه وپیمایش
کردن زر وسیم وما یعرف به العیار ترازوی زر سنج عرض همان ترازوی است که به عیار طلا را بآن
می سنجند وعرض ترازوی معروف نیست ناظم هم اراده ترازوی طلا و اشرفی کشی نکرده تا انکه
صاحب نذره بگوید یا بمعنی سطر نوشیده عمود بعین مهمله مفتوحه ومیم مضمومه وواو ساکنه
ودال ابجد عربی وبمعنی ستون ترازو است شاهین بشین مفتوحه والف وهاء مکسوره ویاء حطی
ساکنه ونون عربیست یعنی ستون ترازو که از آن کرفته میکشند ودر ترجمه بزبان شهرت
است فلس بفاء مفتوحه ولام ساکنه وسین مهمله بمعنی پشیز یاز بیاء ابجد چنانکه در شرح قاموس

وبیاء عجمی چنانکه در صراح است بعد از آن شین قرشت مکسوره ویاء حطی وزاء هوز بمعنی
پول تنك ونازك است کفه بفتح وکسر کاف عربی وفاء مفتوحه وتاء مثناة فوقانیه بحذف
مضاف الیه که در اصل کفة المیزان بوده یعنی پله ترازو جمع آن کفف پل بضم یاء عجمی وسکون لام
در برهان جامع فرموده مخفف پول است وآن ترجمه فلس است بقاعده لف ونشر پله بفتح یاء
عجمی مخفف پله است که عرض پله ترازو است وآن ترجمه کفه است بقاعده لف ونشر اصلا

اَریکه تخت وِ اِناء بار دان چه ظرف وِعا
جَرِیّ دلیر ومرض خستگی عَرَض کالا

شرح اریکه بهمزه مفتوحه وراء مهمله مکسوره ویاء حطی ساکنه وکاف مفتوحه وها تخت اراءك
جمع آن ارائك قوله تعالی هُم وَاَزواجُهُم فی ظِلالٍ عَلَی الاَرائِكِ مُتَّکِئُونَ اِناء بهمزه مکسوره ونون
مفتوحه والف وهمزه ممدوده وآن بمعنی فارسی ظرف است جمع آنیه نحو قوله تعالی ویُطافُ عَلَیهِم
بِآنِیَةٍ جمع آنیه اوانی مثل سقی واسقیه واساقی ظرف بفتح ظاء معجمه وسکون راء قرشت و
فاء عربیه بمعنی خنور وفاء فی قوله تعالی ثُمَّ استَخرَجَها مِن وِعاءِ اَخِیهِ در فارسی بمعنی خنور است جمع آن
اوعیه نحو قوله تعالی فَبَدَاَ بِاَوعِیَتِهِم باردان فارسی ترجمه اناء وظرف ووعاء است یعنی آنچه در آن
چیزی گذارند مثل خمره وغیره جری بجیم وراء قرشت ویاء مشدده بمعنی مرد دلیر وشجاع مرض فی
قوله تعالی فی قُلُوبِهِم مَرَضٌ بیماری وبیمار شدن مصدر باب ضرب خستگی عرض خستگی مرض عرض فی قوله
تبتغون عَرَضَ الحَیوةِ الدُّنیا مال دنیا کالا فارسی است یعنی اسباب زندگی ترجمه عرض است

ملحق

قَشیب جامهٔ نو دان وجامه دان عَیبَه
بزرك پرده خِباء کلیم خورد عبا

شرح قشیب بقاف وشین معجمه ویاء حطی وباء بر وزن شریف در صراح بمعنی هر چیز نو دانسته چه
لباس چه غیره ولی در سامی میگوید القشیب جامه نو عیبه بعین مهمله مفتوحه ویاء حطی ساکنه وباء
مفتوحه وهاء جامه دان یعنی آنچه که در آن جامه نهند مثل صندوق خباء بخاء معجمه مکسوره وباء
ابجد مفتوحه والف ممدوده خیمه کوچک که دو ستون یا سه ستون داشته باشد یا بیشتر واز
پشم یا کرك یا مو باشد عباء بعین مهمله مفتوحه وباء ابجد مفتوحه والف ممدوده وعباءة

القطعة في البحر المجتث

باتاء مرذو عربی است نوعی از گلیم کوچک است که پوشش اعراب است ملحق

نمیرآب گوارنده دان وآزرق صاف
ثمد غدق کم و بیش وخضاره دان دریا

شرح نمیر بنون مفتوحه ومیم مکسوره ویاء حطی ساکنه وراء قرشت آب ساده آب گوارنده غرض آبی است که باعث هضم غذا شود آزرق بهمزه مفتوحه وزاء ساکنه وراء قرشت مفتوحه وقاف آب صاف ثمد بثاء مثلثه ومیم ودال ابجد بروزن فرس آب اندک غدق بمعنی فی قوله تعالی لاسقیناهم ماء غدقا آب بسیار خضاره بضم خاء معجمه وفتح ضاد ضطع بعد از آن الف وراء مفتوحه مهمله ثاء مدوره دریا ملحق

غدیر چه گو آبی بدشت وقنطره پل
عمیق ژرف بود نهر جو نوال عطاء

شرح غدیر بغین معجمه مفتوحه ودال مهمله مکسوره ویاء حطی ساکنه وراء مهمله گو آبی بجای عجمی یعنی کودال آب ترجمه غدیر است قنطره بقاف مفتوحه ونون ساکنه وطاء حطی مفتوحه وراء قرشت مفتوحه وتاء دو نقطه مدوره بمعنی پل عمیق بعین مهمله مفتوحه ومیم مکسوره ویاء حطی ساکنه وقاف ژرف بزاء عجمی وراء قرشت وفاء بروزن حرف یعنی گود وعمیق مطلقا خواه دریا باشد وخواه چاه وخواه رود خانه وحوض وامثال آن وعمیق بمعنی بعید ودور هم آمده چنانچه در قاموس نوشته نحو قوله تعالی یاتین من کل فج عمیق نهر بنون وهاء وراء قرشت بروزن فلس وفرس بمعنی جوی قوله تعالی ان الله مبتلیکم بنهر جمع آن انهار قوله تعالی وجعلنا الانهار تجری من تحتهم نوال بنون مفتوحه وواو مفتوحه والف ولام عربیت عطا فی قوله تعالی وما کان عطاء ربک محظورا ودهش وبخشش عطاء عربیت ترجمه نوال است از شهرت ملحق

حباب گوله باشد قراح آب ومعین
نقیض راکد وبقه شطن رسن چه رشا

شرح حباب بحاء مهمله مفتوحه وباء ابجد مفتوحه والف وباء ابجد بمعنی غوزه آب ومنضبا الیه درانجا حذف شده واصل حباب الماء بوده صاحب دره وشارح طالقانی اینجا دقت نکرده اند گوله بضم کاف

وفتح بای فارسی ولام سواد از ابر گویند یعنی چون هوا خواهد از ابر خارج شود قبه بر روی آب ظاهر میشود وقبه را نیز گویند که در ایام عید وامثال آن بندند جشن وعروسی بندند قراح بقاف مفتوحه وراء مهمله مفتوحه والف وحاء حطی آب خالص از هر چیز یعنی مخلوط بکافور ونحو آن نباشد معین فی قوله تعالی فمن یاتیکم بماء معین جاری نقیض راکد در سامی گفته المعین آب کرمی بببند که میرود راکد براء مهمله مفتوحه والف وکاف مکسوره ودال ابجد بمعنی هر چیز ایستاده که ثابت ویکجا باشد از ماده رکود است که بمعنی ایستادن آب وباد وکشتی وامثال بضعف نها در دوامت ایستادن بر روز وتراز ودوام کردن هر دوامت قال الجوهری چنانچه صاحب دره وفاضل طالقانی فرموده اند نیست که راکد بمعنی آب ایستاده باشد خصوصا جمع آن رواکد کقوله تعالی فیظللن رواکد علی ظهره ربق بکسر راء قرشت وسکون باء ابجد وقاف بمعنی رسن با گوشها که بر بره وبزغاله بندند بقه یکی از آن شطن بشین معجمه وطاء مهمله ونون بروزن فرس رسن دراز وبمعنی مطلق ریسمان چنانچه شارح طالقانی فرموده نیست درست رسن براء مهمله وسین مهمله ونون بروزن فرس عربی است نحو قول الشاعر کل من لم یعشق الوجه الحسن قرب الجل الیه والرسن یعنی انکس را که نبود عشق یار بهر او پالان افساری بیار رسن ترجمه رسن لفظ است رشا براء مهمله مکسوره وشین قرشت مفتوحه والف ممدوده بمعنی رسن دلو بمعنی مطلق رسن چنانچه شارح طالقانی فرموده نیست در سامی گفته الشطن والرشا رسن چاه ملحق

سنان چه سنگ فسان ولخاف سنگ تنک
رخام سنگ لشوشله سنگ استنجاء

شرح سنان بسین مکسوره مهمله ونون مفتوحه والف ونون بمعنی فسان وان بکسر فاء است وبمعنی سنگ لاکی که بان تیغ تیز کنند وایضا سنان بمعنی نیزه وعصا وتیزی هر چیز آمده جمع آن اسنه لخاف بلام مکسوره وخاء معجمه مفتوحه والف وفاء سنگهای سفید تنک لخفه یکی رخام براء مهمله مضمومه وخاء معجمه مفتوحه والف ومیم سنگی است مرمر رخامه واحد رخامه بعضی گفته اند سنگ مرمر است چنانچه در مجمع فرموده مرمر بروزن جعفر نوعی از رخام است مگر اینکه از رخام صلب وسخت تر باشد وبیشتر است در سامی گفته المرمر الرخام بنابر آن

مرمر را عربی اسبیا معرب سنگ نسو یعنی سنگ لخشان و نرم نبیله بنون مضموم و بای ابجد ساکنه
ولام مفتوحه و ها سنگ استنجاء جمع ان نبل مثل غرفه و غرف و سنگ استنجا سنگی است که
مخرج غایط را بان پاک کنند ای علماء الناس ان یجمرونی بنا طیته تر سا مسوا کها الحجر

ملحق نشف چه باشد سنگ استنجا گل پخته
چه سنگ سرمه و طاحونه اثمد است و رحا

شرح نشف بنون و شین معجمه و فاء بر وزن فرس جمع است یعنی سنگهای که باشند پا را ازان میسایند واحد ان نشفه بحرکات نون و سکون شین سجیل فی قوله تعالی ترمیهم بحجارة من سجیل سنگ گل گفته اند سنگی است از گل پخته شده با تش جهنم در ان اسماء قوم نوشته قوله تعالی لنرسل علیهم حجارة من طین اثمد بهمزه مکسوره و میم مکسوره و دال مهمله سنگی است که ازان سرمه میکشند رحی براء مهمله مفتوحه و خاء حطی مفتوحه و الف مقصوره سنگ آسیا تثنیه ان رحیان و ان مونث است و میگوئی ثلث ارحاء وارح در لفظ اول ترجمه دو لفظ آخر است بقاعده

ملحق عصیر شیره و ماعون زکوة و رخت بیوت
سیاع کاه گل است و صعود سر بالا

شرح عصیر بفتح عین مهمله و کسر صاد مهمله و یاء ساکنه و راء قرشت فعیل بمعنی مفعول از باب ضرب بمعنی فشرده شده و آب انگور را هم عصیر گویند اختصاص بشیره نداد و که آب انگور پخته باشد و در مصباح است که شیرج روغن کنجد است معرب شیره است قول و اطلاق شیره در غیر آب انگور مجاز است پس تفسیر عصیر بشیره تفسیر عام بخاص است ماعون فی قوله تعالی ویمنعون الماعون اسم جامع است برای منافع خانه مثل دیگ و دلو و نمک و آب و چراغ و خمره و نحو اینها از چیزها یکه عادت قرار گرفته بعاریه کردن ان ابو عبیده گفته در جاهلیت هر منفعت و عطیه را ماعون میگفتند و در اسلام اسم است برای طاعت و زکوة سیاع بکسر و فتح سین مهمله و یاء مفتوحه عین مهمله کاه گل صعود فی قوله تعالی ساُرهقه صعودا ملتک و عقبه ایست که بالا رفتن از شاق و دشوار باشد ازان

ملحق نقیر ناوه ملاط است گل کتاده خشت
اما مرچه رده بناء و دازه دان بناء شرح

نقیر بنون مفتوحه و قاف مکسوره و یاء ساکنه و راء قرشت بمعنی ناوه و ان ظرفیست از چوب که هنگام بنای گل در ان ریزند و بمعنی چاهک دانه خرما نیز آمده قوله تعالی و لا یظلمون نقیرا ملاط بمیم و لام و الف و طاء حطی بر وزن کتاب گل میان دو خشت امام بهمزه مکسوره و میم مفتوحه و الف و میم بمعنی رده بنا یعنی ریسمان بنا دارز براء مفتوحه قرشت و زاء فارسی و هاء عجمی ساکن و سکون هاء رده از ضرورت است و الاضافه بر بناء است دازه براء مهمله مفتوحه و الف و زاء مفتوحه و تاء مدوره عربی است بمعنی برنده حضرات بناء و تفسیر ان بمطلق بناء بجهت ضرورت است

ملحق نهیق بانگ حمار و خوار بانگ بقر
صهیل بانگ فرس صلصله است بانگ درا شرح

نهیق بنون و هاء و یاء حطی و قاف بر وزن شریف بانگ خر حمار فی قوله تعالی کمثل الحمار خوار فی قوله عجلا جسدا له خوار بانگ گاو صهیل بصاد مهمله مفتوحه و هاء مکسوره و یاء ساکنه حطی و لام بانگ و بانگ کردن از باب ضرب و منع فرس عربی است یعنی اسب صلصله بدو صاد مهمله و دو لام و هاء بر وزن دحرجه بمعنی بانگ درا نیامده بلکه بمعنی صوت لجام است کما قاله الجوهری ملحق

نعیب بانگ کلاغ و طنین بانگ مگس
نباح بانگ سگ و بانگ گرگ چیست عوا

شرح نعیب بنون مفتوحه و عین مهمله مکسوره و یاء و باء ابجد بانگ کردن زاغ از باب منع و ضرب و کلاغ فارسی است بمعنی زاغ و منه صلاد در قطعه هفتم ذکر شد طنین بفتح طاء حطی و کسر نون و سکون یاء بعد از ان نون آواز مگس و بانگ طشت نباح بنون مضمومه و باء ابجد مفتوحه و الف و حاء حطی بکسر نیز آمده بانگ کردن سگ و آهو از باب منع و ضرب قاعده این است که فعل بفتح العین اگر از اصوات باشد مصدر ان بر وزن فعال بضم می آید مثل صرخ صراخا و بکی بکاء و نبح نباحا و غیره ضبح ضباحا و عوی عواء نغیق مهمله مضمومه و واو مفتوحه و الف ممدوده بانگ کردن سگ و گرگ و بانگ کردن انها مصدر باب ضرب اختصاص ببانگ گرگ ندارد چنانچه شارح طالقانی مخصوص گرگ دانسته و ان از عدم احاطه است و قصر عوا از جهت ضرورت است در شرح نظام است که اسماء اصوات که لام الفعل انها حرف علت باشد و اول ان مضموم باشد مثل بواء ممدود است ملحق

هدیر بانك كبوتر صریر بانك قلم
ضُباح بانك روبه وعوعا سك بانك اوی

شرح هدیر بهاء مفتوحه و دال ابجد مكسوره و یاء حطی ساكنه و راء قرشت بانك و بانك كردن كبوتر و شتر از باب ضرب شارح طالقانی مخصوص كبوتر دانسته و آن از عدم احاطه است صریر بصاد مهمله مفتوحه و راء قرشت مكسوره و یاء حطی ساكنه و راء مهمله بانك كردن قلم و دَرِ و ملخ شارح طالقانی مخصوص قلم دانسته و آن از عدم احاطه است و توجیه مصنف این الفاظ را در معنی واحد از جهت ضرورت است ضُباح بضاد معجمه مضمومه و با ابجد مفتوحه و الف و حاء حطی آواز روباه وعوعه بواو و دو عین مهمله بوهابر وزن دحرجه دز صراح آواز كرك دانسته و در سامی بمعنی بانك شغال دانسته ابن آوی بالف ممدوده و واو مفتوحه و قصر آخر بمعنی شغال حذف مضاف شده

الا ای هنرمند نیكو سیر كُلُ از عارضت خورده خون جگر فعولن فعولن فعولن فعول تو این بحر نیكو نقارب شمر سِیَر بسین مهمله مكسوره و یاء حطی مفتوحه و راء قرشت جمع سیرة بمعنی طریقه و هیئت و حالت قوله تعالی سَنُعِیدُهَا سِیرَتَهَا الْأُولَىٰ عارض بعین مفتوحه مهمله و الف و راء قرشت و ضاد منقطع كرانه رخسار یقال فلان خفیف العارضین یعنی

سبك موی ورودی
اصل

وجیز و ملخّص بود مختصر سِوی جز نعم آری الا مگر

شرح وجیز بواو مفتوحه و جیم مكسوره و یاء حطی ساكنه و زاء هوز سخن كوتاه ملخّص بمیم مضمومه و لام مفتوحه و خاء معجمه مفتوحه و صاد مهمله اسم مفعول از باب تفعیل بمعنی پیدا كرده شده و بمعنی مختصر بنا مده مختصر بمیم مضمومه و خاء معجمه ساكنه و تاء قرشت مفتوحه و صاد مهمله مفتوحه و راء مهمله بمعنی سخن كوتاه كرده شده ترجمه دو لفظ است در مصنف سِوی بسین مهمله و واو و الف در این لغت است بكسر سین مقصورا و ممدودا و بضم سین مقصورا و بفتح سین ممدودا سیبویه میكوید استعمال نمیشود مگر ظرف پس منصوبست وجوبا بر ظرفیة برای فعل سابق خود بنا بر مذهب او و اكثر نحاة این قول را قبول كرده اند چون سوی ظرف است در معنی زیرا كه هر گاه بكوئی جائنی القوم سوی زید

كویا گفته مكان زید را اینجهت مسموع نشد سوی از اینها مگر منصوب و یاد داشتند كو هون اجراء سوی مجرای غیر در اعراب ثلثه متمسك بقول شاعر شدند فلم یبق سوی العدوان دناهم كما دانوا و غیر العدو ان ولیس ببعید و این شعر نزد سیبویه از شواذ است كاهی استعمال میشود اسم غیر ظرف نیز در ذلك قوله تعالی سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ ای استوت سواء اینجا بمعنی مستوا است مفعول مطلق فعل محذوف است كه للسائلین متعلق است نعم فی قوله تعالی قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ آری و كنانه كسر مینمایند نون را چنانكه كسائی كرده و آن حرف تصدیق است و وعد است و اعلام اما تصدیق بعد از خبر واقع میشود مثل آنكه بكویند قام زید یا ما قام زید و تو بكوئی نعم و وعد بعد از افعل و لا تفعل واقع میشود و اعلام بعد از استفهام واقع مثل آنكه گفته شود هل جائك زید و تو بگوئی نعم الا فی نحو لا اله الا الله مگر و این الا برای استثناء است كه مستثنی میشود با و استثناء اخراج شیء است از ما قبلش بواسطه الا و اخوات آن و استثناء بر پنج قسم است بعد از ایجاب و بعد از نفی و مفرغ و مقدم و منقطع مثال اول جائنی القوم الا زیدا معنا او اینست كه قوم آمدند و زید نیامد كه قبل از ذكر الا زید داخل در قوم بود و بعد از ذكر الا خارج شد و این مستثنی متصل كویند چون زید از جنس قوم و از جمله اینها است و اعراب او نصب است بشرط آنكه مستثنی در كلام تام باشد كه ذكر مستثنی منه شده باشد و مثال ثانی ما فعلوه الا قلیل كه مستثنی از كلام تام غیر موجب است مختار در آن رفع است بر بدلیت و نصب او نیز جائز است كه بكوئیم الا قلیلا او لیا بر قول ابن عامر مثال ثالث ما ضربنی الا زید این مستثنی مفرغ كویند زیرا كه عامل فارغ شده از عمل در مستثنی منه و مهیا شده از برای عمل در مستثنی در اینجا مستثنی را بر حسب اقتضاء عامل اعراب میدهند از رفع و نصب و جر مثال رفع ذكر شد مثال نصب ما رأیت الا زیدا كه زیدا منصوب بنا بر اقتضاء عامل مثال جر ما مررت الا بزید و شخص كمان نكند كه معمول در اینجا حقیقة زید است بلكه معمول برای عامل مذكور در حقیقة مستثنی منه محذوف است لكن چون حذف شد مستثنی منه اعراب او را بر مستثنی دادند معمول كفتند مثلا اگر بكوئی ما جاء الا هند اگر فاعل حقیقة هند باشد برای مستثنی معنی صحیح نیست در اینجا پس ظاهر شد اینكه فاعل در حقیقة محذوف است مثال رابع ما جائنی الا زیدا احد و مستثنی در اینجا حكم او نصب است زیرا كه هر گاه مرفوع شود

بر بدلیت لازم میاید تقدیم بدل بر مبدل منه و ان جایز نیست مثال خامس ما جائنی احد الا
حمارا دا نرا مستثنی منقطع میکویند که داخل در مستثنی منه نیست از حیث قصد و حکم ان نصب
است نیز اکر هر کاه مرفوع شود بر بدلیت جایز نیست بجهة انکه حمار نه بدل کل نه بدل بعض نه بدل اشتمال
هیچکدام واقع نمیشود چون ذاتیات بدل داخل در مبدل منه باشد و حمار داخل نیست اما
بدل غلط تصور از نمیشود مکر بطریق سهو و غفلت و مستثنی منقطع صادر میشود بطریق
قصد و اراده و بعض اعراب از بنی تمیم رفع از اجایز میدانند بر بدلیت و دانستی کران وجهی ندارد

اصل کأیّن وکاءٍ وکأیٍ وکاءٍ
وکَیئٍ بمعنی کم اندر خبر

شرح کأیّن فی قوله تعالی فکأیّن من قریة اهلکناها بمعنی چند و بسیار در این پنج لغت است اوّل کأیّن بر وزن کأیّ با تنوین و
با کاف در اوّل ان دویم کاءٍ بر وزن رای سیم کاءٍ بهمزه بدون نون و یاء مثل جاءٍ اسم فاعل جاء یجیء
چهارم کَیئٍ بیاء حطی ساکنه و همزه بر وزن شیء پنجم کأٍ بالقصر الف متوسط مع الهمزه بدون
یاء و نون بر وزن ید ولی اصح لغات اول است مثل کم خبریه است از دو جهت اول هر دو موضوع اند
برای خبر دویم برای تکثیر اند سیم در دخول من بیانیه بر تمیز انها نحو قوله تعالی کم من قریة اهلکناها
و قوله تعالی کأیّن من نبیٍّ قاتل معه ربیون چهارم هر دو مبهمند پنجم هر دو افتقار بتمیز دارند ششم
هر دو مبنی هستند هفتم در لزوم تصدیر و کأیّن مخالف کم است در امور اول کأیّن مرکب است
و کم بسیط بنابر قول صحیح خلافا لقول کسیکه کفت کم مرکب است از کاف و ما استفهامیه
که الفا و حذف شده بجهة دخول جار بر او و میم او ساکن شده برای تخفیف ثانی کأیّن استفهامیه
واقع نمیشود چنانکه بخلاف کم و بخلاف ابن قتیبه و ابن عصفور و ابن مالک است و استدلال
کردند بقول ابی ابن کعب برای ابن مسعود کأیّن تقرء سورة الاحزاب ایة جواب داد ثلث و سبعین
سیم خبر کأیّن مفرد واقع نمیشود بخلاف کم ملحق

آیا و هیا ای و یا همچنان
چه یا ایها ای بود ای پسر

شرح چهار حرف در مصراع اول حرف ندا هستند بمعنی ای چنانچه بفارسی میکوئی ای حسن

حروف النداء

ای حسن و مدخول آن منادی است ابن حاجب تعریف منادی را باین قسم نموده هو المطلوب
اقباله بحرف نائب مناب ادعو لفظا او تقدیرا غرض انکه منادی کسی است که طلب کرده شود از
او اینکه اقبال کند بوجه مصنف کفت المطلوب اقباله خارج شد مثل وب براکران منفجع علیه است
زیرا انکه مطلوب اقبال او باشد بقول خودش بحرف نائب مناب ادعو خارج شد مثل زید در قول
تو لیقبل زید که مطلوب اقبال او است بدون واسطه حرف ولی مصنف رنج برده باین حدود
کفته زمخشری منادی را تعریف نکرده بجهة اشکالی که وارد میشود اکر تعریف نماید لفظی که
ما دخل علیه یا و اخواتها بکوید داخل میشود مندوب و حال انکه منادی نیست ولی ظاهر این است که
جار الله تعریف منادی نکرده بجهة ظاهر بودن نه بجهة اشکال ان زیرا اکر منادی نزد زمخشری هم
چیزیست که یا و اخوات ان بر او داخل شود و مندوب نزد او منادی است ایا حرفی است برای نداء
بعید در صحاح کفته برای نداء قریب و بعید هر دو امده و در مغنی کفته برای نداء بعید است
پس و استشهاد کرده بقول شاعر ایا جبلی نعمان بالله خلیا نسیم الصبا یخلص الیّ نسیمها ای دو
کوه ملک نعمان بر شما سوکند باد بکذارید تا نسیم و زد باد صبا منافاة ندارد که اینجا بر آنکه
بعید باشد جای دیکر برای نداء قریب باید هیا حرف نداء و اصل ان ایا بوده همزه قلب بهاء
شده قال الشاعر فاصاخ یرجوان یکون حیا و یقول من فرح هیا ربا و ان از برای نداء بعید است
مثل یا چون منادای بعید بجهة دوری استدعاء تطویل حرف و صوت میکند ای نیز حرف نداء
چون متوسط است در بعد حرفی بین همزه که در نداء قریب استعمال شده و بین ایا که برای بعید
استمناسب این بود که وضع شد برای نداء متوسط مثل اینکه میکوئی ای عبد الله و قتی که متوسط
بین قریب و بعید باشد و مرجع در قریب و بعید فهم عرف است یا حرف نداء است بیضاوی کفته یا
موضوع است برای نداء بعید و مشهور این است که اتم است از حروف نداء پس استعمال میشود در قریب
و بعید و متوسط و بجهة انکه اصل است در باب نداء محتاج نیست در یا الله که بکوئیم بجهة
عظمت نازل منزله منادای بعید است مع انه اقرب الی من حبل الورید یا ایها در قول تو که میکوئی
یا ایها الرجل یا حرف نداء و ای منادای مفرد معرفه است بالاضافه اکر چه مبهم است بالذات ها
برای تنبیه است ایها فاصله شده بین حرف نداء و بین الرجل که اسم جنس معرف بالف و لام است

بجهة اینکه حرف ندا داخل نمیشود بر منادی وقتی که الف ولام داشته باشد زیرا که ممتنع است
اجتماع دو آلة تعریف بدون فاصله الا در یا الله پس الرجل اینجا صفة است برای ای و مرفوع است
حملا علی لفظه ولا یجوز نصبه بجهة اینکه منادی در حقیقة الرجل است نه ای از اینجهة توابع
الرجل را تمیز هند و میگویند یا ایها الرجل الظریف و منادی بر چهار قسم است اول
نکره مخصوصه دوم مضاف سیم شبیه بمضاف چهارم مفرد معرفه سه قسم اول اعراب آنها نصب است
و ناصب آنها حرف نداء است نزد جرجانی و ادعو محذوف است نزد اخفش که حرف ندا قائم
مقام اوست منادای مضاف مثل یا عبد الله و شبیه مضاف آنست که تمام نشود معنای او
الا بضم شیء بآن مثل یا خیرا من زید و منادای مفرد معرفه اعم از اینکه معرفه قبل از نداء باشد
مثل یا زید و یا معرفه بعد از نداء باشد بتعیین مثل یا رجل میشود بر علامت رفع مثل یا زید
مبنی بر ضم است و یا زیدان مبنی بر الف است و یا زیدون مبنی بر واو است وجه اینکه مبنی بر ضم
شده آنست که منادی واقع شده موقع کاف ضمیر ادعوک چون یا زید بمعنی ادعوک است و ایراد کاف
شبیه کاف ایاک است لفظا و معنی و کاف ایاک مبنی است و مشابه المشابه مشابه لذلک الشیء

ای قد تو سرو و رخ گل رعنا		گل زروی تو در عرق ز حیا

فاعلاتن مفاعلن فعلن		وزن بحر خفیف دان این را

رعناء در عربی مؤنث ارعن صفة مشبهه از باب شرف بمعنی سست و مضطرب و در فارسی بمعنی زیبا

اصل فرخ و رجله بقلة الحمقاء
خرفه دان فرد و منفرد تنها

شرح فرخ بفتح فاء و راء قرشت ساکنه و فا مفتوحه و خاء معجمه بمعنی خرفه از جمله ادویه است
سرد است هر گاه بنجله سر از ابیا شامند تبهای حاره را مفید است و او از فرفین نیز گویند و در لغة
عرب خرفه بضم ایجه چیده شود از میوه را گویند رجله بکسر راء قرشت و جیم ساکنه و لام مفتوحه و ها
بمعنی خرفه و فی المثل هو احمق من رجلة البقلة الحمقاء بباء مفتوحه و قاف ساکنه و لام مفتوحه و تاء
مثناة فوقانیه و حمقاء مؤنث احمق صفة و موصوفند هر دو با الف و لام استعمال میشوند و
بدون الف و لام در بقله حیا بجهة صاحب درة و شارح طالقانی نوشته اند غلط است و مص

قطعه در بحر خفیف

بجهة ضرورت بدون ال نوشته معنی فارسی آن خرفه است فرد فی قوله تعالی و یأتینا فردا تنها و تنها جمع
آن افراد و فرادی قوله تعالی و لقد جئتمونا فرادی جوهری گفته جمع فرد و فرادی غیر قیاسی است مفرد
بضم میم و نون ساکنه و راء قرشت مکسوره و دال ابجد بمعنی تنها

اصل معمعان است و دفء حر گرما
زمهریر است و برد و قر سرما

شرح معمعان بمیم مفتوحه و عین مهمله و عین مهمله مفتوحه و الف و نون بمعنی گرما یقال یوم
معمعان ای شدید الحر دفء بدال مهمله مکسوره و فاء ساکنه و همزه گرمی و ناخوشی جمع آن افاء و
بمعنی لباس پشم و کرک آمده که شخص بان دفع سردی هوا کند قوله تعالی و الانعام خلقها لکم فیها
دفء چلپی در باب مسند گفته دفء بمعنی نتاج ابل و شیر او است حر فی قوله تعالی و جعل لکم سرابیل
تقیکم الحر گرما زمهریر فی قوله تعالی لا یرون فیها شمسا و لا زمهریرا برد فی قوله تعالی یا نار کونی بردا
سرما نقیض حر و سرد کردن مصدر یا اسم قر بضم قاف و تشدید راء قرشت بمعنی سرما میگویند یوم
قر و قرة و لیلة قرة و قارة روز و شب سرد

ملحق صرصرانی شتر کتر گوهان
ثعلبان روبه و ثعال بیا

شرح صرصرانی بفتح دو صاد مهمله و راء قرشت و تشدید یاء حطی نوعی از شتر و ماهی کتر بکاف
عربی و تاء قرشت و راء مهمله بر وزن جبر و فلس و فرس کوهان ثعلبان بضم ثاء مثلثه و عین مهمله ساکنه
و لام مفتوحه و باء ابجد مفتوحه روباه نر و معنی ثعال در قطعه دهم گذشت

اصل ورد گل دان و هند با کنی
ارج و طیب و عبق بویا

شرح ورد بفتح واو و سکون راء قرشت بعد از آن دال ابجد جنس گل واحد آن وردة قوله
تعالی فاذا انشقت السماء فکانت وردة کالدهان جمع آن ورود مثل جون و جون و اوراد مثل فرد و افراد
و ورد مثل جبل و جبال هند با بکسرها و فتح دال ابجد که گاهی مکسور میشود و فتح باء ابجد و
الف ممدوده و گاهی بقصر هم میاید گیاهی است معروف شبیه بکاهو کنی بفتح کاف عربی

بمعنی سرما

۲ ساکنه و میم مفتوحه

نامهای گل

فارسی ونیز ففه کاسنی است ترجمهِ هندباء است وان کیاهی است معروف کر تب نافع است
باشین نقطه دار هم امده است ونافع است معده وجکر وسپرز را از حیث خورد نافع
است کزیدن عقرب را از حیث ضماد ریشه او واحد ان هِنْدِبَاةٌ در حدیث است اَلْهِنْدِبَاءُ
شَجَرَةٌ عَلٰى بَابِ الْجَنَّةِ ودر حدیث دیکر نقلهٔ رسول الله اَلْهِنْدِبَاءُ وفی الحدیث مَنْ بَاتَ وفی
جَوْفِهِ سَبْعُ وَرَقَاتٍ مِنَ الْهِنْدِبَاءِ اَمِنَ مِنَ الْقُولَنْجِ لَيْلَتَهُ وَعَنِ الصَّادِقِ مَنْ اَحَبَّ اَنْ يَكْثُرَ مَالُهُ
وَوَلَدُهُ فَلْيُكْثِرْ مِنْ اَكْلِ الْهِنْدِبَاءِ فَمَا مِنْ صَبَاحٍ اِلَّا وَتَقْطُرُ عَلَيْهِ قَطْرَةٌ مِنَ الْجَنَّةِ فَاِذَا اَكَلْتُمُوهُ فَلَا
تَنْفُضُوهُ وعنه علیه السلام مَنْ اَكَلَ سَبْعَ وَرَقَاتٍ مِنَ الْهِنْدِبَاءِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ دَخَلَ الْجَنَّةَ وقال الرضا
علیه السلام اَلْهِنْدِبَاءُ شِفَاءٌ مِنْ اَلْفِ دَاءٍ اَرَجٌ بفتح همزه وراء قرشت مکسوره وجیم بمعنی بویا
بوییا باثانی مجهول فارسی است بر وزن کویا چیزها ئی را کویند که بوی خوش وبوی بد دهد
طَيِّبٌ فی قوله تعالی كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا پاک وحلال خوشبو عَبِقٌ بعین مهمله وبای
ابجد وقاف بر وزن فرس خوشبوی شدن مصدر باب علم وبر وزن کتف چیز خوشبو
کذا از انفارسی بویا کویند **اصل**

عَجُزْ است ودِلْك چه ردْف سُرِین
مِثْل وکُفُو است وشِبْه ونِدّ هَمْتا

شرح عَجُز بعین مفتوحه وجیم مضمومه وزاء هوز بمعنی سرین یعنی نشستنگاه ادمی و
بن هر چیزی مؤنث ومذکر هر دو امده وان برای مرد وزن هر دو است جمع ان اَعْجَاز قوله
تعالی كَاَنَّهُمْ اَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ عجیزه سرین زن وسرین فارسی است وَدِلْك بواو وراء قرشت وکاف
بر وزن کتف وفلس بر سوی ران که عرض کفل انسان باشد وبسکون ثانی تکیه کردن بر سرین باشد
مصدر باب ضرب رِدْف براء مهمله ودال ابجد وفاء بر وزن حبر بمعنی سرین مِثْل فی قوله تعالی
لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ مانند وهمتا کفو فی قوله تعالی وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا اَحَدٌ حمزه ونافع قرائت کرده اند
بضم کاف وسکون فاء با همزه وکفتند کُفْؤًا وحفص بضم فاء وفتح واو وبنابر قلب همزه واو
کفته کُفُوًا وباقی قراء بضم فاء واخر آن همزه وخوانده کُفُؤًا کذا قال صاحب مجمع البیان بمعنی مانند همتا
شِبْه بشین معجمه وباء ابجد وهاء بر وزن حبر وعنب بمعنی مانند جمع ان اَشْبَاه نِدّ بکسر نون

تشدید دال ابجد همتا ومانند نَدِيد ونَدِيدَة کذلک جمع ان اَنْدَاد **اصل**

نَعَم ووَحْش چارپا و سَبُع
دَد وجَبّانه دشت ودار سرا

شرح نَعَم بنون وعین مهمله ومیم بر وزن فرس چارپا قال الشاعر وَكَانَ سِيَّانِ اَنْ لَا يَسْرَحُوا نَعَمًا
اَوْ يَسْرَحُوهُ بِهَا وَاغْبَرَّتِ السُّوحُ جمع ان اَنْعَام قوله تعالی اَللّٰهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْاَنْعَامَ لِتَرْكَبُوا وهی المال
الراعیة واکثر ما یقع هذا الاسم ای النعم علی الابل قال الفراء وهو ذکر لا یؤنث ویجمع علی نُعْمَان مثل
حَمَل وحُمْلَان والانعام تذکر وتؤنث قال الله تعالی فی موضع مِمَّا فِي بُطُونِهِ وموضع مِمَّا فِي بُطُونِهَا وجمع
الجمع اَنَاعِيم وَحْش بواو مفتوحه وحاء حطی ساکنه وشین قرشت چارپا وجانور دشتی وَحْشِيّ یکی
جمع ان وُحُوش قوله تعالی وَاِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ سَبُع فی قوله تعالی وَمَا اَكَلَ السَّبُعُ بمعنی دد که ان جانوران
درنده باشد همچو شیر وپلنگ وکرگ ومانند ان جمع ان بمعنی دد که ان جانوران درنده باشد
همچو شیر وپلنگ وکرگ ومانند ان جمع سَبُع سِبَاع بکسر اول ودَد فارسی است جَبَّانَه بجیم مفتوحه
وتشدید باء ابجد بعد از ان الف ونون مفتوحه وهاء بمعنی دشت وصحرا دَار فی قوله تعالی تَمَتَّعُوا
فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ سرا مذکر واقع میشود بمعنی مثوی وموضع ومؤنث واقع میشود باعتبار ارض
سرا ترجمه اوست یعنی خانه وفارسی است جمع قلت دار اَدْؤُر بهمزه واَدْوُر بواو وجمع کثرة ان دُوْر و
دِيَار قوله تعالی فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ **اصل**

خَسّ چه کاهو وسَعْتَر اوِیش
مینویسند دُوخ را خَلْفَاء

شرح خَسّ بخاء معجمه مفتوحه وتشدید سین مهمله کاهو بر وزن راهو فارسی وترجمه خس
تام تره هیست معروف که خورند واحد ان خَسَّة سَعْتَر بسین مهمله وعین بی نقطه وتاء قرشت وراء
مهمله بر وزن جعفر وبعضی میکویند صَعْتَر بصاد مهمله وبعضی کفته اند زَعْتَر بزاء هوز وان
مشهور تر است کیاهی است بعراق اویش باشین نقطه دار بر وزن پاشید ن کاکوتیرا کویند
ان کیاهی است که بعربی سعتر بری خوانند ودر کیلان ککتو کویند وبتر کی کلکیک اوتی کویند
واویش فارسی است دُوخ بر وزن شوخ فارسی است وان علفی است پهن وبلند که از ان

حیرها فند و در خراسان انکور و خربزه بدان اونک کنند و این نام بسبب سادکی و بی برکی انه
علفا است چون بلن معنی دوخ دهی ساده و سری است که موی نداشته باشد و دوخ را بعربی
حلفاء کویند بحاء مهمله و لام و فاء و الف ممدوده بروزن صحرا آمد **اصل**

موْرْد آس و ترُوشه دان حُمّاض
حُلبه شمْلیده است و فقع کما

شرح آس بالف ممدوده و سین مهمله عربی است مُوْرْد بضم میم و سکون واو و راء قرشت بعد
از آن دال ابجد فارسی است ترجمه آس است و درخت مورد معروف است که بار وی را حَبّ الآس
کویند، وکفته اند عصا موسی از چوب آس بوده و در ملک روم درختان از جاهای دیکر بزرکتر
میشود هم کی از ابو بید و بخواب زود محتلم شود و نوعی از ریحان باشد بغایت خوشبوی از این نیز
مورد خوانند حُمّاض بحاء حطی مضموم و میم مفتوحه و الف و ضاد ضطغ عربی است ترش بضم اول و
ثانی و فتح ثالث در برهان کفته نام میوه و رُستنی باشد که تخم آن را بعربی حب الحماض و حب الرشاد خوانند و
بعضی ترو شه بواو دانسته اند ترجمه حماض و فارسی است و در صراح کفته حُماض کیاهی است که کل
دارد حُلبه بحاء حطی مضموم و لام ساکنه و با مفتوحه ابجد و هاء عربی است شَمْلید بشین معجمه
و در صراح شَمْلیث با ثاء قرشت در آخر دانسته بعض دانه است معروف و در برهان شملید را کفته
رُستنی است که بعربی آن را حُلبه کویند و جمع حاء بی نقطه کلا باشد زرد و خوشبوی و بجای حرف
آخر تاء قرشت هم آمده است فقع بفاء و قاف و عین مهمله بروزن فلس نوعی از سماروغ باشد
کما بکاف مفتوحه و میم ساکنه و همزه بروزن فلس عربی است و فتح میم بجهة ضرورت شعر است
واحد کماة است بغیر قیاس بلکه قیاس آنست که تا را در واحد در آورند مثل تمر و تمرة و آن
بمعنی سماروغ است و سماروغ فارسی است ترجمه فقع بکما از شهرت است و یکنوع از کما را بنات
اوبر میکویند جمع کما اکموء آمده قال الشاعر و لقد جنیتک اکمؤا و عساقلا و لقد نهیتک عن
بنات الاوبر و بنات اوبر کماهای کوچک است و تفسیر شارح طالقانی کماة را بکما مفرد ان
ملا یرضی صاحبه است و تحریف صاحب دره که بجای فقع ربه نوشته و بمعنی کما بضم اول دانسته
از عدم استقراء و تدبر است بجهة آنکه ربه بمعنی کیاهی است غیر کاو کما بضم اول فارسی است در

در برهان کفته کیاهی است بغایت بد بو و کنده و متعفن و از آن کای نیز کفته اند **ملحق**

قِنْو و بُسْر است و طَلْع با ترتیب
خوشه غوره شکوفه خرما

شرح قنو بکسر قاف و سکون نون بعد از آن واو خوشه خرما جمع آن اقناء و قنوان قوله تعالی و
من النخل من طلعها قنوان دانیة بُسر بضم باء ابجد و سکون سین بعد از آن راء قرشت غوره خرما
طلع فی قوله تعالی و النخل باسقات لها طلع نضید شکوفه اول بر درخت خرما طلعه یکی است لفظ
مصراع دوم ترجمه سه لفظ مصراع اول است بقاعده لف و نشر مرتب **اصل**

ناس و اِنس و اُناس آدمیان
پدر و مادر آدم و حوّا

شرح الناس فی قوله تعالی یا ایها الناس اتقوا ربکم مردمان از آدمی و پری چنانچه در جمع از
صحاح نقل کرده و این با الف و لام استعمال میشود و حذف آن بجهة ضرورت است اصل ناس اناس
بوده همزه را بجهة تخفیف حذف کردند و الف و لام عوض همزه محذوفه نیست و الا لازم می‌آید جمع
میان عوض و معوض عنه شود در قول شاعر ان المنایا یطلعن علی الاناس الآمنینا انس فی
قوله تعالی شیاطین الانس و الجن مردم مونث است و احدان انسی است قوله تعالی فلن اکلم الیوم
انسیا اناس فی قوله تعالی انهم اناس یتطهرون بمعنی مردم لغتی است در ناس ذکر شد که اصل الناس
اناس بوده ناس و اناس جمع انس است و انس بمعنی جنس آدمیان است مثل انسان که اسم است
برای جنس آدمیان مذکر و مونث و واحد و جمع در آن مساوی است آدم فی قوله تعالی اسجدوا لآدم
ابو البشر اول بشری است که خدا او را خلق کرد و اختلاف است در وجه تسمیه او بعد قول اول
آنکه خلق شده از ادیم ارض یعنی رابعه کران و چهار ارض است دوم آنکه مشتق است از ادمة و آن سمره
لون است یعنی کندم کونی و آن اسم عربی نه عجمی غیر منصرف است الف و لام بر او داخل نمیشود بعد
از اخراج هذا سل عربیة از او کرد پس تکلم بسریانیه کرد فرا... العمر کرد اند بنا برقت تاریخ
و فرزند زادهای او چهل هزار نفر شد و بعضی ده هزار هزار نفر شنید تا آمد در جده است حوا
بفتح حاء مهمله و تشدید واو و الف ممدوده ام البشر است و معنی حواء آنست که خلق شد از حی

کینه او ابو محمد بوده
بجهة اظهار شرافت
پیغمبر ما بهزار زبان
تکلم میکرد لغة او
در جنة عربیة بوده

کہ ادم صفی است حدیثی در مجمع است کہ جبرئیل اشاره بادم کرد طول او هفتاد ذراع بذراع خود
او شد و اشاره بحواء کرد طول او سی و پنج ذراع بذراع خود او شد حواء یکسال بعد از ادم زنده بود
بعد از ان از دنیا رفت و با زوج خود دفن شد بنابر قول اکثر قبر ادم در جده باشد

ملحق

ای توانا جمله علوم استاد تا با هر کمال و استعداد فاعلاتن مفاعلن فعلن از رمل از قطعه بکرار رسانید

نوعهای لغت ز من بشنو
اولا اصلی است همچو عماد

شرح عماد فی قوله تعالی ارم ذات العماد بناهای بلند مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده عمادة
واحد ان است لغت اصلی است کہ قدیم و در اصل مستعمل بوده نه انکه حادث باشد مثل مولد باشد

ملحق **پس مولد چو ضفدع و طاجن**
باز تنجان و طیجن ای استاد

شرح مولد بمیم مضمومه و واو مفتوحه و لام مفتوحه و دال ابجد اسم مفعول از باب تفعیل از شده
شده میگوئی عربیة مولدة و رجل مولد هر گاه عربی غیر محض باشد باز معنی کہ سابق لغتی
عرب نبوده و تازه پیدا شده یا شخصی عرب خالص نباشد ضفدع سابق ذکر شد طاجن بطاء
و الف و جیم مفتوحه و نون بمعنی تابه مولد است چون طاء و جیم جمع نمیشوند در اصل کلام عرب ولی
در صراح انرا معرب دانسته و در معیار اللغة گفته الطاجن و بفتح جیمه الطابق یقلی علیه ای یضج
تنجان بتاء قرشت مفتوحه و سکون سین مهمله و فتح خاء نخذ بعد از ان الف و نون بمعنی موز جمع
ان تناخیر جوهری فرموده تناخیر واحد از لفظ خود ندارد ولی در معیار اللغة دارد که واحد ها
تنجان کبلابل و بلبال طیجن بطاء مفتوحه و یاء ساکنه و جیم مفتوحه و نون بمعنی تابه است
معیار اللغة گفته الطاجن و الطیجن الطابق و کلاهما معرب لان الطاء و الجیم لا یجتمعان فی اصل کلام العرب

ملحق **و از معرب شناس سنج و دلق**
یلمق و قفش و بهرج استبیاد

شرح معرب بعین و راء مهملتین اسم مفعول از باب تفعیل سخن عجمی کہ عربی کرده شده باشد
سنج بسین مهمله مفتوحه و سکون نون بعد از ان جیم معرب سنگ است و بمعنا معرب چنگ است

دلق بدال ابجد و لام و قاف بر وزن فرس حیوان کوچکی است مثل گربه طویلة الظهر کہ از پوست
ان پوستین بعمل میاید فارسی معرب است اصل ان دله بوده یلمق بیاء مفتوحه و لام ساکنه و
میم مفتوحه و قاف بمعنی قبا فارسی معرب است اصل ان یلمه جمع آن یلامق مثل عسکر و عساکر قفش
بقاف و فاء و شین بر وزن فلس فارسی معرب است اصل ان کفش است بهرج بباء ابجد مفتوحه و
سکون هاء و راء قرشت مفتوحه و جیم فارسی معرب است اصل آن نبهره بوده بمعنی زر ناسره یعنی زر بد

ملحق **و از معجم سخی و کسوت و فرق**
عدل و بغض و دوام استعداد

شرح معجم بعین مهمله و جیم اسم مفعول از باب تفعیل لفظی است عربی کہ عجم بان تکلم کرده باشد سخی
بفتح سین مهمله و کسر خاء نخذ و تشدید یاء حطی جوانمرد صفة مشبهه از ماده سخاء بمعنی جود و کرم
از سه باب آمده از باب علا و از باب تعب و از باب قرب کسوة بکسر و ضم جامه و پوشش از باب علم فرق
بفاء و راء قرشت و قاف بر وزن فلس جدا کردن مصدر باب نصر قوله تعالی فالفارقات فرقا عدل فی قوله
تعالی یحکم به ذوا عدل منکم داد و داد دهنده و شایسته گواهی و داد دادن از باب ضرب بغض بباء ابجد
و غین معجمه و ضاد ضظغ بر وزن قفل از باب کرم خلاف حب یعنی دشمنی دوام بفتح دال ابجد و واو و بعد
ان الف و نون همیشگی مصدر باب نصر استعداد بسین و عین و دالین مهملات مصدر باب استفعال اماده شدن

تبل و شف ذفر و دیعت جون
قرء و ظن بیع و خفیه از اضداد

شرح اضداد جمع ضد بمعنی ناهمتا قوله تعالی و یکونون علیهم ضدا غرض انست کہ لفظی وضع شده باشد
برای دو معنی مخالف یکدیگر تبل بفتحتین نون و باء ابجد و لام بر وزن فرس کبار قوم و صغار انها و در
معیار اللغة گفته النبل کبب عظام الحجارة و المدر و صغارها ضد شف بفتح و کسر شین معجمه و تشدید
فاء فزونی و سود کردن مصدر باب ضرب و کم شدن و فی المعیار الشف الربح و الفضل و النقصان
ضد ذفر بذال و فاء معجمتین و راء مهمله بوی تیز خوش و ناخوش و بوی امیختن از باب علم و دیعة بواو
مفتوحه و دال ابجد مکسوره و عین مفتوحه و تاء مثناة فوقانیه نهادن بکسی و پذیرفتن از کسی اما نت
جون بجیم و واو و نون بر وزن توب سپید و سیاه و در معیار اللغة گفته و قال بعضهم یطلق بالاشتراک

علی الضوء و الظلمة بطرایق الاستدارة جمع ان جون بضم قرء بفتح وضم قاف وسکون راء قرشت و همزه حیفص و یاکی جمع قلت ان اقرء و اقراء و جمع کثرة ان قروء قوله تعالی یتربصن بانفسهن ثلثة قروء ظن بفتح ظاء معجمه و تشدید نون بوزن صد باب نصر بمعنی کمان بردن و یقین داشتن جمع ان ظنون قوله تعالی و تظنون بالله الظنونا بیع خریدن و فروختن قوله تعالی و ذروا البیع خفیة بخا معجمه و فاء و یاء حطی و تاء مثناة فوقانیه بروزن عصمه و غرفة آشکار کردن و پنهان کردن قوله تعالی ادعوا ربکم تضرعا و خفیة ملحق

مشترک شد جاریه است و عین و رجاء
مترادف جنان و قلب و فؤاد

شرح مشترک بصیغه اسم مفعول باب افتعال و آن لفظی است که معنای مستعمل فیه او زیاده از واحد باشد و از برای هر یک از این معانی موضوع باشد ابتداء بوضع علیحده جاریه بجیم مفتوح و الف و راء قرشت مکسوره و یاء مفتوحه و تاء مثناة فوقانیه بمعنی کشتی نحو قوله تعالی حملناکم فی الجاریة شاعر گفته یا خالق الخلق حلت الوری لما طغی الماء علی الجاریة فبدله الآن طغی ماؤه فی الصلب فاحمله الی الجاریة و هر کنیزی را جاریه نامند اگرچه پیر باشد که قدرت بر سعی نداشته باشد و جاریه از نساء زنی است که بعد بلوغ نرسیده باشد و صفت صدقه واقع شده میگویند صدقة جاریة یعنی مستمره و میگویند سنة جاریة یعنی غیر منقطعه عین بمعنی چشم آمده قوله تعالی قرة عین لی و لک و بمعنی چشمه آمده قوله تعالی فیها عین جاریة باقی معانی عین در قطعه سیم گذشت رجا براء مهمله مفتوحه و جیم مفتوحه و الف ممدوده بمعنی امید و کاره و بمعنی امیدواری و نا امیدی مترادف بصیغه اسم فاعل از باب تفاعل بمعنی پیاپی شونده است در لغت و در اصطلاح دو لفظ یا زیاده است که از برای یک معنی موضوع باشد پس از دو لفظ را مترادفان گویند جنان بجیم مفتوحه و الف و نون دل و لباس و شب در معیار اللغه گفته بمعنی روح و جوف شیء مادامی که نبینی او را و بمعنی کوه و حرم نیز آمده جمع ان اجنان قلب بفتح قاف و سکون لام بعد از آن باء ابجد دل و خرد قوله تعالی ان فی ذلک لذکری لمن کان له قلب قلب ای عقل و خالص چیزی و میان لشکر بمعنای است در او مذکر و مؤنث جمع قلوب قوله تعالی و اصبح فؤاد ام موسی فارغا دل و بمعنی درد دل نیز آمده و این سه لفظ مترادف در قطعه هشتم ذکر شد

مختلف در میان عرب و عجم جرز جوز و طاس و طشت افتاد

شرح مختلف بصیغه اسم مفعول از باب افتعال بحذف جار و مجرور بجهة ضرورت در اصل مختلف فیهما بود یا اسم زمان و مکان چون از ثلاثی مزید بوزن اسم مفعول آن باب آید که غرض الفاظی است که محل اختلاف است که آیا در اصل موضوع عند العرب است یا موضوع عند العجم عرب بضم عین مهمله و سکون راء قرشت و باء ابجد بروزن قفل مردم تازی اسم جنس است برای انها عجم بعین مهمله و جیم و میم بروزن فرس خلاف العرب یعنی غیر عرب از مردم عجمی و ترجمه عربیه در دیباچه گذشت جرز بجیم و راء قرشت و زاء هوز بروزن فرس و عنب بمعنی گرز بکاف فارسی یعنی دبوس جوز بجیم و واو و زاء هوز بروزن قفل یعنی گوز بکاف فارسی بمعنی گردو طاس بطاء حطی و الف و سین مهمله و تاء قرشت بروزن فلس و جمع معرب تشت است و آن مؤنث است و بلغه طی آنرا طس گویند یکی از دو سین بدل بتاء شده بجهة استثقال جمع طس طساس و بشین معجمه نیز آمده ملحق

عسل و برد را حقیقت دان
اری و قر را مجاز دان بسداد

شرح عسل فی قوله تعالی و انهار من عسل مصفی انگبین مذکر و مؤنث هر دو استعمال شده برد فی قوله تعالی یا نار کونی بردا سرما نقیض حر و سرد کردن مصدر باب نصر حقیقت استعمال لفظ است در تمام معنی موضوع له از آن جهة آنرا حقیقت گویند که لفظ از معنی موضوع له تجاوز ننموده و ثابت است مثل آنکه اسد بگوئی و حیوان مفترس بخواهی که معنی حقیقی اوست حقیقة فعیل بمعنی فاعل است از حق الشیء اذا ثبت یا بمعنی مفعول است از حققت الشیء اذا اثبته نقل شده از معنی وصفی بسوی کلمه ثابته و تاء در حقیقة از جهة نقل از معنی وصفی به ست بسوی اسمی اری بهمزه مفتوحه و راء مهمله ساکنه و یاء حطی انگبین قر بضم قاف و تشدید راء سرما مجاز بمیم مفتوحه و جیم و الف و زاء هوز در لغت بمعنی راه گذر و گذشتن و رفتن است و در اصطلاح ضد حقیقت است و مجاز را از آن جهة مجاز گویند که معنی مجاز مکان تجاوز کردن است و لفظ را چون در غیر موضوع له خود استعمال کنند صادق است که از مکان اصلی خود تجاوز نموده است مثل آنکه اسد بگوئی و رجل شجاع اراده کنی با قرینه خاتمه در لغات مثلثه

از پس حمد خداوند علیم غیب دان در لغة انشا کنم نظمی چو لؤلؤ در جهان کیر از یک لفظ معنی سه تو ایصال اولش را فتح و کسر و ضم بدین ترتیب دان رب بود پروردگار و رب بود جمع خلق رب تو اب خالطر انکور و عمر بسیاری نعال فاخرا مدد در لغت عمر عقل و عمر بی تدبیر مردی نجما عمر بیش علما ارشعنیم نیز از کار رها

طرفی است معروف که غالبا در حمام بکار آید طشت بطاء حطی و سین ج

حجر عقل و دانش است و حجر نام خانه دان سخنها را کلام در پس جراحتها کلام پس کلام از ارض جا
سخت باشد بیگمان السلام آمد تحیت سنگلاخ آمد سلام پس سلام است استخوانهای کف پای
جوان کرمی سخت آمد سهام و جمع سهم آمد سهام پس سهام آمد تغیر روی در ای مرزبان شبت دون
شبلاست و شبت چو مرکاو دان سبت چون چیز دکیاهی در بیابان دان عیان سقط نحس و سقط
آن کودک که افتد ناتمام سقط آتش پاره است اندر تنور رود بیگمان قسط جور و قسط عدل
قسط نام داروئی است دو غنی سازند برای لقوه و فالج ازان حره باشد ان زمین که اندر وی است
سنگ سیاه حره تشنه حره آن زن کو ست آزاد از زنان صره جمع از رجال صره شد شبنای
سرد صره ظرف درهم است کو بیند او را همیان قره دان آنست که سرما قره سرما مطلقا قره
نود و قرة العین است نور دیدگان مره یکبار است مره قوة استخوانها مره چیز تلخ باشد در
مذاق مردمان شره جمع شادیه دان شره او انجو شراب شامیک است از باده یا چیز
روان شکل مثل و شبه باشد شکل نازو نز شمار شکل صورتهای صعب است ای حریف نکته دان
غل خیانت غل عداوت غل که بر گردن نهند زاهنی باشد که آن بر مردم از گردن کشان
صل صدای بچه آهو صل بود مار خبیث صل بود شیری و نحی کو دهد بوی کران
بچه آهو طلی دان طلا چیزی که آن بر وی تنها بکی مالی طلا دان هم زجان شد جلاد فتن
ز خانه هست بیرون و دن جلا پس جلا سودن حجر از بهر کحل دیدگان دار تراشت و ترا
هر تحفه بهر میهمان قریه دیگر باشد و جمعش قری کم تر عیان عرف بوی و عرف صبر و عرف
بذل مال و جان نیز عادتها که باشد در میان مردمان عار عیب و عیر باشد نام بهر کاروان
جمع اعور عور یعنی مرد ناقص دیدگان خل سرکه خل بدان تو دوستی از مردمان قطع ببر یک
تو طلب از خرشی قطع دان قطع ببرید نفس از دل شدای فخر زمان بضع یکپاره گوشت
بضع از سه تا به نه بضع نام عضو مخصوص است لیکن از زنان ضعف باشد لاغری ضعف
دو چندان بود ضعف باشد ناتوانی ضد قوه در روان جنه بستان است و
جنه هست شیطان رجیم جنه را میدان سپر در دفع شمشیر و سنان حبه دانه حبه حبه
حب بود نوعی زخم بر بیابان بر بود بنگی دیر کنند بدان پوست آهو که بنویسند
رق میدان بفتح رق عبودیت بود رق است قلب مهربان عز بود ان طعمه کاندر دیگ کام

جوجه

جوجه مرغ غر جوان کند فهم و غر سفید پیشانیان بشنو از من حجه را حجه دان و حجه
سال و حجه یک حجه بهای فلان عرض ضد طول عرض شد جای مدح و ذم عرض دری
کوه و شهری از بلاد شاهجوان ربع میدان منزل و جمعش رباع آمد یقین ربع نوعی از تب و
هم چار یک را ربع دان و جد آمد در لغت اندوهگین و جد را دان توانگر گشتن و هم
یافتن را وجد خوان غسل شستن غسل آن چیزی که می شوئی بدان غسل باشد ریختن سرتا بتن
آب روان سم بود سوراخ سم زهر است در نزد تمیم سمه شد از برگ خرما سفره نزد تازیان
راح باده ریح بوی و روح جان شد در لغت پس صبا باد و صبا طفلی صبا میل جنان
اثر کو هر اثر خالص از کره شد در لغت اثر بعد از برشدن آثار جسم ناتوان عبر سد
از عبور و هم کنار دجله عبر عبر بسیاری ز هر چیز از صراح آمد عیان قطعه شد
جای بریدن قطعه پاره قطعه دان پاره از ارض کو را خود جدا سازی از آن قله از فقر و مرض
رستن و لیکن قله فقر قله دان مغز سرو بالای کوه ای نکته دان کبر پیری کبر شرک و هم جحود
کبر دان اکبر اولاد و اسباب و متاع این جهان عشر ده بهره و انبار شتران را عشر دان
عشر ده یک از غنایم و ز زر و مال کسان غیل اشجار زیاد و غیل را دان جای شیر غول انکو
در بیابان سازدت از هالکان فرق فصل است از دو چیز و فرق اسم هر یکی فرقان کو حق و
باطل را ز هم سازد عیان شعر موی و شعر معروف است یعنی نظم و بیت شعر از دیگر ترین
باشدش موی گران دان رقاق ارضی که هموار است و سستی و کی نام شهری
شد رقاق پس رقاق است نرم نان کر ماز خاکستر و خاک است مله مله شرع مله آمد دو خش
جامه ذکر یا بس و کتان جد غنا و بود که جد در سنی ضد هزل جد بود چاهی میان مرغزار دان
کلستان مده یک نفر فرو بردن قلم اندر دوات مده چرک زخم و مده پاره دان از زمان
دان طوی را جوع و اسم چاه میان طوی پس طوی وادی معروف است در شامات بی گمان
شعب دان بو قبیله شعب راهی در جبل شعب قومی بی حد و مر از رجال و از زنان بسط
گستردن دگر بسط است ناقه با ولد بسط شد دست گشاده [illegible]
هذا الکتاب [illegible] علیرضا المروی [illegible] غرض از استشهاد بایات در این کتاب تشکیل کلمات
[illegible] نصاب است در تفسیر رجوع بتفاسیر فرمایند
قد تم تحریره فی الیوم الخامس من شهر ربیع الثانی بید الاقل میرزا عبدالکریم الشیرازی فی سنه ۱۳۲۴

در مطبعه میرزا علی اصغر بطبع
رسید ۱۳۲۴

جدول غلط‌نامهٔ کتاب قطرات العلوم

این اغلاط غالباً از قلم چاپچی پیدا شده اعنی کلماتی که در وسنگ برگشته خوانده نویسد غلط نوشته و نیز بیان کلماتیست که درست نگرفته است در چاپ پس باید اول اغلاط را از روی جدول اصلاح نمود بعد مطالعه کرد

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۱	۲۵	درست نگرفته	درون	۱۹	۱۶	درست نگرفته	می‌بیند	۴۲	۳	درست نگرفته	واسم
۳	۶	درست نگرفته	اَلبناء	۲۰	۱۱	ازل	ازاوداًل	۴۳	۳۱	کِرک	کُرک
۲	۱۰	لمبداء	لابتداء	۲۶	۱۰	یلاحظه	یلاحظ	۴۴	۲	وزانوا	وزانو
۳	۱۰	درست نگرفته	سه	۲۷	۲۳	ولاصح	وَالاَصَح	۴۴	۲۲	هاء	طاء
۵	۱۶	وثناء	ثناء	۲۸	۷	خَلَقتَهُ	خَلَقتُهُ	۴۵	۱۴	لُبَیلة	لُبَیلة
۶	۵	درست نگرفته	یَستَغفِرون	۲۹	۲۳	لوذَعی	لوذعی	۴۶	۲۱	بمعنی	زن و بمعنی
۶	۷	دراشتراك	اشتراك	۳۱	۹	لفظ زائد	لفظ لقب زائد	۴۶	۲۲	درست نگرفته	زَوجَی
۶	۱۴	درست نگرفته	شادَ	۳۲	۲	بحر خفیف	بحر مجتث	۴۷	۱۰	هاء مهمله	خاء مهمله
۶	۸	دوازدهم	یازدهم	۳۳	۷	جمیل	جُمَیل	۴۸	۱۵	اللزراعه	للزّراعه
۸	۱۰	کلمه لا	کلمه لا بتنها	۳۳	۱۲	از اینجمله ثلث	از اینجمله	۴۹	۴	بشد	شد
۹	۱۲	بعد اوفا	بعد اوفا	۳۴	۸	شمس	قمش	۴۹	۱۹	لا	لام
۱۱	۵	سوی	موی	۳۴	۱۰	ازتابش	ازتابش	۵۹	۱۸	بروز	بروزن
۱۱	۱۴	درست نگرفته	درقریه	۳۶	از اول صفحه	باقی دارد	اصل	۶۰	۲۱	اصل	ملحق
۱۱	۱۵	درست نگرفته	عرب	۳۶	۱۱	درست نگرفته	وزِه کمان	۶۱	۱۵	بست	بسته
۱۱	۱۶	درست نگرفته	یَعرُب	۳۶	۱۲	درست نگرفته	زِه کمان	۶۲	۶	سه موشن	سه مؤنث
۱۵	۱۹	زیرا که وجب	زیرا که سزد	۳۶	۱۸	مُغبَر	مُغبَّر	۶۲	۸	فی قو	فی قوله
۱۷	۳	وان رب	وان عرب	۳۸	۱۷	الامی	الاَیامی	۶۲	۲۲	تسعه زن	تسع زن
۱۹	۱	ودر اصطلاح	در اصطلاح	۴۱	۶	دوات	ذوات	۶۶	۱۹	هم اخت	هم اخت زن مکلم

صحیفه	سطر	غلط	صحیح	صحیفه	سطر	غلط	صحیح	صحیفه	سطر	غلط	صحیح
٦٧	٤	مضی	معنی	٨٩	١٣	ابده	بده	١٢٤	١٨	درست نگرفته	ولمّا
٦٧	٢١	غرب و	غرب و ٢	٨٩	سرصحیفه	٩١	٨٩	١٢٤	٢٠	درست نگرفته	درقول
٦٨	١٩	اخر سطر باقی دارد	ملحق	٩٠	سرصحیفه	٩٢	٩٠	١٢٥	١١	با	یا
٧٠	١٧	کدداسد	کذرانده	٩١	سرصحیفه	٩٢	٩١	١٢٥	٢٢	بنوز	بنون
٧٢	٢	وهردو	وهردورا	٩٢	سرصحیفه	٩٤	٩٢	١٣١	١٨	مامور	معمور
٧٥	٣	زبره	زبیره	٩٣	سرصحیفه	٩٥	٩٣	١٣٧	٦	کوسفندان	بز
٧٥	٤	[illegible]	[illegible]	٩٤	سرصحیفه	٩٦	٩٤	١٣٧	١٤	ضغر	صفر
[illegible]				٩٥ / ٩٦	سرصحیفه	٩٧ / ٩٨	٩٥ / ٩٦	١٤١	٢١	اشراف	اشراف
٧٧	٢٣	اخر سطر باقی	اصل	٩٦	١٣	دوبردای	دوبردان	١٤٤	١٣	تابع و	تابع او
٧٨	١٤	موبر	موبرو	٩٦	١٤	اری	اوبی	١٤٥	١٧	تجردلو	مجرد او
٧٩	٢٠	اخر سطر باقی دارد	اصل	٩٨	١١	هاء حطی	حاء حطی	١٤٧	١٣	درست نگرفته	قدجلدیم
٧٩	٢٠	واحدن	واحدان	٩٨	١٧	بسار اخر کلمه بر وزن غلط است	باید اخر کلمه میداند باشد	١٤٨	٨	بروازن	بروزن
٨٢	٣	اخر سطر حامل	حامله	٩٨	٢٢	قورق	قورغ	١٤٥	١	کشنهارو دود	کشنهارودود
٨٤	١٨	جمع لجمع	جمع الجمع	٩٩	١٧	شاث	سباث	١٥٠	٥	تاء حطی	طاء حطی
٨٦	١١	شتی	شتی جمع شتیت	١٠١	٢٢	سرشت	سرشت	١٥٨	١٥	ورن	وزن
٨٧	سرصحیفه	٨٩	٨٧	١٠٢	١٧	دوم		١٦٠	٥	درست نگرفته	وهم
٨٧	٥	وسکون	وسکون نون	١٠٣	١٢	نرحمان	نر	١٦١	٢٠	مشید	مشیّد
٨٧	١٩	ذکر	ذکر شود	١١١	٢٠	تسیه	تسمیه	١٦١	٢١	بکج	بکج
٨٨	سرصحیفه	٥٠	٨٨	١١٢	١٢	ازاز	از	١٦٢	٩	برون	بروزن
٨٨	٦	درست نگرفته	امر افاده	١١٢	١٨	نظم محلان	نظم محلل	١٦٣	٢٣	باام وحبیبه	باام حبیب
٨٩	١٣	بالم لو	بالنلیم	١١٩	١٣	وحرکت	حرکت	١٦٣	١	دونفر	ده نفر

صحیفه	سطر	غلط	صحیح	صحیفه	سطر	غلط	صحیح	صحیفه	سطر	غلط	صحیح
١٦٢	٦	جوبره	جوبره مخفف جوبرته	١٩٠	١٩	درست نگرفته	ازبهن	٢١٦	٢	انعلال	افعلال
١٦٢	٨	وهلاحتے	وملاحتی	١٩١	٥	انماز براء معجمه	انمار براء مهمله	٢١٦	٢٣	شنید مصدر	شنیدن مصدر
١٦٣	١٣	رهله	رمله	١٩١	٢٢	توام	قوام	٢١٧	١٧	لاپنتیپان	لاپنسلپیو
١٦٣	١٨ حاشیه	درست نگرفته	بنکاح	١٩٤	٢٢	زیجی وزمکی	زیجی وزمکی	٢١٧	١٨	فنبرمر	فنبرو
١٦٥	١٨ حاشیه	اوباست	اوباقی است	١٩٥	٤	زیجی وزمکی	زیجی وزمکی	٢١٨	٩	مسند	مستند
١٦٦	١٧	سال بعث	سال اول بعث	١٩٥	٢٢	درست نگرفته	اما هو	٢٢٥	٧	اوثانی	وثانی
١٦٧	١٢	مدبر	احدبر	١٩٦	٦	وکبرباء	وکبریاء المجد	٢٢٦	٧	وداوساو ساکنه	وداو ساکنه
١٦٨	١١	اخر سطر باقی دارد	ملحق	١٩٦	١٩	درست نگرفته	برجمع	٢٢٨	٦	درست نگرفته	بروزن پرده دزد
١٦٩	٢	عظیم	عظیمه	٢٠٠	١٣	بیدی	ببدی	٢٣٠	دایره	اوزب	ازب
١٦٩	٣	عظیم	عظیمه	٢٠٤	٩	وطور	وطور سینین	٢٣٢	٤	درست نگرفته	دلالت
١٧٠	حاشیه	قطعه ٢٠	قطعه ٢١	٢٠٤	١٠	درست نگرفته	کالطود	٢٣٣	٩	درست نگرفته	معرّبست
١٧٦	١٥	باقی دارد	ملحق	٢٠٥	١٣	حوباء	حوباء	٢٣٣	٩	درست نگرفته	جمع آن
١٧٩	١٥	درست نگرفته	ایضاً	٢٠٥	١٩	بنعم	بضم	٢٣٣	١١	پاژاء	بازاء
١٨٠	٨	فشارند	فشارنده	٢٠٦	١٠	صغا	صغار	٢٤٠	٣	ثراه	ثراه
١٨٢	١٥	فتح باء وضم	فتح یا وضم	٢٠٧	٧	پرن	پران	٢٤٠	١٣	اقاف	قاف
١٨٣	٣	درست نگرفته	ترکستان از قبچاق و ایغور	٢٠٩	٢٠	نفع است و ضرر	نفعاست و ضرر	٢٤١	٢٢	نقطه	نقطه
١٨٥	١٤	درج میزان	در برج میزان	٢١٢	٦	مفتومه	مکسوره	٢٤٢	١٠	عین ساکنه	عین مهمله
١٨٦	١٩	درست نگرفته	پیچ شده باشد	٢١٢	٢١	ازاضباب	از اسباب	٢٤٢	١٩	اثقبه	اثقبله
١٨٧	٤	درست نگرفته	بهشت	٢١٢	١٦	وسکون	وسکون نون	٢٤٣	١	کنر	ساکنه
١٩٠	١١	عطارد	عطارد	٢١٤	١	چهارده ازما	چهارده ازما	٢٤٤	٩	درست نگرفته	بمعنی تتمه
١٩٠	١٥	درست نگرفته	اوردوهو	٢١٤	٥	اول بهار	اول نهار	٢٤٥ / ٢٤٩	٢٢ / ٩	کرد رستون / درست نگرفته	کرد دستون / اثمد

